

Бойко А.М.

**Інтегрований курс теорії та історії педагогіки: індивідуальні
тьюторські завдання для студентів II-V курсів**

Полтава — 2007

УДК 371.314.6(075)-057.875
ББК 74.03Я73+74.580.25Я73

Рецензенти:

О.Г. Ярошенко, член-кореспондент АПН України, доктор педагогічних наук, професор.

Б.В. Год, доктор педагогічних наук, професор.

Затверджено Міністерством освіти і науки України як навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів (Лист № 1.4/8Г2231 від 13.12.07).

Інтегрований курс теорії та історії педагогіки: індивідуальні тьюторські завдання для студентів II-V курсів: Навчальний посібник / Автор-укладач А.М. Бойко. — Полтава, 2007.

У навчально-методичному посібнику розкриваються засоби реалізації педагогічного супроводу індивідуальної самостійної роботи студентів у контексті тьюторства як компонента кредитно-модульної системи навчання у вищій педагогічній школі. Тьюторство набуває особливого значення в умовах формування єдиного освітнього простору.

Затверджено вченою радою Полтавського державного педагогічного університету імені В.Г. Короленка, протокол № 4 від 29 листопада 2007 року.

ISBN 978-966-8892-31-8

© Бойко А.М., 2007

© Видавництво “Техсервіс” 2007

...Лише той Учитель, хто живе так,
як навчас.

Г.С. Сковорода

Вступне слово

Технологію тьюторства і діяльність тьютора вважаємо однією із універсальних міжнародних форм організації навчально-виховної діяльності у вищій педагогічній школі, оскільки в умовах виконання Болонських реформ відбувається інтернаціоналізація засобів формування фахівця.

Час установлює свої особливі вимоги до якості формування майбутнього вчителя, його конкурентноздатності, чим зумовлюється підвищення соціального значення освіти і виховання, пошук нових систем, технологій, методів і форм діяльності.

Сприяння європейському співтовариству в галузі навчання і виховання передбачає насамперед перехід до кредитно-модульної системи, компонентом якої є тьюторська технологія. Її реалізація потребує створення варіативних посібників, одним із яких є той, що пропонується до вашої уваги і використання.

Посібник уключає фрагменти біографічних даних видатних педагогів, життя і творчість яких є для студентів позитивним прикладом любові до дітей і відданості професії педагога.

У посібнику вміщено фрагменти теоретико-педагогічної спадщини і уривки художніх творів, які дозволяють кожному студенту безпосередньо ознайомитися з творчістю Г.Г. Ващенко, О.А. Захаренка, Я. Корчака, А.С. Макаренка, В.О. Сухомлинського, К.Д. Ушинського, С.Т. Шацького, на основі принципу елективності здійснити свій вибір і поглибити свої знання як з педагогіки в цілому, так і з творчості певного педагога.

Індивідуальна робота організовується і здійснюється тьютором, керуючись принципом суб'єктності, в т.ч. з урахуванням інтелектуальних здібностей, можливостей, мотивації на професію, з оптимістичною вірою в успішність майбутнього вчителя.

Згідно з принципами гуманності, креативності й когнітивності запитання і завдання в посібнику не класифікуються наперед за рівнями складності. Після того, як завдання виконане, тьютор і студент у творчому діалозі визначають рівень його виконання, у дружній бесіді виставляють його бально-словесну оцінку. Навчальна взаємодія мусить носити суб'єкт-суб'єктний,

морально-естетичний, педагогічно доцільний характер, інакше технологія тьюторства втрачає сенс.

Для адаптації в зоні європейської освіти в посібнику на вибір тьютора і студента репрезентовано разом з тестовими (діагностичними самоконтролю і контролю) понад **600** завдань і запитань. Зокрема, **60** завдань і запитань з педагогічної творчості К.Д. Ушинського; **88** – з творчості Г.Г. Ващенко; **60** – з творчості О.А. Захаренка; **60** – Я. Корчака; **114** – А.С. Макаренка; **136** – В.О. Сухомлинського; **61** – С.Т. Шацького.

Бажаю, дорогі майбутні колеги, професійної зацікавленості, творчої наснаги, успіхів у оволодінні знаннями, уміннями і навичками з педагогіки, гордості за свою найпочеснішу й найпотрібнішу на землі професію педагога!

Науково-методичні засади тьюторства

Однією із прогресивних зарубіжних технологій є тьюторство, значення і обсяги використання якого в сучасних умовах інтеграції до світового культурно-освітнього простору актуалізуються. З'являються міжнародні форми організації освітньої діяльності, відбувається інтернаціоналізація засобів формування особистості фахівця.

Технологія тьюторства розвивається як один із складників кредитно-модульної системи навчання в закладах освіти III-IV рівнів акредитації. Базою для розповсюдження тьюторства стала подальша індивідуалізація освіти, її особистісна спрямованість і розвиток усіх видів самостійної роботи в навчально-виховному процесі вищої школи. При цьому слід наголосити на індивідуально-соціалізуючому характері тьюторства, а отже, — підсиленні виховного аспекту в підготовці вчителя. Тьютор несе відповідальність не лише за рівень знань, а за формування особистості майбутнього фахівця.

„Тьютор” — педагог-наставник, походить від англійського „tutor” і латинського — „tueor”, що означає “спостерігаю”, “підключаю” (помічник, наставник, адвокат студента). Згідно з зарубіжним досвідом, тьютори навчають за спеціальністю і виховують студентів у позааудиторний чи аудиторний час. Майбутні вчителі індивідуально, рідше невеликими групами (3-5 чол.) самостійно, під керівництвом тьютора працюють над певними завданнями, відповідають на запитання, аналізують педагогічні ситуації, одержуючи необхідні консультації.

Науковими положеннями концепції тьюторської технології є: по-перше, трансформаційні процеси, що стали об'єктивною реальністю сьогодення і змінюють сенс життя особистості, її аксіологічні орієнтири, характер відносин між учнем і вчителем, студентом і тьютором.

По-друге, суб'єкт-суб'єктні, морально-естетичні відносини будуються в навчально-виховному процесі передусім на принципах креативності, елективності, суб'єктності, що забезпечує повне засвоєння знань, їх критичний самоаналіз, корегування

власних навчальних зусиль, формує потребу самостійної індивідуальної роботи двох рівноправних партнерів — тьютора і майбутнього вчителя.

По-третє, оптимістична бально-словесна оцінка виставляється на основі діалогічної взаємодії і взаємоповаги двох суб'єктів.

А отже, аудиторна і позааудиторна тьюторська технологія сприяє гуманізації навчально-виховного процесу, самовихованню студента і самовдосконаленню тьютора, є важливим компонентом кредитно-модульної системи формування фахівця.

Наповненню змісту посібника слугує авторський текстовий матеріал, а також педагогічна спадщина найвидатніших українських і зарубіжних педагогів-гуманістів: Г.Г. Ващенко, О.А. Захаренка, Я. Корчака, А.С. Макаренка, В.О. Сухомлинського, К.Д. Ушинського, С.Т. Шацького, теоретичні висновки, узагальнення, фрагменти наукових праць і уривки з художніх творів яких піддаються всебічному професійному аналізу.

При виборі педагогічної спадщини названих педагогів керувалися не алфавітним і хронологічним принципами, а передусім можливістю і доцільністю навчального професійного аналізу їхніх наукових праць і художніх творів у логіці вивчення курсу педагогіки.

Самостійні відповіді студентів на запитання і виконання індивідуальних завдань викладача-тьютора потребують педагогічної допомоги і оцінювання. Тому постановка проблеми, інформаційний допоміжний матеріал, педагогічна спадщина, виділення завдань, формулювання запитань, консультування студентів, оцінювання виконаної роботи, їхня самооцінка, поради щодо подальшої самоосвіти і самовиховання в особистісному і професійному становленні фахівця розуміємо як педагогічний супровід індивідуальної самостійної роботи майбутнього вчителя. У процесі такого педагогічного супроводу студенти поглиблюють знання, формують інтерес до педагогічної діяльності, оволодівають професійними прийомами пізнання і виховання, розвивають креативність і самостійність.

Варто зазначити, що з гуманістичних позицій ми не поділяли завдання за рівнями складності. Виходили з того, що будь-яке із запропонованих завдань можна виконати на репродуктивному, пошуковому чи творчо-дослідницькому рівні, який визначається у процесі навчального суб'єкт-суб'єктного діалогу тьютора і майбутнього вчителя.

Індивідуальне тьюторське співробітництво викладача і студента сприяє виявленню знань й критичному самоаналізу. При правильному супроводі воно допомагає самоствердженню й самореалізації особистості фахівця, розвиває постійний самоконтроль, а отже, — потребу в самоосвіті, розкриває шляхи подальшого особистісного й професійного самовдосконалення.

Належить наголосити, що тьюторство у нашому досвіді спрямоване насамперед на студентів, які потребують підвищеної педагогічної уваги. Індивідуальна взаємодія й співпраця в невеликих групах посилює мотивацію до професії, сприяє взаємній інтелектуальній активності, співконтролю і самоконтролю.

У процесі заняття відбувається взаємоперевірка, порівняння і співставлення знань, виявлення слабких місць. Так як ця робота поєднується з консультуванням викладача, то вона зводиться до суб'єкт-суб'єктної навчально-виховної співбесіди двох рівноправних партнерів — тьютора і майбутнього вчителя, що сприяє розвитку самостійної індивідуальної роботи, самовихованню студента й самовдосконаленню тьютора.

Оскільки кожен студент, працюючи за кредитно-модульною технологією, виявляє свої здібності, можливості, темпи, мотивацію на професію, то може трапитися так, що певна кількість майбутніх фахівців не набере вчасно належної кількості балів, що відповідала б їхнім прагненням. Загальмувати послідовність у навчанні може також хвороба, пропуски, академічна відпустка тощо. Не сприяє успішності невелика кількість семінарських і практичних занять з педагогіки. У такому випадку майбутні вчителі матимуть змогу самостійно чи за порадою тьютора виконувати індивідуальні (тьюторські) завдання. Кожне завдання оцінюється, воно має свою вартість, виражену в певній кількості балів і

словесному обґрунтуванні. Зацікавлений студент зможе виконати за своїм інтересом і бажанням не одне, а кілька тьюторських завдань, що сприятиме зростанню індивідуальної кількості балів у процесі вивчення педагогіки, а головне — самоствердженню його як майбутнього компетентного професіонала. Отже, тьюторство — важливий компонент кредитно-модульної системи навчання.

Тьюторство — це форма індивідуальної роботи студентів і викладача, спрямована на розвиток мотивації й інтересу до професії, активізації самостійного формування особистості майбутнього фахівця, підвищення якості знань і в результаті — збільшення балів і піднесення рейтингу студента. В основі взятого нами аспекта тьюторства — історично апробований особистісний підхід щодо педагогічного супроводу самостійної роботи передусім тих студентів, які цього потребують.

Тьюторська технологія навчання передбачає суб'єкт-суб'єктну взаємодію. Без сприйняття тьютором студента як рівноправного партнера взаємодії тьюторська система неможлива. Це, у свою чергу, сприяє формуванню суб'єкт-суб'єктної взаємодії на рівні співробітництва і співтворчості між майбутнім учителем і його майбутніми учнями. Тьюторство у вищій педагогічній школі відбувається на підґрунті взаємоповаги і довіри, що створює реальну можливість для здійснення постійного професійного самотворення, зростання компетентності викладача і „вирівнювання” знань студента, об'єктивної оцінки і його самооцінки, формує гнучкість і нестандартність мислення, бажання поповнювати знання.

Гуманні, суб'єкт-суб'єктні педагогічно доцільні взаємини є запорукою творчого настрою студента, його розкнутості та віри у власні сили й можливості. Морально-естетичні стосунки сприяють прискореному особистісному і професійному саморозкриттю майбутнього фахівця, що стимулює тьютора до ґрунтового й емоційного супроводу у виконанні різноманітних самостійних індивідуальних завдань.

При їх оцінюванні важливо усвідомити необхідність перенесення акцентів з відставання в учінні на навчальні досягнення,

громадську активність студента, його участь у самоврядуванні тощо, з роздратованості викладача і приниження ним студента — на співчуття і мудру розважливність. У цьому допоможе бально-словесне оцінювання тьютора, поєднання оцінки і самооцінки професійних досягнень майбутніх учителів. Тому на кожному тьюторському занятті мусить мати місце діалог двох рівноправних суб'єктів — викладача і студента на основі взаємоповаги, взаємодовіри і взаєморозуміння.

Викладач звертається до конкретних праць педагогів-класиків, досвіду педагогів-новаторів, аналізує педагогічні ситуації, використовує активні засоби виховання і дидактичні матеріали. Особливу увагу студентів тьютор привертає до різноманіття практичних педагогічних ситуацій. Це дуже важливо. Адже, як у найважливішій формі навчання — уроці відтворені всі категорії дидактики, так і в провідній клітинці процесу виховання — педагогічній ситуації зосереджуються конкретні завдання, зміст, організація і засоби виховання.

При вдумливному і гуманному тьюторстві значно оперативніше відбувається трансформація зовнішньої оцінки у внутрішню критичну самооцінку. Це дуже важливо, тому що студенти, які не систематично з тих чи інших причин навчаються, як правило, характеризуються відсутністю критичної самооцінки, що призводить до відставання в професійному становленні. У зв'язку з цим вони мусять виконувати завдання не лише для одержання вищого балу. Зростає значення виховного аспекту, відповідальність за результат учіння й водночас посилюється пізнавальний інтерес до предмета, поєднаний з повагою до викладача. Нагальною постає потреба для обох суб'єктів у неперервному самоосвітньому і самовиховному процесі.

Тьюторство розпочинається зі стимулювання кінцевого результату навчання, а далі під керівництвом викладача у студента формується прагнення успіхів у оволодінні професією. На всіх етапах вивчення педагогіки активізуються одержані раніше знання. Вони перестають бути формальними, відчутнішим стає просування майбутнього вчителя у навчанні і формуванні

його особистості. На цьому етапі особливого значення набуває система стимулювання, хоч і невеликих, навчальних досягнень. Студенти потребують постійної об'єктивної оцінки не лише повністю виконаного завдання. Вони високо цінують заохочення на кожному етапі роботи. Зростає гуманна педагогічна культура тьютора і студента.

Суб'єкт-суб'єктна взаємодія не лише на лекції, семінарських і практичних заняттях, а й в позааудиторний час дозволяє тьютору охопити своєю професійно-вдумливою увагою кожного студента, реалізувати на практиці принципи суб'єктності, індивідуального підходу, елективності, креативності, здійснювати особистісно орієнтовану педагогічну діяльність.

Тому виставлені в пропонованому посібнику бали за кожний вид тьюторських завдань не є стабільними. Вони можуть бути мотивовано вищими, або підлягати зниженню в залежності від якості навчання студента, щоб бути показником його „руху” в особистісному і професійному зростанні чи слугувати виявленню гальмівних факторів. Справедлива оцінка завжди була і є головною рушійною силою роботи навчально-виховного закладу, запорукою суб'єкт-суб'єктної взаємодії тьютора і майбутнього фахівця. Важливо підкреслити, що оцінка тьюторського завдання в балах мусить бути реальною й водночас оптимістичною, позитивно спрямованою на подальшу самоосвіту й професійний саморозвиток майбутнього вчителя.

У процесі оцінювання виконаної роботи за тьюторське завдання до уваги береться наступне: **по-перше, професійна спрямованість знань; по-друге, наявність теоретичних знань, умінь ними оперувати; по-третє, володіння професійно-педагогічними вміннями і навичками; по-четверте, самостійність їх формування і мобільність при використанні; по-п'яте, оптимізм у роботі з дітьми, любов до професії; по-шосте, уміння аналізу педагогічних ситуацій; по-сьоме, наявність критичного мислення, об'єктивної самооцінки; по-сьоме, прагнення до постійного оновлення і поповнення знань.**

Як уже наголошувалося, поєднання бальної і словесної оцінки (письмової чи усної) дозволяє особистісно орієнтувати навчання, переключаючи увагу з одержаних студентом як суб'єктом навчання фрагментарних знань, на його перспективні можливості як суб'єкта неперервної освіти й самоосвітньої діяльності, корегувати власний рівень навчальних зусиль, ставлення до предмета, а далі — формувати під керівництвом тьютора індивідуальний стиль мислення й діяльності, прискорити особистісний і професійний саморозвиток, надавати взаємодії „тьютор-студент” успішного, педагогічно доцільного, суб'єкт-суб'єктного характеру.

Самооцінка майбутнім фахівцем досягненого рівня знань передбачає розуміння ним навчання як єдності учіння й викладання, створення умов для регулярного отримання педагогом зворотної інформації, а також вдумливого і критичного „саморуку” студента в оволодінні професією. На тьюторському занятті викладач і студент ведуть творчий діалог як суб'єкти навчання на засадах не лише взаємоповаги, а й симпатії.

Особливо важливо в процесі виконання тьюторських завдань керуватися принципом єдності навчання і виховання, що необхідно для цілісного формування особистості вчителя. Не випадково тьюторство з'явилося набагато раніше в університетах, ніж у загальноосвітніх школах, що диктувалося зростаючими вимогами до всебічної підготовки фахівця.

Організуючи виконання тьюторських завдань, викладач виступає в ролі радника і друга, є прикладом для наслідування. Тому його взаємодія зі студентом стає морально-естетичною, педагогічно доцільною. У зв'язку з цим він відчуває потребу постійного самовдосконалення, врахування індивідуальних особливостей кожного майбутнього вчителя, специфіки його інтелекту й емоційної сфери. Тому тьютор, працюючи індивідуально, не може не знати своїх студентів, не урізноманітнювати згідно з певними особливостями форми і види навчально-виховної взаємодії, а для цього мусить постійно вивчати нові досягнення педагогічної науки, новаторські педагогічні технології, інновацій-

ний досвід учителів-практиків. Він повинен прагнути до того, щоб новації не залишалися мертвим вантажем, постійно впроваджувати їх у практичну діяльність. У таких умовах навіть для найслабшого студента зростає значення особистості викладача, від нього залежить його ставлення до навчальної дисципліни, бажання навчатися.

Слід зауважити, що в даному посібнику тьюторство розглядається як конкретно-практична технологія, спрямована за бажанням студента на підвищення й вирівнювання результативності навчання майбутніх фахівців при кредитно-модульній системі організації навчального процесу. Тьютору належить визначати інтереси, труднощі, запити студентів, надавати їм інформаційну підтримку в підборі відповідної літератури, а також консультативну допомогу у виконанні всіх видів індивідуальної самостійної роботи, створити умови для рефлексивної оцінки процесу і результатів самостійної навчальної діяльності.

Тьюторству бажано розвиватися переважно в таких напрямках: по-перше, інтеграції педагогіки як провідної в педагогічному навчальному закладі з іншими педагогічними, психологічними, спеціальними та культурологічними дисциплінами; по-друге, розроблення системи міжкафедральних тьюторських завдань; по-третє, поєднання традиційних методів і форм семінарських та практичних занять з тьюторськими з метою забезпечення на цій основі особистісно орієнтованої взаємодії; по-четверте, розробки комплексу навчальних посібників для виконання індивідуальних і групових самостійних тьюторських завдань. Тьюторські завдання можуть оцінюватися за прийнятою на кафедрі оцінкою індивідуальної та самостійної роботи студентів.

Структура посібника:

- 1. Науково-методичні засади тьюторства;**
- 2. Перелік видів і типів завдань та запитань;**
- 3. Побажання і поради тьютору;**
- 4. Рекомендації студентам;**
- 5. Авторський інструктивний допоміжний матеріал;**
- 6. Діагностичні тести.**

7. Завдання і запитання, відповіді на які оцінюються;
8. Фрагменти педагогічних праць і уривки художніх творів педагогів;
9. Індивідуальний самоконтроль знань;
10. Компютерні тестові завдання тьютора (з дидактики і теорії виховання);
11. Консультації, поради, бально-словесне оцінювання.

На основі поданих — авторського текстового матеріалу, фрагментів праць і художніх творів педагогів, запитань і завдань викладач моделює тьюторське заняття, консультує студентів, актуалізуючи опорні знання. Послідовність у викладенні матеріалу вибудовується відповідно до логіки вивчення курсу педагогіки та професійних тьюторських завдань і запитань.

Тьюторські запитання і завдання, крім самостійної та індивідуальної роботи, можуть також використовуватися на лекціях, семінарських і практичних заняттях з педагогіки.

Технологія тьюторства набуває особливого значення в сучасних умовах інноваційного розвитку, демократизації й глобалізації суспільства, формування єдиного європейського та світового освітнього середовища.

Перелік основних видів і типів тьюторських завдань та запитань:

- аналіз педагогічних ситуацій з метою виявлення гуманістичної спрямованості особистості педагога; його технології, методів, форм і видів діяльності, а також здібностей, можливостей і професійних мотивів учителів, студентів, учнів; психічних процесів, які відіграють провідну роль у тих чи інших учинках;
- використання діалогових та полілогових методик;
- написання педагогічних творів-есе;
- застосування елементів професійного тренінгу;
- підготовка рефератів;
- проведення ділових ігор, виконання проектних завдань;
- систематизація знань і підготовка письмових відповідей на запитання чи письмове виконання завдань;
- тлумачення висновків, узагальнень, цитат педагогів;
- складання планів повідомлень, статей, фрагментів педагогічних праць і уривків художніх творів видатних педагогів;
- розроблення таблиць і схем педагогічних явищ і процесів;
- обґрунтування науково-практичних моделей і проектів діяльності;
- використання дебатних методик на розвиток критичного мислення;
- проведення диспутів, педагогічних читань, круглих столів;
- зіставно-порівняльний аналіз наукових висновків і узагальнень видатних педагогів;
- використання кейс-технологій та інноваційних методик;
- аналіз методів педагогічного дослідження;
- ретроспективний аналіз педагогічного процесу в колонії ім. Горького, комуні ім. Дзержинського (мети, змісту, методів, форм діяльності) в порівнянні з сучасними навчально-виховними закладами освіти;
- визначення можливостей, інтересів і нахилів педагогів і учнів за їхніми почуттями, діяльністю та висловлюваннями;

- виявлення умов, які впливають на ефективність виховання й навчання;
- театралізація знань, дидактична гра, моделювання ситуацій;
- наведення виховних ситуацій і прикладів для ілюстрації педагогічних категорій, явищ і процесів;
- використання у процесі педагогічної практики певних методичних рекомендацій видатних педагогів при проведенні виховних заходів і уроків у загальноосвітніх навчальних закладах
- застосування методик індивідуального та групового інтелектуального штурму;
- використання інноваційних технологій при аналізі педагогічних явищ, процесів і фактів;
- аналіз лекції, практичного заняття, екзаменів у сучасному вищому навчальному закладі;
- аналіз шкільних підручників з профілю навчання студентів, письмових робіт та інших продуктів діяльності школярів;
- проведення педагогічних експериментів, вивчення передового досвіду та педагогічних технологій старших учителів, учителів-методистів;
- виявлення і встановлення зв'язків і залежностей педагогічних категорій, компонентів педагогічного процесу тощо;
- складання програм власного особистісного самовдосконалення і професійного самотворення;
- доповнення положень, висновків і узагальнень видатних педагогів власними думками і спостереженнями;
- розробка методичного портфоліо майбутнього вчителя.

Методичні поради і побажання тьютору

Сприяння європейському співтовариству передбачає сприйняття тьюторства і роботи тьютора як важливого компонента кредитно-модульної технології навчання, прийнятої у більшості країн Європи.

Індивідуальна самостійна робота проводиться за списками студентів і за окремими графіками. Бажано, щоб тьюторські індивідуальні завдання виставлялися в розклади занять на факультетах. Це потрібно, щоб актуалізувати індивідуальну роботу як реальну. Тьюторські заняття можуть проводитися в аудиторний і в позааудиторний час.

Відповідно до певного модуля викладач-тьютор здійснює постановку проблеми, коментує авторський допоміжний матеріал, актуалізує знання з праць і художніх творів видатних педагогів, виділяє завдання і запитання, рекомендує їх на вибір студентам.

Після того, як майбутні вчителі визначилися з завданнями і запитаннями, формами їх виконання, тьютор проводить індивідуальне консультування. Зусилля тьютора спрямовуються на підвищення й „вирівнювання” знань студентів.

На особливу увагу заслуговують студенти, які з певних причин відстають у навчанні. Загальмувати послідовність у навчанні можуть наступні чинники: а) хвороба, академічна відпустка, пропуски з інших причин; б) мала кількість семінарських і практичних занять; в) різні навчально-інтелектуальні здібності й можливості студентів, неоднакові темпи засвоєння знань; г) позитивна і негативна мотивація на професію тощо.

Отже, робота тьютора спрямовується в першу чергу на „вирівнювання знань”. Майбутні вчителі мають змогу за власним вибором чи за порадою тьютора виконувати за своїм інтересом і бажанням не одне, а кілька завдань, що сприятиме зростанню суми балів. Студент одержує те, до чого прагне і не лише в балах, а головне — знаннях, що сприяє його професійній компетентності як майбутнього професіонала.

Викладач усвідомлює тьюторство як форму індивідуальної роботи студента і тьютора, спрямовану на розвиток мотивації й інтересу до професії, гуманізації їхньої взаємодії, активізації самостійного формування майбутнього фахівця, в результаті чого збільшується кількість балів, відбувається зростання рейтингу студента.

Без сприйняття тьютором студента як рівноправного партнера взаємодії тьюторська технологія неможлива. Це дуже важливо для тьютора педагогічного навчального закладу, оскільки сприяє формуванню суб'єкт-суб'єктної взаємодії на рівні співробітництва і співтворчості також між учителем і його майбутніми учнями.

Індивідуальне тьюторське співробітництво з студентом будується на основі взаємоповаги і взаємодовіри. Має в своїй основі гуманну суб'єкт-суб'єктну педагогічно доцільну взаємодію. За своїм змістом і методикою зводиться до суб'єкт-суб'єктної навчально-виховної співбесіди двох рівноправних партнерів — тьютора і майбутнього вчителя, що сприяє розвитку самостійної індивідуальної роботи, самовихованню студента і самовдосконаленню викладача-тьютора.

У цьому полягає педагогічний супровід індивідуальної роботи студентів. Якщо він побудований на гуманних засадах, то у студентів формується інтерес до педагогічної діяльності, розвивається креативність і самостійність. Тьютор мусить виявляти інтерес до інноватики, впроваджувати нове в свою діяльність. Цим він підтримує інтерес до своєї особистості й предмета, готує майбутніх учителів до інноваційного способу професійної діяльності й життя.

Тьютор пам'ятає, що тільки суб'єкт-суб'єктні відносини у процесі індивідуальної роботи створюють реальні можливості для „вирівнювання” студентів у знаннях і мисленні, їхньої об'єктивної оцінки і самооцінки.

Отже, суб'єкт-суб'єктні педагогічно доцільні взаємини є запорукою прискореного особистісного і професійного самотворення майбутнього вчителя.

При оцінюванні індивідуальних самостійних завдань, виконаних студентом, важливо переносити акценти з відставання в учінні на навчальні досягнення, з роздратованості викладача і приниження ним майбутнього вчителя — на співчуття і мудру розважливність. Тому тьютор веде бально-словесне оцінювання, поєднує оцінку і самооцінку професійних досягнень студентів.

На кожному тьюторському занятті повинен бути діалог двох рівноправних суб'єктів, на основі якого виставляється об'єктивна, гуманно спрямована оцінка в балах:

відмінно „5” – 18-25 б.

добре „4” – 12-18 б.

задовільно „3” – 6-12 б.

незадовільно „2” – 0-6 б.

При вдумливому і гуманному тьюторстві посилюється увага і поглиблюється мислення майбутнього вчителя, значно оперативніше відбувається трансформація зовнішньої оцінки у внутрішню критичну самооцінку кожного студента. Зростає значення виховного аспекта в підготовці майбутніх учителів, їхньої відповідальності за результати учіння. Тьютор прагне й досягає піднесення пізнавального інтересу до предмета на основі взаємоповаги і взаєморозуміння. Необхідною для обох суб'єктів постає потреба неперервного самоосвітнього і самовиховного процесу впродовж життя. В цьому полягає головне завдання тьютора.

Побажання і рекомендації студентам

– Для адаптації в зоні Європейської вищої освіти в змісті посібника для самостійної роботи студента репрезентовано модулі, тести, фрагменти творчості видатних педагогів, інструктивний авторський матеріал.

– Відібрана для аналізу творчість видатних педагогів, авторський текст, завдання і запитання подаються в посібнику за логікою викладання і вивчення інтегрованого курсу педагогіки, але студент на основі принципу елективності має змогу виконувати завдання за вибором з усіх шести-семи модулів.

– На основі принципів суб'єктності й креативності посібник дозволяє майбутнім учителям обирати ті види і форми діяльності, які найбільше відповідають їхнім інтересам, потребам і можливостям.

– Студентові належить вивчити відповідний теоретичний матеріал з педагогіки для успішного виконання різноманітних тьюторських завдань і правильної відповіді на запитання.

– Не варто хвилюватися, якщо доведеться не один раз звернутися до матеріалу авторського тексту, наукової літератури чи практичної діяльності певного педагога (список рекомендованої літератури подається в кінці посібника).

– Для якісного виконання завдань доцільно також пригадати відповідний текст підручника чи матеріалів лекції, використовувати факти з педагогічної практики, свого шкільного життя, власного життєвого досвіду.

– Педагогічний аналіз мусить бути науково обґрунтованим, тому при виконанні всіх завдань, але особливо таких, як підготовка рефератів, написання творів-есе, виявлення зв'язків і залежностей педагогічних явищ і процесів тощо важливо звертатися до тьютора для одержання індивідуальної кваліфікованої консультації.

– Для ґрунтового аналізу студент уважно знайомиться з завданнями і запитаннями усього певного розділу посібника й обирає для себе ті з них, які найбільше відповідають його можливостям.

– Завдання виконуються за вибором студента, не обов'язково дотримуватися модульного розподілу навчального матеріалу.

– Методичні рекомендації і консультації тьютора можуть проводитися індивідуально й для невеликої групи (3-5 чол.), особливо з питань вивчення передового досвіду й новаторської технології вчителя, організації експериментальної роботи, використання методичних порад видатних педагогів у процесі педагогічної практики, проектної діяльності тощо.

– У навчальній роботі, що пропонується посібником, доцільно виділити два підходи: а) самостійна діяльність студента до вивчення теми і консультування тьютора; б) самостійна робота здійснюється студентом після вивчення теми і методичного супроводу тьютора.

– При першому підході задовольняється пізнавальний інтерес майбутнього вчителя, розвивається його свідоме ставлення до матеріалу, що вивчається, креативність і самостійність навчальної діяльності. При другому підході формується аналітичне

мислення, значно глибше аналізується сутність того чи іншого педагогічного явища і процесу, відбувається свідоме засвоєння нового матеріалу, активно створюється методичне портфоліо.

– Уміщені в посібнику тексти спрямовані на засвоєння основних категорій дидактики і теорії виховання. Вони не повторюють матеріалів лекцій, практичних чи семінарських занять, тому майбутній учитель може використовувати їх також при підготовці до занять і педагогічної практики.

– Фрагменти педагогічної спадщини, що наводяться в посібнику, різні за літературними жанрами: наукові праці, спогади, художні твори. У цьому полягає можливість більш повної реалізації принципів елективності, суб'єктності і креативності, що дозволяє майбутнім учителям здійснювати ґрунтовний аналіз педагогічних ситуацій у виховній діяльності, на уроках і позаурочній роботі вчителя, забезпечувати свідоме засвоєння основ дидактики.

– Для зручності завдання і запитання подаються в посібнику під певними номерами.

– Виконувати завдання і давати відповіді на всі запитання студент може на репродуктивному, пошуковому чи дослідницькому рівнях, тому ми поділяємо за рівнями не завдання, а виконану роботу, аналізуємо її виконання, рівень якої визначається тьютором у процесі суб'єкт-суб'єктної співбесіди з студентом.

– Кількість балів виставляється студенту тьютором на основі бально-словесної оцінки і самооцінки у процесі суб'єкт-суб'єктної взаємодії. З цією метою, крім завдань і запитань, у посібнику вміщено два цикли тестів для контролю знань з дидактики і теорії виховання, а також діагностичні тести для визначення напрямку самостійної роботи майбутнього вчителя.

Методичні поради щодо організації індивідуальної самостійної роботи

- переконування в необхідності самоосвіти і самовиховання;
- навіювання і самонавіювання;
- усвідомлення необхідності індивідуальної самостійної роботи;
- критичний аналіз власних професійних досягнень;
- складання плану професійного самовдосконалення;
- професійне діагностування, виявлення труднощів і слабких знань;
- постановка мети і завдань роботи;
- корекція самостійної роботи;
- мотивування певного виду діяльності;
- регулювання роботи;
- вимогливість до себе;
- співробітництво з викладачем, консультування і взаємоконсультування;
- самоменеджмент самостійної роботи;
- уміння самооцінки виконаної роботи.

Критерії ефективності індивідуальної самостійної роботи майбутніх учителів

Критеріями ефективності самостійної роботи виступають позитивні зміни, які відбуваються в навчальній, виховній і розвивальній сферах студента, і можливі на високому, середньому і низькому рівнях (визначає тьютор).

- зростання пізнавального інтересу до навчання;
- чіткість ціннісних орієнтирів;
- життєва і професійна активність особистості майбутнього вчителя;
- креативність і самостійність;
- елективність і відповідальність;
- розвиток пам'яті, уваги, мислення тощо.

ДІАГНОСТИЧНІ ТЕСТИ ДЛЯ СТУДЕНТІВ БАКАЛАВРАТУ І МАГІСТРАТУРИ

1. Приступаючи до виконання самостійної роботи, дайте відповідь на такі запитання, запропоновані Е.А. Климовим (Как выбрать профессию. — М., 1984, — С. 41-42).

1. Чи вважають інші, що Ви людина вразлива у спілкуванні?
2. У Вас довго зберігається в душі осад від різних переживань, які виникають при спілкуванні?
3. У Вас часто бувають піднесення та спади настрою?
4. Ви часто й довго переживаєте критику на свою адресу?
5. Вас дуже втомлює гомінка, весела компанія?
6. Ви відчуваєте ніяковість, соромитесь, коли доводиться знайомитися з новими людьми?
7. Вам легше та приємніше дізнаватися про що-небудь з книги, ніж запитати про це в інших?
8. Ви часто відчуваєте бажання відпочити насамоті, в тиші?
9. Ви довго шукаєте потрібні слова, коли Вам доводиться розмовляти?
10. Ви віддаєте перевагу вузькому колу постійних знайомств перед широким колом нових знайомств?

2. Якщо на значну кількість запитань Ви відповіли “так”, то доведеться багато працювати над собою, щоб стати педагогом.

3. „Примірте” на себе!

О. Мудрик у своїй книзі для старшокласників (Учитель: мастерство и вдохновение. — М., 1986) рекомендує „приміряти” на себе такі якості, важливі для професій сфери „людина — людина”:

1. Стабільно хороше самопочуття під час роботи з людьми.
2. Прагнення до спілкування з людьми.
3. Безкорисливе включення в громадсько-організаційну, шефську та в іншу подібну роботу.

4. Здатність швидко розбиратися у взаєминах людей.
5. Здатність ставити себе на місце іншої людини.
6. Здатність швидко розуміти наміри та настрої інших людей.
7. Здатність добре пам'ятати, тримати в пам'яті знання про особистісні якості багатьох різних людей.
8. Властивість знаходити спільну мову з різними людьми.
9. Властивість легко вступати в спілкування з новими людьми.
10. Уміння переконувати ровесників чи молодших від Вас у доцільності того чи іншого плану дій.
11. Уміння налагоджувати стосунки між ровесниками чи молодшими від Вас.

4. Дайте відповіді не запитання тесту, складеного А.А. Поляковою (А.А. Полякова. Педагогические задания и тесты. — М., 2004, с. 21-23).

1. Вы допустили ошибку, и вам на это указали. Как вы себя поведете? а) Сделаете вид, что не заметили? б) Скажете, что перебивать нетактично? в) Признаете ошибку?

2. У вас дома живут кошка и собака, вы им дали еду в поставленных рядом мисках, но животные подрались. Кого вы будете ругать? а) Кошку? б) Собаку? в) Поступите иначе?

3. Вы входите в чистое помещение, и на ваших глазах кто-то из входивших бросил на пол фантик от конфеты. Что вы будете делать? а) Пристыдите? б) При всех начнете убирать сами? в) Прибегнете к намеку?

4. Часто ли вы помогаете своим друзьям разрешить спор и удаётся ли вам это? а) Нет. б) Да. в) Не всегда.

5. Вы спешите на вечер, которого давно ждали, готовились к нему. Вы нервничаете, опаздываете, но вам еще нужно погладить платье. По неосторожности вы прожигаете его. Ваша реакция? а) Истерика, негодование, слезы? б) Вы расстроились, но не показываете виду? в) Пытаетесь сохранить спокойствие, ищите выход?

6. Представьте себе, что вы идете по улице и два мальчика ссорятся. Дело доходит до драки. Как вы отреагируете? а) Пройдете мимо? б) Будете сторонним наблюдателем, но если ситуа-

ция изменится, тогда вмешаетесь? в) Постараетесь разнять ссорящихся?

7. Представьте себе, что вы явились свидетелем того, как один из мальчиков упал и порвал брюки, его товарищи стали смеяться. Как вы отреагируете? а) Выскажете все детям? б) Поднимете мальчика и поможете ему? в) Есть другое мнение?

8. Если бы вам сейчас предложили провести урок в классе, как бы вы поступили? а) Не согласитесь? б) Попросите дать возможность подумать? в) Согласитесь?

9. Какое настроение у вас бывает в часы досуга? а) Пассивно используете это время? б) Активно используете это время? в) Мечтаете?

10. Представьте себе, что вы — ученик старшего класса и не выучили урока. Как вы будете себя вести? а) Откажетесь отвечать? б) Попытаетесь ответить? в) Придумаете иной выход?

11. Если у вас плохое настроение, отражается ли оно на окружающих вас людях? а) Да. б) Нет. в) Иногда.

12. Вы явились свидетелем того, что двое детей не поделили игрушку. Что вы сделаете? а) Возьмете ее у них? б) Попытаетесь уговорить, советуя вместе поиграть? в) Дадите такую же?

13. Как бы вы повели себя с человеком, который вам неприятен? а) Не станете замечать его? б) Все равно будете с ним общаться? в) Преодолеете себя и будете искать в нем хорошее?

14. Вы попали в новое общество, где вас не знают. Как вы будете себя вести, чтобы вас признали? а) Больше говорить? б) Больше слушать? в) Найдете другие способы?

15. Часто ли вы уверены в своем успехе? а) Да. б) Нет. в) Не всегда.

16. Можете ли вы свободно общаться с людьми? а) Нет. б) Зависит от настроения. в) Да.

17. Вы ждете автобус, до прихода которого осталось 10—15 мин. К вам подходит женщина и просит присмотреть за ребенком 5 минут, обещая быстро вернуться из аптеки, расположенной рядом с остановкой. Проходит время, идет автобус, но женщины

нет, а автобус последний. Что вы будете делать? а) Уедете? б) Будете ждать? в) Найдете иной выход?

18. На что вы обращаете внимание при знакомстве? а) На одежду? б) На манеру держаться? в) На глаза?

19. В магазине большая очередь, а вам необходимо купить нужную вещь. Как вы поступите? а) Постоите? б) Уйдете? в) Предпримете еще что-нибудь?

20. Если бы у вас был выбор, что бы вы предпочли для себя? а) Шить? б) Вязать? в) И то, и другое?

21. Вы едете на вечер, на ногах у вас изящные туфли. Вы спешите и решили идти коротким путем, но там большая лужа. Что вы предпримете? а) Вернетесь? б) Пойдете прямо? в) Примете иное решение?

22. Вы видите человека, который смеется. Ваша реакция на это? а) Не прореагируете? б) Улыбнетесь? в) Удивитесь?

23. К вам обратился человек в трудную минуту, ищет у вас сочувствия. Как вы поступите? а) Дадите совет, как справиться с трудностями? б) Просто выслушаете и посочувствуете? в) Будете помогать?

24. Что вы сделаете, если у вас в группе с первых дней сложатся недоброжелательные отношения? а) Будете избегать конфликтов? б) Заставите себя сказать: «Я не права», даже если, на ваш взгляд, вы правы? в) Докажете свою «правоту»?

25. Какие качества вы больше всего цените в людях? а) Доброту? б) Решительность? в) Терпимость?

5. Подведите итог: за ответы «а» — 2 балла; за ответы «б» — 1 балл; за ответы «в» — 0 баллов. Суммируйте их.

Вы набрали менее 20 баллов. Вы обладаете отличными задатками, чтобы эффективно влиять на окружающих, у вас есть способности учить, воспитывать, управлять людьми, вы обладаете силой убеждения, можете быть хорошим учителем, воспитателем, психологом.

Вы набрали от 20 до 30 баллов. Вы оцениваете себя реально, но вы чересчур сдержанны, и это иногда может быть истолковано как равнодушие. У вас есть возможность потре-

нироваться в выработке быстрой и правильной реакции на происходящее, и тогда вы сможете быть педагогом.

Вы набрали более 30 баллов. Вы несколько самоуверенны, вам надо стать более самостоятельным и терпеливым, однако вы достаточно сообразительны, чтобы не попасть впросак; отдельные ошибки, которые вы допускаете, связаны скорее не с незнанием чего-то, а с невнимательностью.

Доповніть перелік педагогічних рис і якостей учителя, які визначають його професійну діяльність (за тестом Бойко А.М.):

Уміння поставити себе на місце учня;

Об'єктивність і справедливість у оцінюванні знань і поведінки учнів;

Широка професійна ерудиція;

Уміння співробітництва і співтворчості з учнем;

Висока професійна компетентність;

Наявність почуття нового;

Володіння прикладними вміннями;

Вимогливість, поєднана з повагою;

Наявність доброго гумору;

Уміння використовувати в роботі передовий досвід та інноваційні технології.

Визначте ті з педагогічних якостей, які б Ви поставили на перше, друге чи третє місце. Відповідь обґрунтуйте (письмово).

А.М. Бойко у книзі „Оновлена парадигма виховання: шляхи реалізації” (К., 1996). рекомендує перевірити рівень своєї професійної загальнопедагогічної підготовки.

Чи дотримуетесь Ви принципу “дитиноцентризму”?

Чи підготовлені Ви до співробітництва з учнями?

7. Перевірте себе:

1. Чи є у Вас потреба вивчати індивідуальні особливості, здібності і можливості учня?

2. Чи розглядаєте Ви вимогливість до учнів як певну міру поваги до них і як вираз цієї поваги? Як Ви цього досягаєте?

3. Чи вистачає Вам терпимості до самостійності думки, почуттів і вчинків учня?

4. Чи вмієте Ви інколи не побачити “криміналу” в словах і вчинках дитини навіть тоді, коли він є?

5. Чи вірите Ви у добрі помисли учня, в його здібності та благородні прагнення?

6. Чи завжди Ви уважні до кожного учня, його помислів і вчинків як значних фактів?

7. Чи сприймаєте Ви критичну думку учнів про педагога як необхідність підвищеної вимогливості вчителя до самого себе?

8. Чи виникає у Вас бажання працювати з учнем індивідуально?

5–6 відповідей “так” означають, що Ви внутрішньо підготовлені до співпраці з учнями.

8. Проконтролюйте і оцініть своє вміння слухати і чути учня.

1. Чи правильно і точно Ви формулюєте питання, судження, точку зору?

2. Чи не перебиваєте Ви учня під час звернення до Вас або в процесі його відповіді?

3. Чи знаходите Ви правильний тон, звертаючись до учня?

4. Чи спостерігаєте Ви за учнем, коли він відповідає чи звертається до Вас?

5. Чи підтримуєте Ви учня мімікою, жестом, поглядом, рухами, коли він відповідає?

6. Чи виражаєте Ви схвалення самостійності думок і суджень учнів?

7. Чи маєте Ви сили визнати свою помилку, допущену у спілкуванні? Чи забороняєте Ви собі різко переривати учня, якщо зміст розмови Вас не влаштовує?

8. Чи робите Ви все для того, щоб мова вчителя сприймалася та запам'ятовувалася учнями як зразок?

9. Чи аналізуєте Ви свій стиль спілкування з учнями та його вплив на емоційний клімат у колективі класу?

10. Чи поважаєте Ви учнів і чи намагаєтесь будувати з ними педагогічно доцільні суб'єкт-суб'єктні відносини?

9. Відповіді “так” означають, що Ви маєте певні педагогічні вміння. Питання, на які Ви не змогли відповісти позитивно, потребують подальшої професійної самоосвітньої роботи.

10. Упізнайте себе!

Проаналізуйте класифікацію вчителів за стилем їхньої діяльності та особливостями характеру, розроблену В.М. Сорокою-Росинським: 1) Теоретисти. 2) Реалісти. 3) Утилітаристи. 4) Інтуїтивісти.

Розгляньте другу класифікацію за рівнем професійно-педагогічної етики та психологічними особливостями характеру, запропоновану Е.Г. Костяшкіним: 1) інтелектуальний тип; 2) волевий; 3) емоційний; 4) організаторський.

Зіставте вказані класифікації з абстрагованими А.М. Бойко моделями відносин вчителів і учнів: 1) “Об’єктивіст”, 2) “Ерудит”; 3) “Артист”; 4) “Душа”; 5) “Талант”; 6) “Оптиміст”; 7) “Умілець”.

11. Ознайомтесь з роботами названих педагогів.

12. У чому відмінність і що є спільним у наведених класифікаціях?

13. Упізнайте себе чи оберіть собі модель для наслідування.

14. Тест-самооцінка професійно-педагогічної діяльності студента (тестування проводиться на IV–V курсах, після закінчення бакалаврської та магістерської педагогічних практик).

Чи можете Ви:

А — можу і завжди так чиню (3 бали); Б — можу, але не завжди так дію (2 бали); В — не можу (1 бал).

1. Поєднувати професійно-педагогічну підготовку, наполегливість, витримку, терпіння з чуйністю, співчуттям і доброзичливістю?

А Б В

2. Бути спокійним, витриманим, але не байдужим до дітей?

А Б В

3. Бути принциповим, але не впертим?

А Б В

4. До себе вимогливішим, ніж до учнів і своїх колег?
А Б В
5. Стежити за своєю мовою, чітко формулювати висловлену думку?
А Б В
6. Відчувати “дух” моди, бути охайним і акуратним?
А Б В
7. Вибачати завдані Вам образи, враховувати, що слова та дії, які здалися Вам образливими, могли бути сказані без злого наміру?
А Б В
8. Визнати чесно свою помилку перед колегами та учнями?
А Б В
9. Слухати співбесідника (колегу чи учня), намагатися не говорити про те, що його не цікавить (не хвилює, чи неприємне для нього)?
А Б В
10. Оцінювати свої вміння та поведінку шляхом критичного аналізу (на прикладі різних педагогічних ситуацій)?
А Б В
11. Бути непримиренним до всього, що шкідливо відбивається на навчанні та вихованні дітей?
А Б В
12. Реально оцінювати свою працю насамперед за успішністю та поведінкою учнів класу?
А Б В
13. Скласти план самоосвіти (педагогічного самовдосконалення) та виконувати його?
А Б В
14. Володіти у виховній роботі методами послідовного переконання?
А Б В
15. Поєднувати педагогічну вимогу з повагою до особистості?
А Б В

16. Визнати, що не володієте всією системою виховних засобів і що причина педагогічних невдач саме у Вашій недостатній підготовленості?

А Б В

17. Вивчати своїх учнів з цікавістю і бачити передусім позитивне?

А Б В

18. Йти до школи з радістю та цікавими ідеями?

А Б В

19. Володіти своєю емоційною сферою і керувати власним творчим самопочуттям (на уроках, виховних заходах, індивідуальних бесідах)?

А Б В

20. Думати про своїх учнів у вільний від роботи час?

А Б В

21. Звинувачувати насамперед себе, якщо учень скоїв правопорушення?

А Б В

22. Звинувачувати передусім себе, якщо не склалися відносини співпраці з учнями чи їх батьками?

А Б В

15. Якщо Ви набрали від 66 до 48 балів, то дієте правильно і шлях до високих педагогічних результатів відкритий.

16. Сума балів від 33 до 48 свідчить про те, що Вам необхідно посилити свою професійно-педагогічну підготовку, зайнятися прискореним розвитком педагогічних здібностей, цілеспрямованою самоосвітою, підійти для консультації до викладачів кафедри педагогіки чи своїх колег.

17. Кількість балів менша від 33: 1) задумайтеся про причини, чи Ви не маєте знань, чи заважають лінощі і не хочете працювати, чи неправильно обрали професію; 2) критично і відверто визначивши причину, наполегливо займіться психолого-педагогічними дисциплінами, самоосвітою та самоорганізацією свого часу, зверніться за допомогою до викладачів, колег, керівництва школою; якщо не зможете зробити це,

радимо подумати про інший вид діяльності, педагогічна професія обрана Вами помилково.

18. У книзі за редакцією Я.Н. Коломинського „Психологія педагогического взаимодействия” (К., 2007). пропонується обрати із 30 особистісних якостей учителя ті з них, які найбільше ускладнюють взаємодію. Пропонуємо обрати 10 таких якостей.

Список личностных качеств:

1. Вспыльчивость.	16. Придирчивость.
2. Прямолинейность.	17. Бестактность.
3. Торопливость.	18. Лживость.
4. Резкость.	19. Беспринципность.
5. Себялюбие.	20. Двуличие.
6. Упрямство.	21. Неискренность.
7. Обидчивость.	22. Раздражительность.
8. Мстительность.	23. Амбициозность.
9. Сухость.	24. Благодушие.
10. Педантичность.	25. Злобность.
11. Медлительность.	26. Агрессивность.
12. Необязательность.	27. Подозрительность.
13. Забывчивость.	28. Злопамятство.
14. Нерешительность.	29. Притворство.
15. Пристрастность.	30. Равнодушие.

19. У цій же книзі пропонується розв’язати наступні п’ять педагогічних задач.

1. Во время урока один из учеников задает учителю сложный вопрос.

Ответ на него выходит за рамки знания и компетентности этого учителя. Он не может на него дать правильный ответ.

Как поступить педагогу в данной ситуации?

2. У учеников был запланирован поход в театр. Учительница, завзятая театралка, заинтересовала учащихся своим рассказом о предстоящем спектакле.

При выходе учеников из класса образовалась «пробка». И тут раздался окрик: «Вы что, очумели? Как вы себя ведете? Никаких театров! Вернитесь! Дневники на стол!»

Учитель наводил порядок.

Как поступить педагогу в данной ситуации?

3. Ученик выбегает из класса и сильно толкает учительницу, входящую в класс. Учащиеся замерли. Мальчик извинился.

Как должен поступить учитель в данной ситуации?

4. Во время объяснения ученик четвертого класса Валерий П. был невнимателен, переговаривался с соседом. Учитель прервал рассказ и вызвал Валерия к доске. Ответив на поставленный учителем вопрос достаточно глубоко и правильно, Валерий ожидал хорошей отметки. Но учитель сказал: «Хотел поставить тебе „3“, но случайно поставил „4“. Пусть уже остается так — не хочу марать журнал». Какими мотивами руководствовался учитель, создавая эту ситуацию (вызывая ученика к доске, оценивая его ответ)?

Оцените с позиций ученика и всего класса деятельность учителя. Воспроизведите мысленные монологи учителя и ученика.

5. Наташа, ученица третьего класса, в течение одной недели получила за домашние работы три «двойки». Учитель решил сходить к ее родителям. Придя к Наташе, он застал там гостей. Учителя пригласили к столу. Кто-то спросил: «А как учится Наташа?» Следовало ли учителю принимать приглашение?

Предложите свой вариант поведения в данной ситуации, обоснуйте его целесообразность.

20. Виконайте ці завдання письмово.

I, II, III НАВЧАЛЬНІ МОДУЛІ СИСТЕМА ЗАВДАНЬ І ЗАПИТАНЬ

21. Базуючись на розкритому автором понятті „особистість”, розробіть логічну схему зв’язків тих факторів, від яких залежить ефективність виховання.

22. Напишіть твір-есе на одну із запропонованих тем:

23. *„Розвиток особистості в сучасних конкретно-історичних соціально-педагогічних умовах”.*

24. *„Віра в позитивну і творчу природу людини як основа виховання”.*

25. *„У процесі виховання дитина під керівництвом вихователя конструює і здійснює саму себе”.*

26. Використовуючи допоміжний авторський інформаційний матеріал, проведіть у мікрогрупі дискусію „Особистість — це водночас і реальне, і потенційне”.

(Запропоновані завдання доцільно виконувати студентам III, IV, V курсів).

ІНСТРУКТИВНИЙ ДОПОМІЖНИЙ АВТОРСЬКИЙ МАТЕРІАЛ

Термін запозичений із латинської мови *persona* – особа. Наука, що вивчає особистість, називається персонологія. Дослідженнями загальних проблем людської особистості займаються персонологи. Визначення поняття „особистість” залежить від того образу людини, який існує в культурі й науці суспільства в конкретний період. Тому відійшло в минуле одностороннє методологічне положення К. Маркса про розуміння сутності людини як „сукупності всіх суспільних відносин”. У конкретно-історичних обставинах особистість виступає як цілісність, що задана природною і певною соціальною системою.

На сучасному етапі розвитку наукового знання не існує єдиного підходу персонологів до розуміння сутності особистості. Вони у своїй більшості орієнтуються на „людину культури”, культурогенез нації, загальнолюдську аксіосферу. Не можна не

погодитися з висновком І.Д. Беха, що „розвинені особистісні цінності становлять основу внутрішнього світу особистості”. Ціннісну систему людини він розуміє „як складний регулятор людської життєдіяльності, що охоплює і зовнішній для людини світ, і власне людину, в усіх її об’єктивних характеристиках”.

Природну основу особистості становлять її біологічні особливості. Формуючись як особистість, людина не перестає бути природною істотою. Вроджені дані дитини розглядаються як підґрунтя для здійснення виховання. Тому заперечення викликає марксистська теза, що природні можливості людини не можуть бути рушійними силами її розвитку. Водночас особистість має здатність до вибору життєвого шляху і самопізнання. Вона постійно планує і спрямовує складний, аналогу якому немає у живій природі, процес саморозвитку і самовиховання, створення себе у власному життєвому світі. У зв’язку з цим сучасними суспільними науками особистість розглядається як особлива якість людини, яка набувається нею в процесі діяльності, спілкування і відносин. А отже, особистість виникає як засіб, інструмент для знаходження людиною своєї сутності.

У гуманістичних концепціях особистість трактується як усезагальна цінність, заради якої відбувається розвиток освіти, культури, всього суспільства. В сучасній парадигмі виховання особистість дитини обґрунтовується А.М. Бойко як найвища цінність, самоціль суспільства, причина і критерій усіх соціально-економічних перетворень, а отже, суб’єкт і мета виховання.

Своїми людськими якостями особистість завдячує природі (народжується з переумовами людини, як індивід) й соціальному середовищу. Соціальне середовище є необхідною умовою розвитку особистості, одним із джерел виховання. Достатній соціально-економічний розвиток сприяє зміцненню природного в людині. Таким чином, природа (спадковість) і середовище – два провідні фактори в розумінні сутності особистості.

Проте визначальний вплив соціальних і природних факторів на розвиток особистості відбувається через її суб’єктивний світ, як результат тієї внутрішньої роботи самої особистості, в процесі

якої зовнішнє, проходячи через внутрішнє, переробляється, освоюється і використовується нею в практичній діяльності. Тому особистість є суб'єктом пізнання й активного перетворення світу. Таким чином, особистість – це динамічна, відносно стабільна, цілісна система інтелектуальних, соціально-культурних, морально-вольових якостей людини. Особистість являє собою діалектичну єдність загального, особливого й окремого.

Отже, цілісна особистість виникає не із зовнішньої, а з внутрішньої доцільності, шляхом перетворення культури, що освоюється, на живу індивідуальну творчу діяльність. Цілісна особистість – не механічна сума субособистостей, а суб'єкт власної життєдіяльності, що включає всю повноту змісту індивідуального життя в реальному культурно-історичному контексті. Зріла особистість функціонально автономна, з усвідомленою, мотивованою поведінкою, має широкі межі „Я”, здорове почуття реальності й потреби самовдосконалення.

Особистість – це завжди водночас і реальне, і потенційне. Способом існування особистості є виховання і самовиховання, особистісне зростання. Таким чином, в основі виховання особистості відкрита, об'єктивно і закономірно взаємодіюча система: „дитина – її самоактивність – соціальне середовище”. Ефективність процесу виховання залежить від спадковості, середовища, самоактивності особистості, а також від особистісно орієнтованої педагогічної діяльності. Виховання є особистісно-соціальним явищем, оскільки в процесі виховання відбуваються зміни на біологічному й соціальному рівнях, гармонізуються відносини людини і суспільства.

Характеристика поняття „особистість” і шляхів її виховання залежить від теоретичної орієнтації певного автора. У науці існує кілька теорій персонологів. Концепція „людинознавства” Б.Г. Ананьєва будується на теоретичних й експериментальних дослідженнях індивідуального розвитку людини в системі синтетичного людинознавства. Естетико-філософська концепція особистості М.М. Бахтіна має в своїй основі дві форми пізнавальної активності – монологічну й діалогічну.

Діалогізм, за його твердженням, відповідає природі особистості й людського життя. Теоретичні підходи В.С. Мерліна полягають у інтегральному дослідженні індивідуальності як цілісної характеристики людини. У. Джеймс, навпаки, виділяє фізичну, соціальну і духовну особистість. Ядро особистості, на думку деяких зарубіжних і вітчизняних учених, при всій своїй складності й унікальності, містить певні інтегровані риси і якості.

Різноманіття теоретичних підходів і концепцій свідчить, що зміст поняття „особистість” значно багатогранніший, ніж у концепції „зовнішнього соціального образу”. Вітчизняний психолог С.Л. Рубінштейн розкриває поняття „особистість” на індивідуальному рівні, через вивчення всієї системи її зв’язків із зовнішнім світом і через характеристику способу її існування.

В основі загальної концепції людської особистості – реальна жива людина із плоті і крові, з внутрішніми суперечностями і потребами, проте особистість поєднує в собі риси не лише індивідуального, неповторного, але й суспільно значущого, загальнолюдського. Тому вона є об’єктом вивчення філософії, психології, педагогіки, соціології та інших наук про людину.

У зв’язку з цим актуалізується значення всіх галузей знань, причетних до науки про людину: педагогіки, філософії, психології, соціології, вікової фізіології, генетики, молекулярної біології, а також релігії, мистецтва тощо. Педагогіка як комплексна наука посідає серед них провідне місце, вона має пріоритетне значення, їй належить інтегрувати людинознавчі науки, значно розширити сфери свого впливу, не обмежуючись дошкіллям і шкільництвом, зосередити більшу увагу на молоді і дорослих, адже людина виховується протягом усього життя. Педагогіка мусить, вбираючи всі сучасні надбання гуманітарних та інших наук, озброїти людину знаннями певних закономірностей і принципів становлення її як особистості. У цьому її відмінність від педології, яка обмежувалася лише категорією дитинства. Педагогіка функціонує як спеціально організована, суб’єкт-суб’єктна взаємодія людей, спрямована на виховання і самовиховання певних якостей осо-

бистості, на самозміни в її мотиваційній, інтелектуальній і поведінковій сферах.

На новому рівні свого розвитку педагогіка, як уже зазначалося нами, в своїй меті і змісті орієнтується на „людину культури”, культурогенез нації, загальнолюдську аксіосферу. Вона сприяє пізнанню закономірностей формування в педагогічному процесі суб'єкт-суб'єктних відносин співробітництва й співтворчості, на цій основі забезпечує залучення кожної особистості до засвоєння загальнолюдських і національних цінностей. Дитина розглядається як самоціль суспільства, причина і критерій усіх соціально-економічних перетворень, у тому числі — реформування системи освіти. Цією тенденцією детермінуються всі прогресивні світові цивілізаційні процеси. Одне з головних завдань педагогіки полягає в науковому обґрунтуванні культурно-педагогічного освітньо-виховного простору, його змісту, організації, засобів, що забезпечить широку суб'єкт-суб'єктну взаємодію, саморозвиток особистості, її вільне самовизначення і повну самореалізацію. Таким чином, щоб виконати своє призначення, педагогіка мусить базуватися на найновіших досягненнях знань про людину.

27. Проаналізуйте і дайте відповідь, яке з поданих визначень поняття „виховання” Ви вважаєте найбільш доцільним? (Письмову відповідь обґрунтуйте).

Виховання:

- процес цілеспрямованого формування особистості;
- спеціально організований процес формування певних якостей особистості;
- процес передачі досвіду старшого покоління підростаючому;
- процес формування свідомості та поведінки школяра;
- спеціально організований цілеспрямований процес соціалізації особистості;
- спеціально організована педагогічна діяльність;
- керівництво процесом розвитку індивідуальних якостей школяра;

- спеціально організований, цілеспрямований, творчий процес формування суб'єкт-суб'єктних, морально-естетичних виховуючи відносин учителів і учнів, дорослих і дітей;
- пізнання закономірностей розвитку системи відносин дитини і вчителя (від співпідпорядкування — до співробітництва і співтворчості), а також відносин дитини до зовнішнього світу і з світом.

28. Охарактеризуйте сучасний стан педагогіки як науки про виховання, навчання і освіти особистості, розкрийте шляхи її вдосконалення (письмово).

29. Назвіть суперечності, які мають місце у вихованні.

30. Визначте засоби їх подолання (відповідь обґрунтуйте).

31. Розпочніть укладання кейс-технологій.

Методи педагогічних досліджень

Теоретичні	Емпіричні	Експериментальні
<ul style="list-style-type: none"> – логіко-теоретичний; – історико-логічний педагогічний аналіз; – зіставно-порівняльний аналіз; – системно-структурний педагогічний аналіз літературних джерел, архівних матеріалів, шкільної документації, продуктів діяльності школярів; – аналіз та обґрунтування поняттєво-термінологічного апарату; – побудова гіпотез; – побудова уявного експерименту; – прогнозування; – проектування; – інформаційного моделювання. 	<ul style="list-style-type: none"> – спостереження (реальні й лабораторні); – формалізовані (за певною програмою); – неформалізовані; – включені; – прямі й непрямі; – суцільні й вибірккові; – самоспостереження; – бесіда; – опитування (письмове й усне); – педагогічний консиліум; – вивчення й узагальнення масового й передового педагогічного досвіду; – педагогічний експеримент (глобальний, локальний, природний і лабораторний). 	<ul style="list-style-type: none"> – експеримент (глобальний, локальний; констатувальний, перетворювальний; природний, лабораторний), наукове узагальнення передового педагогічного досвіду; педагогічна експедиція з науковою метою.

Користуючись поданою таблицею „Методи педагогічних досліджень”,

32. Проаналізуйте на прикладі 2-3 авторефератів на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук і визначте доцільність використання методів дослідження відповідно до теми роботи. (Завдання виконайте письмово).

33. Організуйте і проведіть під керівництвом тьютора педагогічний експеримент з виконання певного проекту.

34. Складіть широкий план вивчення та узагальнення передового педагогічного досвіду одного із учителів базового загальноосвітнього навчально-виховного закладу.

35. Внесіть розроблений план до свого педагогічного портфолію. (Запропоновані завдання на різному рівні виконують студенти III, IV, V курсів, а також і магістранти).

ДОПОМІЖНИЙ АВТОРСЬКИЙ МАТЕРІАЛ

Педагогічна наука і її поняттєво-категоріальний апарат перебуває у постійному розвитку. Для сучасного етапу функціонування теорії і практики виховання, як усезагальної категорії педагогіки, характерним є поєднання традиційного і новаторського, пошуки нових наукових теорій, парадигм, підходів, і, як наслідок, — поява в науці і практиці інноваційних систем і технологій, упровадження нової термінології, непоодинокі зміни у вихованні знаків „мінус” на „плюс”, акцент у педагогічній взаємодії переноситься із зовнішнього впливу на внутрішнє самотворення людини, з масових явищ і процесів на самоцінність особистості.

На наш погляд, це зумовлено такими визначальними чинниками: по-перше, звільненням педагогіки від ідеологічних пут, що довгий час стримували її методологію; по-друге, необхідністю реалізації нової мети виховання в умовах освоєння інших цивілізаційних і формаційних цінностей; по-третє, потребами інтеграції та диференціації педагогіки щодо інших антропологічних наук.

У теорії і практиці виховання виникла низка суперечностей, у подоланні яких відчувається гостра соціально-педагогічна потреба. Вони стосуються передусім таких найважливіших проблем виховання: співвідношення особистісного і соціального, духовного і матеріального, індивідуального і колективного, декларативного і прагматичного. Дослідження свідчить, що невчасне їх розв'язання призводить до застою в теорії і супроводжується гальмуванням практики виховання, що спостерігається в наші дні.

У діяльності загальноосвітньої і професійної школи всіх рівнів акредитації виховання перебуває на периферії педагогічного процесу, який характеризується гіпертрофованим спрямуванням на сферу знань. У той же час, слід зазначити, що знання, зміст освіти недостатньо зорієнтовані на формування духовності дитини, на усвідомлення основних понять етики — добра і зла, милосердя і жорстокості, правди і кривди. Має місце деструктивний вплив соціуму, спостерігається занепад духовності, активізація сектантства. В засобах масової інформації, хоч і прикрита,

все ж простежується ідея меншовартості національної культури, пропагується західний зразок „позитивного” образу, сутнісними ознаками якого виступають аморальність, сила і багатство. У той же час замовчуються ідеї патріотизму, громадянськості, причетності до долі свого народу, що веде до посилення тенденції соціальної незахищеності, безвиході, формування егоїста, індивідуаліста, маргінала.

Дедалі стає помітнішим відставання національної свідомості й моральності особистості від суми одержаних нею знань, хоч для національного менталітету завжди було характерним превалювання духовного. Особливе занепокоєння викликає, поряд з деструктивним впливом соціуму, і недостатнє врахування в теорії і практиці виховання вроджених особливостей дитини. Помітно спадає інтерес до функціонування і розвитку гімназій, ліцеїв, інших типів шкіл для здібних і обдарованих учнів. У вихованні особистості знижена увага до суспільного, недооцінюється соціальний фактор. Ця проблема недостатньо розроблена в педагогіці, психології, філософії і потребує наукового переосмислення на сучасному етапі розвитку суспільства, в нових умовах функціонування теорії і практики виховання.

Виконайте завдання (письмово).

- 36. З'ясуйте основні категорії педагогіки.**
- 37. Розкрийте функції педагогічної науки.**
- 38. Схарактеризуйте систему педагогічних наук, їх зв'язки і залежності.**
- 39. Обґрунтуйте значення в житті людини інтелектуальної, емоційної і вольової сфери.**

Дайте відповіді на запитання

- 40. Які ще педагогічні науки, крім поданих у схемі, Вам відомі?**
- 41. Який зв'язок понять “виховання”, “навчання” і “розвиток”? Поясніть.**

42. У чому полягає специфіка “виховання” і “навчання”?
Покажіть на прикладах.

43. Педагогіка: наука чи мистецтво?

44. Прокоментуйте подану схему (письмово).

Система педагогічних наук

Система завдань для письмової й усної відповіді
(на погляд тьютора)

45. Розробіть і схематично представте модель об'єктивно і закономірно взаємодіючої системи, що лежить в основі виховання: „дитина—її самоактивність—соціальне середовище”.
46. Розкрийте, в чому полягає наукове переосмислення біологічного і соціального в розвитку і формуванні особистості.
47. Подайте у своєму власному тлумаченні поняття „виховання” як особистісного явища.
48. Спираючись на теоретичну характеристику „виховання” як соціального феномена, поясніть подані теоретичні висновки на конкретних прикладах.
49. Охарактеризуйте особистісно-соціальну концепцію В.О. Сухомлинського.
50. Розкрийте соціально-особистісну концепцію А.С. Макаренка.
51. Обґрунтуйте сучасні підходи до творчості А.С. Макаренка.
52. Чи згодні Ви з авторськими (А.М. Бойко) характеристиками концепцій видатних педагогів?
53. Що об'єднує і відрізняє творчість В.О. Сухомлинського і А.С. Макаренка?
54. Використайте при підготовці відповідей методику “інтелектуального штурму”.
55. Складіть план повідомлення на тему: “Формування особистості в колективі”. Використайте лекцію викладача.

ІНСТРУКТИВНИЙ АВТОРСЬКИЙ ДОПОМІЖНИЙ МАТЕРІАЛ

Не можна погодитися з марксистським твердженням, що процес становлення і розвитку особистості обмежується лише засвоєнням людиною соціального досвіду, без урахування її власної життєтворчої активності. Не бралось до уваги те, що конкретні особливості людини, багатство її індивідуальності неможливо пояснити, базуючись лише на аналізі відносин, які характеризують ту чи іншу суспільно-економічну формацію.

У руслі вчення класиків марксизму представники соціогенетичної концепції також обґрунтовували повну залежність розвитку дитини від соціального середовища. По суті, доводили, що дитина є пасивний об'єкт, який лише пристосовується до соціального середовища, подібно до того, як тваринний світ адаптується біологічно. З цим погодитися не можна, так як у такому разі нам довелось би сприйняти розвиток дитини як інертний, незалежний від неї процес, стимулом якого є тільки зовнішнє середовище.

Таким чином, не поділяючи соціологізаторського підходу у вихованні, а також критично сприймаючи марксистське вчення про основоположне значення соціальної сутності людини, ми не відкидаємо соціального, і щодо цього феномена на основі сучасного розвитку педагогічної науки вважаємо доцільними такі висновки: 1) своїми людськими якостями особистість завдячує передусім соціальному середовищу; 2) воно є необхідною умовою формування і розвитку людини; 3) виступає одним із джерел виховання; 4) формує потребу адекватного статусу людини в суспільстві; 5) здатне сприяти удосконаленню морфологічної структури людини при відповідному розв'язанні соціальних проблем; 6) соціальне середовище при достатньому соціально-економічному розвитку сприяє розквіту індивідуального в людині.

Проте, формуючись як особистість, людина не перестає бути природною істотою, тому не можна недооцінювати значення біологічних передумов розвитку певної дитини. Організуючи виховні впливи, обов'язковим є знання генотипу дитини, що ви-

значає анатомо-фізіологічну структуру організму, основні морфологічні й функціональні дані, будову і тип нервової системи, характер, індивідуальні особливості. Від цього залежить ефективність виховання. Вроджені дані дитини розглядаються нами як підґрунтя для здійснення виховання, її життєвого захисту й життєвої ідентифікації, визначення основних параметрів самовдосконалення, професійного й особистісного самовизначення.

Разом з цим, неприйнятними для нас є і біологізаторські концепції, що зводяться до вирішальної ролі спадковості в розвитку людини. Ними, по суті, заперечується виховання, коли від народження передрікаються всі якості людської особистості, зумовлені спадковістю. Це призвело до виникнення реакційних вчень про біологічну залежність і обмеженість людини, появу „соціальних хвороб”, тверджень про недосконалість людської природи, що не спростовано і в наш час.

Перебільшена увага до вроджених особливостей дітей, їх якісні і кількісні виміри в лабораторних умовах були властиві для діяльності педологів. Передусім за ненаукове, однобічне вивчення дитини, за відсутність зв'язку педології з практикою навчання і виховання ця наука зазнала гострої критики. На недоліки педології у свій час обґрунтовано вказував Г.Г. Ващенко. Проте слід зазначити, що знищення педології значно загальмувало розвиток наукових основ педагогіки. Вчені з великою обережністю стали братися за проведення експериментальної роботи, зокрема в лабораторних умовах, обмежувати використання психологічних методів, особливо психодіагностики, недостатньо враховували індивідуальні, вікові та психологічні особливості дітей. Усе це призвело до зниження якості педагогічних досліджень, породило таке явище, як „бездітна педагогіка”, значно підірвало престиж педагогіки серед гуманітарних наук, що сприяло піднесенню значення соціального фактора у вихованні.

Проблема співвідношення соціального і біологічного у вихованні одержала прогресивний розвиток у теорії конвергенції, яка полягає в науковому обґрунтуванні поєднання внутрішніх даних

і зовнішніх умов розвитку. Помітним кроком у дослідженні цієї проблеми став науковий висновок, що спадковість і середовище — два рівноправні фактори в становленні людської особистості. У вітчизняній психолого-педагогічній науці слід назвати Г.С. Костюка, якому належить ідея „саморуху” особистості, російського вченого Г.Г. Хрипкову, яка хоч і надавала переваги серед джерел розвитку людини середовищу, все ж довела, що лише активна взаємодія індивіда з певними елементами середовища, що спрямовується дорослими, може виступати факторами його розвитку.

Виховання як особистісне явище має свої характеристики:

- 1) його сенсом, суб'єктом і метою виступає особистість дитини;
- 2) вона є центральною фігурою, головною дійовою особою виховного процесу;
- 3) виховання педагогічно доцільно організовує життєдіяльність особистості у всьому багатстві її суб'єктності;
- 4) учень у роки свого дитинства, отрочтва і юності не лише готується до життя, а живе, тому зводить виховання до соціалізації — це звужувати творчі горизонти людини, узагальнювати уявлення про щастя і сенс людського буття;
- 5) виховання неможливе без вивчення психологічних, індивідуальних, вікових особливостей певної особистості дитини. При цьому вчитель не тільки фіксує суму якостей, потреб, прагнень і гальмівних факторів, він сприймає учня цілісно, що дає змогу вихователю будувати відносини з ним на рівні співробітництва і співтворчості у процесі спеціально організованої особистісно орієнтованої педагогічної діяльності;
- 6) виховання здійснюється на основі суб'єкт-суб'єктних відносин, які визначаються знаннями, діяльністю, культурою, педагогічно доцільною емоційно-вольовою сферою та поведінкою передусім двох головних суб'єктів — учителя і учня;
- 7) виховання у процесі співробітництва та співтворчості спрямовується на самоактивність дитини, тобто завданням і критерієм діяльності вихователя є організація „саморуху”, неперервного самовдосконалення особистості, її самотворення упродовж усього життя. Загальними критеріями виховання виступають соціально значуща діяльність і морально-етичні цінності особистості.

Виховання як соціальне явище характеризується такими основними рисами: 1) є категорією вічною і безкінечною, бо зародилося воно з появою людського суспільства і буде існувати, поки будуть люди і функціонуватиме саме суспільство; 2) освіта і навчання — складові виховання; 3) воно виникло із практичної потреби організувати життя дитини з часу її народження, дати об'єктивне уявлення про добро і зло, а також пристосувати до оточуючого середовища, до життя в певному суспільстві; 4) виховання зумовлене характером і організацією життя суспільства, тому відтворює суспільні відносини, суперечності свого часу, забезпечує суспільний прогрес і наступність поколінь; 5) воно здійснюється в процесі залучення дітей старшим поколінням до певних відносин через систему особистісно орієнтованого спілкування і соціально-значущої діяльності; 6) ці відносини будуть виховуючими, якщо спрямовуватимуться на досягнення соціально і особистісно необхідної мети; 7) саме соціально детерміновані, педагогічно доцільні, суб'єкт-суб'єктні морально-естетичні взаємини “вчитель — учень” є метою, засобом і критерієм виховання.

Таким чином, не заперечуючи наукового висновку Б.Т. Лихачова, що в основі виховання і розвитку — відкрита, об'єктивно і закономірно взаємодіюча система: „дитина — її внутрішні природні сили — соціальне середовище”, вважаємо доцільним ввести замість ланки „внутрішні природні сили” поняття „самоактивність”, оскільки самоактивність є тією ланкою, що об'єднує поняття „дитина” і „соціальне середовище”, а термін „внутрішні природні сили” співвідноситься лише з поняттям „дитина”. Отже, об'єктивно і закономірно взаємодіюча система, що лежить в основі виховання — це „дитина — її самоактивність — соціальне середовище”. Ефективність виховання залежить від спадковості, середовища і самоактивності особистості, характеру відносин педагог-дитина, особистісно орієнтованої педагогічної діяльності, воно є особистісно-соціальним явищем.

Тестові завдання

56. Ознайомтеся з фрагментами творчих біографій педагогів та просвітителів і визначте, про кого із них іде мова?

1. Філософ, поет, просвітитель, гуманіст, педагог. Він вважав, що людина зможе прийти до щастя лише через самопізнання при допомозі серця, розуму як головних регуляторів людської діяльності. Закликав виховувати відповідно до природних здібностей.

2. Мріяв про справжню народну школу, виношував план створення доступних підручників для навчання сільських дітей арифметики, географії, історії України й етнографії. Велику роль у вихованні відводив учителю-вихователю, з благоговінням ставився до жінки-матері.

3. Створив науку про “народну педагогію”. Науку й освіту розглядав як єдиний засіб і шлях до майбутнього щастя народу. Вирішальним у формуванні людської особистості вважав учителя. “Хто дав тобі виховання, той більше тобі дав, ніж той, хто дав тобі життя”.

4. З ім'ям цього педагога пов'язаний розвиток методики початкового навчання і створення організаційно-методичного центру безкоштовних недільних шкіл. Працюючи директором Харківської жіночої недільної школи, узагальнила її досвід, який експонувався на Всесвітніх виставках у Парижі, Москві, Нижньому Новгороді.

57. Розставте прізвища відповідно до тексту: Х.Д. Алчевська, Г.С. Сковорода, Т.Г. Шевченко, О.В. Духнович. Відповідь обґрунтуйте.

58. Про кого із діячів національної освіти йде мова?

1. Нарком освіти. Боровся за навчання дітей в школах рідною мовою. Приділяв велику увагу вирішенню проблем підготовки та перепідготовки педагогічних кадрів, управління вищими навчальними закладами. З іменем цього педагога пов'язане становлення культури і розвитку народної освіти в Україні (20-30-ті роки ХХ ст.). Репресований.

2. Центральне місце в його науковій діяльності мають дослідження педагогічної спадщини А.С. Макаренка. Працював вчителем фізики, завідував районним відділом народної освіти, заступником директора Інституту педагогіки і доцентом кафедри педагогіки Київського інституту іноземних мов.

3. Один із засновників і керівників української психологічної школи, йому належить розробка багатьох методологічних і теоретичних питань психологічної думки. Його праці з проблем співвідношення навчання, виховання та розвитку дитини одержали світове визнання. Він лишив після себе багато наукових праць.

59. Розставте прізвища відповідно до тексту: Г.С. Костюк, В.П. Затонський, М.Я. Нежинський. Відповідь обґрунтуйте.

60. Кому із учених належить те чи інше визначення поняття “виховання”?

1. “Виховання – це пізнання закономірностей формування і розвитку системи педагогічних відносин “учитель–учень” (від співвідпорядкування до співробітництва і співтворчості).

2. “Виховання являє собою... спеціально організовану, міжособистісну взаємодію дорослих з дітьми і дітей між собою”.

3. “Виховання – це організація діяльності школярів як активної форми виявлення їхніх відношень до оточуючого світу”.

61. Розставте прізвища відповідно до визначення: Н.Є.Щуркова, Я.Л. Коломинський, А.М.Бойко.

62. Прокоментуйте подані визначення поняття “виховання”.

63. Виконайте проектне завдання тьютора, виявивши залежність рівня вихованості учня від професійної компетентності вчителя.

ФРАГМЕНТАРНИЙ ПРОФЕСІЙНИЙ АНАЛІЗ ТВОРЧОСТІ К.Д. УШИНСЬКОГО

1. Ознайомтеся зі статтею К.Д. Ушинського „Про користь педагогічної літератури”, уривки з якої подаються в посібнику.
 2. Підготуйте розгорнуту відповідь (письмову чи усну) на такі запитання:
 3. Чи згодні Ви з К.Д. Ушинським, що між теорією і практикою „існує суперечка”?
 4. Як, на Ваш погляд, педагогічна література буде сприяти подоланню цієї суперечності?
 5. Як співвідносяться, на думку К.Д. Ушинського, педагогічна теорія і педагогічний досвід?
 6. Чому і чи правильно доводить К.Д. Ушинський про вирішальне значення впливу „особи вихователя на молоду душу”?
 7. Кому, за твердженням К.Д. Ушинського, належить головна роль у вихованні — родині чи школі?
 8. Яка роль громадської думки у вихованні? (Прокоментуйте приклад старої англійської школи, що наводиться в статті К.Д. Ушинського).
- (Зверніться за порадою до тьютора).

Виконайте завдання (за вибором)

9. Здійсніть змістовно-порівняльний аналіз школи часу К.Д. Ушинського і сучасного навчального закладу за результативністю діяльності.
10. Проаналізуйте узагальнення К.Д. Ушинського: „Факти повинні справити враження на розум вихователя, класифікуватися в ньому за своїми характеристичними особливостями, узагальнитися, стати думкою, і вже ця думка, а не самий факт, стане правилом виховної діяльності педагога”.

11. Наведіть приклади, які підтверджують науковий висновок К.Д. Ушинського: „Передається думка, виведена із досвіду, не сам досвід”.
12. Доведіть доцільність порівняння в статті педагогіки і медицини.
13. Організуйте в мікрогрупі „круглий стіл”, присвячений праці К.Д. Ушинського „Про користь педагогічної літератури” (Вибрані пед. твори. — К., 1983. — С. 9-26). (консультація і керівництво тьютора).
14. Напишіть реферат, покажіть у ньому місце та роль етнопедагогіки в сучасній виховній системі, використовуючи педагогічну спадщину О.В. Духновича, К.Д. Ушинського, М.Г. Стельмаховича.

ФРАГМЕНТИ ПРАЦЬ ПЕДАГОГА

“ПРО КОРИСТЬ ПЕДАГОГІЧНОЇ ЛІТЕРАТУРИ”

... Надзвичайна бідність нашої педагогічної літератури, порівняно з практичною педагогічною діяльністю не може не впасти в очі людині. З одного боку — понад п'ять тисяч навчальних закладів, близько двадцяти тисяч викладачів, кілька університетів, з яких найстаріший уже відсвяткував своє століття, величезний педагогічний інститут. З другого боку — дві-три слабкі спроби педагогічних курсів, мало кому відомі, жодного скільки-небудь видатного педагогічного твору, не тільки оригінального, але навіть перекладного, десятків зо два педагогічних статей, з яких більшу частину становлять промови, виголошені ex officio, жодного педагогічного журналу. Не можна не визнати, що ця невідповідність педагогічної практики і педагогічної теорії — дуже значна...

... Справді, чим можна пояснити таку бідність нашої педагогічної літератури, особливо при такому розвитку її в Німеччині, звідки ми запозичали основи більшої частини наших педагогічних закладів, як не таємним визнанням її некорисності? Що ця недостача перекладних та оригінальних педагогічних

книг російською мовою не замінюється в нас достатком книг педагогічного змісту іноземними мовами — в цьому легко переконатися.

По-перше, такої заміни цілком бути не може як через те, що не всякому ж доступні книги іноземними мовами, так і через те, що педагогічна література неодмінно повинна бути самостійною, народною; а по-друге, в наших училищних бібліотеках, навіть у таких, де найшвидше можна було б цього сподіватися, рідко зустрічається путяща педагогічна книга, хіба що потрапить туди як-небудь випадково ...

... Суперечка між теорією і практикою — суперечка дуже стара, яка, нарешті, стихає тепер, усвідомлюючи свою безпідставність. Війна між практиками і теоретиками, між поборниками досвіду і поборниками ідеї, наближається до миру, найголовніші умови якого вже визначились. Пуста, нічим не обґрунтована теорія виявляється такою ж ні на що не придатною річчю, як факт або досвід, з якого не можна вивести ніякої думки, якому не передує і за яким не йде ідея. Теорія не може відмовитися від дійсності, факт не може відмовитися від думки. Та, на жаль, суперечку цю, яка не зовсім ще стихла і в науці, часто чути в житті і особливо в справі виховання. Часто педагог-теоретик, беручись за свій твір, насамперед відвертає свою думку від безглуздої строкатості життєвих явищ, намагається піднятися до абстрактних начал виховання, визначає спочатку мету людського життя, зважає засоби для досягнення цієї мети й починає накреслювати шлях виховання, забуваючи, що головне питання про мету людського життя, на розв'язанні якого ґрунтується вся його теорія виховання, розв'язується в дійсності з безмежною різноманітністю. Педагог-практик сміється з свого товариша, що зафілософствувався, відчуває всю незастосовність його стрункої теорії, бере в одну руку підручник свого предмета, у другу ферулу — і справа йде в нього як по маслу: учні вчать старанно, переходять з класу в клас, вступають у життя, і начебто ніколи й нічого не вчилися. Вони виконали необхідну комедію дитинства та юнацтва і беруться за нові ролі, що не мають ніякого відношення до старих,

спогад про які тільки заважає жити і чим швидше зникне, тим краще.

... Але це дві крайності. Середину між ними займають усі педагоги, теоретики й практики. Нема такого педагога-практика, в якого не було б своєї, хоч крихітної, хоч туманної теорії виховання, і нема такого сміливого теоретика, який би час від часу не оглядався на факти. Але якщо можна не довіряти кабінетній теорії виховання, то ще більше причин не надавати ніякого важливого й загального значення поодинокій досвідченості практика. Невже справа виховання така легка, що досить тільки взяти на себе звання вихователя, щоб збагнути цю справу в усій її повноті? Невже досить тільки кількох років виховної діяльності та поодинокій спостережливості, щоб розв'язати всі питання виховання? Найбільш закоренілі педагоги-рутинери безперестану говорять про труднощі свого мистецтва і відкидають теорію саме на тій підставі, що вона надто легко дістається кабінетним мудрецам. Певна річ, жоден практик-педагог не відкидає можливості більшої чи меншої досконалості в своїй справі; певна річ, жоден з них не визнає рівності мистецтва виховання у всіх своїх побратимів. Навпаки, кожен з них так пишається своєю досвідченістю, вираховуючи на пальцях роки своєї виховної діяльності. На чому ж ґрунтується така нерівність, або, інакше кажучи, що таке педагогічна досвідченість? Більша чи менша кількість фактів виховання, пережитих вихователем. Але, звичайно, якщо ці факти залишаються тільки фактами, то вони не дають досвідченості. Вони повинні справити враження на розум вихователя, класифікуватися в ньому за своїми характеристичними особливостями, узагальнитися, стати думкою, і вже ця думка, а не самий факт, стане правилом виховної діяльності педагога. Діяльність людини як людини завжди впливає з джерела свідомої волі, з розуму; але в сфері розуму факт сам по собі є ніщо, і важливий тільки ідеальний бік факту, думка, що з нього впливає і ним підкріплюється. Зв'язок фактів у їх ідеальній формі, ідеальний бік практики

і буде теорія в такій практичній справі, якою є виховання. Воювати проти такої теорії чи не означає те саме, що воювати проти думки взагалі; але педагог у всякому разі є поборник думки, і якщо він визнає придатність самого факту та особистого досвіду, то до чого все його навчання? Чи не суперечить він сам собі, відкидаючи теорію для себе й безперестану тлумачачи її дітям? Якщо теорія ні на що не придатна в житті, то навіщо тоді й наука, яку він викладає? Яке значення має його власне знання?

... Але що ж пропонує нам педагогічна література, як не зібраний досвід, усвідомлений і обдуманий, як не результати процесу мислення, спрямованого на справу виховання? Який вихователь, хай він буде найбільш закоренілим рутинером, відкине пораду досвідченішого педагога або відмовиться дати розумну пораду товаришеві, який тільки-но починає працювати? Практика, факт — справа одинична, і якщо у вихованні визнавати слушність самої практики, то навіть і таке передавання порад неможливе. Передається думка, виведена з досвіду, але не самий досвід; якщо тільки це не передача тих бабських рецептів, у яких говориться: «Ти, мій батечку, візьми оці слова, напиши їх на папірці, а потім спали і попіл випий з водою проти ранішньої зорі, і тоді побачиш, що вийде». Невже мистецтво виховання може потрапити в таку темну, позасвідому галузь забобонів, повір'їв і фокусів, а саме така його доля, якщо його залишити одиничній практиці кожного. «Це прекрасний викладач, прекрасний вихователь»,— говорить поголоска, але в чому полягає його сила і звідки береться його мистецтво,— цього ніхто не знає, та цього й не можна знати; до цього можна дійти тільки власною практикою. Хіба ж не правда, що це щось на зразок фокусів наших знахарок та шептух? Невже ж мистецтво виховання, це мистецтво розвитку свідомості й волі, може залишатися на цьому низькому ступені і не підніметься навіть на той, на якому стоїть медицина, що збирає факти, але ґрунтується на знанні, з одного боку, людського організму та його функцій, а з другого, на знанні властивостей отрут та медикаментів?

Між мистецтвом медицини і мистецтвом виховання багато аналогії, і ми скористаємося з цієї аналогії, щоб показати ясніше відношення теорії до практики в справі виховання.

Саме навчання не може створити доброго медика; для цього, звичайно, потрібні і природжена спостережливість, і багаторічний досвід; але невже через це треба заперечувати користь медицини як вчення? Далеко б пішла медицина, якби вона спинилася на рецептах знахарів та випадково відкритих лікувальних властивостях деяких медикаментів! Які були б наслідки медичної практики, якби вона, залишаючись тільки практикою, не звернулася по знання до наук природи; якби кожен, без попередньої підготовки, брався за практику, покладаючись на свої спостережні здібності й розраховуючи тільки на особистий досвід? Скільки найгрубших помилок, яких тепер не зробить студент, що далеко не закінчив медичного курсу, довелося б зазнати на такому шляху найобдарованішій людині, і ці помилки, що коштували багатьом життя, завдаючи величезної шкоди, залишаючись особистим досвідом, не дали б найменшої користі: кожен мав би починати заново, для себе особисто, той самий шлях помилок. Саме припущення такої рутини в медицині здається безглуздом; але це тільки тому, що мистецтво лікування вже кілька століть спирається на науку. Але чим же така думка краща в застосуванні до виховання? Чому від вихователя можна не вимагати попередньої підготовки до своєї справи, віддаючи все на його особисту спостережливість та його особистий досвід? Хіба справа виховання менш важлива, ніж справа медицини? Хіба предмет виховання, душа людська, не має так само своїх законів, як і предмет медицини, тіло? Чому анатомія, фізіологія, патологія можливі для тіла і не потрібні для душі? Хіба душа, як і тіло, *не* має свого організму, не розвивається за внутрішніми своїми законами, не зазнає відхилень від нормального стану? Хіба в явищах душевної діяльності, в розвитку душі в різних особах, ми не помічаємо нічого спільного? Хіба тут нема також фактів і законів?

Якщо медична практика, заснована тільки на рутині та переказах, могла б завдати багато лиха й дати дуже мало користі, то виховна практика, поставлена в те саме становище, завдає стільки ж лиха і дає стільки ж користі. Результати поганої медицини видніші: вони відчутні; але результати поганого виховання не менш істотні, і якщо вони не такі помітні, то тільки тому, що на них менше звертають уваги. Звичайно, не вся маса аморальності людей і не вся темрява нещастя може бути приписана недостатності або помилковості виховання, як і не вся маса хвороб і передчасної смертності може бути приписана недостатності або помилковості медицини; і навпаки: не завжди здоровий стан душі або тіла може бути приписаний зусиллям медицини або виховання. Але хто ж тепер може мати сумнів у корисності наукового шляху медицини, посилаючись, з одного боку, на ранню смерть або хворобу, а з другого, на здоровий стан і довголіття людей, які ніколи не вдавалися по допомогу до медика, або на кілька випадків вдалого лікування знахарями?

... Ні медицину, ні педагогіку не можна назвати науками в точному розумінні цього слова. Ні тієї, ні тієї не можна навчитися, як навчаються математики, астрономії, хімії, анатомії та фізіології тощо. І медицина, і педагогіка, крім обізнання з науками в галузі філософії та природознавства, вимагають ще вміння застосувати ці знання до справи: безлічі фактичних відомостей, що не становлять власне науки, розвитку спостережливості в певному розумінні і навички. Проте, не будучи наукою, педагогіка, як і медицина, дає змогу вивчати теоретично і практично. Нормальні школи, педагогічні інститути або заклади для підготовки педагогів потрібні так само, як і медичні факультети. Нормальна педагогічна школа без практичної школи при ній — те саме, що медичний факультет без клініки; але й сама педагогічна практика без теорії — те саме, що знахарство в медицині ...

К.Д. Ушинський. — Про користь педагогічної літератури // Вибрані пед. тв. — У 2 т. — Т. 1. — К., 1983. — С. 9-14.

Система завдань (виконуються письмово)

15. Схематично представте школу згідно з місцем у ній трьох елементів, про які пише К.Д. Ушинський.
16. Доведіть основоположне значення статті К.Д. Ушинського для розробки теорії колективу А.С. Макаренком.
17. Прокоментуйте науковий висновок К.Д. Ушинського „У вихованні все повинно ґрунтуватися на особі вихователя, тому що виховна сила виливається тільки з живого джерела людської особистості”.
18. На основі самоаналізу виявіть риси, які сприяють тому, щоб бути зразком для учнів, а також визначте ті із них, які вам необхідно формувати у процесі професійної самоосвіти.
19. Розробіть програму власного самовдосконалення за такими розділами:
 - I. Знання.
 - II. Поведінка.
 - III. Емоційно-вольова сфера.
 - IV. Культура.

(Зверніться за консультацією до тьютора).

ФРАГМЕНТИ ТВОРЧОСТІ ПЕДАГОГА

“ТРИ ЕЛЕМЕНТИ ШКОЛИ”

Діяльність усякого навчального закладу, коли він має хоч яку-небудь виховну мету, складається з трьох елементів, представниками яких є: адміністратори закладу, його вихователі та його вчителі.

Ці три основні елементи шкільної діяльності, адміністративний, навчальний і виховний, можуть перебувати і перебувають справді в найрізноманітніших комбінаціях між собою. Іноді вони поєднуються більш-менш тісно, іноді зовсім розпадаються між окремими особами, які часто навіть перебувають у ворожих відносинах між собою. На практиці питання про цю комбінацію,

на яке теорія досі звертала мало уваги, є, на нашу думку, одним з найважливіших питань у справі громадського виховання і розв'язується, якщо не завжди вдало, зате надзвичайно різноманітно. Теорія ж ніколи не звертала на нього особливої уваги, хоч від цієї комбінації основних елементів усякої школи більш за все залежить та її виховна сила, без якої вона є декораціями, що закривають від сторонніх прогалину в громадському вихованні, подібно до тих картонних дерев, якими закривають порожні місця на театральній сцені.

Щоб швидше і вірніше ввести читача в сферу понять, з якими ми будемо тут мати справу, ми подамо кілька прикладів різних комбінацій, запозичуючи ці приклади в навчальних закладах усіх освічених народів.

Зразки найтіснішого поєднання всіх трьох елементів шкільного життя, *адміністративного, навчального і виховного*, подають нам англійські навчальні заклади, особливо старі, закриті (інтерни) школи, академії та інститути, в яких вихованці не тільки вчать, а й живуть і дійсно виховуються.

... Якщо начальник закладу, ректор, директор чи *головний учитель* має духовне звання, то він до посади начальника, вихователя і головного вчителя приєднує ще й посаду проповідника шкільної церкви та духовного отця своїх вихованців.

Зрозуміло, що таке поєднання виховних обов'язків в одній особі ставить усю долю закладу в цілковиту залежність від характеру тієї особи, яка займає посаду головного вихователя, в повному і неподільному значенні цього слова. Якщо цей вихователь як за освітою, так і за характером своїм відповідає високому покликанню педагога, то заклад у його руках швидко може досягти довершеності.

... Ми бачимо, що в цьому досить складному, хоч дуже добре продуманому «внутрішньому розпорядку закладу, навчання і виховання зосереджені в руках одних і тих самих осіб, але не лежать спеціально на обов'язку однієї особи, а на обов'язку ради. Отже, єдність у напрямі може тут бути досягнута тільки тоді, якщо рада закладу склалася вдало, і учні старшого класу, на яких

припадає найважливіша частина виховання, можуть виконати свої обов'язки і пройняті загальним духом закладу. Чергування викладачів, протягом яких тільки вони живуть в закладі, не дають їм змоги мати такий вплив на вихованців, який вони могли б мати, залишаючись у закладі постійно і наглядаючи кожний за своїм відділенням. Взагалі видно, що і в цьому закладі навчання стоїть на чільному місці.

... Моральний вплив наставника на хлопчика далеко не дорівнює тому, що його мають хлопчики один на одного. Школа становить громаду, яка має свою громадську думку, таку ж сильну, як і думка світу, навіть сильнішу, тому що в чотирьох стінах зали чи спальні немає притулку для незалежної думки. Для добробуту школи, отже, найважливіше створити і підтримувати високоморальний тон між вихованцями і перетворити на знаряддя добра цю громадську думку школи, яка діє могутньо в усякому напрямі. Якщо громадська думка школи піднеслась до того, що між вихованцями вважається ганьбою обдурити, низькістю зловживати довір'ям, тоді значна частина дисципліни може бути надана самим вихованцям, і саме тим, які своїм характером здобули вплив на клас і своєю поведінкою підносяться до такого становища. Така шкільна аристократія, керуючи по праву, поважатиме сама себе, своїх товаришів, своїх вихователів, і честь закладу безпечна в її руках».

... У вихованні все повинно ґрунтуватися на особі вихователя, тому що виховна сила виливається тільки з живого джерела людської особистості. Ніякі статuti і програми, ніякий штучний організм закладу, хоч би як хитро він був придуманий, не може замінити особистості в справі виховання. Недарма брамінська педагогіка приписує вчителю спершу поставити перед собою учня і дивитись на нього доти, поки він підкориться зовсім волі вчителя. Не знаємо, до якої міри йшло успішно таке магнетизування учнів, приписуване Ведами; але переконані в тому, що без особистого безпосереднього впливу вихователя на вихованця справжнє виховання, що проникає в характер, неможливе. Тільки особистість може діяти на розвиток і визначення особистості,

тільки характером можна формувати характер. Причини такого морального магнетизування приховані глибоко в природі людини.

Ось чому в шкільному вихованні найважливіша справа — вибір головного вихователя.

К.Д. Ушинський. — Три елементи школи // Вибрані пед. тв. — У 2 т. — Т. 1. — К., 1983. — С. 33-39.

20. Осмисліть висновки й узагальнення К.Д. Ушинського про виховання, прокоментуйте і запам'ятайте їх (К.Д. Ушинський. Вибрані твори: В 2 т. Т. 2. — К., 1983).
21. Під педагогікою К.Д. Ушинський розумів теорію виховання. Виховання він визначав як цілеспрямований процес формування «людини в людині», формування особистості під керівництвом вихователя.
22. К.Д. Ушинський вважав, що виховання має свої об'єктивні закони, знання яких потрібне педагогові для того, щоб він міг раціонально здійснювати свою діяльність. Але щоб пізнати ці закони і враховувати їх, насамперед треба вивчити сам предмет виховання: „Якщо педагогіка хоче виховувати людину в усіх відношеннях, то вона повинна насамперед узнати її також в усіх відношеннях”.
23. Педагогічна наука, зазначав К.Д. Ушинський, не може існувати й розвиватися ізольовано від інших наук, з яких вона почерпує знання засобів, потрібних для досягнення її цілей.
24. Особливо великого значення К.Д. Ушинський надавав психології. „Звичайно, психологія, — писав він, — щодо своєї застосовності до педагогіки і своєї необхідності для педагога посідає перше місце між усіма науками”. „Вивчення психічних явищ, — підкреслював Ушинський, — є необхіднішою умовою для того, що вихо-

вання наше, наскільки можливо, перестало бути або рутинною, або іграшкою випадкових обставин і зробилося, наскільки можливо, справою раціональною і свідомою”.

25. Поєднуючи відтворення і креативність, розкрийте принципи, на основі яких здійснюється процес виховання.
26. Охарактеризуйте значення психології в розвитку теорії і практики виховання.
27. Поясніть, що розумів К.Д. Ушинський під педагогікою і під вихованням?
28. Розкрийте зв'язки і залежності виховання і навчання, як їх розумів К.Д. Ушинський, на основі однієї із його цитат і узагальнень:
29. Під вихованням К.Д. Ушинський розумів “єдиний організаційний і цілеспрямований процес інтелектуального, морального та фізичного формування людської особистості”; у навчанні ж він бачив основний засіб виховання, „орган виховання”. Перед навчанням К.Д. Ушинський ставив два основних завдання — освітнє і виховнє. “Освітнє завдання навчання, за К.Д. Ушинським, полягає в тому, щоб забезпечити найкоротшим і найлегшим шляхом повноцінне засвоєння дітьми різноманітних і числених знань про природу і суспільство, які потрібні людині для вдосконалення суспільного життя. Виховним завданням навчання Ушинський вважав вироблення в учнів світогляду і вимагав, щоб навчання діяло „не лише на збільшення запасу знань, а й на переконання людини”.
30. „Знання та ідеї, що їх дають які б то не було науки, мають органічно будуватися в один світлий і, по можливості, широкий погляд на світ і його життя. Кожний клас, починаючи з наймолодшого, повинен мати завершене світосприймання, доступне віку учнів”, — писав Ушинський. Звідси — виховний характер і виховні завдання навчання.

31. Виняткову увагу в своїх працях К.Д. Ушинський приділяв питанням виховання. Він говорив про єдність навчання і виховання, підкреслюючи, що виховні завдання важливіші, „ніж розвиток розуму взагалі, наповнення голови знаннями”.
32. К.Д. Ушинський вважав, що вся діяльність школи повинна бути підпорядкована виховним завданням. „До чого ж і виховання, якщо воно не діятиме на моральний і розумовий розвиток людини?... — писав він. — Для чого вчити історію, словесність, усякі науки, якщо це навчання не змусить нас полюбити ідею і істину?”
33. Виходячи з принципу народності виховання, К.Д. Ушинський вважав національне патріотичне почуття найвищим, найсильнішим почуттям у людини, „суспільним цементам”, який „зв'язує людей у чесне, дружнє суспільство”. „Як немає людини без самолюбства, — писав він, — так немає людини без любові до вітчизни, і ця любов дає вихованню вірний ключ до серця людини...” (Завдання виконайте письмово).
34. Прокоментуйте слова К.Д.Ушинського “Тільки людина, в якій розум добрий і серце добре, цілком хороша і надійна людина”.
35. Розкрийте (письмово), як розумів К.Д. Ушинський співвідношення виховання і навчання в педагогічному процесі загальноосвітнього навчально-виховного закладу? Що він вважав первинним і чому?
36. Виявіть умови, які впливають на ефективність навчання і виховання в школі та родині.
37. Підготуйте реферат на одну із тем:
38. „Співвідношення у вихованні людини антропоцентричного і соціоцентричного підходів”.
39. “Єдність навчання і виховання як основний принцип педагогіки”.

40. „К.Д. Ушинський – основоположник антропоцентричного принципу в педагогіці”. У рефераті визначте умови, які необхідно створити для вільного самовизначення і самореалізації людини на кожному її віковому етапі.
41. „Провідні ідеї праці К.Д. Ушинського „Людина як предмет виховання. Спроба педагогічної антропології”.
42. „Антропологічний принцип як об’єднання антропоцентричного і соціоцентричного у вихованні”
43. Чи *погоджується* з авторськими підходами? Відповідь обґрунтуйте.

АВТОРСЬКИЙ ДОПОМІЖНИЙ МАТЕРІАЛ

На новому рівні функціонування наук про людину особливого значення набуває проблема співвідношення у вихованні антропоцентричного і соціоцентричного підходів. На їх основі вчені вибудовують сучасні наукові концепції і підходи у вихованні. Зокрема, Б.М. Бім-Бад, обґрунтовуючи педагогічну антропологію як науку; Л.Г. Гриценко, поєднуючи соціалізацію особистості і розвиток її індивідуальності; С.Г. Карпенчук, обґрунтовуючи педагогіко-антропоцентричний підхід; І.Д. Лушніков, визначаючи ціннісно-антропологічну концепцію; Л.І. Новікова, А. Фролов, розробляючи поняття «школа навчання» і «школа життя». Названі та інші вчені вважають антропологічний підхід таким, який об’єднує уже досягнуте в науці про людину з новим, чутливо реагує на сучасні тенденції в теорії і практиці виховання.

Основоположником антропологічного принципу в педагогіці, який покладено в основу названих концепцій і підходів, є відомий вітчизняний педагог К.Д. Ушинський. Цей принцип розуміється нами не лише як вимога мати знання про походження й еволюцію фізичної організації людини, але і як можливість на основі цих знань здійснювати виховання моральності, розуму, волі. Підтвердження цього знаходимо в основній праці К.Д. Ушинського «Людина як предмет виховання. Спроба педагогічної антропології.» Якби видатний педагог розумів антропологію як

науку про людину (біологічний вид), то чи виніс би у заголовок — «Людина як предмет виховання»? Тому ми не погоджуємося з тими дослідниками, які доводять, що антропологічний принцип у широкому розумінні уперше був обґрунтований і став розглядатися в педагогіці і психології зарубіжними вченими персонологічного спрямування.

Доводити це важко в зв'язку з тим, що другий том праці К.Д. Ушинського залишився незавершеним. Первісний варіант третього тому мав назву «Найголовніші риси людського організму в застосуванні до мистецтва виховання». Ютже, «Людина як предмет виховання. Спроба педагогічної антропології» — це синтез наукових знань про виховання людини. Цією працею було відкрито нову епоху в розвитку педагогічної науки, закладено її теоретичне підґрунтя, хоч К.Д. Ушинський устиг закінчити тільки «індивідуальну антропологію». До останнього тому він зробив ґрунтовні заготовки під умовним заголовком «Вивчення людського суспільства з педагогічною метою». Немає сумніву, що якби К.Д. Ушинський не пішов з життя так рано, то багато питань з проблеми співвідношення антропо- і соціоцентризму стосовно виховання було б з'ясовано. До речі, праця К.Д. Ушинського, про яку ведеться мова, перевидавалася понад 20 разів. Отже, про неї не могли не знати педагоги зарубіжних країн, її ідеї активно розвивалися в педагогічній і філософських науках. Цілком закономірним є те, що в сучасних умовах педагогічна антропологія в широкому розумінні сприймається як людинознавство.

Завдяки антропології було закладено теоретичні основи педагогіки, що базуються на розумінні виховання передусім як самовиховання, створення умов і надання допомоги для вільного самовизначення і самореалізації людини на кожному її віковому етапі. І на цій основі — залучення до засвоєння вироблених людством цінностей. Принцип антропоцентризму означає співвідношення у змісті виховання соціального з індивідуальними життєвими орієнтирами особистості, смыслом існування, духовними пошуками, «вибору себе». Отже, з позицій антропоцентриз-

му важливо не лише виховувати дитину на певних цінностях, а й навчати її користуватися ними, створювати їх, переживати й відкривати в повсякденному житті. Таким чином, на всіх етапах вікової періодизації людина живе, а не готується до наступного періоду. Кожен із життєвих етапів, а особливо дитинство, мусить бути повноцінним і самоцінним, а також самодостатнім, що залежить від відповідної організації його дорослими, включаючи і саморозвиток особистості, що формується. Таким чином, антропологічний принцип у його широкому розумінні об'єднує антропоцентричні й соціоцентричні ідеї.

У зв'язку з цим педагог мусить орієнтувати дитину, по-перше, на особистісні якості й цінності (честь і гідність, моральність, здоров'я, права і обов'язки, суб'єкт-суб'єктні відносини); по-друге, національні вартості (Батьківщина, нація, рідна мова, історія, культура, традиції, віра, повага до державних символів); по-третє, загальнолюдські цінності (добро, совість, знання, честь, сім'я, родовід, діти, батьки), їх визначення умовне, і перелік їх можна зустріти в літературі значно довший. Для нас важливо усвідомити, що для здійснення виховного процесу педагог покликаний використовувати не лише антропоцентричний, а й соціоцентричний підходи.

Прихильники антропоцентричного підходу, як свідчать виступи і повідомлення на науковому зібранні, не обмежуються лише вивченням походження та еволюції фізичної організації людини, відстоюючи матеріалістичні чи ідеалістичні переконання, прагнуть досліджувати проблеми виховання з антропологічних позицій, не відкидаючи значення соціального і соціуму в здійсненні виховного процесу.

Людина формується в певному суспільстві, якому властиві відповідні соціально-історичні закономірності розвитку. Тому явища суспільного життя не можна пояснити потребами і якостями окремих людей як біологічних істот. Виховання детермінується соціальними процесами, їх перетворювальним характером. І як у 80-ті роки минулого століття в теорії і практиці виховання в нашій країні почала визрівати необхідність пере-

несення акцентів із потреб і запитів суспільства — на інтереси і потреби людини (антропоцентричний акцент), так і на початку ХХІ століття стає все відчутнішою потреба підсилення соціоцентричного фактора у вихованні для досягнення їх гармонії в формуванні людської особистості. Отже, тенденція до такої гармонії, маючи на увазі принцип антропологізму, закладена в людині природою. Підтвердження цієї думки знаходимо у К.Д. Ушинського: “Почуття громадськості ... живе в кожному з нас так само, як і почуття особистості, егоїзму”.

44. Прокоментуйте вимоги К.Д. Ушинського до вчителя (Вибрані твори: У 2 т. — Т. 2. — К., 1983.) Письмово висловіть своє ставлення до них.
45. Особистий приклад учителя, писав він, — *„це плодови-тий промінь сонця для молодій душі, який нічим замінити неможливо”*.
46. *„Довіряючи вихованню чисті й вразливі душі дітей, довіряючи для того, щоб воно провело в них перші й тому найглибші риси, ми маємо повне право запитати вихователя, яку мету він ставитиме в своїй діяльності, і зажадати на це запитання чіткої і категоричної відповіді”*.
47. Педагог *„має багато вчитися, розуміти душу в усіх її виявах і багато думати про мету, предмет та засоби виховного мистецтва, перш ніж стати практиком”*.
48. Говорячи про якості вчителя, К.Д. Ушинський визначав, що вчитель повинен бути не тільки викладачем, а й насамперед вихователем. *„У викладача середнього навчального закладу знання предмета далеко не становить головного достоїнства. Чи важко знати який-небудь один предмет у межах гімназичного курсу? Чи важко знати три, чотири такі предмети, займаючись ними виключно рік чи два? Але головне достоїнство гімназичного викладача полягає в тому, щоб він умів виховувати учня своїм предметом”*.

49. Вказуючи на необхідність виховувати свідому дисципліну, К.Д. Ушинський різко критикував сучасну йому школу, в якій *„дисципліна спиралася на найбільш протиприродну основу — на страх до вчителя, який роздає нагороди і покарання”*. *„Цей страх, — писав він, — змушував дітей не тільки до невластивого, а й до шкідливого становища: до нерухомості, класної нудьги і лицемірства”*.
50. Наведіть приклади, які б ілюстрували висновки К.Д. Ушинського.
51. Доповніть ці положення К.Д. Ушинського власними спостереженнями (письмово).

К.Д. Ушинський вважав головним завданням школи виховання в учнів високих почуттів любові та відданості народові. Великого значення з огляду на це він надавав вивченню вітчизняної історії — історії народу, його життя та боротьби в минулому й тепер, вивченню рідної мови, літератури, особливо фольклору. К.Д. Ушинський писав, що з вуст народу *„лється чудова народна пісня, з якої черпають своє натхнення і поет, і художник, і музикант; чується влучне, глибоке слово, в яке, за допомогою науки і дуже розвиненої думки, вдумуються філолог та філософ і дивуються глибині й істині цього слова ...”*

Підкреслюючи значення народних прислів'їв, Ушинський писав: *„За змістом наші прислів'я важливі для початкового навчання тим, що в них, як у дзеркалі, відбилосся народне життя з усіма своїми мальовничими особливостями, можливо, нічим не можна так ввести дитину в розуміння народного життя, як пояснюючи їй значення народних прислів'їв. У них відбилися всі сториони життя народу”*.

52. Розкрийте інші засоби етнізації навчально-виховного процесу сучасної школи (письмово).

Людина — предмет виховання. Її вихователь — сім'я, школа, народ, природа, життя в цілому. Серед цих факторів виховання керівна роль, на думку К.Д. Ушинського, належить школі. В школі, у цьому „організмі суспільного виховання, всякому призначено свою справу: але найважливіший член у цьому організмі, без сумніву, викладач”. „Багато, звичайно, — писав Ушинський, — означає дух закладу; але цей дух живе не в стінах, не на папері, а в характері більшості вихователів і звідти вже переходить у характер вихованців”. „У вихованні, — підкреслював він, — усе має ґрунтуватися на особистості наставника, бо виховна сила виливається лише з живого джерела людської особистості. Ніякі статутути, програми, ніякі організаційні форми, як би хитро вони не були придумані, не можуть замінити впливу особистості вчителя в справі виховання”.

53. На основі дебатної методики виявіть своє ставлення до наукових узагальнень К.Д. Ушинського.

54. Напишіть твір-есе „Особистість учителя у моєму житті: реальність і бажане”.

55. Чи поділяєте ви подані думки К.Д. Ушинського? Доведіть письмово. (К.Д. Ушинський. Вибрані твори: в 2 т. — Т. 2. — К., 1983. — С. 31).

„У справі виховання лише знання ще вкрай недостатньо, а потрібне їм вміння. Природні виховні таланти, які самі собі прокладають шлях у справі виховання, зустрічаються рідше, ніж якісь інші таланти, а тому їм не можна розраховувати на них там, де потрібні тисячі вчителів. Але знання і вміння викладати і сприяти викладанням розумовому й моральному розвитку дітей можна дати молодим людям, які їм не мають особливих здібностей. Крім того, в кожному наставнику, а особливо в тих наставниках, які призначаються для нижчих училищ і народних шкіл, важливі не тільки вміння викладати, але також характер, моральність і переконання, бо в класах малолітніх дітей і в народних школах більше впливає на учнів особистість учителя, ніж наука, яка викладається тут у найелементарніших основах”.

- 56. Чому К.Д. Ушинський називає П. Мюллера зразковим учителем? (К.Д. Ушинський. Вибрані твори: в 2 т. — Т. 2. — К., 1983. — С. 161, 164).**
- 57. Випишіть основні педагогічні якості П. Мюллера.**

„П. Мюллер — справді зразковий учитель. Він владарює в школі не суворістю логіки, не зовнішньою силою методи, а своїм гуманним характером, пристойністю манер, цікавістю викладу, тим, що вміє наблизити до себе дітей і викликати в них прихильність та повагу до себе. Він, його манера, його виклад, його ставлення подобаються дітям — вони охоче біжать до нього, коли він іде подвір'ям, вітаються з ним, весело всміхаючись, тиснуть йому руку, але водночас виконують швидко й точно його короткі накази. В його мові відчувається людина глибоко освічена і яка не перестає вдосконалюватися. У його викладанні й поведженні з дітьми є щось невлучно приємне, веселе і серйозне, лагідне, але водночас таке, що підкорює увагу й волю вихованця. Він уже досяг тієї педагогічної височини, коли всяка метода зникає в особистості педагога і коли з цієї особистості з'являється, щоразу цілком самостійний, той прийом, який потрібний у даному разі. Такий високий педагог творить уже методу, а не керується нею; він досяг уже джерела всіх метод — глибоко усвідомленої основної педагогічної ідеї”.

- 58. Яку основну педагогічну ідею він усвідомив?**
- 59. Напишіть твір-есе „Мій учитель”. Здійсніть порівняльний аналіз його образу з образом П. Мюллера. Акцентуйте увагу на спільних і відмінних рисах.**

60. Запам'ятайте поради К.Д. Ушинського:

1. Спокій повний, у крайньому разі – зовні.
 2. Прямота в словах і вчинках, чесність.
 3. Продуманість дій.
 4. Рішучість.
 5. Не говорити про себе без потреби жодного слова.
 6. Не проводити час неусвідомлено; робити те, що потрібно, а не те, що доведеться.
 7. Жодного разу не вихваляйся ні тим, що було, ні тим, що є, ні тим, що буде.
- (Ушинський К.Д. Вибр. пед. твори: У 2 т. – Т.1. – К., 1983.)*

ПРОФЕСІЙНО-ПЕДАГОГІЧНИЙ АНАЛІЗ АВТОБІОГРАФІЧНИХ НАРИСІВ С.Т. ШАЦЬКОГО

Після опрацювання текстового матеріалу С.Т. Шацького,
виконайте одне або кілька завдань:

1. Розкрийте специфіку відносин учителів і учнів у навчальній і виховній позаурочній роботі на основі біографічних нарисів С.Т. Шацького.
2. Охарактеризуйте ваше ставлення до методів заохочення і покарання учнів, особливо за навчальні успіхи чи невдачі.
3. Доведіть на прикладі, що відхилення і гіперболізація у ставленні до учнів і свого предмета, особливо виразні і недоречні жести, міміка, звички тощо виступають першоосновою появи прізвиська?
4. Проаналізуйте змальовану С.Т. Шацьким ситуацію на уроці з позиції сучасних завдань гуманізації школи (письмово).
5. Який тип відносин за класифікацією В.О. Кан-Калика тут зображений? Доведіть.
6. Чому відомі педагоги Ш.О. Амонашвілі, Г.Г. Ващенко, А.С. Макаренко, В.О. Сухомлинський, Л.М. Толстой закликали вчителя до вміння поставити себе на місце дитини, згадати своє дитинство?
7. Якщо серце вчителя байдуже до страждань дитини, маленької людини, то чи не краще залишити школу й зайнятися іншим видом діяльності? Ваше ставлення до цього.
8. Чи можна пояснити авторитарний стиль лише тим, що педагог забув, як сам був дитиною?
9. Який дидактичний і виховний ефект має прийом учителя німецької мови Лаврентія щодо учня Костроміна? Поясніть.
10. Якої помилки припустився вчитель географії, що призвела до прізвиська „Салакушка”?

11. Об'єднайте все, що сказано в семи запитаннях автора і підготуйте реферат, у якому були б відповіді на поставлені запитання, власні висновки і роздуми.

“ГОДЫ ИСКАНИЙ”

Перед математиком Штучкиным стоит в жалкой позе Зимин Сергей. Он получил единицу.

– Михаил Федорович, простите.

– Мне вас нечего прощать. Вы не знаете ничего. Не могу же я вам ставить пять. Это все начнут так отвечать...

– Михаил Федорович, простите, я буду всегда учить, Михаил Федорович, меня дома высекут, меня высекут...

– Простите его, – гудит сдержанно класс, – у него мать злая ...

Зимин рыдает, ловит руку Штучкина, хочет поцеловать. Тот отдергивает, и Зимин целует рукав.

– Идите на место, Зимин, мне нет дела, высекут вас или нет.

Вы не знаете, я должен поставить единицу.

Класс потрясен. Звонок. Учитель уходит, и плачущий Зимин за ним, провожает его до дверей учительской. Перемена кончилась. Зимин садится на ступенях лестницы, которая идет сверху. Учителя спускаются вниз один за другим. Замечательно, что никто не сказал ничего Зимину, и даже каменный Николай Иванович обошел его, не сделав замечания.

Я сижу и думаю: «Неужели он забыл, как сам был маленький?»

Я вспоминаю грустную сцену раннего детства: стою на коленях в комнате, где только раскрылись все мои вины. Мать ушла, сказав: «Стой тут, я приду сейчас с розгами и высеку, чтобы ты помнил, как следует».

Не помню, высекла она меня или нет. Но помню огромный ужас ожидания – вот-вот начнется!

... В начале главы мы упомянули о том, что наш маленький человек уже стал настоящим гимназистом и программу – и метод и самый дух учителя – он усвоил прочно и добросовест-

но. И он, делая свое дело, чувствует себя личностью. Он требует оценки, признания; он не только ждет, когда на его долю выпадут крохи начальственного благословения, но и добивается, считает справедливым, когда его признают, и несправедливым — небрежность по отношению к себе. Он хочет быть любимцем, но и у него есть свои любимцы — «грек», географ.

... Все больше начинает он разбираться в том, что и чего «не надо» в отношениях учителя и ученика. Инстинктивно он нападает на совершенно верную мысль (случай с Зиминным): «Он (Штучкин) так не сделал бы, если бы вспомнил, как сам был маленьким».

Мы считаем этот факт основным в определении начала деятельности педагогического инстинкта, превратившегося в преобладающий интерес жизни взрослого человека. Полагаем, что огромному числу педагогов не было бы бесполезно вспомнить, как они били маленькими, по совету маленького человека.

... — Ну, скажи мне, мой друг, как по-немецки “страх”?

— Страх, это будет... — белесый, с длинным лицом и крошечными глазками купеческий сын Костромин произносит трудное слово старательно, но по-русски — фурхт.

— Не фурхт, а ф у р ь х т.

— Фурхт.

— Повтори фурьхт пять раз.

— Фурь-рь-хт, фурьхт, — начинает осторожно и с усилием выламывать свой язык бедный Костромин, не сводя глаз с Лаврентия. Мы переводили глаза с одного на другого.

— Опять фурхт. Повтори еще десять раз.

Снова начинает ломать свой неповоротливый язык бедняга, но не выдерживает напряжения и опять слышится роковой грубый и даже не фурхт, а...фрухт.

Лаврентий вздрагивает, яростно чешет синим карандашом около уха, хочет закричать, но сдерживается и тихо говорит:

— Повтори, мой друг, сначала пятьдесят раз.

Костромин впивается глазами в багровое лицо учителя и, растягивая звуки, выдавливает из себя бесконечные нежные

фурьхты. Он, видимо, наладился. Лаврентий успокаивается. Дело подходит к концу. Но, очевидно, он успокоился напрасно: в самом конце снова срывается, и взбешенный чех назначает ему написать это слово 500 раз и писать вообще до той поры, пока не скажет подряд без запинки 10 раз ненавистное фурьхт. Помогли бедняге мы, прозвав его нежным именем «фурьхта». Так он и привык.

12. Охарактеризуйте внутрішні та зовнішні структури відносин учителів і учнів.

13. Визначте шляхом самоаналізу, які Ваші особисті якості сприятимуть формуванню виховуючих взаємин з учнями.

... Взъерошенный новый учитель географии никому не понравился. И быстро за ним утвердилось прозвище Салакушка.

Дело было так: на одном уроке я, отвечая урок, забыл, что в Балтийском море водится эта рыба. Я ее пропустил, не придавая ей особенного значения. Неожиданно молодой педант стал добиваться от меня именно названия этой жалкой, по моему представлению, рыбы. Мне подсказали. Я с досады произнес Салакушка. Он моментально поправил — Салакушка. Я заметил, что можно говорить и Салакушка. Мы вступили в спор, окончившийся для меня тройкой. Когда я ушел на свое место, название уже было готово, и был изобретен способ дразнить неопытного молодого человека.

– Расскажите про Ладожское озеро... — предлагает он.

– Ладожское озеро соединяется рекою Невой с Финским заливом, а Финский залив — часть Балтийского моря. В Балтийском море водятся разные рыбы, например Салакушка.

– Салакушка, — поправляет учитель.

– Ну, Салакушка, — повторяет ученик.

Мы все хохочем. Прозвание быстро утвердилось за ним, и маленькие классы особенно усердствовали к явной досаде жертвы.

Очень хороший предмет геометрия. И особенно хорошо вычерчивать геометрические чертежи, ставить точки, пунктиры, толстые и тонкие линии. И как жаль, что Михаил Федорович так злопамятен и все хочет меня «поймать». Я держусь твердо, все знаю, постоянно повторяю пройденное, и он принужден мне ставить пятерки. Тем не менее, в конце четверти он обязательно вызывает меня и предупреждает, что от моего ответа зависит окончательный балл, хотя бы перед тем у меня были только пятерки. Но со мной он ничего не может поделать, и его подозрительность ослабевает.

Замечательный вопрос историка: в какие нечетные годы совершались замечательные события греческой истории? — И мы умели отвечать даже на гораздо более сложные вопросы. Дело было лишь в том, чтобы изучить «выразительные повадки и склонности» наших учителей. Поневоле из нас вырабатывались хорошие практики-психологи.

С.Т. Шацкий. Годы исканий // Пед. соч.: В 4 т. — Т. 1. — с. 90-97.

Виконайте завдання

- 14. С.Т. Шацьким змальована негативна роль надзирателя "Петра Великого" у відносинах друзів. Як зовнішня драма перейшла у внутрішню? Якого компоненту педагогічного такту був позбавлений учитель?**
- 15. Як, на ваш погляд, йому потрібно було вчинити на користь справи, зрозумівши психічний стан учня?**
- 16. У процесі пропедевтичної практики підготуйте і проведіть у своєму класі етичну бесіду на тему із творчості С.Т. Шацького.**
- 17. Здійсніть зістано-порівняльний аналіз учителя Ф.В. Цветаєва, учителів географії Баранова і Міклухо-Маклая. Особливо виділіть ті риси, які ви хотіли б наслідувати, і ті, які, на ваш погляд, недопустимі. Кожне положення обґрунтуйте (письмово).**

ФРАГМЕНТЫ ТВОРЧОСТИ ПЕДАГОГА

У меня драма: мы разошлись с моим другом. Он был на два года старше меня, и между нами сказалась большая разница. Он стал вести компанию с группой наших великовозрастных, в его разговоре появились фразы и словечки, пословицы и анекдоты переходного возраста. Он стал бравировать своим цинизмом и вместе с другими посмеиваться надо мной. Учиться стал он совсем плохо. Семья его была близко знакома с нашим надзирателем, Владимиром Николаевичем — Петром Великим, у которого мой друг состоял в числе любимцев, хотя не очень усердных. Однажды Петр Великий призвал меня для интимной беседы по поводу плохих успехов моего друга. Я, наивно желавший принести ему пользу и в то же время высказать свою досаду, откровенно высказал все то, что переживал — и по поводу его новых друзей и по поводу новых интересов. Петр Великий выдал меня. И я стал в глазах моего друга доносчиком, выскочкой... Мы отдалялись все больше и больше. Я стал бывать у него все реже и реже. Напряженная холодность наших встреч была для меня невыносима. Я был упрям и не хотел и не умел объясняться, но в то же время сознавал свой промах, хотя для себя оправдывал его лучшими намерениями. Мы разошлись, перестали разговаривать и даже в классе отсели друг от друга. Все это было тяжело. И в отношении к учению у меня стал происходить перелом: оно мне наскучило. За внешней драмой последовала внутренняя.

„Русский учитель”, Федор Владимирович Цветаев. Он рыхл, добр, беспечен и ленив. Качества эти настолько ценны, что ему не дают никаких язвительных прозвищ. Он по месяцам задерживает тетрадки с диктантами, изложениями и сочинениями. Он шутит, с ним можно потолковать. Он много рассказывает биографий и советует читать книжки.

Особенно любит он басни и самого Ивана Андреевича Крылова, на которого отчасти похож. Я хочу ему написать сочинение на заданную им тему „Вид из моего окна” по-настоящему. Это настоящее я представляю себе так:

Надо зажмурить глаза и представить себе действительно весь вид из окна — самым добросовестным образом, чтобы все было правдой и чтобы ничего не пропустить. Вид обязательно деревенский, и только надо выбрать окно и тот вид, который открывается из него. Если ничего не пропустить и сказать, что было близко и что далеко, не выдумывать, то это и есть „настоящее”. Я сочинил, тщательно переписал и подал, часто после надоедал ему вопросами: „Федор Владимирович, а что же мое?” Но он много спустя вернул мне его, ничего не сказав и подчеркнув два-три знака препинания. Под сочинением стоял балл четыре с плюсом. Так ничего и не вышло из „настоящего”.

Один из последних экзаменов — география. Разгар весны. Я никак не могу себя принудить в три дня хоть раз прочесть ненавистного Баранова и Горелова с вихрастым Салакушкой. Он же нарочно, как нам показалось, приготовил для экзаменов слепые карты, с которыми мы мало имели дело. Мы заявили ему, что эдак все провалимся и что ему же будет хуже. Он упорствовал.

Но вдруг появился наш Миклухо-Маклай, веселый, свежий, здоровый, ласковый. Как-то он сразу всех успокоил. Я решил, что „обойдется”. Меня вызвали. И только Салакушка собирался приняться за меня, как милый Михаил Сергеевич спрашивает: „Да у него сколько в году? Пять. Так чего его спрашивать: он и у меня всегда отличался...”

Навсегда останется у меня память от ласкового, доверчивого голоса моего любимца. Мне поставили пять и отпустили. На лице моем было написано такое восхищение, что все засмеялись. Улыбнулся даже каменный Николай Иванович, бывший ассистентом.

С.Т. Шацкий. Старая школа // Пед. соч.: В 4 т. — Т. 1. — с. 98-102.

Виконайте завдання

18. Ознайомтеся з творчою біографією відомого педагога-експериментатора і митця С.Т. Шацького.

19. Проаналізуйте ситуацію на екзамені з математики.
20. Чи була реалізована виховна функція оцінки?
21. Якими своїми діями вчитель підірвав довіру до своєї особистості й свого професіоналізму?
22. Чи була спрямована діяльність учителя на розвиток критичного мислення учнів?
23. Дайте письмову відповідь: як би ви вчинили в такій ситуації?
24. На основі поданого вище інформаційного матеріалу розкрийте багатогранність інтересів, працьовитість і цілеспрямованість учня з автобіографічної праці С.Т. Шацького (письмово).

ФРАГМЕНТИ ТВОРЧОСТІ С.Т. ШАЦЬКОГО

Опять экзамен и опять математика. Я уже сделал все, что требовалось, и свернутая трубочка бумаги с решенными задачами у меня в руке. Выразительные жесты кое-кого из товарищей обращены на меня. Я беру промокашку, проделываю в ней маленькую дырочку и, тихонько передвигая пустой листок, осторожно записываю решение задач. Сократ заметил мои эволюции.

– Вы решили?

– Да, — только вот поправит немного.

– Покажите.

Мне неудобно показать, ибо в кулаке зажата роковая записка.

– Что же вы? Покажите.

Я сую руку под стол и бросаю комочек с запиской в парту.

– Вы все сделали, как следует, теперь уходите.

Я ухожу, но с досады громко хлопаю дверь. Сократ полез в мою парту, и уже развернул записку. Вне себя, бежит он за мной и кричит:

– Идите в шестой класс и там ждите меня!

Я повинуюсь, негодуя на неожиданные для меня действия математика. Через несколько минут ко мне присоединяются еще

двое, — как раз следом за мной идущие по „успехам”, — третий и четвертый ученики. Мы ждала полчаса. Входит математик, уже изменивший весь свой добродушный вид.

„По распоряжению г. директора, всем вам за попытку обмануть преподавателя сбавляется годичный балл по поведению, и, как таковые, вы лишаетесь следуемых вам наград”.

Значит, и он такой же, как и все. И он не может понять, что помощь — не преступление. Теперь уже никого из учителей не осталось, на кого можно возлагать надежды.

Мечтаю быть музыкантом.

В маленькой холодной квартирке, мезонине старого замоскворецкого домика, у окна, выходящего на крышу, стоит наше старенькое фортепьяно. Я пользуюсь всеми моментами, когда никого дома нет. Работаю над сонатой Бетховена ор. 27. Мне хочется добиться тихого, едва уловимого рокота триолей аккомпанемента первой части. И вот в этот таинственный рокот должна войти мелодия и висеть над общим фоном. Именно висеть, вроде как в воздухе, довольно высоко, и плыть. Так же тихо рокочет нечто в душе и так же плывет надо мною мысль, и я сливаюсь со всей музыкой и весь нахожусь под ее очарованием. Я не слышал дребезжащих звуков фортепьяно, но остро ощущал все неровности моей игры. Пальцы мои не очень мне повиновались.

Откуда-то я достал книжку — гимнастику пальцев Джаксона и серьезно проделывал ряд упражнений. Почему-то мне в голову не приходило найти себе учителя-музыканта. Что-то слишком интимное было связано с моим представлением о музыке, и, быть может, в глубине была уверенность в своем большом таланте, который надо вызвать, и он как-то сам обнаружится, и тогда и техника, и умение выразить переживаемое сразу обнаружат, какой я музыкант. Это отроческое «сразу» было главной опорой моих надежд.

С.Т. Шацкий. Годы исканий // Пед. соч.: В 4 т. — Т. 1. — с. 114-115; с. 125-126.

Підготуйте відповіді й виконайте завдання

25. Про позитивне чи негативне ставлення до вчителя свідчить навчання птаха мови?
26. Що вам відомо про групові і колективні форми навчання?
27. Чому започаткована форма, яку описує С.Т. Шацький, не дає позитивного результату?
28. Проаналізуйте, в яких формах виявляється оцінка дітьми вчителя.
29. Розкрийте переваги особистісно орієнтованої навчальної діяльності вчителя. (Відповіді письмові).

Весна, захожу на квартиру к Митьке. Он живет в верхнем этаже бокового флигеля, один в пяти комнатах. Дверь отворена, комнаты пусты, но где-то слышен гнусавый голос нашего воспитателя. Он почему-то ласково, но упорно твердит непристойное ругательство, твердит настойчиво, без отдыха. Заинтересованный странным его поведением (быть может, он пьян?), на цыпочках вхожу в комнату. У окна в клетке скворец, которого Митька в розовой рубашке обучает «речи». Он увидел меня и не смутился.

— Вот упарился с ним,— деловито сообщает он мне,— прошлый скворец скоро научился, а этот что-то непонятлив. Что тебе? (он всем говорил ты).— И мы перешли к делу.

У нас упрочился коллективный способ приготавливать уроки. На каждый предмет есть свои специалисты. Они и готовят уроки постоянно и тщательно. Это не только их личное дело, но известного рода общественная повинность.

Перед началом уроков, утром, во время всех больших и малых «перемен» можно видеть в классе несколько групп учеников, тесно облепивших «специалиста». Специалист переводит, объясняет, толкует, отвечает на вопросы. Он должен знать в совершенстве манеру спрашивать того учителя, к которому готовится группа. Он не должен касаться глубины предмета,

его возможных интересных сторон. От него требуется только дело, только внешняя его оболочка, чтобы искушенный в словесной борьбе ученик мог воспользоваться ею для ответа на данный случай. Если же увлекшийся специалист заходит в своих объяснениях дальше, чем это требовалось для ясных всем практических целей, то его немедленно обрывали:

«Ну, завел машину! Ты дело говори»... и, случалось, отходили к другой группе, где это «дело» было поставлено более практично.

«Система» была в своем роде гениальна. Она сводила время учения до чрезвычайно сокращенного минимума. Гимназисты предвосхищали идеи Тейлора.

С.Т. Шацкий. Годы исканий // Пед. соч.: В 4 т. — Т. 1. — с. 128-131.

Виконайте завдання

- 30. Розкрийте, як, знаючи психологічні особливості вчителя, учні поетапно готуються до уроку.**
- 31. Приклад взаємодії С.Т. Шацького і вчителя латинської мови бажано узагальнити і зробити висновки.**
- 32. Здійсніть аналіз відносин учнів і трьох зображених учителів, розкрийте їхні способи формування відносин.**
- 33. Відносини з учителем історії були авторитарними, а С.Т. Шацький жалкує, що він з'явився занадто пізно. Чому?**

(Відповіді на поставлені завдання і запитання дайте письмово і обґрунтуйте).

Рядом многочисленных опытов, сознательных и бессознательных, психология учителя вообще и спрашивающего в частности была изучена с большой тонкостью. Раньше, чем экспериментальная психология оказалась полезной педагогу, она была практически использована учениками. У них в руках был метод. Это был метод целостного подхода к личности. Я не

был в психологических экспериментах из последних. Вот один случай.

Перевод из Горация. Я поздно пришел и вижу, что коллективная группа уже кончила свои занятия со «специалистом». Ни перевода, ни первых значений слов я не знаю. Импровизировать нельзя перед педантичным «Вот-то-вот». Но я знаю, что он меня вызовет. Обдумываю план действий. «Вот-то-вот» любит хорошее чтение стихов. Это я делаю в первую очередь: два-три раза прочитываю вслух с должными ударениями все двадцать пять стихов урока. Таким образом создается впечатление. Затем надо внушить латинисту некоторую долю уверенности, что я знаю урок хорошо. Нужно быть спокойным, неторопливым. Третий момент — сообщаю соседям, что ничего не знаю и требуется помощь. Это пока все, ибо уже «Вот-то-вот» входит, серьезный, в синих очках, размеренным шагом. Минута напряженного внимания. — Шацкий, — произносит он.

Я важно встаю, вынимаю платок, сморкаюсь, кладу его около себя, не спеша раскрываю книжку и слегка небрежным тоном называю отрывок, который мне следует перевести. Звучным, твердым голосом начинаю читать. «Вот-то-вот» ощущает удовольствие. Когда я кончил, он приятным тоном говорит мне: «Ну, я вижу, вы хорошо приготовились. Давайте теперь разберем хорошенько грамматические особенности языка, установим смысл и первые значения слов». И он начинает спрашивать весь класс, добиваться более точных выражений. Я слушаю внимательно. Дело доходит до меня: я важно даю тот ответ, который нужен навивному латинисту.

Мне это все начинает нравиться. Я все больше и больше вхожу в свою роль, актерствую, рисуюсь. Мои слова и движения спокойны и слегка небрежны. Перевод уже почти разжеван, и мне остается лишь его отделать под вкус педанта, любящего больше точность чем вольность, передачу своими словами.

Победа за мной. После урока мы обсуждаем эпизоды поединка, давшего некоторые новые подробности в процессе обсуждения личности «Вот-то-вот».

Отношения между учителями и учениками внешне корректны. Но иногда взаимное непонимание прорывается. «Вот-то-вот» очень озабочен тем, что мы, переводя Вергилия и Горация, позабыли всю грамматику. Он после ряда неудачных ответов и видимого нашего легкомыслия перед будущим испытанием говорит в раздражении: «Грызите, то вот, грамматику!»

Кто-то хотел объяснить ему свои затруднения и начал речь своими словами: «Я думал...» Латинист нервно обрывает его: «Думают только голландские петухи, а вам надо учить и знать!»

С наиболее приемлемым для нас Сократом тоже вышла история: молодой человек задремал, Сократ его «подловил» и поставил в неловкое положение, требуя повторить вопрос... Тот молчит, Сократ спрашивает:

— Почему же вы не достаиваете вниманием то, что происходит в классе?

Молодой человек возражает:

— Я полагаю, что всякий умный человек повторит свой вопрос...

Это ему стоило больших неприятностей и объяснений.

Новый учитель истории — с язвительней улыбкой, спокойным тоном, с густо-черной бородой и очками на длинном бледном лице — нас выводит из себя. Он сразу отменил нашего вечного Иловайского и предложил учебник Виноградова, по которому мы должны были повторять к экзамену историю. Учиться у нового историка очень трудно. Он не подходил под выработанный нами стиль учения. Историк рассуждал, требовал исторических взглядов, обобщений, высмеивал наши неумелые попытки подладиться под его «стиль» требований, упрекал в нелогичности и намекал довольно прозрачно в некоторых случаях на нашу глупость. Это мы переносили с большим трудом, были страшно оскорблены и даже жаловались на его отношение к нам «Вот-то-вот», нашему классному наставнику. Имел ли он при этом некоторые затаенные намерения, был ли в его язвительных речах известный педагогический прием, или он проявлял лишь свой личный темперамент? Во всяком случае

новый историк был для нас явлением неожиданным, трудно поддающимся выработанным в нашей среде способам психологического эксперимента. Мы его не понимали и вступили с ним в откровенную борьбу, но все же подтягивались и отвечали с некоторой опаской.

Как жалко, что он появился слишком поздно...

С.Т. Шацкий. Годы исканий // Пед. соч.: В 4 т. — Т. 1. — с. 132-138.

**Дайте відповіді на поставлені запитання
з власним коментарем**

- 34. Який метод навчання визнавав С.Т. Шацький?**
- 35. Яке місце серед засобів навчання Ви відводите самостійній роботі і чому?**
- 36. Чи правильно професор математики звернув увагу студентів на принцип послідовності в навчанні?**

Виконайте завдання

- 37. Розкрийте суперечність між намірами студента і його реальними справами.**
- 38. Здійсніть порівняльний аналіз специфіки діяльності професорів, образи яких демонструє С.Т. Шацький, проаналізуйте методи і форми діяльності, професійна компетентність яких із них викликає сумніви? (Письмові відповіді обґрунтуйте).**
- 39. Проведіть у мікрогрупі заняття професійно спрямованого тренінгу.**

ФРАГМЕНТЫ ТВОРЧОСТИ С.Т. ШАЦЬКОГО

Летом занимался педагогической работой. Мой патрон, замоскворецкий купец, весьма настойчиво убеждал меня, что плата 20 рублей в месяц за занятия с двумя учениками очень хорошая, что его приказчики получают гораздо меньше.

Жил на даче около Москвы; часа четыре занимался, готовя своих учеников к осенним переэкзаменовкам, частенько выслушивал педагогические советы купца, настойчиво рекомендовавшего мне, если ученики не будут слушаться, не стеснясь дергать их за уши. В работе с учениками у меня был единственный методический прием: предлагать самостоятельное решение новых задач в возможно большем количестве.

Первая лекция в университете. На кафедре стоит высокий красивый старик внушительного вида и важно, основательно поучает студентов: «Я очень рад, что вас собралось на мою лекцию много, но должен вас предупредить, что чем дальше мы с вами будем заниматься, тем больше ваши ряды будут пустеть, и к концу года останется лишь небольшая кучка слушателей. Это происходит перед моими глазами, как постоянное явление, ежегодно и объясняется тем, что студенты не работают, лекции не записывают и не составляют после них конспектов, а математика есть такой предмет, в котором отдельные части курса весьма тесно связаны друг с другом и если из общей цепи связей выпадает хоть одна, то понять курс в дальнейшем почти невозможно. Советую вам серьезно заниматься, приступаю к изложению своего курса».

Я сидел, слушал почтенного профессора и внутренне усмехался про себя. «Неужели, — думал я, — есть такие студенты, которые поступают в университет и не работают? Вот уж я-то таким никогда не буду». К сожалению, на первой лекции у меня под руками не оказалось тетрадки, и возникновение, по крайней мере, первых связей я утратил навсегда.

Перед глазами проходят новые личности профессоров. Вот небольшого роста, с розовым лицом, крашеной бородой и волосами Бугаев. Про него студенты знали, что он является глу-

бочайшим математиком, светилой науки и с этой стороны к нему чувствовалось большое почтение. Говорит он разное. Когда объясняет нам дифференциальные исчисления, то понять ничего нельзя, но изложение своего курса он пересыпает анекдотами, философскими заключениями, соображениями о том, как нужно играть в шахматы и что такое математика, и с этой стороны он нам кажется простым и доступным. У меня складывается такая привычка: понимать не понимаю, а на лекции хожу.

Маленького роста, подвижной, задорного вида Млодзеевский, внешне он чрезвычайно увлекателен и прекрасно говорит. Его увлечение и глубокая уверенность (которую он внушал всем), что его предмет является невероятно важным и интересным, привлекает большое внимание слушателей. У меня также обнаруживаются какие-то проблески понимания, чувствую, что он читает что-то хорошее.

Профессор этот был немного театрален. Однажды после начала лекции открывается дверь и входит быстрыми шагами опоздавший на лекцию студент. Млодзеевский прекращает чтение и, скрестивши руки на груди, поднявши голову, презрительно смотрит, как опоздавший, сначала храбро, затем все более и более виновато, насилу доходит до своего места. Когда студент уселся, профессор снова продолжает свою лекцию. После конца лекции ему особо усердно аплодировали.

Химия заставляет меня вспоминать наш химический кабинет в гимназии, где рядом со спиралью Румкорфа и электростатической машиной стояла большая бутылка с крепкой азотной кислотой. Эта бутылка иногда открывалась любознательными гимназистами, и мы нюхали, чем она пахнет, и после этого долго кашляли. Здесь было чрезвычайно интересно; на столах стояли разнообразные стеклянные сосуды; профессор с помощью услужливого ассистента производил с ними всевозможные манипуляции, в результате которых получались иногда довольно эффектные изменения. Скоро мы заметили в профессоре одну слабость: он любил оканчивать лекцию эффектно и сопровождал свой уход демонстрацией громких взрывов. Среди студентов довольно часто

происходили такие разговоры: «Ты сегодня пойдешь на химию?» – «А что?» – «Сегодня будут взрывы».

*С.Т. Шацкий. Студенческие годы
// Пед. соч.: В 4 т. – Т. 1. – с. 153-155.*

Виконайте одне із завдань

40. Вдумайтеся в умови життя студентів. Такі умови були характерними не лише для студента Шацького. Головним залишалось прагнення до знань.
41. Складіть план самоосвіти, кожен пункт якого обґрунтуйте.
42. Розкрийте своє ставлення до навчальної і художньої літератури.
43. Негативно чи позитивно ви оцінюєте пошуки С.Т. Шацьким майбутньої професії?
44. Займіться самовиявленням власних шляхів самотворення й самореалізації.
45. Поясніть, яка різко антипедагогічна риса розкрилася в студента-математика? Чи була вона випадковою?
46. Напишіть твір-есе на вільну тему чи на одну із тем за вибором:
47. *„Моє сприйняття лекції”;*
48. *„Якою, на мій погляд, мусить бути навчальна лекція у вищій школі?”;*
49. *„Моє ставлення до майбутньої спеціальності”;*
50. *„Якими, на ваш погляд, мусять бути екзамени у вищій школі?”*
51. Здійсніть аналіз шкільного підручника вашої спеціальності.
52. Продовжіть наповнення свого методичного портфолію.

Среди товарищей выделяется высокий, плотный, черный студент-математик. Он часто беседует с профессором; говорит

громко, самоуверенно и объясняет студентам непонятные места курса. Я ему слегка завидую.

Жизнь свою поддерживаю уроками. Один из них был на краю города; приходилось ходить ежедневно верст за восемь и заниматься с тремя учениками за 25 рублей. По тогдашним временам это были блестящие условия.

Еду в старинной московской конке, которую было вообще довольно легко обогнать быстрыми шагами, в вагоне вижу знакомого студента-математика. «Ты куда едешь?» — «Я еду на урок». — «А чем ты занимаешься?» — «Английским языком». — «Да разве ты знаешь?» — «Нет, я и читать не умею». — «Ну, как же ты занимаешься?» — «Да я английские слова читаю полатыни; родители учеников — купцы, не понимают, ну, а с учеников спрашиваю, чтобы они читали так, как я». — «А если узнают?» — «Пока еще не узнали, а узнают, конечно, выгонят».

Обычная картина лекции через три месяца после начала. В большой аудитории, расположенной амфитеатром, в самом низу, около кафедры сидит небольшая кучка студентов, которая внимательно следит за лекцией. За ними в верхних рядах студенты читают книги, романы, газеты. Еще выше можно встретить студентов, спящих на лавках, играющих в шахматы и тихо разговаривающих друг с другом.

Год подходит к концу. Оглядываюсь на свое пребывание в университете. Начало показало мне, как слабо я был подготовлен. Я пришел к убеждению, что взялся изучать такую науку, к которой у меня нет никакого интереса. А ведь математика была предметом, наиболее привлекавшим мое внимание в гимназии, в то время как ни от латинского, греческого или русского языка, ни от иностранных языков, ни от истории у меня не осталось импульсов для их дальнейшего изучения.

Как и многие студенты, начинаю знакомиться с тем, что делается на других факультетах; посещаю лекции юридического факультета, но стать юристом считаю для себя некоторого рода падением. Посещаю публичные лекции Тимирязева, Ключевского и даже рискую пойти в анатомический театр. Вид трупов,

распластанных на столах, студенты, копошащиеся вокруг них, а также отвратительный запах навели на меня своего рода ужас, и я стал скептически относиться к работе медика.

Каждый день на экзаменах повторялась одна и та же картина. Я махнул рукой и бросил экзамены, с отчаяния решив перейти на тот факультет, на который удастся. У меня был один знакомый профессор на медицинском факультете. Я его попросил написать бумажку декану, что он сделал охотно, и я перешел на медицинский факультет, вычеркнув, таким образом, один год из своей университетской работы и твердо решив заниматься по-настоящему со следующего года.

Несколько раз в неделю я посещал Румянцевский музей. Единственный интерес, который во мне прочно установился за время учения в гимназии, это страсть к книгам. Огромный зал, установленный книжными шкапами с невероятным количеством книг, атмосфера тишины и занятости, которые царили в библиотеке музея, тихие торжественные шаги и разговор шепотом настраивали меня на самый серьезный лад. Я уделял много времени изучению каталогов, выставленных в читальном зале, выбирал оттуда по названиям те книги, которые так или иначе могли меня интересовать, больше всего я выписывал книги по психологии, и, снабженный целым рядом записок, я стоял и терпеливо дожидался пока их отыскивали и приносили мне. Затем, взяв с чувством большого удовлетворения всю эту огромную кучу книг, я раскладывал их перед собой на столе, вооружался карандашом и бумагой, читал, выписывал, чувствуя, что делаю какое-то свое дело.

С.Т. Шацкий. Студенческие годы // Пед. соч.: В 4 т. — Т. 1. — С. 155-158.

53. Використовуйте у своїй практичній діяльності позитивні й не допустіть негативних прикладів із автобіографічних нарисів С.Т. Шацького.

54. У процесі педагогічної практики і професійної діяльності оберіть собі образ вчителя для наслідування.

55. Виявіть і здійсніть класифікацію методів навчання вчителів С.Т. Шацького.

56. Проаналізуйте та прокоментуйте таблицю, наведіть приклади з автобіографічних нарисів С.Т. Шацького і власної педагогічної практики.

Типи та рівні відносин у загальноосвітній школі

№ п/п	Основна ознака типології	Типи відносин		
		Співвідпорядкування	співробітництво	співтворчість
1	За метою і спрямованістю взаємодії	Зовнішньо спрямовані (формальні)	Диференційовано спрямовані (неформальні)	Особистісно спрямовані
2	За змістом взаємодії	Однібічно-репродуктивні, ситуативні, штативні	Гармонійно-репродуктивні, обмежено-евристичні, позитивні	Гармонійно-творчі, дослідницькі
3	За способом взаємодії	Вербально-інформаційні (із методів організації колективу - пряма вимога)	Інформаційно-практичні (в основі – поєднання методів переконання й організації колективу)	Вербально-організаційні (знання переходять у внутрішні переконання особистості)
4	За організацією взаємодії	Фронтально-групові	Диференційовано-колективні	Індивідуально-колективні
5	За семантикою взаємодії	Оцінно-вольові	Оцінно-регулюючі	Оцінно-стимулюючі
6	За характером взаємодії	Наступальні, офіційно-авторитарні	Взаємно-поступливі і взаємно-вимогливі, шанобливо-вимогливі	Дружно-довірливі, взаємо-уважні

57. Проаналізуйте взаємодію вчителів і учнів та визначте види й типи відносин у Вашій академгрупі, підшефному класі, де Ви проходите пропедевтичну практику.

58. Здійсніть у мікрогрупі театралізацію педагогічних знань, проведіть ділові ігри, взявши за основу сучасні інноваційні технології навчання. (Зверніться за консультацією до тьютора).

59. Виконайте тестове завдання.

Підкресліть перші три чинники, які, на вашу думку, сприяють у навчанні в першу чергу:

Активність студента;

Особистість і професіоналізм викладача;

Інноваційні методи навчальної взаємодії;

Традиційні методи і форми навчання;

Диалог з викладачем, іншими студентами;

Індивідуальні форми і методи;

Групові форми і методи;

Фронтальна робота;

Опора на досягнений рівень знань і досвід студента;

Креативні ситуації;

Об'єктивний, систематичний та модульний контроль;

Рейтингова система оцінки;

Вибір у навчанні згідно з можливостями та інтересами.

Дайте письмове пояснення виконаного завдання.

60. Повторіть теми з “Дидактики”, використовуючи лекційний матеріал, підручники і посібники з педагогіки.

61. Розробіть і здійсніть проектну програму “Розвиток самостійності й критичного мислення учнів 7 класу основної школи”. Організуйте відповідну експериментальну роботу. (Зверніться за консультацією до тьютора).

ІНДИВІДУАЛЬНИЙ САМОКОНТРОЛЬ ЗНАТЬ (ТЕСТОВИЙ) ДИДАКТИКА

Виконайте завдання письмово чи усно (за рекомендацією тьютора).

1. Встановіть відповідність.

Категорії дидактики	Визначення (характеристика)
1. Дидактика	а) Цілеспрямований процес взаємодії педагога і дітей, у ході якого здійснюється виховання і розвиток дітей
2. Навчання	б) Галузь педагогіки, що досліджує закономірності процесу навчання і освіти
3. Методи навчання	в) Способи взаємодії дітей і педагога для озброєння учнів знаннями, вміннями, навичками, їх виховання у процесі навчання

2. Встановіть відповідність.

Категорії дидактики	Визначення (характеристика)
1. Навички	а) Уміння успішно виконувати дії на основі отриманих знань
2. Розумовий розвиток	б) Багаторазове повторювання одних і тих же дій у однакових і аналогічних умовах
3. Навчальна діяльність	в) Сукупність кількісних і якісних змін, які відбуваються в мислинневій діяльності дитини у міру збагачення досвідом, з віком і під впливом виховних заходів г) Самостійна діяльність дитини із засвоєння знань, умінь і навичок та способів дій

3. Доповніть. Дидактика як компонент педагогічної науки отримала найбільш чітке визначення в праці Я.А. Коменського ... та працях сучасних учених...

4. Встановіть відповідність.

Категорії дидактики	Визначення (характеристика)
1. Зміст освіти	а) Система найважливіших вимог і положень, які забезпечують ефективне функціонування навчального процесу
2. Навчання	б) Система знань, умінь, навичок, оволодіння якими закладає основи для розвитку і формування особистості
3. Принципи навчання	в) Цілеспрямований процес взаємодії педагога і дітей, в ході якого діти активно оволодівають знаннями, уміннями і навичками; здійснюється виховання і розвиток дітей

5. Встановіть відповідність.

Категорії дидактики	Визначення (характеристика)
1. Форми організації навчання	а) Можливість успішного виконання дій на основі отриманих знань для розв'язання поставлених задач у відповідності із заданими умовами
2. Розумове виховання	б) Багаторазове повторення одних і тих же дій в однакових чи аналогічних умовах
3. Уміння	в) Особливі об'єднання педагогом дітей для організації занять, в ході яких і удосконалюється навчально-виховний процес г) Цілеспрямований вплив на розвиток активної мисленнєвої діяльності дітей

6. Виберіть правильну відповідь.

Існують різні підходи до класифікації методів:

- а) методи за характером пізнавальної діяльності учителя й учня;
- б) методи за джерелом знань;
- в) методи за особливостями діяльності учителя і учня.

До якої з них відносять словесні, наочні і практичні методи?

7. У яких із перелічених методів навчання містяться елементи проблемного навчання?

- а) Репродуктивні вправи.
- б) Евристичні бесіди.
- в) Демонстрація картин.

8. За яких умов учитель може використовувати лише словесні методи?

- а) Учитель добре володіє словесними методами.
- б) Учитель не має часу для проблемного вивчення даної теми, а учні не готові до розв'язання проблеми.
- в) Учитель не має необхідного наочного матеріалу або не може його виготовити самостійно.

9. За яких особливостей учнів раціонально застосовувати репродуктивні методи?

- а) Учні ще не готові до проблемного вивчення цієї теми.
- б) Учні готові до засвоєння теми лише словесними методами.
- в) Учні готові до самостійного вивчення даної теми.

10. Доповніть. До методів стимулювання а) позитивної поведінки, б) інтересу учня до навчання відносяться ... а)... б)...

11. Доповніть. Сукупність методів, що використовуються в процесі вивчення конкретного навчального предмета, його розділів, називається ...

КОМП'ЮТЕРНІ ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ ТЬЮТОРА З ДИДАКТИКИ

Тестове завдання виконує студент у співбесіді з тьютором

1. Наберіть на клавіатурі відповідне педагогічне поняття.

Результатом процесу навчання є ...

Відповідь: освіта.

2. Позначте номер правильної відповіді.

Яке із наведених визначень поняття „дидактика” Ви вважаєте правильним?

1. Наука про учіння та викладання.
2. Галузь педагогіки, що досліджує закономірність процесів навчання і виховання.
3. Галузь педагогіки, що розробляє теорію освіти і навчання.
4. Педагогічна дисципліна, що займається формуванням людини в період дитинства і юності.

Відповідь: 2.

3. Укажіть курсором правильну відповідь.

Предметом дидактики є:

1. Особливості викладання окремих дисциплін.
2. Загальна теорія навчання і освіти.
3. Викладання й учіння.
4. Освіта.

Відповідь: 2.

4. Введіть номер правильної відповіді.

Українські педагоги, які займалися розробкою принципів дидактики:

1. К. Ставроецький.
2. М. Смотрицький.
3. Г. Сковорода.
4. К.Ушинський.
5. П. Куліш.
6. С. Русова.

Відповідь: 3, 4.

5. Наберіть на клавіатурі пропущені категорії дидактики:

1. Принципи.
2. ...
3. Процес.
4. ...
5. Форми.

Відповідь: 2. Зміст. 4. Методи.

6. Введіть номери правильних відповідей.

Які суперечності є рушійною силою процесу навчання?

1. Між теоретичними знаннями і вмінням застосовувати їх на практиці.
2. Між вимогами вчителів і внутрішніми прагненнями учнів.
3. Між вимогами школи і впливом оточуючого середовища.
4. Між вимогами батьків і вчителів.
5. Між досягнутим рівнем знань і новими знаннями, які належить засвоїти.

Відповідь: 1, 5.

7. Введіть номери правильних відповідей у порядку зростання.

Які із наведених принципів навчання є спільними для дидактики Я.А. Коменського, А. Дістервега, К.Д. Ушинського?

1. Наочність.
2. Систематичність.
3. Послідовність.
4. Ґрунтовність.
5. Міцність.
6. Свідомість.
7. Активність.
8. Доступність.
9. Самостійність.

Відповідь: 1, 3, 4, 7, 9.

8. Наберіть на клавіатурі відповідне педагогічне поняття.
Навчання тим відрізняється від учіння, що це процес ...

Відповідь: двосторонній.

9. Укажіть курсором правильну відповідь (у дужках).

Методи навчання визначають (як, де, коли, чому) потрібно взаємодіяти з учнями для досягнення мети навчання.

Відповідь: як.

10. Наберіть на клавіатурі пропущені в таблиці методи навчання за узагальненою класифікацією (Ю.К. Бабанський, Г.І. Щукіна).

Відповідь: організації, стимулювання, контролю, самоконтролю.

11. Введіть номери правильних відповідей.

Які методи навчання за джерелом набуття знань:

1. Пояснення.
2. Проблемний виклад.
3. Метод аналогій.
4. Ілюстрація.
5. Рольова гра.
6. Пошуковий.
7. Індуктивний.
8. Лабораторна робота.
9. Робота з книгою.
10. Репродуктивний.
11. Диспут.

Відповідь: 1, 4, 8, 9, 11.

12. Введіть номери правильних відповідей.

Хто з українських педагогів минулого та сьогодення займався проблемами методів навчання?

1. К.Д. Ушинський.
2. П.О. Куліш.
3. М.П. Драгоманов.
4. І.Я. Франко.
5. С.Х. Чавдаров.
6. Х.Д. Алчевська.
7. С.Ф. Русова.
8. А.М. Алексюк.

Відповідь: 1, 4, 5, 6, 8.

13. Наберіть на клавіатурі пропущені методи.

Методи навчання за характером пізнавальної діяльності учнів (класифікація М.М. Скаткіна і І.Я. Лернера):

1. Пояснювально-ілюстративні.
- 2.
3. Проблемного викладу.
4. Частково-пошукові (або ...).
5. Дослідницькі.

Відповідь: 2. Репродуктивні, 4. Евристичні.

14. Введіть номери правильних відповідей, визначивши за таблицею методи навчання, прийоми навчання, засоби навчання.

А. МЕТОДИ НАВЧАННЯ:.....
Б. ПРИЙОМИ НАВЧАННЯ:
В. ЗАСОБИ НАВЧАННЯ:

1. Лекція.
2. ТЗН.
3. Створення ситуацій зацікавлення.
4. Лабораторна робота.

5. Аналогії.
6. Демонстрація.
7. Евристична бесіда.
8. Підручники.
9. Зіставлення наукових і народних тлумачень явищ природи.
10. Словники.
11. Створення ситуацій естетично-емоційного переживання.
12. Комп'ютерна техніка.

Відповідь: А. 1,4, 6 7;

Б. 3, 5, 9, 11;

В. 2, 8, 10, 12.

15. Наберіть на клавіатурі прізвища педагогів, про яких ідеться.

1. ... був новатором й у визначенні методів навчання. Крім словесних методів, які панували в його час, він використовував методи ілюстрацій і демонстрацій, практичні роботи, вправи.
2. ... використовував „м'які методи”, які були спрямовані на природні інтереси і позитивні емоції дітей, зумовлені прагненням зробити викладання привабливим.
3. За ..., існують: діалогічний метод, а також метод, яким користуються при науковому викладі навчального матеріалу.
4. ... вважав однобоким навчання, побудоване тільки на індукції чи тільки на дедукції, і вимагав їх розумного поєднання у процесі навчання.
5. Найкращим методом навчання учнів грамоті ... вважав „буквоскладальний”, а ... — звуковий.

Відповідь: 1. Коменський. 2. Локк,

3. Дістервег, 4. Ушинський,

5. Толстой.

16. Введіть номер правильної відповіді.

У працях якого педагога класно-урочна система занять уперше набула теоретичного обґрунтування?

1. К.Д. Ушинський.
2. О. Паркхерст.
3. А. Дістервег.
4. Г. Сковорода.
5. Я.А. Коменський.

Відповідь: 5.

17. Наберіть на клавіатурі пропущені педагогічні поняття.

Який з основних типів уроку (за типологією В.О. Оніщука) відсутній у переліку?

1. Засвоєння нових знань.
2. Узагальнення і систематизація знань.
3. Комплексного застосування знань.
4. Перевірки, оцінки і корекції знань, умінь і навичок.
5. Комбінований урок.
6. Відсутній урок формування ...

Відповідь: умінь, навичок.

18. Які існують традиційні (а) і нові (б) форми організації навчання у сучасній школі?

1. Урок.
2. Урок-аукціон.
3. Проблемний урок.
4. Інтегрований урок.
5. Семінар.
6. Екскурсія.
7. Урок-прес-конференція.

Відповідь: а) 1, 3, 5, 6; б) 2, 4, 7.

19. Введіть номери правильних відповідей у порядку зростання.

Які з названих типів уроків класифікуються за основною дидактичною метою (В.О. Оніщук)?

1. Урок-лекція.
2. Урок засвоєння нових знань.
3. Урок формування вмінь і навичок.
4. Урок-бесіда.
5. Урок узагальнення і систематизації знань.
6. Комбінований урок.
7. Урок-екскурсія.

Відповідь: 2, 3, 5, 6.

20. Введіть номер правильної відповіді.

Факультативні заняття — це:

1. Необов'язкові заняття, які організуються для поглиблення і розширення знань з певних курсів, тем або питань відповідно до бажань і інтересів учнів.
2. Обов'язкові додаткові заняття, які передбачені навчальним планом.
3. Заняття, які за характером організації не повинні бути схожими на урок.
4. Однозначної відповіді немає.

Відповідь: 1.

21. Введіть номери правильних відповідей.

Нові типи навчальних закладів:

1. Коледж.
2. Авторська школа.
3. Малокомплектна школа.
4. Ліцей.
5. Експериментальний майданчик.
6. Музична школа.
7. Гімназія.

Відповідь: 1, 2, 4, 5, 7.

22. Введіть номери правильних відповідей.

Нові предмети та спецкурси у школах нових структур:

1. Риторика.
2. Теорія управління.

3. Рідна мова.
4. Естетика.
5. Основи інформатики й обчислювальної техніки.
6. Світова художня культура.
7. Соціоніка.
8. Етика та психологія сімейного життя.

Відповідь: 1; 4; 6; 7; 8.

23. Наберіть на клавіатурі пропущене слово.

За формами організації контроль може бути: фронтальним, груповим, індивідуальним, ...

Відповідь: комбінованим.

24. Введіть номери правильних відповідей.

Які з наведених понять є видами (а), які формами (б) організації контролю знань?

1. Поточний.
2. Індивідуальний.
3. Груповий.
4. Підсумковий.
5. Залік.
6. Екзамен.
7. Періодичний.
8. Тематичний.
9. Фронтальний.

Відповідь: а) 1, 4, 7; б) 2, 3, 9.

25. Введіть номери правильних відповідей у порядку зростання.

Які з названих принципів є педагогічними вимогами до контролю знань?

1. Науковість.
2. Індивідуальний характер.
3. Систематичність контролю.
4. Послідовність.
5. Об'єктивність.

Відповідь: 2, 3, 5, 6, 7, 9.

26. Введіть номери правильних відповідей.

Які з наведених методів використовуються для формування свідомості?

1. Розповідь.
2. Привчання.
3. Бесіда.
4. Особистий приклад.
5. Змагання.
6. Диспут.

Відповідь: 1, 3, 4, 6.

27. Наберіть на клавіатурі пропущений термін.

Методи організації діяльності і поведінки:

1. Вправи.
2. Громадська думка.
3. Привчання.
4. Доручення.
5. Створення виховуючи ситуацій.
6.

Відповідь: 6. Педагогічна вимога.

28. Введіть номери правильних відповідей.

Які з наведених педагогічних понять є непрямыми за формою?

1. Наказ.
2. Порада.
3. Прохання.
4. Вказівка.
5. Натяк.
6. Розпорядження.
7. Іронія.

Відповідь: 2, 3, 5, 7.

29. Введіть номери правильних відповідей.

Які з наведених видів покарання є неправомірними з педагогічної точки зору?

1. Зауваження.
2. Запис у щоденнику.
3. Видалення з класу.
4. Тілесні покарання.
5. Виклик батьків.
6. Виклик учня на засідання педагогічної ради.
7. Обмеження прав дитини.
8. Приниження гідності дитини.

Відповідь: 3, 4, 7, 8.

30. Введіть номери правильних відповідей у порядку зростання, визначивши методи виховання, прийоми виховання, засоби виховання.

А. Методи виховання: , , ,

Б. Прийоми виховання: , ,

В. Засоби виховання: ,

1. Книги.
2. Вправи.
3. Гра.
4. Виховуючі ситуації.
5. Аналогії.
6. Кінофільми.
7. Подвійний вплив.
8. Особистий приклад.
9. Гумор.

Відповіді: А) 2, 3, 4, 8;

Б) 5, 7, 9; В) 1, 6.

Класифікація прийомів навчання і виховання за рівнем взаємодії вчителя і учнів

1.	Зауваження	Паралельна дія	Громадська думка
2.	Наказ	Виявлення прикромі	Дискусійні заняття
3.	Зміщення акцентів	Індивідуальна етична бесіда	Поділ захоплення
4.	Погроза	Діалог, зміна позицій учителя і учня	Пробудження гуманних почуттів
5.	“Вибух”	Опосередкованість впливу	Гумор
6.	Збудження тривоги	Організація допомоги милосердя	Взаємна довіра
7.	Гіперболізація	Визнання вчителем своєї помилки	Взаємна залежність
8.	Демонстрація зверхності вчителя	Співпереживання, співчуття, співучасті	Начання цінностей, визначення переваг учня
9.	Докір	Прохання, вмовляння	Збудження допитливості
10.	Скарга	Самооцінка, самоаналіз	Обернений ефект
11.	Прояв обурення	Удавана недовіра	Створення ситуації самоствердження
12.	Відстрочене покарання	Зміщення акцентів	Ціннісне оцінне судження
13.	Іронія	Авансована довіра	Організація успіху
14.	Застереження	Залучення до колективної діяльності	Фланговий підхід
15.	Привчання	Опора на позитивне	Захоплення перспективою
16.	Аналогія	Поетапний вплив	Натяк
17.	Попередження	Удавана байдужість	Урівноваження сил
18.	Вправляння	Обхідний рух	Подвійний результат впливу
19.	Осуд	Доручення	Ласкавий докір
20.	Пряма вимога	Порада	Моральний вибір
21.	Участь у добродійній діяльності	Переорієнтація уваги	Морально-духовний саморозвиток

31. Визначте, які прийоми можуть використовуватися на всіх рівнях взаємодії.

- 32. Виявіть фактори, від яких залежить доцільність їх використання. Зверніть увагу на рівень професійної компетентності вчителя і стадію розвитку класного колективу.**
- 33. Доповніть таблицю дебатними, діалоговими, полілого-вими інноваційними прийомами навчання і виховання.**

IV, V, VI, VII НАВЧАЛЬНІ МОДУЛІ

АВТОРСЬКИЙ ДОПОМІЖНИЙ МАТЕРІАЛ

Інноваційні пошуки в педагогіці — інвестиції в майбутнє суспільного розвитку

Педагогіка не лише описує факти, а дає їх пояснення, відповідаючи на питання, як і чому відбувається певне педагогічне явище.

Тому наука як специфічна галузь теоретичного осмислення тієї чи іншої сфери об'єктивної дійсності мусить мати свій поняттєво-категоріальний апарат. У категоріях і поняттях відтворюється сутність певної науки, її об'єкт і предмет, смислоформуєча ідея, завдяки якій науково неорганізований набір відомостей набуває форми наукової системи. На цій основі відбувається рух від незнання до знання, від поверхневих знань до більш глибокого проникнення в сутність фактів і явищ, що вивчаються.

У науковій літературі широкого вжитку набуло поняття “парадигма”. Воно відноситься до загальнонаукових категорій наукознавства. Оскільки науковий апарат педагогічної науки, розвиваючись, вбирає термінологію суміжних дисциплін й загальнонаукові поняття, то термін “парадигма” набув статусу педагогічного і вживається нами на двох рівнях: а) для визначення певної конкретно-історичної, соціально-культурної загальнотеоретичної моделі виховання; б) для обґрунтування її практичного в нових соціально-економічних реаліях варіативного зразка. Названі рівні розглядаються нами у логічному взаємозв'язку.

Для паритетного діалогу з країнами Європи і світу Україні необхідна динамічна поступальність соціального розвитку, яку може забезпечити передусім система виховання, адекватна меті конкретної особистості і держави. Тому й відбувається в сфері виховання інтенсивний пошук пріоритетності його моделі.

Процедура вибору не може не враховувати національні культурні й виховні традиції, уроки історії українського народу, власні ресурси і можливості держави, духовну і професійну творчість педагогічної громадськості, а також того, що виховання — це не лише соціальний, а передусім особистісний феномен. Воно в своїй основі спирається на потреби та інтереси людини, бо суспільство існує для людини, а не навпаки. В цьому особливість нинішніх демократичних перетворень. Разом з цим, вибір передбачає вміння відстоювати національні традиції у вихованні й протистояти напору необґрунтованих рекомендацій із зарубіжних країн, їх „практичним” порадам, не допустити „мавпування західних мод”, але водночас — не відмежовуватись від нових прогресивних надбань зарубіжної педагогіки і школи.

Нові парадигмальні пошуки у вихованні підростаючих поколінь є запорукою виходу із кризи і своєрідними інвестиціями в майбутнє країни. Невизнання цього призводить до поглиблення соціально-педагогічних суперечностей.

Теорія виховання тісно пов'язана з теорією навчання і освіти. Вони ґрунтуються на тій самій методолого-теоретичній основі і спрямовані на здійснення завдань виховання, формування, соціалізації і розвитку особистості. Формування — це процес і результат цілеспрямованих і стихійних впливів на особистість. Соціалізація — це процес і результат засвоєння особистістю соціального досвіду, загальнолюдських і національних цінностей, норм поведінки та відносин. Розвиток — низка кількісних і якісних, зовнішніх і внутрішніх змін, які характеризують рух індивідууму (людської істоти) від нижчих до вищих рівнів життєдіяльності.

Заслугує на увагу визначення виховання, яке дається в законі „Про виховання дітей та молоді” (проект). „Виховання — процес залучення особистості до засвоєння вироблених людством цінностей, створення сприятливих умов для реалізації нею свого природного потенціалу та творчого ставлення до життя, спрямований на утвердження суспільно значущих норм і правил поведінки особистості”.

Воно також зводиться до діяльності, акцент припадає на цільові орієнтири у вихованні, поза увагою залишаються його механізми і структури. Цінним є те, що термін „формування”, замінено більш гуманним — „залучення”.

Педагог і учень — це суб'єкти виховного процесу. На цьому базується нова парадигма виховання. Центральною особистістю, метою і сенсом виховання є дитина. Завдання вчителя, організовуючи процес виховання, спрямувати свої зусилля на формування в неї потреби самовиховання, тобто організувати “саморух” людської особистості від нижчих до вищих ступенів її розвитку і життєдіяльності. Для цього передусім необхідно розвивати у дитини здатність самостійно трансформувати зовнішні виховні впливи в усвідомлене внутрішнє їх сприйняття. Таким чином, самовиховання — це усвідомлена і цілеспрямована діяльність учня з метою самостійного пошуку і засвоєння певних знань, формування у себе бажаних якостей, рис, форм поведінки, системи ставлень до людей і світу.

Самовиховання передбачає: 1) постійний самоаналіз і самооцінку, на що вказував Г. Сковорода, коли закликав „Пізнай себе!”; 2) визначення конкретної мети і завдань щодо удосконалення власних якостей; 3) розробку програми і плану діяльності; 4) постійний самоконтроль і кореляцію плану діяльності; 5) використання широкого спектру методів і прийомів самовиховання: самоперекопування, самонаказування, самонагадування, самопереключення, самозаохочення, самонавіювання, самопокарання, самооцінку.

Виховання як особистісно-соціальний феномен набуває особливої актуальності у наші дні, в умовах подальшої розбудови суверенної, незалежної України, в якій людина і її виховання стає основною, пріоритетною сферою соціального, економічного, духовного і культурного розвитку суспільства. Разом з тим слід підкреслити, що зміст виховання як соціального явища визначається культурою, в якій дістає відображення історично визначений рівень розвитку суспільства і людини, народжується і утверджується людський сенс буття.

У логіці нашої концепції важливо наголосити, що головним культурним здобутком має бути тип особистості, по можливості,

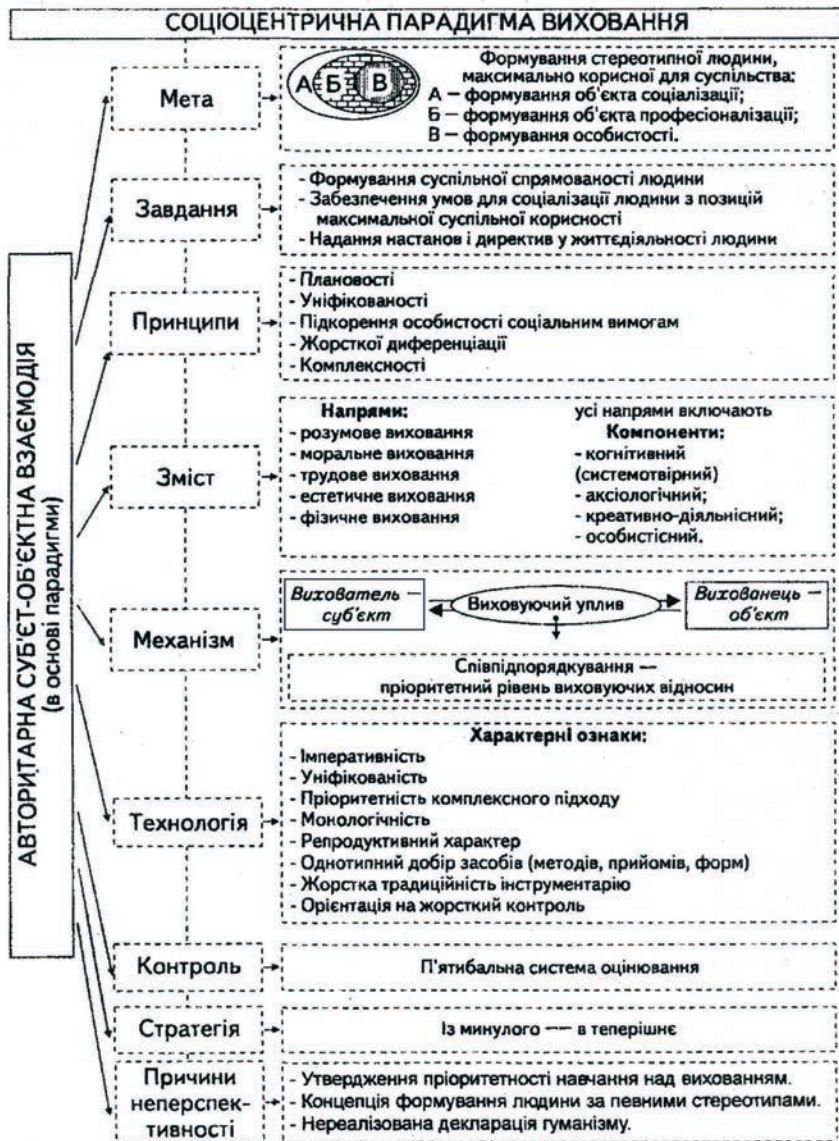
всебічно розвинений, з високим моральним потенціалом, що забезпечує йому не лише вміння пристосуватися і адаптуватися, а й усвідомити і знайти своє місце у трудовій, творчій діяльності на благо всього суспільства, а також в особистому житті, бути творцем свого щастя. Це і є загальною метою виховання, яка детермінується наступними факторами: 1) матеріально-економічним базисом суспільства; 2) системою освіти і виховання; 3) середовищем, школою, сім'єю; 4) широкою мережею загальнокультурних, наукових, художніх впливів, засобів масової інформації; 5) власною самоактивністю особистості. Пам'ятаймо, що у процесі виховання дитина, за висновком Дж. Дьюї, є центром, навколо якого, як планети навколо сонця, обертаються всі педагогічні системи, технології, вчителі й учні.

Таким чином, у дослідженні і практичному здійсненні виховання провідним є відносницько-діяльнісний методологічний підхід. Він дозволяє акцентувати увагу, поряд з діяльністю, на особистості учня і вчителя, їх взаємодії, відносинах, спілкуванні. На основі суб'єкт-суб'єктних відносин учитель організовує особистісно орієнтовану діяльність учня, в якій би він став активним суб'єктом пізнання, власного виховання й розвитку. Поряд з цим, виховання, як особистісно-соціальний феномен, потребує цілісного, культурологічного й аксіологічного підходів.

У практичній діяльності вчителя сукупність названих підходів забезпечує особистісно-соціальний характер виховання, для досягнення якого необхідна особистісно орієнтована педагогічна діяльність. Це дозволяє розглядати кожну дитину як унікальність і неповторність у своїй суб'єктності, вимагає визнання її гідності, моральної свободи, природо- і культуровідповідності сутнісних сил, саморозвитку здібностей, самовизначення і самореалізації творчого потенціалу. На основі цього виховання як особистісно-соціальний феномен забезпечує досягнення учнем особистісно привабливих і водночас соціально-значущих цілей як умови реалізації потреби в самоствердженні задля блага народу, невід'ємною частиною якого є особистість кожного громадянина України.

Здійснить зіставно-порівняльний аналіз особистісно-гуманістичної й соціально-центричної парадигм виховання (письмово).

ДУХОВНО-МОРАЛЬНА ПАРАДИГМА ТВОРЧОСТІ Г.Г. ВАЩЕНКА І ЇЇ ВСЕЗРОСТАЮЧЕ ЗНАЧЕННЯ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Виконайте завдання

1. Представте схематично систему українського національного виховання, розроблену Г. Ващенком у його праці „Проект системи освіти в самостійній Україні”.
2. Напишіть твір-есе:
3. „Український виховний ідеал „... Служба Богові й Україні”;
4. „Григорій Ващенко – видатний педагог-патріот ХХ століття: альтернатива поглядів та оцінок”.
5. Здійсніть зіставно-порівняльний аналіз творчих постатей А.С. Макаренка і Г.Г. Ващенка (Бойко А.М. Виховання людини: нове і вічне. – Техсервіс. – Полтава, 2006. – С. 464-480).
6. Розкрийте вплив Г.С. Сковороди, Т.Г. Шевченка, К.Д. Ушинського на педагогічну концепцію Г.Г. Ващенка.
7. Дайте письмову анотацію виданих в Україні педагогічних праць Г.Г. Ващенка („Виховний ідеал”, „Загальні методи навчання”, „Естетичне виховання української молоді”, „Тіловиховання як засіб виховання волі і характеру” та ін.). (Письмово).

ОЗНАЙОМТЕСЬ З АВТОРСЬКИМ ТЕКСТОМ

Кожен із нас пізнає та оцінює внесок Г. Ващенка, як і інших педагогів, у світову педагогічну скарбницю неоднозначно. І це природно. Тому велике значення у зв'язку з цим має актуалізація основних ідей педагога, під якою ми розуміємо їх виявлення науково-теоретичне обґрунтування, переосмислення й узагальнення для творчого використання в сучасній практиці відродження національної школи.

Насамперед слід відмітити неперевершену актуальність для нашого часу його педагогічної спадщини, в основі якої лежить

реалізм наукових ідей в поєднанні з полум'яним патріотизмом. Він збагатив національну педагогіку своїми багатоплановими, різноаспектними педагогічними, філософськими, психологічними працями, серед яких такий твір, як „Проект системи освіти в самостійній Україні”, написаний понад 40 років тоді, коли на самостійну Україну ще не було реальних сподівань, однак він наближав її і вірив у неї. Як педагог з оригінальним творчим обличчям, він цікавить нас з погляду на розбудову вищої педагогічної школи. З 1917 і з деякими перервами до 1941 р. він працював викладачем, професором, завкафедрами педології і педагогіки Полтавського педагогічного інституту. Крім цього, Г.Г. Ващенко — письменник. Про це він заявив ще у 1907 р., видавши збірку “Пісня в кайданах”. Хороший письменник — завжди вчитель, як, у свою чергу, справжній педагог — письменник.

Отже, Г.Г. Ващенко постає перед нами не лише як педагог і психолог, літератор, а й як великий патріот України. Його педагогічні висновки й узагальнення про виховання, його поетичні твори увібрали в себе історію, культуру, мудрість нації, українського народу, сином якого він є і якому нарешті повернений.

За даними дослідника Г. Хілліга та відомого діяча західної української діаспори О. Ковалю, в еміграції Г. Г. Ващенко були написані такі визначні праці “Загальні методи навчання” (Мюнхен, 1948); “Виховання волі і характеру” (Лондон, 1952—1957 рр.); “Український ренесанс ХХ ст.” (Торонто, 1953); “Проект системи освіти в самостійній Україні” (Мюнхен, 1953); “Виховання любові до Батьківщини”; “Основи естетичного виховання”, “Виховна роль мистецтва” та інші монографічні роботи. Отже, науковий діапазон його широкий і багатоплановий. Можна висловити таке наукове припущення: оскільки він виїхав за кордон уже в немолодому віці, більшість цих праць були задумані, а можливо, й написані в Полтаві, хоча й не могли бути тут видані.

Для нас передусім важливим є його погляд на виховання як національно-соціальний феномен. Г.Г. Ващенко переконливо довів, що виховання “взагалі” не існує, що воно має національний характер і конкретно-історичну зумовленість, покликане форму-

вати світогляд і ціннісні орієнтації у цілковитій єдності та відповідності до психічних і природних властивостей української людини. Його педагогічна спадщина перейнята тривогою, що без цього українська нація може загинути, “розмитися в інших націях”. З цією ж метою він намагається обґрунтувати психічні властивості українського народу і визначити з цих позицій причин його невдач. Він вказує на такі наші загальні національна недоліки: індивідуалізм, амбітність, особливо хвилюють його нерішучість, інертність, слабкі прояви в українців волі й характеризує “мало на землі народів, що мали б таку тяжку долю, як українці”, — з боєм підкреслює він. І далі: “Протягом віків своїми грудьми захищали європейську культуру і цивілізацію... І тепер не мають власної держави”.

Відданість українській визвольній ідеї, як головна визначальна риса його педагогічної й літературної творчості, тісно пов'язана з пробудженням національної самосвідомості українського народу. Продовжуючи обґрунтовувати цю ідею, педагог-патріот, посилаючись на німецьких та інших дослідників Заходу, нагадує нам, що українські вчені протягом XVII-XVIII ст. були справжніми просвітителами Москви. Київська академія — це не тільки осередок української освіти, а й духовне вогнище для всього Сходу, особливо східних слов'ян взагалі.

Г.Г. Ващенко пише далі: незважаючи на те, що у XIX ст. російська державна культура стає на власні ноги, однак українці продовжують відігравати в її розвитку вирішальну роль. Зокрема він наводить такі приклади: “Основник реалізму в російській літературі — геніальний українець Гоголь, найвидатніший митець-маляр — українець І.Ю. Рєпін, найвидатніший педагог в Росії — українець Ушинський, геніальний композиторі — українець Чайковський, найвидатніший фізик радянської Росії — українець Капиця. І так майже в усіх галузях науки й літератури” — такий висновок робить педагог.

Намагаючись узгодити свої соціально-педагогічні погляди з його світобаченням і сприйняти їх, ми підсвідомо прагнемо відшукати ті образи, які „правили вирішальний вплив на його люд-

ські та професійні орієнтири”. Своїми духовними “виховниками” він вважає Г.С. Сковороду, Т.Г. Шевченка, К.Д. Ушинського. Не можна не відчуті їхнього великого впливу на всю виховну систему педагога. Г.Г. Ващенко вважає Г.С. Сковороду найвидатнішим оригінальним філософом у Східній Європі. Він бере за основу своєї теорії виховання багато його ідей, які дуже співзвучні за своєю суттю основному завданню, яке ставить педагог у вихованні української молоді — це служба Богові і Батьківщині.

Г.Г. Ващенко доводить, що першою абсолютною вартістю для молоді має бути духовність, Бог, а другою — Батьківщина (при цьому він не впадає в релігійний фанатизм і містику, а пояснює це як цілком реальна людина), що добробут Батьківщини має бути заснований на засадах християнства. Він пише: “Ця мета, як ясна зірка на небі, мусить сяяти перед українською молоддю”. Обґрунтовуючи виховний ідеал, він пояснює, в чому благо Батьківщини та нації, доводить необхідність спеціальної виховної системи (формування національного світогляду, здійснення національно-патріотичного, інтелектуального, морального виховання, естетичної та фізичної культури).

Націю він визначає як єдність поколінь сучасних, минулих і майбутніх. Цю саму ідею, як ми пам’ятаємо, Т.Г. Шевченко висловив у посланні “До мертвих і живих і ненароджених земляків своїх...”. Саме Т.Г. Шевченко, вважає педагог, вказав напрями, за якими має відбуватися політичний і культурний розвиток України. Зокрема, “в галузі політики — це шлях боротьби за самостійну Україну”, бо тільки “в своїй хаті своя й правда, і сила, і воля”. У галузі культури — це шлях творчості на засадах любові і пошани до найкращих національних традицій і органічного засвоєння надбань чужинних культур. Тому, коли Т.Г. Шевченка називають пророком, вважає Г. Ващенко, це не образне висловлювання, а точне визначення ролі Шевченка в історії нашого народу. Не дивно, що і на визначенні та розумінні виховного ідеалу вплив Т.Г. Шевченка незаперечний. “Традиційним ідеалом треба визначити той, — зазначав Г.Г. Ващенко, — що витримав іспит історії, найбільш відповідає психології народу та його призначенню,

увійшов у психіку народних мас, відбитий у народній творчості і творах кращих митців і письменників, що стали духовними провідниками свого народу”.

Педагогічні погляди Г.Г. Ващенка формувалися на основі творчого використання ідей і досвіду К.Д. Ушинського, якого він глибоко шанував, вважав українцем, хоч і писав той російською мовою, але, як зазначає Г.Г. Ващенко, подібно до М.В. Гоголя мав українську душу.

Коло наукових інтересів Г.Г. Ващенко надзвичайно широке. Він цікавиться філософією, психологією, педологією, методами науково-педагогічних досліджень, організацією та змістом педагогічної практики студентів та ін. Керує аспірантурою, бере участь у науково-практичних конференціях, багато пише. Тема його докторської дисертації — “Мова дітей переддошкільного і до шкільного віку як засіб спілкування”.

Г.Г. Ващенко був завідуючим кафедрою, а А.С. Макаренко — молодим педагогом-новатором, “завколом Горького”, коли вони зустрілися. Різниця у віці цих педагогів 10 років, проте в них багато спільного: ґрунтовні теоретичні узагальнення, інтерес до психології й філософії, багаторічний досвід практичної педагогічної діяльності, літературна творчість.

Зауважимо, що Г. Г. Ващенко одним із перших серед педагогів, вчених проявив науковий інтерес, вивчав і узагальнював соціально-педагогічний досвід А.С. Макаренка. Проте, якщо критика ним Макаренка мала у 20-ті роки доброзичливий характер (до того ж кожне критичне зауваження він намагався пояснити), то у 50-ті він висловлюється більш різко. Однак ми не згодні з Г. Хіллігом, що погляди Г.Г. Ващенка змінилися. В оцінці А.С. Макаренка у 20-ті й 50-ті роки він щирий. Ці самі зауваження, лише в іншій формі, він висловлював і раніше. Однак як глибокого релігійна людина він підходив до молодого педагога з християнських позицій добра, милосердя, допомоги. У 50-ті роки, можливо, під впливом усвідомлення своєї гіркої долі, він висловився у такій формі. А проти того, що було у А.С. Макаренка позитивне, Г.Г. Ващенко не заперечував і своїх думок, висловлених

раніше, не спростовував. Слід зазначити, що А.С. Макаренко жодного разу публічно не відреагував на виступи Г. Ващенка. Г. Хілліг висловлює в своїй публікації припущення, що прототипом Ващенка у “Педагогічній поемі” є Пашенко. І наводить факт, що в одному з списків Макаренка усі персонажі поділив на два стовпчики: “друзі” і “вороги”. Пашенко спочатку був занесений до першого стовпчика, проте згодом вписаний до другого.

Останнім часом деякі вітчизняні й зарубіжні вчені намагаються протиставити Ващенка і Макаренка, Ващенка і Сухомлинського, Ващенка й Ушинського. Це непродуктивний пошук. Усі вони — педагоги із світовим іменем, наша національна гордість. Вивчення і впровадження їхніх актуальних педагогічних ідей в широку масову практику — наш моральний і професійний обов’язок.

Система завдань і запитань

8. Ознайомтеся з біографією Г. Ващенка (Бойко А.М. “... Служба Богові і Батьківщині. – Київ, 2001. – С. 3-120).
9. Що послужило підставою для протиставлення творчості Г.Г. Ващенка і А.С. Макаренка?
10. Доповніть чи критично оцініть певні положення, висновки й узагальнення Г.Г. Ващенка.
11. Продовжуємо вивчення педагогічної творчості проф. Г.Г. Ващенка. З цією метою, ознайомившись із фрагментами праць Г.Г. Ващенка, обґрунтуйте його місце в контексті генези української педагогічної думки.

Підготуйте письмові роботи, у яких:

12. Охарактеризуйте підходи Г.Г. Ващенка і К.Д. Ушинського до питання про народність у вихованні.
13. Виявіть своє ставлення до індивідуалізму Г.Г. Ващенка і колективізму А.С. Макаренка у процесі розвитку особистості.
14. Здійсніть зіставно-порівняльний аналіз процесу виховання громадянина і патріота в педагогічній творчості Г.Г. Ващенка і В.О. Сухомлинського.

Дайте відповіді на питання (письмово чи усно, на погляд тьютора):

15. Що в системі освіти царської Росії критикував Г.Г. Ващенко? Доповніть дану ним характеристику.
16. Що в творчості Б. Грінченка і Потебні є, на думку Г. Ващенко, особливо цінним для формування української національної освіти і культури? А на ваш погляд? Обґрунтуйте відповідь.
17. Розкрийте значення першого і другого Всеукраїнських з'їздів вчителів (1917 р.). У чому полягала діяльність інструкторських курсів?
18. Охарактеризуйте сутність і основні ідеї постанови з'їзду? Прокоментуйте (письмово) кожен пункт Постанови з'їзду.

ФРАГМЕНТИ ТВОРЧОСТІ ПЕДАГОГА “СИСТЕМА ОСВІТИ В ЦАРСЬКІЙ РОСІЇ”

Система освіти в царській Росії була послідовно побудована на засадах становості (сословности). Цим вона помітно відрізняється від систем освіти в Західній Європі і Америці де юридично всі громадяни мають рівні права на освіту в усіх її формах і на всіх ступенях, при умові, що на вищих ступнях можуть оплачувати її. В царській Росії навіть заможні люди т. з. нижчих станів не мали права вчити своїх дітей у школах, призначених для привілейованих станів. Це пояснюється тим, що в Росії до 1917 р. зберігався розподіл суспільства на стани, при чому кожен із них мав свої особливі права і своє особливе становище в суспільстві.

Вищим, привілейованим станом було дворянство. Воно мало найбільші права щодо державної служби; крім того, мало свої станові організації, привілеї в справі суду і т. ін. Далі йшло міщанство, до якого зараховувались крамарі, промисловці та дрібні службовці. За ними йшли робітники фабрик і заводів. Рядом з ними з погляду станового стояли селяни. Деяка різниця була між міщанами. Багаті крамарі і промисловці одержували зван-

ня “почесних громадян”, що давало їм деякі привілеї порівняно з біднішими крамарями. Окремо, як суспільний стан, стояло духівництво. Воно мало свої органи керівництва: синод, єпархіяльні архієреї, консисторії, благочинні, свої з’їзди.

Відповідно до цього була розбудована і система освіти в Росії. Найбільші і при тому вийняткові права в галузі освіти мали дворяни. Вони могли учитись у школах всіх типів, починаючи з народньої початкової і кінчаючи університетами і високими технічними школами. Але в Росії існували школи, в яких могли вчитись лише діти дворян. Це т.зв. пажеські корпуси, ліцеї, кадетські корпуси, Інститути шляхетських дівчат.

Свої спеціальні школи мало й духівництво. Це — духовна школа (бурса), духовна семінарія, духовна академія. В цих школах вчились переважно діти духівництва, хоч в кінці 19-на початку 20 ст. вчились у них небагато дітей міщан і навіть селян. Але становище їх де в чому відрізнялось від становища дітей духівництва. З них брали досить високу платню за навчання і користування гуртожитком, — з дітей духівництва платня була менша, а значний відсоток останніх зовсім звільнявся від платні. Діти духівництва, переважно міського, часто вчились в гімназіях. Це пояснюється тим індіферентизмом в стосунку до релігії, що характеризує дореволюційне суспільство Росії, і відсутністю серед російської інтелігенції належної пошани до церкви і духівництва.

Діти мешканців міста, урядовців і купців навчалися в гімназіях і реальних школах. Але при цьому слід зазначити, що крім звичайних гімназій, до 1917 р. в Росії існували спеціальні дворянські гімназії, куди приймались виключно діти дворян. При них існували гуртожитки, в яких учні виховувались в дусі дворянських традицій.

В кінці XIX — на початку XX ст. в Росії було організовано по містах і селах багато ремісничих шкіл різного типу і сільськогосподарчих нижчих і середніх шкіл. Так, напр., в Діхтярях на Полтавщині була організована ткацька школа, в Миргороді мистецько-ремісничка школа. Призначались вони переважно для

селянських дітей. Разом з т. зв. вищими початковими школами це були т. зв. “школи тупики”. Учні після закінчення їх не могли вступати до інших шкіл і продовжували свою освіту.

Політична ситуація в Україні різко змінилася в лютому 1917 р. Впала російська царська влада. Уяремнені Москвою народи відчули подих свободи; розпочинається рух в напрямку утворення самостійних національних держав і розвитку своєї національної культури. Зрозуміло, цей рух обхопив і широкі маси українського народу. Але тут мусимо відзначити, що в боротьбі за самостійну національну державу українці в 1917–1921 рр. не виявили достатньої організованості, послідовності і стійкості. Більшість українських інтелігентів, що взяли в свої руки кермо політичного життя, були зв’язані з російськими соціалістичними партіями і не хотіли поривати зв’язків з ними. Для них на першому місці стояв соціалізм, а на другому Україна. Переважно цим пояснюється поразка України у визвольних змаганнях. Зате в боротьбі за свою національну культуру і зокрема за свою школу українська інтелігенція виявила більше підготовленості і стійкості. Велику роль тут відіграла попередня діяльність відомого українського патріота, письменника Грінченка. Крім згаданої вище брошури “На беспросветном пути” він склав словник української мови, що має велике значення в розбудові української літератури, науки, освіти. Значну роль в підготовці української інтелігенції в боротьбі за національну культуру і школу відіграли також педагог-українець Ушинський і славетний філолог Потебня. Обидва вони в своїх творах ґрунтовно довели, що нормальний розвиток культури народу може відбуватися лише на основі національної мови. Коли ж народ губить свою мову, він розкладається. Що ж до самої мови, то Потебня довів, що різниця в мовах не є лише різницею зовнішньою, — вона внутрішня, істотна, що з словами, які у різних народів визначають тотожні предмети, з’єднується різні відтінки уявлень і понять, властиві окремим народам. Тому то точний переклад на чужинні мови фактично неможливий.

Підготованим до боротьби за національну школу було і наше вчителство, в першу чергу учителі народних шкіл. Вони були міцно зв'язані з українським селом і бачили, яку шкоду приносить народіві школа з викладанням чужою мовою.

Боротьба за національну школу в Україні почалась в скорому часі після лютневого перевороту. В Києві було організовано товариство Шкільної Освіти. В початку квітня 1917 р. воно скликало всеукраїнський Учительський З'їзд в Києві, який виніс важливі резолюції щодо організації української національної освіти. Не подаючи докладно постанов з'їзду, зупинимось лише на важливіших з них. Перш за все з'їзд поставив вимогу, що школа на Україні в найближчому часі мусить стати українською як за мовою викладання, так і за її змістом. Друга важлива постанова, — це ліквідація многотипності школи, що існувала в царській Росії і ставила великі перешкоди в освіті більшості населення, а особливо селян. З'їзд підтримав рішення товариства Шкільної Освіти щодо організації Академії Наук, як найвищого наукового закладу, що має розбудовувати науку, досліджувати питання українознавства і сприяти удосконаленню шкільної освіти. Як перший практичний крок реалізації цих постанов, з'їзд ухвалив організацію інструкторських курсів у Києві, що мали підготувати лекторів для курсів українізації.

Інструкторські курси відбулися в Києві в червні 1917 р. Слухачами на них були педагоги, делеговані повітовими або губерніальними учительськими зборами на місцях. Оскільки пам'ятаю, всіх слухачів на курсах було 30. Лекції на інструкторських курсах читали: проф. Михайло і Олександр Грушевські, Софія Русова, Науменко, Сушицький, Олекса Левицький. На курсах були прочитані лекції з історії України, української літератури, мови, подана була українська термінологія з математики, граматики і т. ін.

В кінці червня слухачі інструкторських курсів роз'їхались як лектори по містах України. Там уже було підготовлене все для курсів українізації. Курси відбувались звичайно в найбільших залах, що були в містах. Але вони не завше могли вмщати всіх

слухачів. Серед останніх, крім учителів сільських і міських шкіл, було багато священиків, були директори та інспектори. Піднесення на курсах було надзвичайне. Можу з повною відповідальністю сказати, що протягом своєї більше як 50-річної педагогічної праці я не читав в іншій аудиторії, що з таким захопленням слухала б лекції, як на цих курсах. І це незважаючи на те, що Москва протягом сторіч провадила русифікаторську політику і вживала всіх заходів для того, щоб убити в нашій народі національну свідомість. Піднесений настрій слухачів стимулював енергію лекторів і вони прикладали всіх зусиль, щоб найкраще підготуватись до своїх лекцій.

В середині серпня 1917 р. в Києві відбувся другий Всеукраїнський Учительський З'їзд. На ньому були прочитані доповіді видатних українських педагогів С. Русової, Я. Чепіги, А. Холодного, М. Дем'яновського, П. Стеблиної.

С. Русова прочитала добре обгрунтовану з психологічного і національного боку доповідь на тему "Націоналізація школи". Вона доводила, що кожний народ мусить мати свою національну школу, бо без цього він не зможе нормально розвиватись. Школа мусить бути національною не тільки за мовою викладання, а й за його змістом: вона мусить бути зв'язана з народним побутом, традиціями, світоглядом.

Тому учитель мусить не тільки давати знання учням і виховувати їх у школі, а повинен також тримати зв'язки з місцевим населенням.

В кінці з'їзду виніс декілька Постанов в справі освіти в Україні. Наводимо найважливіші з них:

1) школа мусить бути національною не тільки за мовою викладання, але й за його змістом; звідси вимога змінити програми шкільного навчання, надавши їм український зміст;

2) школа мусить бути єдиною і організованою так, щоб усі громадяни мали право на безплатну нижчу, середню і вищу освіту, щоб учні були забезпечені підручниками, щоб школа була світською, але з бажання батьків може бути уведене викладання релігії;

3) народня початкова школа має бути загальноосвітньою з семирічним курсом навчання. Вона мусить мати два концентри: молодший з чотирирічним курсом і старший з трирічним курсом.

До середніх шкіл відносяться гімназії з чотирирічним курсом навчання, технічні школи, сільсько-господарські, учительські семінарії. Програми їх мусять бути побудовані так, щоб до них безпосередньо можна було вступити після закінчення семирічної загальноосвітньої школи;

4) по всіх селах України організувати “Просвіти” і по всіх повітах закласти “Учительські Спілки”;

5) з осені 1917 р. відкрити в Києві Український Народній Університет;

6) при школах влаштувати дитячі садки. З метою підготовки педагогів-дошкільників українізувати фребелівські курси.

А.М. Бойко. „... Служба Богові й Батьківщині”. — Київ, 2001. — С. 125; 131-134.

Система завдань і запитань

19. Дайте письмові відповіді з позицій актуальності для сучасності піднятих проф. Ващенком питань.
20. Як розумів Г. Ващенко „школу життя”?
21. За які підходи Г. Ващенко позитивно оцінює творчість Дж. Дьюї?
22. Доповніть оцінку Г. Ващенком американського педагога Дж. Дьюї власними знаннями.
23. На основі праці Г. Ващенка розробіть модель масової школи як “громадсько-культурного осередку”.
24. Доведіть актуальність організації школи як громадсько-культурного осередку в сучасних умовах.
25. Охарактеризуйте зв’язки і залежності сучасного соціально-педагогічного комплексу.

“ШКОЛА, ЯКО ГРОМАДСЬКО-КУЛЬТУРНИЙ ЦЕНТР”

Дореволюційна школа не мала майже ніякого зв'язку з життям. В народніх школах діти вчилися читати, писати, розв'язували арифметичні завдання про якісь дивовижні басейни, що в них одночасово через одні труби вода набігає, а через другі вибігає; в середніх школах вивчали різні дисципліни, але ніколи безпосередньо не вивчали життя. Зрозуміло, що така школа не могла, як слід, готувати дітей до громадського життя й діяльності.

І справді, — можна вивчити „на зубок” ботаніку і не уміти відрізнити паростків жита від паростків пшениці, можна знати математику і бути поганим бухгалтером, можна знати юридичні науки й бути поганим громадським діячем. Отже передові педагоги всього світу давно вже зрозуміли хиби старої школи й висунули думку про необхідність найміцнішої ув'язки шкільної роботи з життям.

Між країнами Заходу найширше цю думку в практиці масової школи провели Північні Американські Сполучені Штати, а найяскравішим борцем за наближення школи до життя між американськими педагогами треба визнати Чикагського професора Д'юї. На його думку, головне завдання школи полягає в тім, щоб готувати дітей до громадської діяльності. Але таку підготовку можна дати дітям не тоді, коли вони лише читають книжки або слухають розмови вчителя, а тоді, коли вони беруть в оточуючому громадському житті і в культурній роботі безпосередню участь.

Наша радянська освіта в принципі ще більш рішуче, ніж американська, порвала а традиціями старої схоластичної школи й стала на бік школи життя. Комплексова система навчання, що запроваджується в наших школах, полягає в тім, що при ній діти мають вивчати не дисципліни, а життя, переважно життя трудового населення.

Але згідно завданням, що стоять перед нашою школою, одного вивчення життя для дітей мало. Для того, щоб бути в майбутньому корисним членом громади, організаторам нового

життя, мало знати його, — треба вміти його творити. Тому то в нашій школі мусить бути одведене почесне місце для справжньої громадсько-культурної роботи дітей.

Наша масова школа лише поступово й повільно підходить до здійснення цих трудних і складних завдань — бути громадсько-культурним осередком. В ній ще багато старих традицій. Шкільні робітники здебільшого поки що розуміють комплекс, лише яко вивчення явищ життя. Але цілий ряд установ соціального виховання, так в РСФСР, як і на Україні, провели чимало цікавих спроб організувати громадсько-корисну роботу дітей, ув'язавши її з працею оточуючого населення.

Перед в цьому відношенні ведуть установи інтернатного типу: дитячі колонії та містечка. Як, наприклад, можна вказати на колонію ім. Горького, що була раніш в Ковалівці, Полтавської округи, а потім переведена на Харківщину. Вихованцями колонії з'являються майже виключно неповнолітні правопорушники — матеріал, надзвичайно трудний для виховання. Вони здебільшого пройшли сувору школу безпритульності, відчули на собі вплив злочинних елементів суспільства і сами стали на шлях злочинства. Здавалось би, ніякими засобами не можна виховати в цих дітей корисних членів громади. І дійсно, для старої школи з її нежиттєвим, книжним, навчанням, таке завдання було-б зовсім не під силу. Але колонія Горького не тільки не відмовилась від такого завдання, а й блискуче його виконала.

Значна частина вихованців колонії вступає на робфаки. Можна чекати, що в майбутньому із бувших неповнолітніх злочинців вийдуть вчені й організатори нового життя. Частина бувших вихованців колонії веде передове життя в ролі рядових, чесних робітників. Такі успіхи колонії пояснюються тим, що вона стала на зовсім новий шлях організації педагогічної роботи. В основу всього життя колоністів вона положила справжню працю, переважно сільсько-господарчого характеру. Праця є тим ґрунтом, на якому будується в колонії навчання, взаємні відношення між колоністами й колонійська дисципліна. В процесі дисциплінуючої праці колоністи гублять свої злочинні навички й виробляють у

себе нахил до розміреного трудового життя. Разом з тим праця з'являється для колоністів могутнім засобом до того, щоби звязатись з трудовим життям оточуючого населення.

Колонія веде своє господарство і їй завше доводиться мати звязки з оточуючим селянством. Колонія сама прагне до того, щоби ці зв'язки були найміцніші і найрізноманітніші. Удосконалюючи техніку свого господарства і підносячи рівень свого колективного життя, вона робиться для оточуючих селян могутнім культурним осередком. Селяни вчаться у колонії нових і кращих засобів обробки землі, запозичають у неї кращі сорти сільськогосподарчих рослин, бувають на її вечірках, виставках, спектаклях і т. ін. При заснуванні колонії в Ковалівці селяни буквально жахались її і, як кажуть, обминали десятою дорогою. З часом цього страху не лишилося й сліду. Селянство оцінило культурну діяльність колонії і за якись два роки пройнялось таким довір'ям до неї, що охоче приймало бувших правопорушників у свій осередок, оддавало заміж за бувших колоністів своїх дочок і т. ін. Подібна до цього робота переводиться і в інших інтернатах на Україні і в СРСР.

Особливо цікавими в цьому відношенні з'являються школи в Калузькій губ., що працюють під укеруванням відомого педагога Шацького та Єрмолинська школа, на Смоленщині, в якій працює подружжя Мазурових. Школи Шацького щодо свого обладнання та складу учителів не відрізняються від звичайних сільських шкіл. Особливість роботи їх полягає в тім, що вони значно міцніше, ніж інші школи, ув'язують навчання з трудовим життям оточуючого населення.

Діти тут не обмежуються тим, що вивчають трудове життя. Вони ознайомлюються з цим життям не тільки для того, щоб знати його, але й для того, щоб і впливати на нього. Тому ще на шкільній лавці діти шкіл Шацького переводять цілий ряд работ, що мають суто громадський характер. Як на зразок їх, можна вказати на заходи школи по оздоровленню села, не боротьбу за поліпшення гігієнічних житлових умов селянства, на поширення нових сортів культурних рослин і т. ін.

Особливо турбує шкільних робітників думка про те, що чи не одіб'ється шкідливо практична культурна робота дітей на їх суто-шкільних заняттях, чи не стануть вони через це гірше читати, писати, рахувати й т. ін.

На ці побоювання треба сказати, що нова школа вимагає від учителя кращої підготовки й вищої техніки в педагогічній роботі, ніж вимагала стара школа. При невдалій організації шкільної роботи громадська праця школи може дійсно пошкодити суто-шкільним заняттям, але при наявності гарної організації праці дітей їхня участь в громадському житті дорослого населення не тільки не знижує рівень їхніх знань та умілостей, а навіть підвищує його. Найяскравіше це видно на прикладі Єрмолинської школи. Відомий фейлетонист Сосновський, відвідавши цю школу, був здивований тим, оскільки діти в ній чепурно й грамотно пишуть, оскільки добре вони читають та рахують. Він навіть ставить Єрмолинську школу в приклад міським Московським школам, де діти, на його думку, пишуть і рахують гірше, ніж в Єрмолинській школі.

Отже доводиться побажати, щоб наші школи, як найскоріше, одмовились от старих традицій в своїй роботі й почали перетворюватись в справжні громадсько-культурні центри. Від цього виграє наше суспільство, особливо малокультурне селянство, бо школа допоможе йому підвестись на вищий культурний рівень і внесе значні поліпшення в сільське господарство та селянський побут.

Від цього виграють і діти, бо в процесі бадьорої шкільної роботи із них дійсно будуть виховуватись справжні громадяни, творці нового життя.

*Г.Г.Ващенко. Школа, яка
громадсько-культурний центр // Наше
слово. — 1928. — № 2. — С. 33-35.*

Виконайте запропоновані завдання

26. Обґрунтуйте своє розуміння поняття „педагогізація”.

27. Поясніть доцільність напрямів, за якими удосконалювалася робота Полтавського ІНО.

28. Висловіть свої пропозиції про шляхи поліпшення організації та діяльності студентського самоврядування в сучасних умовах.
29. Охарактеризуйте діяльність навчально виховних закладів, які Ващенко вважає зразковими.
30. Вивчіть і узагальніть досвід однієї із кращих на Полтавщині шкіл нового типу.

“РОЗВИТОК ПОЛТАВСЬКОГО ІНО ЯКО ПЕДАГОГІЧНОЇ ШКОЛИ”

Більшість інститутів Народної Освіти на Україні пережили добу т. зв. педагогізації. Полтавський інститут майже не знав цієї доби: він з самого початку свого існування став педагогічною школою не тільки по назві, а й по змісту та напрямку своєї роботи. Цьому сприяв ряд умов, що при них розпочав своє існування Полтавський ІНО. Утворився він через об'єднання двох шкіл: Педагогічного інституту та історико-філологічного факультету. Від педагогічного інституту ІНО одержав в спадщину досвід вчительської школи та порівнюючи добру книгозбірню, в якій було немало педагогічної літератури. Крім того, в склад лекторів ІНО війшли більшість викладовців Педагогічного інституту. Все це, звичайно, мусило було сприяти суто-педагогічному напрямку новоутвореної вищої школи. Здавалось би, що такому напрямку могла заважати друга спадщина — від історико-філологічного факультету. Отже, на ділі цього не було. Полтавський історико-філологічний факультет, заснований в 1918 р., мав в складі своїх викладовців видатних професорів Харківського Університету. Вони не мали нічого спільного з традиціями педагогічної школи і читали університетські курси. Але Харківські професори були, так-би мовити, лише гістьми в Полтаві. Вони спочатку досить акуратно приїздили до Полтави для читання лекцій, а потім їх приїзди робляться все рідшими, і рідшими і, нарешті, припиняються зовсім. Таким чином Полтавському історико-філологічному факультету довелося опиратися головним чином на місцеві сили.

Місцеві лектори систематично читали лекції, брали участь в організаційній роботі факультету, складали учбові плани його й, таким чином, впливали на напрямок його роботи. Місцеві ж сили, що працювали на факультеті, склалися в значній мірі з лекторів Полтавського Педагогічного інституту, робітників в молодому факультеті, що на його переважно опирався він в своїй роботі. Досить відзначити той факт, що директор Педагогічного інституту О.А. Левицький був одним із фундаторів факультету і першим секретарем його. Таким складом викладавців факультету пояснюється той факт, що в програмі його було введено цілий ряд педагогічних дисциплін. Коли факультет був перетворений в Український інститут громадських наук, Рада інституту ухвалила закласти при ньому два відділи, а саме: відділ літератури і мистецтва та відділ історично-соціального; при кожному з них, починаючи з 7 триместра, проектувалося утворення педагогічної секції.

Перед новоутвореною школою лежало завдання лише удосконалити свою педагогічну роботу. Праця ІНО в цій галузі йшла по таких напрямках: 1) добір педагогічного персоналу, 2) розв'язання питання про тип пед. ВУЗу, розробка учбових планів та програмів, 3) розробка питання про методи викладання, 4) організація допоміжних учбових установ — кабінетів, лабораторій та майстерень, 5) організація педпрактики студентів ІНО і 6) установка зв'язку з учительством та учбовими, науковими й громадськими закладами.

Дайте письмові відповіді:

- 31. Чим можна пояснити негативний стан викладання і вивчення педагогічних дисциплін у 30-40 рр. ХХ ст.?**
- 32. Що, на ваш погляд, належить зробити, щоб підняти викладання і вивчення педагогічних дисциплін у сучасних умовах?**
- 33. Підготуйте реферат чи твір-есе на одну із тем:**
- 34. „Педагогіка — системоутворювальний курс у змісті педагогічної освіти”.**

35. „Образ педагога вищої школи, який буде взірцем у моїй майбутній професійній діяльності”.
36. „Навчальна й виховна робота вчителя, який залишив позитивний слід у моєму житті”.
37. Проведіть у мікрогрупі тренінг професійного спрямування.
38. Ознайомтеся з сучасними прогресивними педагогічними технологіями вчителів Ковалівської загальноосвітньої школи (колишня територія колонії імені Горького).
39. Поповніть власне методичне портфоліо.

“ВИКЛАДОВЦІ ПЕДАГОГІЧНИХ ДИСЦИПЛІН”

В початку 1921 року, коли був заснований Полтавський ІНО в складі його викладовців були в необхідній кількості як лектори-методисти, так і лектори основних педагогічних дисциплін. На протязі п'яти років існування ІНО в складі лекторів-методистів відбулося дуже мало змін. Лектори по методиці мови, математики та природознавства і тепер викладають в ньому ці дисципліни. Змінялись лише лектори по методиці суспільствознавства, але й тут все-таки не було значних перерв у викладанні: після виходу в ІНО одного лектора-суспільствознавця його в скорому часі заміняв другий. В гіршому стані було викладання основних педагогічних дисциплін, як от: педагогічна психологія, теорія і практика трудової школи і т. ін. Вони викладались систематично лише в початку 21 року. Потім, через цілий ряд причин, викладання їх губить систематичність і набуває спорадичного характеру. Дехто з лекторів загально-педагогічних дисциплін виїхав на село, дехто після недовгої праці в Полтавському ІНО переїхав до Харкова. Частина загально-педагогічних дисциплін викладалась приїзжими лекторами. Вони прибували до Полтави разів два-три на рік, жили тут 2-3 тижні й “пачками” читали свої лекції. Зрозуміло, що од такої роботи трудно було сподіватись добрих наслідків. Курси здебільшого не дочиту-

вались до кінця, про якісь лабораторні заняття при такому викладанні нічого було й думати, не можна було налагодити і педпрактики студентів. Таке викладання викликало неухвалене відношення до педагогічних дисциплін з боку студентства. Встановлювався погляд на їх, як на дисципліни другорядні. Так стояла справа з педагогічними дисциплінами до початку 23-24 учбового року. Тепер були закликані постійні викладавці основних педдисциплін, що почали систематичну роботу по викладанню їх. Після 23 року в складі викладавців загальнопедагогічних дисциплін відбулась лише зміна в галузі викладання анатомії й фізіології та гігієни: одного лектора-лікаря замінив другий.

Дайте відповіді.

- 40. Яке Ваше ставлення до зменшення в сучасних умовах лекційних занять і збільшення в навчальних планах годин на самостійну роботу студентів?**
- 41. Які методи роботи викладачів Ви вважаєте активними?**
- 42. У чому полягає робота за Дальтон-планом і чому така робота не прижилася в Полтавському ІНО?**
- 43. Що гальмує роботу університету за кредитно-модульною технологією навчання в сучасних умовах?**

Письмові відповіді обґрунтуйте.

“МЕТОДИ ВИКЛАДАННЯ”

До 23 року не помічається систематичної роботи в галузі методів викладання в самому ІНО. Більшість лекторів викладає свої дисципліни лекційним методом, дехто користується методом семінарським. Дисципліни загально-педагогічні також викладаються за цими двома методами. Систематична робота в галузі методів викладання починається в Полтавському ІНО літом 23 року, коли засновується методком. Робота останнього була скерована переважно на підготовку до всеукраїнської конференції і тому він звернув увагу головним чином на роз-

роблення учбових планів. Але досить значну увагу методком звернув і на методи викладання в ІНО. На зборах методком було заслухано декілька пояснюючих записок, що до методів викладання окремих дисциплін. Якоїсь певної лінії методком тут не взяв. Оскільки можна міркувати на підставі протоколів методкому він найбільше схилявся до семінарського методу. Методком працював лише 3 місяці і в початку 23-24 учбового року припинив своє існування. Його замінили циклові предметові комісії: природнича-математична, суспільствознавча та педагогічна. Головна робота комісії полягала в розробці учбових планів та методів викладання. Систематична праця циклових комісій внесла багато поліпшень в педагогічну роботу ІНО. Уже в 23-24 році помічається більш широке використання активних методів викладання. Поступово налагоджується робота в кабінетах та лабораторіях, відсоток чистих лекцій зменшується, зате збільшується кількість годин лабораторної та семінарської праці. Значний крок в напрямку лабораторізації методів викладання зробив Полтавський ІНО в 1924-25 учбовому році. Фахкомісія в початку учбового року визнала доцільним перейти на Дальтон план. При переведенні його в життя Полтавський ІНО виявив дуже велику обережність. Перейшли на нього не всі викладавці, дехто переходив поступово, по мірі збагачення кабінетів на приладдя та книжки. Найбільш рішучий крок в бік Дальтонського плану зроблений був лекторами, що входили в склад суспільствознавчої комісії, найбільше обережності виявила природничо-математична, комісія педагогічна займала між ними середнє місце. Досвід 1924-25 року показав, що повний перехід на Дальтон план для Полтавського ІНО через ряд об'єктивних причин (тіснота помешкнення, слабе оборування кабінетів книжками та приладдями) неможливий. Можливо-ж і бажане збільшення лабораторних занять студентів і взагалі усилення активних методів викладання. В 25-26 учбовому році за Дальтонським планом ведеться робота лише по окремих дисциплінах. Більшість викладавців вживають комбіновані методи викладання,

при чому по цілому ряду дисциплін помічається збільшення лабораторних занять.

Г. Ващенко. Розвиток Полтавського ІНО яко педагогічної школи // Записки Полтавського інституту соціального виховання. — Т. V за 1929-30 шк. р.р. — Полтава, 1930. — С. 14-29.

44. Напишіть твір-есе чи реферат на одну із тем, сформульованих із цитат Г.Г. Ващенка:
45. „Український народ ...має своє призначення, тому на засадах християнства й загальноєвропейської культури має творити свій національний виховний ідеал”.
46. „Як є природним прагнення нації мати свою державу, так і — своє національне виховання”.
47. „... Піднести на високий рівень свою духовну культуру, освіту, науку і мистецтво, стати в рівень з передовими народами Європи і Америки”.
48. „Жива історична народність є найважливішим і найкращим творінням Божим на землі ...”.
49. „Запозичуючи західні зразки, засвоюючи чуже..., органічно переробляти його до своїх національних властивостей і потреб”.
50. Організуйте і проведіть дидактично-виховну гру, змодельуйте урок чи виховний захід, реалізуючи одну із визначених Г. Ващенком проблем:
51. „... Поєднати вільний розвиток дитини з педагогічним керівництвом вихователів”;
52. „Природа — велична книга, яка без слів промовляє до серця людини”;
53. „Ланка, що пов’язує школу і родину — дитина”;
54. „Зміцнення здоров’я, виховання волі і характеру в урочній і позакласній діяльності з фізичного виховання”
55. Підготуйте фіксовані виступи на основі висновків і узагальнень Г. Ващенка (за вибором).

56. „Доброта твориться людиною в людині і людиною в самій собі”.
57. „Традиції — історична пам’ять нації”.
58. „Можна скинути вишивану сорочку і залишатися українцем”.
59. „Проект системи освіти в Україні”: реальний стан і перспективи”.
60. „Загальні методи навчання” — перший підручник для вищої школи: теоретичні й методичні підходи”.
61. Ознайомтеся з основними педагогічними ідеями Г.Г. Ващенко (див.: Виховний ідеал. — Полтава, 1994).
62. Чи вважаєте їх актуальними для нашого часу? Відповідь доведіть.
63. Висловіть своє ставлення до обґрунтованого Г.Г. Ващенко виховного ідеалу: „Традиційним ідеалом треба визнати той, що витримав іспит історії, найбільш відповідає психології народу та його призначенню, увійшов в психіку народних мас, відбитий у народній творчості і в творах кращих митців і письменників, що стали духовними провідниками свого народу” (Виховний ідеал. — Полтава, 1994. — С. 104).
64. Ознайомтеся з авторським текстом для поглиблення розуміння постаті Г. Ващенко і повного сприйняття його творчості.

АВТОРСЬКИЙ ДОПОМІЖНИЙ МАТЕРІАЛ

Г.Г. Ващенко постає як талановитий педагог і палкий патріот України, що вирізняє його з-поміж інших учених. Він охопив і розкрив майже всі найважливіші питання теорії виховання і дидактики з позицій християнської ідеології Любові, Правди, Краси, Милосердя, Совісті на широкому політичному і соціально-економічному тлі. Це дозволяє стверджувати, що ним розроблений самобутній, оригінальний підручник з основ національної педагогіки, підґрунтям якого є висока ідея вільної і незалежної України.

Г.Г. Ващенко народився 23 квітня 1878 р. у с. Богданівці Прилуцького повіту, що входив до Полтавської губернії, у козацько-дворянській сім'ї.

Вищу освіту здобув у Московській духовній академії, тут він одержав ґрунтовну гуманітарну підготовку і звання кандидата богослов'я. Успішність його була доброю (нами віднайдені відповідні документи). Одержані знання забезпечили йому надійну базу для наукової і практичної діяльності.

Подальший його творчий шлях пов'язаний здебільшого з педагогікою. У жовтні 1917 року Г. Ващенко був прийнятий на роботу до Полтавського учительського інституту й одночасно призначений директором учительської семінарії ім. Г.С. Сковороди на Шведській Могилі.

Слід звернути увагу, що Г. Ващенко зазнав переслідувань ще за царизму, був висланий у заслання, потім ув'язнений при денікінській окупації, поневіряння супроводжують його все життя; червоні, що прийшли за денікінцями, також не залишили його в спокої, взяли підписку про невиїзд. Проте у 1921 р. Г.Г. Ващенко, за клопотанням студентів, усе ж виїхав у Білики Кобеляцького повіту, де намагався відродити учительську семінарію. Пізніше, в автобіографії, він напише: «Період з 1921 до кінця 1923 був найактивнішим періодом у моєму житті. Я поставив завдання зробити з учительської школи в Біликах українську педагогічну школу. Під керівництвом моєї дружини студенти застосовували при навчанні грамоти методу Монтессорі...». Влітку 1923 року була організована виставка педагогічних шкіл. У таблицях і діаграмах показані експериментальна робота, щотижневі педконференції, результати спостереження. Значною була роль школи як культурного осередку: читалися лекції, влаштовувалися концерти, був відкритий музей, театр, створено великий хор.

З 1923 р. він керівник ПІНО. У кінці двадцятих років очолив кафедру педології. У 1925 р. одержує звання професора. Веде активну громадську і наукову роботу. Обирається на з'їзд працівників освіти, де виступає як доповідач з двох питань. Видає підручник «Загальні методи навчання», що стало значним явищем

в історії вищої школи. У 1931 році відкриває аспірантуру і стає її керівником. Після 1933 р. аспірантура в Полтавському педагогічному інституті була відновлена лише в 1992 році. Вивчає й узагальнює передовий педагогічний досвід практичних працівників: Х. Савченко, Б. Ольшанського, А. Макаренка.

Але у 1934 році його, одного з найавторитетніших і найрезультативніших науковців, було ошельмовано на загальних зборах працівників інституту, звинувачено в буржуазному націоналізмі й звільнено з роботи, широко розкритиковано в пресі, підручник для вищої педагогічної школи вилучено і знищено.

Він потай виїжджає із Полтави і лише через 6 років повертається і знову обіймає посаду завкафедрою, плідно трудиться над докторською дисертацією. В роки німецької окупації працює в газеті «Голос Полтавщини».

У 1943 р. Г. Ващенко, рятуючи своє життя, виїжджає до Києва, а потім через проміжні пункти, у віці 65 р. потрапляє до Німеччини. Пізніше він з родиною поселяється в Мюнхені. Це місто після війни стало центром наукового і політичного життя української еміграції. Г.Г. Ващенко працює тут професором Українського вільного університету. Потім його обирають ректором Української богословської академії, він стає членом наукового товариства ім. Шевченка, наставником Співки української молоді. Все життя вболіває і тужить за Україною. Він помер 2 травня 1967 року, на чужині, в Мюнхені, у віці 89 років.

До 1930 року ним було написано майже 30 статей і лише один підручник для вищої школи «Загальні методи навчання».

В еміграції ним були написані «Загальні методи навчання» — доповнене видання (Мюнхен, 1948); «Виховання волі і характеру» (Лондон, 1952-1957); «Український ренесанс ХХ ст.» (Торонто, 1953), «Проект системи освіти в самостійній Україні» (Мюнхен, 1957); «Виховний ідеал», виданий у Полтаві, на кошти української діаспори, у 1994 році, «Виховання любові до Батьківщини», «Основи естетичного виховання», «Виховна роль мистецтва», «Роль релігії в житті людства і релігійне виховання молоді», «Виховання волі і характеру» та інші праці.

Аналізуючи педагогічну спадщину вченого, усвідомлюємо головне — його творчість потрібна сьогодні Україні, особливо в становленні та розбудові на сучасному етапі розвитку нашої держави національної системи виховання і освіти, в розробці таких визначальних педагогічних проблем, як формування громадянськості та патріотизму, національної самосвідомості, людської гідності, високої моральності, відповідальності й працелюбності. Для піднесення національної культури і гідності українського народу він здійснює історичний екскурс, доводить, що українська культура відіграє в розвитку Росії вирішальну роль. Зокрема, пише він, найкращий митець-маляр в Росії — українець Рєпін, найкращий композитор — українець Чайковський, найкращий педагог — українець Ушинський, основник реалізму в російській літературі — українець Гоголь. І так в усіх галузях знань, доводить педагог.

Г.Г. Ващенко — творець українського виховного ідеалу. Концепція виховного ідеалу відтворена в народних піснях, у літературних образах, в узагальненнях етнопедагогіки. Проте теоретико-методологічне обґрунтування виховний ідеал українського народу одержав у творчості Г.Г. Ващенка, в постаті якого бачимо спадкоємця і продовжувача великого і багатоговікового досвіду українського народу. Службу Батьківщині треба усвідомлювати не лише як обов'язок, а як сенс всього свого життя, без чого не варто жити, доводить педагог. Він також накреслив шляхи впровадження ідеалу в практику з урахуванням психологічних особливостей українського народу. Саме психологічне підґрунтя при розв'язанні проблем виховання надає його педагогічним працям фундаментального значення.

Г.Г. Ващенко переконливо показав, що виховання «взагалі» не існує, що воно має національний характер і конкретно-історичну зумовленість. Він обґрунтовує необхідність спеціальної виховної системи, що забезпечила б гармонійне виховання української молоді. Це, по-перше, формування національного світогляду як узагальненої системи поглядів на світ і своє місце в ньому, розуміння смислу життя як служби Богові й Україні. Він доводить,

що світогляд мусить бути не матеріалістично-атеїстичним, а ідеалістично-християнським, оскільки «відносини між людьми мусять бути засновані не на класовій боротьбі, а на християнській любові».

Друге завдання він вбачає у морально-релігійному вихованні. Г.Г. Ващенко закликає молодь до власної людської гідності, доводить, що народ-аристократ поважає гідність інших людей, на підґрунті чого виробляються вірність даному слову, правдивість, чесність. На цій же основі, вважає педагог, ґрунтується дружба, що за козацьких часів культивувалася у формі побратимства. Нині все це звучить дуже слушно. У виховному процесі названі ним національні вартості безцінні.

З моральним вихованням Г.Г. Ващенко міцно пов'язує виховання волі і характеру. Він доводить, що найважливішими рисами вольової людини є принциповість і здатність ставити і досягати певної мети. Поряд з цим, він наголошує на необхідності стриманості, вміння володіти собою, не піддаватися випадковим емоціям. Дуже важливою рисою вдачі людини, вчить педагог, є любов до праці і працездатність, основним мотивом якої мусять бути інтереси суспільства. Він вважає український народ — народом-аристократом. Народ-аристократ не любить чужої роботи.

Третім завданням школи він вважає естетичне виховання, прищеплення любові до природи і її красот, що він вважає «джерелом найчистіших наших радостей», формування естетичних смаків, розвитку творчих мистецьких здібностей дітей.

Важливим четвертим завданням школи педагог визначає фізичне виховання. Г. Г. Ващенко підкреслює, що його «не можна розглядати без зв'язку з вихованням інтелектуальним і моральним». «Основне у людині її дух, — пише він, — отже, дітей треба виховувати так, щоб тіло у них було спритним і міцним знярядом духу. Доброта твориться людиною в людині і людиною в самій собі». Г.Г. Ващенко закликає до доброзичливості, уважності, щирості, бо саме така «поведінка є виявом добрих християнських почувань, сприяє добрим відносинам між людьми, робить спілкування вершиною людського щастя».

Розкриває роль учителя, його особливу позицію щодо учня.

Його висновки співзвучні поглядам А.С. Макаренка, Я. Корчака, Л.М. Толстого. Ці проблеми не обходить жоден педагог. Проведений аналіз дозволяє зробити висновок, що найбільше відповідають поглядам Г.Г. Ващенка і нашому часові узагальнення В.О. Сухомлинського.

Сьогодні є спроби представити педагога обмеженим націоналістом. У відповідь їм, неначе звертаючись до нас, він радить: «... Виховуючи в молоді патріотизм, здорову національну гордість, свідомість своєї національної гідності, ні в якому разі не можна виховувати в неї безглуздої національної пихи й презирства до інших народів лише на тій підставі, що вони не українці». Він говорить, що з тими народами, які живуть на теренах України, доведеться співпрацювати, а це можливо лише за умови справедливого ставлення до них, дотримання їх законних прав.

Варто підкреслити, що вся творчість Г.Г. Ващенка має європейський орієнтир, що надзвичайно важливо в наш час для формування «європейської свідомості», виховання такого загальнокультурного, інтелектуального й естетичного типу особистості, який би був підготовленим до європейського міжнаціонального діалогу. Актуальність цього аспекту в спадщині педагога буде зростати, бо Україна — європейська держава.

Своїми духовними виховниками Г.Г. Ващенко вважав Г.С. Сковороду, Т.Г. Шевченка, він захоплено відгукувався про М.В. Гоголя, високо цінував К.Д. Ушинського.

А.М. Бойко, П.Г. Шемет
Виховання громадянина і професіонала:
теорія, досвід. — Полтава, 2003. —
404 с.

- 65. Обґрунтуйте й зобразьте схематично систему виховання в Україні, вибудовану Г. Ващенком, і порівняйте із сучасною.**
- 66. Ознайомтеся з розумінням Г. Ващенка основних проблем педагогіки майбутнього.**

67. Прокоментуйте ці наукові узагальнення Г.Г. Ващенко на прикладі розвитку сучасної педагогічної науки і шкільної практики (письмово):
68. „... Основна проблема педагогіки майбутнього полягатиме в тому, щоб поєднати вільний розвиток дитини з педагогічним керівництвом виховника”.
69. „Подібно до того, як суспільний устрій майбутнього ми уявляємо як своєрідну неodemократію, так і майбутню педагогіку ми мусимо уявляти як систему педагогічного неолібералізму”.
70. „Працюючи над розвитком своєї національної культури, кожна нація вносить певні вартості і в скарбницю всесвітньої культури ... Кожна нація має своє призначення і властиві їй здібності”.
71. „Виховуючи національну свідомість і патріотизм, педагогіка майбутнього має виховувати пошану й до інших народів, свідомість того, що кожна нація — член великої всесвітньої сім’ї народів”.
72. „Педагогіку майбутнього можна будувати лише на засадах такої філософії, що визнає абсолютні вартості, такі як Добро, Краса, Істина, Свобода. Такою і є ідеалістична християнська філософія”.
73. „Сотні раз повторювано: „Молодь — наше майбутнє”. І це не пусті слова. Нова епоха, що чекає нас, нові умови життя вимагають і нової школи, взагалі нових методів навчання і виховання”.
74. Підготуйте реферат на одну із тем:
75. „Характеристика авторитарної педагогіки в творчості Г.Г. Ващенко”.
76. „Теорія вільного виховання”.
77. „Актуалізація педагогічних ідей Дж. Дьюї, Г. Кільпатрика та Олени Паркхерст”.
78. „Оцінка педагогічної системи Марії Монтесорі в творчості Г. Ващенко”.

79. „Об’єднання в творчості І.Г. Песталоцці ідей вільного й авторитарного виховання”.

80. „Педагог майбутнього — це педагог-психолог”.

81. „Школа майбутнього — це, в першу чергу, творча школа”.

82. „Людство мусить іти вперед, використовуючи досвід і кращі надбання минулого”.

83. У своїй праці (Загальні методи навчання. — с. 408-409.)

Г.Г. Ващенко критикує філософію Гоббса і наводить його найхарактерніші твердження.

Висловіть у письмовій формі свої ставлення до постулатів Гоббса, дайте їм моральну оцінку.

84. Охарактеризуйте методи і прийоми духовно-морального виховання, що актуальні в наш час.

“ОСНОВНІ ПРОБЛЕМИ ПЕДАГОГІКИ МАЙБУТНЬОГО”

Суспільне життя людства, як і життя окремої людини, являє собою цілість, з якої можна абстрагувати окремі елементи її як, наприклад, політика, наука, мистецтво, господарство і т. ін. Але всі ці галузі суспільного життя органічно зв’язані між собою і можуть бути вірно зрозумілі лише в зв’язку з цілим. Це повною мірою стосується й до освіти та виховання молоді. Державний і господарчий устрій, релігія, мораль, наука — все це має вплив на освіту й виховання. Система спартанського виховання уже відрізнялась від афінської саме тому, що Афіни і Спарта мали відмінний політичний устрій, відмінні соціальні відношення, дуже різнилися між собою станом науки й мистецтва. З цих же причин сучасні системи освіти і виховання відрізняються від системи середньовічної. Кожен раз, коли відбувається зміна в політичному й господарському житті народів, коли з’являються нові течії в галузі науки й філософії, міняються зміст та форми освіти й виховання молоді. Ці зміни відбуваються іноді швидкими темпами, а найчастіше темпами повільними. Старе поступово відходить в царство минулого, нове так само поступово замінює його,

причому старе не зовсім щезає, а залишає якийсь слід, без чого порушувалась би єдність культурного розвитку людства. А особливо така поступовість переходу від старого до нового властива системам освіти й виховання.

Процес культурного розвитку народу підлягає певним законам. Але це не можна розглядати як щось стихійне, незалежне від розуму та волі людини. Подібно до того, як окрема людина планує своє життя, яким би не було воно елементарним, так само планується й життя суспільства. Обов'язок цього планування є, перш за все, справою провідників народу в різних галузях його життя, хоч в ньому беруть певну участь і народні маси. Від того, наскільки вдале чи невдале таке планування, залежить добробут народу, як матеріальний, так і моральний. Зрозуміло, яка велика відповідальність падає на тих, що керують життям народу, буде це стосуватися внутрішньої чи зовнішньої політики, чи народного господарства, освіти та виховання молоді. Ця відповідальність зростає в залежності від важливості історичного моменту. З цього погляду історію народів можна порівнювати з течією ріки. Ріка може вільно й спокійно текти сотні кілометрів, але раптом міняє свою течію, робить круті повороти, стає бурхливою. Тоді треба особливого вміння й обережності, щоб провести судно по бурхливих хвилях, між небезпечними скелями. Так само і в історії людства є моменти спокійного розвитку, але бувають також історичні кризи, коли життя набуває бурхливого характеру, коли старі порядки руйнуються і в муках родиться нове. В таких моментах від керівників суспільства вимагається особлива мудрість, вміння вірно намічати шляхи розвитку народу. Одна з найважливіших умов для цього — вміння розуміти основні тенденції в розвитку окремих народів і цілого людства.

Таку велику, ще не знану в історії кризу переживає людство в наші часи, коли борються два світи, і від того, як скінчиться ця боротьба, залежить доля людства. Але особливо в критичному стані перебуває тепер український народ. Крім загальної кризи, він переживає кризу національну, бо історія робить останній іспит, від наслідків якого залежить «бути чи не бути» українсько-

му народові. Тому подвійно мудрими, передбачливими й обережними мусять бути його керівники.

Все це повною мірою стосується і до керівників виховання нашої молоді. Сотні раз повторювано: «Молодь — наше майбутнє». І це не пусті слова. Нова епоха, що чекає нас, нові умови життя вимагають і нової школи, взагалі нових методів навчання і виховання.

Яка ж це школа і які це методи?

Відповідь на це питання пошукаємо в історії педагогічних систем. В розвиткові їх можна бачити дві протилежні одна одній течії: 1) система авторитарної педагогіки і 2) теорія вільного виховання. Перша в основу виховного процесу кладе авторитет педагога чи батьків і трактує учня виключно як об'єкт виховання, що має сприймати й засвоювати те, що подає педагог, виконувати його накази і т. ін. Друга в центр виховання ставить людину, а педагог залишається в ролі спостерігача і організатора оточення й фактично отожднює виховання з розвитком. Перша концепція має дуже давню історію. Виховання мало виключно авторитарний характер в школах старого часу, в Індії, в Єгипті, в Асирії і Вавилоні. Може, найяскравішого виразу авторитарна педагогіка набула в книзі Ісуса, сина Сираха. В ній ми маємо всі ознаки авторитарної системи виховання: безумовний авторитет старших, повна покірливість вихованця, жорстокі засоби впливу на останнього («Сокрушай ребра сина твого, поки він малий»). Приблизно такий же характер мало навчання й виховання у середні віки.

Найхарактернішим виразником теорії вільного виховання був Руссо та його послідовники: Еллен Кей і Лев Толстой. Вона цілком відповідає духові французької революції, що проходила під гаслами волі, рівності і братерства, а значить, відповідає й духові демократії. Хоч теорія вільного виховання була сформована у другій половині XVIII сторіччя, все ж не слід думати, що в старі часи у всіх народів виключно панувала авторитарна система. Наприклад, афінську педагогіку, виразниками якої були найвидатніші грецькі філософи Сократ, Платон і Арістотель, ніяк не

можна називати авторитарною. Навпаки, вона має немало рис, властивих теорії вільного виховання. Між поглядами Сократа і Руссо, коли глибше вдуматися в них, можна знайти багато спільних рис. Ця подібність двох педагогічних систем, що так віддалені одна від одної в часі, ще раз свідчить про міцний зв'язок освіти й виховання з політичним і культурним життям народу в цілому. Сократ жив у демократичній країні, Руссо боровся за демократію, тому педагогічні погляди їх мають багато спільного між собою.

Але в суспільному житті, особливо на вищих ступенях розвитку його, може безроздільно панувати якась одна система: чи то політична, чи то філософська, чи педагогічна. Панування такої системи завше відносно, бо разом з нею існують і інші системи й течії, що борються з нею. Так було після французької революції в житті політичному, господарському, науковому і культурно-освітньому. Після французької революції в Європі й Америці розвивається лібералізм і капіталізм, а поряд з тим існують й інші течії, що борються з капіталізмом і лібералізмом.

Те ж саме ми бачимо і в педагогіці, де поряд з педагогічними тенденціями, що так або інакше репрезентують теорію вільного виховання, існують теорії, в яких можна бачити риси авторитарної педагогіки, хоч і зм'якшені під впливом часу. Можна навіть сказати, цю в XIX столітті в практиці виховання ми не бачимо послідовного й безкомпромісного застосування цих двох систем. Геніальний Песталоцці, що розвинув думку Руссо про виховання, на практиці гармонійно сполучував засади цих двох систем, хоч і з явною перевагою елементів вільного виховання. Герbart, якого визнають за одного з найпослідовніших теоретиків авторитарного виховання XIX століття, сполучив також ці дві системи, хоч і з перевагою в деяких моментах (вчення про дисципліну) елементів авторитарної педагогіки. Кінець XIX, а особливо початок XX століття характеризується напруженою боротьбою систем демократично-ліберальної і тоталітарної, яка набула двох форм: націоналізму і комунізму. Ми — свідки найрішучішого моменту в цій боротьбі, яка в політичному житті має

жахливі форми. В галузі науки, мистецтва і освіти форми її далеко лагідніші, і тому багато з нас її не помічають. Але вона є, і кожна свідомо своїх обов'язків людина мусить взяти в ній участь. Це стосується й педагогіки. Найвиразнішим репрезентантом світу ліберально-демократичного є тепер США, репрезентантом світу тоталітарно-антидемократичного є СРСР. Те ж саме треба сказати й про пануючі в цих країнах системи освіти й виховання. Якраз Америка за останні півстоліття дала плеяду педагогів, що енергійно борються проти старої авторитарної школи і розвивають ідеї самостійності та ініціативності учнів у виховному процесі. Таким є в першу чергу Дьюї, ворог виключно словесного, відірваного від життя навчання, ворог системи готових знань і пропагандист такого виховання, що розвиває творчі здібності вихованця. Такими є його учні й послідовники Кільпатрик і Олена Пархерст, автор дальтонського лабораторного плану, що побудований на майже повній самостійності учня, і приводить учителя до ролі організатора й інструктора. Характерно, що саме в США дуже поширена система італійського педагога Монтесорі, що з великою послідовністю проводить у своїй системі ідеї вільного виховання.

Протилежно до США, СРСР є країна з тоталітарним політичним устроєм і з такою ж педагогічною системою. Щоправда, на початку більшовицької революції в СРСР ширились ідеї вільного виховання. Як відомо, прихильником їх була дружина Леніна Н. Крупська. Але для більшовицьких керівників скоро стало ясным, що ці ідеї абсолютно ворожі самому духові комунізму. Отже, до 1931 р. радянські педагоги намагаються пристосувати ідеї Середньої Європи, а особливо Америки в галузі виховання до вчення марксизму-ленінізму. Але з цього вийшло щось потворне. З 1931 р. більшовики в галузі освіти рішуче стають на ґрунт крайнього тоталітаризму. Єдина активна сила СРСР у всіх галузях його життя є політбюро ВКП(б). Воно розв'язує і всі теоретичні та практичні питання виховання молоді. Всяка вільна думка в цій галузі розглядається як злочинство і жорстоко карається. Школа є знаряддям комуністичної партії, що має вихо-

увати для неї покірних рабів. Отже, рішуче протистояння між цими двома системами неминуче.

Але було б великою помилкою думати, що це зіткнення скінчиться перевагою однієї з цих систем, після чого система-переможець безроздільно запанує над світом. Про таку перемогу більшовизму, а значить і тоталітарної системи виховання не може бути й мови. СРСР, як це вірно зазначив Солоневич, є величезний концентраційний табір, який своєю жорстокістю і повним поневоленням людини не тільки є виявом страшної реакції, своїм жахом далеко перевищує рабство давніших часів. Навіть у тому випадкові, коли б СРСР опанував світом, людність не примиралась би з більшовицьким ладом і повстала б проти нього.

А проте, не слід думати, що у світі безроздільно запанує капіталізм і зв'язана з ним ідеологія. Капіталізм в його первісній формі зв'язаний з лібералізмом, себто з концепцією суспільного життя, в основу якої покладено свободу людини. В економічному житті лібералізм стоїть на засадах майже необмеженої конкуренції. Філософічною засадою лібералізму є визнання того, що вільно діючі сили природи (включаючи сюди людину) завше приходять до кращого. Класичним виразом цієї думки були наведені вище слова Руссо: «Все виходить прекрасним із рук Творця, і все псується в руках людини». В біології виразом цієї ідеї було вчення Дарвіна про боротьбу за існування, яка спричиняється до виникнення нових, більш пристосованих до життя рослин і тварин.

Але реалізація ідей лібералізму в формі капіталізму призвела до сильної експлуатації людини людиною, до величезної нерівності в розподілі земних благ і до великої ворожнечі між класами суспільства, створивши цим ґрунт для комунізму. Причина цього лежить в самій природі лібералізму. Боротьба за існування взагалі і вільна конкуренція зокрема не завше призводять до перемоги кращих, — частіше перемагають не мудріші, а бистріші, не справедливіші, а підступніші. Кінець кінцем лібералізм сам себе заперечує, бо там, де невелика група людей володіє всім, а маси живуть у злиднях, не може бути свободи. Зрозуміло, що

стан, в якому перебувають робітники й селянські маси в умовах сучасного капіталізму, не можна й порівняти з тим неймовірним рабством і злиднями, в яких живуть трудящі маси в СРСР. І це тим більше, що стан трудящих в демократичних країнах має тенденцію до поліпшення. Але все ж таки з сучасним станом робітники й селяни демократичних країн не будуть миритись, а це, в свою чергу, призведе до розвитку в суспільстві взаємної боротьби й ворожнечі.

Крім того, лібералізм і капіталізм, що, здавалось би, мусив призвести до розвитку творчих сил людини і сприяти розвиткові кращих властивостей її, фактично призвів до падіння сучасної людини. Досить порівняти її духовний стан зі станом, в якому перебувала вона в попередні віки. Середньовіччя у нас звикли уявляти собі, як добу в історії людства, що характеризується не тільки низьким рівнем господарсько-економічного життя, а й безпросвітньою духовною темрявою, пануванням сили й жорстокістю. А проте, коли глибше вдивитись в цю добу, виявиться щось інше. Середньовіччю властивий особливий дух, що відрізняє його від інших діб. Це — дух високого пориву від землі, від грубої матерії до Неба, до Царства Вічного й Абсолютного. Це було прагнення людського духу до свободи від всього відчуттєвого, тимчасового, щоб цілком віддатися Богові. З надзвичайною яскравістю ці настрої середньовіччя відбиті у «Наслідванні Христу» Фоми Кемпійського. «Не кажу я тільки; охорони мене від тих речей, за котрими так жадібно побивається світова марнота, але й від тієї недолі, котра душу слуги Твого, серед загального засуду на смерть, за кари пригнічує й перепиняє її, щоб вона не могла досягти свободи духа, коли тільки того забажає. О, Боже мій, Ти невимовна солодoste! Поверни мені в гіркість усю тілесну втіху, котра відтягає мене від любові вічних дібр і лукаво заманює мене до себе видом якогось принадного добра дочасно» (Розділ 25. Про велику красу свободи ума).

Друга риса середньовічної людини, органічно зв'язана з першою, де повна відданість Провидінню, а внаслідок цього — душевний спокій і оптимізм. «Все від Тебе вийшло, тому треба хва-

лити Тебе в кожній речі. Ти знаєш, що кожному найдужче буде дати, і чому цей має менше, а той більше; то не наша річ, а Твоя про те рishати... Так, що чоловік, коли подумає над біднотою й нікчемністю своєї особи, не тільки не відчує через це ніякої прикрості, ні смутку, ні пониження, але радше потіху і велику веселість» (Розділ 22. Роздумування над різноманітними добродійствами Божими).

Зрозуміло, що такі настрої середньовічної людини не могли сприяти розвиткові матеріальної культури, а також тих галузей науки, що безпосередньо зв'язані з останньою. Тому рівень матеріальної культури в часи Середньовіччя дійсно був дуже низький: натуральне господарство, відсутність великих фабрик і заводів, кустарний характер виробництва, слабкий розвиток торгівлі і шляхів сполучення. Зате такі настрої сприяли розвитку духовної культури. Середньовіччя не дало майже нічого в галузі природознавства, дуже мало дало в галузі математики; зате багато дало воно в галузі філософії, а ще більше в галузі теології. В галузі мистецтва Середньовіччя дало готику, що своїм духовним піднесенням перевищує все, що до цього часу знало людство. Особливо високого розвитку досягає тепер культура людського духу. В особах окремих одиниць, зокрема містиків, людина підноситься до таких всеохоплюючих, високих переживань, які сучасним людям не тільки недоступні й незрозумілі, а й здаються чимсь нереальним, вигаданим. Це— безпосереднє (досвідне) пізнання Божества, що стає за джерело невимовної радості. Ставлячи на перше місце в житті високі духовні вартості, людина і в собі цінила, в першу чергу, свою духовну природу, що розглядалася як образ Божий. Тому — висока принциповість типової середньовічної людини. Слово «честь» не було тоді лише пустим звуком, яким воно є для багатьох наших сучасників. За свою особисту честь, за честь родини. Батьківщини, Церкви багато людей готові були покласти свої голови, бо життя без честі не мало вже сенсу. Це свідчить про те, що високе розуміння честі було властиве не лише окремим людям, а й цілому суспільству. Внаслідок всього цього середньовічне суспільство виділило з-поміж себе багато

видатних особистостей, справжніх героїв духа. Вони були і серед духівництва, і серед світських людей всіх станів. Серед українців такими були Антоній і Феодосій Печерські, митрополит Іларіон, Данило Заточник, Кирило, єпископ Турівський, князі Володимир і Ярослав, Борис і Гліб, Ігор Новгород-Сіверський, Володимир Мономах. Все це люди міцної віри в Бога і високих принципів. Образ Володимира Мономаха, як він вимальовується в його «Повченні», своїми настроями й прагненнями відповідає тому ідеалові людини, що панував за часи Середньовіччя як на Заході, так і на Сході Європи. Володимир глибоко вірить у Боже Провидіння, і тому він спокійний за свою долю, бо вона перебуває в руках Божих. Він без страху йде на ворога й на звіра і дітей своїх вчить смерті не боятись. Він — великий патріот України. Захищаючи її, як лев, від ворогів-кочівників, він закликає князів забути чвари й спільними силами боронити Батьківщину. Будучи мудрим державним організатором, він в той же час, як добрий господар, дає лад в своєму власному господарстві, не соромлячись іноді виконувати роботу смерда. Будучи могутнім і славним князем, він приймає у себе за столом бідних і перехожих, не соромлячись вислужувати їм.

Інші і навіть протилежні настрої й напрямки життя характеризують людину нового часу. Зір її спрямований не на Небо, а на землю. Мета її — не високі духовні блага, а блага матеріальні, гра, насолода відчуттєвими радощами і вигодами життя. А що претендентів на ці блага — безліч, то людина напружує всі сили на те, щоб раніш другого захопити їх і відстояти для себе. Ясно, що такі настрої людства спричиняються до високого розвитку матеріальної культури і зв'язаних з нею наук, в першу чергу природознавства і математики. А зате в нові часи сильно підупала культура духа, що особливо характеризує кінець ХІХ і першу половину ХХ століття. В останній час сильно підупала філософія, особливо ж теологія, підупало мистецтво. Будівничі Сольнеси будують тепер не храми, де підносилися б натхненні молитви до Бога, а міщанські житла, де людина могла б втішатися радощами матеріального життя. А особливо знизилась куль-

тура людської особистості, зокрема свідомість людської гідності. Зламати слово, підступно досягти своєї мети для багатьох сучасних політиків, комерсантів, підприємців перестало бути чимсь ганебним, а навпаки, стало ледь не причиною задоволення. В підступному вчинкові, що досягає мети, сучасна людина в багатьох випадках вбачає вияв розуму, переваги над іншими. І така людина, що її не терпіло б між собою середньовічне суспільство, часто користується пошаною серед сучасного суспільства. Місце лицаря і святого зайняв тепер, як ідеал, комерсант. Знизився і рівень суспільної моралі. Середнім вікам дехто приписує велику жорстокість у стосунках між людьми. Але та жорстокість не в порівнянні з жахом останньої війни або з советськими концентраційними таборами і тортурами НКВД. Тому можна сказати, що сучасна людина, далеко відійшовши від примітивної людини в душі матеріальної культури, наблизилась до неї своїм духовним станом. Типовий ЧК-іст або гестапівець — це канібал, що далеко страшніший від доісторичного канібала, бо той не був озброєний сучасною технікою нищення і катування, а, головне, в ньому крились потенції людськості, чого позбувся сучасний канібал.

Тому майбутній суспільний лад не буде ні комуністичним, ні капіталістичним — він буде якимсь іншим. В ньому має бути забезпечена справжня, а не номінальна свобода людини; в ньому не мусить мати місця експлуатація і поневолення в будь-якій формі, чи то в формі економічного примусу, чи то в формі терору. Життєвий рівень людини майбутнього мусить бути високим і то не лише з боку матеріального, а й духовного. В основу відносин між людьми має бути покладена не конкуренція і нещадна боротьба, а пошана людської гідності й висока християнська мораль.

Щоб створити такий лад, треба погодити свободу одиниці з благом суспільства, зробити так, щоб останнє було благом одиниці, і навпаки. В створенні такого ладу мають велику роль відігравати Церква, наука, законодавство. Не меншу роль має відіграти в цьому і школа, бо її основне завдання — виховувати суспільних діячів майбутнього. В основу виховання, як і в основу суспільного життя майбутнього, треба покласти ідею свобо-

ди. Має залишитися в силі гасло Руссо, що треба виховувати людину, себто повноцінну творчу особистість. Але педагогіка майбутнього має переглянути твердження: «Все виходить прекрасним із рук Творця, і все псується в руках людини». Не все в людській природі прекрасне. Крім прагнення до добра й правди, людина має потяг до зла і егоїзму. Крім того, треба мати на увазі і вплив на дитину оточення, який теж може бути позитивним і негативним. Отже, покладатись у вихованні на стихію, зводити його виключно до розвитку було б дуже небезпечним і для окремої людини, і для суспільства. Тому школа майбутнього не може беззастережно прийняти теорію вільного виховання в таких формах, як її подають Руссо, Еллен Кей і Лев Толстой. Виховання мусить бути побудоване так, щоб дитина весь час відчувала себе його суб'єктом, себто свідомо прагнула до певної мети, розкривала кращі свої сили, вложені в неї природою, виховувалася на творчу, повноцінну особистість. Але, щоб здібності у дитини пішли на благо їй і суспільству, треба, щоб вона свідомо входила в норми суспільного життя, заповідані Христом і розкриті кращими представниками людства. А це можливе лише тоді, коли дитина в процесі виховання, суб'єктивно будучи самостійною, об'єктивно перебуває під продуманим і мудрим керівництвом педагога. Отже, основна проблема педагогіки майбутнього полягатиме в тому, щоб поєднати вільний розвиток дитини з педагогічним керівництвом виховника. Це — дуже складна проблема, складна не так в теорії, як на практиці. Вона ставить до педагога високі вимоги. Він мусить бути не тільки всебічно освіченою людиною, не тільки знати педагогіку, не тільки володіти технікою навчання й виховання, а й знати психологію дитини. І, знову ж таки, це мусить бути знання не тільки теоретичне, а й практичне. Щоб виховати вільну, творчу й повноцінну особистість, не досить лише засвоїти психологію дитини взагалі, — треба ще ґрунтовно знати психологію кожної дитини зокрема, треба розуміти кожний прояв її психічного життя, як в розгорнутій книжці читати її переживання. А для цього, крім знання теоретичної психології, треба ретельно й систематично спостерігати дітей,

використовуючи найдосконаліші способи психологічного спостереження. Педагог майбутнього — це педагог-психолог. Школа майбутнього — це, в першу чергу, творча школа. Завдання її полягає в тому, щоб розвивати творчі сили молоді, виховувати з неї творців культурних вартостей, людей, що в творчій роботі для суспільства будуть знаходити і своє особисте щастя.

Педагогіку майбутнього не слід уявляти собі як зовсім нову систему, що не має коріння в минулому. Вона має бути синтезом того кращого, що є в теорії вільного виховання і в авторитарній педагогіці. Вона має поєднувати самостійність та ініціативу учнів з високим авторитетом педагога, волю і свідомість своєї гідності учня з свідомою дисципліною, творчі шукання з ґрунтовним знанням здобутків минулого та кращих традицій його. Але основне місце в ній мусять посісти все ж таки педагогічні ідеї Руссо, Песталоцці, Монтессорі, Дьюї, себто тих, хто в більшій або в меншій мірі стояв на засадах теорії вільного виховання.

Подібно до того, як суспільний устрій майбутнього ми уявляємо як своєрідну неоліберальну демократію, так і майбутню педагогіку ми мусимо уявляти як систему педагогічного неолібералізму.

Справжній демократизм і лібералізм виключають імперіалізм. Останній є насильство над свободою людини і нації. Основним засобом цього насильства є напасницька війна з метою захопити чужі території і підкорити собі народи, що їх посідають. Ми віримо, що кінець-кінцем здійсняться думки Канта, подані в «Проекті вічного миру». На його думку, нації у відношеннях між націями є такі, як і між окремими людьми. Обов'язок кожної людини, як і кожної нації, — вийти з того стану і змінити його на стан юридичний. В майбутньому війни мають зникнути. Всі непорозуміння між народами будуть розв'язувати міжнародні федеральні збори, подібно до того, як це тепер діється в Швейцарській республіці.

Зрозуміло, що шлях до такого стану людства потребує великої й напруженої боротьби, особливо з тоталітаристичними державами, що прагнуть через насильство опанувати цілий світ. Але події, що розгортаються на наших очах, доводять, що думки

Канта — не химера. Ми бачимо, як один по одному повстають поневолені народи і тяжкою боротьбою домагаються своїх прав. З другого боку, ми бачимо, як об'єднуються великі й малі держави, щоб мирним шляхом розв'язувати непорозуміння ніж народами і спільними силами боротись за благо людства. Віримо, що розум і добро візьмуть гору над хижацькими інстинктами і злом. Після тяжкої боротьби кінець-кінцем настане справедливий лад на землі, настане всесвітня воля. Але справжня свобода накладає й обов'язки — і чим більша перша, тим більші й другі. Як і в окремої людини, так і у нації, обов'язки можна поділити на обов'язки відносно себе і відносно інших націй. Внутрішні обов'язки нації — це піднесення на можливо високий рівень культурного й морального стану й добробуту кожного громадянина національної держави. Зовнішні обов'язки — це пошана до прав кожної нації і співпраця з ними на користь людства в цілому. Кожна нація має своє призначення і властиві їй здібності. Тому, працюючи над розвитком своєї національної культури, кожна нація вносить певні вартості і в скарбницю всесвітньої культури.

Відповідно до цього має розбудовуватись і педагогіка майбутнього. Виховуючи національну свідомість і патріотизм, вона разом з тим має виховувати пошану й до інших народів, свідомість того, що кожна нація — член великої всесвітньої сім'ї народів. Тому виховання кожного народу, маючи спільні загальнолюдські риси, матиме й свої національні особливості, відповідно до духу народу та його призначення. Цей дух і призначення свого народу кожна національна педагогіка має досконально дослідити і відповідно до них будувати систему виховання й освіти своєї молоді.

Нова педагогіка має бути заснована на тривкій філософській основі християнського ідеалізму. На засадах матеріалізму можна збудувати лише тоталітаристичні системи політики й виховання. Це ясно можна було бачити ще в XVII столітті на прикладі філософії Гоббса. Його система своєю послідовністю і стрункістю побудови нагадує математичний трактат. Виходячи з тверджен-

ня: «Існує лише матерія», він розв'язує найважливіші питання психології, моралі й політики. Ось найхарактерніші твердження Гоббса:

1) Немає іншого добра, крім задоволення, й іншого зла, крім страждання. Тому критерієм поведінки є користь.

2) Шукать особистої насолоди і уникать страждань — це є природний закон і сутність того, що зветься мораллю.

3) Людина через свій природний егоїзм є ворог інших людей. Людина людині вовк. Звідси природний стан людини є війна проти всіх.

4) У взаємній війні перемагає сильніший, і в цьому нема нічого несправедливого. Війна всіх проти всіх і перемога сильного є природне право.

5) Коли б це право було послідовно реалізоване в суспільному житті людства, це життя було б повне страждання й страху, що суперечить природному прагненню людини до щастя. Тому суспільній людині є природним прагнути до миру.

6) Мир можливий лише при тій умові, коли кожний відмовиться від свого абсолютного права на все. Відмовлятись від свого абсолютного права логічно лише тоді, коли за це є якась нагорода, що мусить бути взаємною. Так виникає між зацікавленими особами угода, що має приблизно таку форму: «вступіть мені ваше абсолютне право на здобуту мною для себе їжу, а я в заміну цього уступлю вам моє абсолютне право на здобуту вами їжу».

Виконання угоди мусить бути гарантованим, бо інакше люди будуть повертатися до свого природного стану, себто війни всіх проти всіх. Такою гарантією може бути лише сильна влада, що захищає природний закон. А щоб ця влада мала силу, потрібно, щоб всі відмовились від своїх прав на користь одного (володаря) і склали між собою політичну угоду, формула якої така: «Я передаю своє право володарю з тим, щоб і ти теж передав йому своє право». Таким чином влада володаря стає абсолютною. Все, що він наказує, є істина і справедливість саме тому, що він наказує, хоч би це було убивство. Він — володар морального і релігійного

сумління громадян. Він володіє їхніми особами, майном і життям. Він сам жива держава, і тому Гоббс називає його смертним богом, або Левіафаном.

Сучасний марксизм, особливо в формі більшовизму, є точна реалізація філософії Гоббса. Разом з Гоббсом марксистки визнають, що існує лише матерія, що психічне життя і в тому числі свідомість людини є лише рух матерії. Подібно до Гоббса, вони визнають, що основним законом суспільного життя людства є закон боротьби. Різниця лише в тому, що Гоббс мав на увазі боротьбу між окремими людьми, а марксизм — боротьбу між класами. Нарешті, багато спільного між Гоббсом і марксистами і в ученні про: державну владу, що має крайній тоталітаристичний характер. А характеристика «володаря», що її подає Гоббс, здається фотографією з «вождя народів».

Тому нова педагогіка, що має розвиватись під гаслом свободи, мусить найрішучіше боротись проти матеріалізму у всіх його формах.

Але разом з тим, нової педагогіки не можна будувати і на засадах такої філософії, як англійський утилітаризм і прагматизм. Не треба забувати, що засновник утилітаризму Бейтам взяв за вихідну точку своєї системи твердження Гоббса, що принципом поведінки людини, а значить, і критерієм моралі, є особистий інтерес, себто егоїзм. Взагалі філософія утилітаризму і прагматизму є філософія компромісу. На ній значною мірою лежить вина за моральне зниження сучасної людини і за соціальні несправедливості в капіталістичних країнах.

Педагогіку майбутнього можна будувати лише на засадах такої філософії, що визнає абсолютні вартості, такі, як Добро, Краса, Істина, Свобода. Такою і є ідеалістична християнська філософія. Зокрема, лише ця філософія обґрунтовує вчення про свободу людини як основу її гідності. Для матеріаліста — людина лише матеріальна річ, що відрізняється від інших речей тільки більшою складністю своєї будови і своїх функцій. В кращому випадкові — це найцінніший «капітал» (вираз Сталіна); але, як всякий капітал, вона є лише знаряддя в чийхось руках і легко може

загубити свою вартість і навіть стати «ворогом народу», що підлягає знищенню.

Для християнина людина є образ і подоба Бога. А тому її гідність не залежить ні від її матеріального, ні соціального стану, ні від національності. Обернення її на знаряддя або капітал є образа її гідності і порушення справжньої свободи. На засадах такого розуміння свободи, яка разом з тим є і обов'язком відносно інших людей і суспільства, й мусить бути побудоване виховання молоді.

Григорій Ващенко. Загальні методи навчання: Підручник для педагогів. — Видання перше. — Київ, Українська Видавнича Спілка, 1997. — 441 с.

- 85. Які проблеми, підняті Г. Ващенко, належать педагогіці майбутнього?**
- 86. Випишіть і доведіть їх доцільність, використайте з цією метою дебатні методи і форми педагогічної діяльності.**
- 87. Радимо подумати над мудрістю наукових узагальнень, висновків і педагогічних положень Г. Ващенка і здійснити їх актуалізацію.**
- 88. Прокоментуйте поданий процес упровадження нового як умову і засіб зміцнення зв'язку теорії і практики.**

Загальний процес упровадження нового

Які результати педагогічних досліджень підлягають, на ваш погляд, упровадженню в практику? Назвіть їхніх авторів.

**ОСМИСЛІТЬ ГРОМАДЯНСЬКИЙ ПОДВИГ УЧИТЕЛЯ
ЯНУША КОРЧАКА, ЙОГО ВІДДАНІСТЬ ПЕДАГОГІЦІ І
ЛЮБОВ ДО ДІТЕЙ**

1. Прочитайте три невеликі педагогічні повісті Я. Корчака „Коли я знову стану маленьким”, „Літо в Михалувке”, „Слава”.
2. Дайте письмові відповіді й прокоментуйте їх:
3. **Які ідеї Я. Корчака одержали розвиток у творчості В.О. Сухомлинського?**
4. **Як почуває себе літній учитель, коли знову стає маленьким?**
5. **Чи згодні ви з висновком Я. Корчака, що „мрія – це програма життя”?**
6. **Чому „не давити!” для Я. Корчака основа всієї педагогіки?**
7. **Незадовго до смерті дітей Януш Корчак написав: „Якби можна було зупинити сонце, то це потрібно було б зробити саме зараз”. Поясніть психологічний стан педагога.**
8. Напишіть реферат, використовуючи знання психології та фізіології дитини:
9. **„Характеристика трьох світів (казковий світ мрії, світ пізнання і світ фізичного розвитку), в яких відбувається дитинство”.**
10. Підготуйте фіксовані виступи:
11. **„Я. Корчак – прекрасний педагог, казкар і видатний лікар”.**
12. **„Переконаність у силі добра – педагогічне кредо Януша Корчака”.**
13. **„Смерть Я. Корчака разом з дітьми в одній із газових камер табору Треблінки”.**
14. Виявіть, що має спільного педагогіка Януша Корчака і Василя Сухомлинського?
15. Використайте діалогові й полілогові методики.

УРИВОК ІЗ ТВОРЧОЇ БІОГРАФІЇ Я.КОРЧАКА

Януш Корчак — Генрих Гольдшмит — родился в Варшаве в 1878 году в интеллигентной семье; отец его был известным адвокатом. Литературный псевдоним — Януш Корчак — он принял юношей, в первых своих писательских опытах, и под этим именем стал одним из самых любимых и самых почитаемых мыслителей в педагогике и детских писателей не только Польши, но и всего мира.

Корчак шел к нам медленно, долгие годы, действительно, «как свет угасших звезд». Когда выдающийся педагог Василий Александрович Сухомлинский впервые прочитал труды Корчака — еще не переведенные, на польском языке, — среди многого другого его поразила мысль, что сказкой можно лечить ребенка, искалеченного нищетой, войной, сиротством и другими тяжкими событиями, вторгающимися в детскую жизнь. Движимый этой мыслью, он брал детей своего села, маленьких, шести, семи и восьми лет, переживших все горе оккупации, опустошенных бесчеловечными зверствами фашистов, уводил их в лес, на берег реки, в найденную им таинственную пещеру, из которой видно было родное голубое небо. Там вместе с детьми Сухомлинский сочинял сказки о справедливости, о победе добра над злом, о красоте мира. Как лебеди после длинного перелета опускаются на землю, сказки опускались в души ребят, вселяя в них спокойствие, веру в справедливость, в конечную победу милосердия над жестокостью, как бы сильна она ни была.

Он написал чудесные сказки, которые во множестве сердец заняли место рядом со сказками Андерсена. Присмотритесь, как читают его сказочную повесть «Король Матиуш» дети: не напрягаясь, будто слушают самих себя, свою мечту, сам голос детства.

В Матиуше — короле-ребенке, мечтавшем реформировать мир детства и так трагически столкнувшемся со злыми силами, горько угадывается жизненный путь Корчака.

... На фронте первой мировой войны, работая военным врачом в русской армии, среди постоянной опасности, Корчак создает книгу «Как любить детей», в которой пишет:

«Ребенок превосходит нас силой чувств. В области интеллекта он по меньшей мере равен нам, ему недостает лишь опыта».

... В лето и осень жизни берегите в затаенном уголке души хоть частицу весны; будьте одновременно и взрослыми, и детьми. Не обращая внимания на детей, не прислушиваясь к ним, таким несходным с нами, непохожим на взрослого и в горе и радости, мы невольно подготавливаем почву для жестокости и зла. Прочитайте три маленькие педагогические повести в книге, которая лежит перед вами: «Когда я снова стану маленьким», «Лето в Михалувке», «Слава» — и эта основа основ корчаковского взгляда на мир предстанет перед вами во всей своей глубине.

— Я хочу стать маленьким! — обращается пожилой учитель к доброму гному в красном колпачке, чувствуя, что его связи с детством оборвались.

И вот человек второй раз переживает детство. Как же изменилось его восприятие окружающего! Выпал первый снег, еще вчера он подумал бы: подтает, будет слякоть, промокнут ботинки; хватит ли на зиму угля? Л теперь его переполняет только «прозрачная, белая ослепительная радость». На уроке захотелось пить. «Потерпи. Скоро звонок», — сказал учитель, как вчера сказал бы он сам, но у ребенка и время измеряется иначе. «День мой — вечность, которая делится на короткие секунды и долгие столетия».

Снова став взрослым, герой повести не забудет этого своего открытия, постарается не забыть его и мы.

... Понимание старшими младших; понимание детьми природы — без этого невозможно для ребенка настоящее счастье; недаром Корчак выбрал для знамени детства, под сенью которого жил, с которым пошел и на смерть — зеленый цвет весны. Вспомним повесть «Лето в Михалувке». Сюда, работая воспитателем, Корчак привез сто пятьдесят ребят из числа самых обездоленных и нищих детей Варшавы. Многие из них до того никогда не видели леса, реки, поля. Они слышали, что картошка растет в земле. «Как же ее находят?» Впервые ожегшись о крапиву, дети недоумевают: кусаются собаки, но чтобы кусались

листья, они себе никогда не представляли. Только к «чему долго думать о крапиве? Четыре недели в Михалувке — это четыре недели удивления перед разнообразием, красотой и щедростью природы.

... И есть еще одно чувство, без которого ребенку невозможно обойтись. «Мечта — это программа жизни» — говорил Корчак. Этому-то, силе и красоте детской мечты посвящена маленькая повесть «Слава». В ней, как почти во всех других произведениях Корчака, рассказывается о детях нищих и обездоленных. Но судьба может отнять у ребенка все, кроме мечты, мечта не в ее власти. И вот ребята создают «Союз рыцарей чести». Каждый из рыцарей имеет свой план жизни. Один станет полководцем, славная девочка вырастет поэтессой, а Владек — знаменитым доктором. Однако, чтобы учиться, нужны деньги, а их в семье Владека нет. Он станет не доктором, а только санитаром, но санитаром самым лучшим, действительно знаменитым. «Дети! Дерзайте, мечтайте о славных делах! Что-нибудь да случится». Этими словами, этим благословением Корчака оканчивается маленькая повесть.

... В Варшаве и сейчас существует Наш дом, им руководят верные последователи Корчака. Там по-прежнему отмечают праздники, которых нет больше нигде на свете, например, День Первого Снега, Праздник Самого Длинного дня, когда можно не спать всю ночь.

И стоят невидимые — в углах, у стен тени сожженных фашистскими палачами детей, которые, должно быть, вернулись сюда, — куда же еще?

Детский дом переводили в гетто, и пан Залевский, сторож Дома сирот, решил переселиться за стену вместе с детьми.

Он сказал: «Я и там пригожусь». В августе Залевского расстреляли во дворе Дома сирот.

... Детский дом жил по-прежнему. Как всегда, действовали суд и сейм — самоуправление, издавалась газета. Стефания Вильчинская, ученица Корчака, оставшаяся в гетто с ним и ребятами, учила детей.

... Корчак много раз повторял, что в жизни ребенка драгоценен каждый час и каждая секунда. В книге «Право детей на уважение» он писал: «Берегите текущий час и сегодняшний день... каждую отдельную минуту, ибо умрет она и никогда не повторится. И это всегда всерьез: раненая минута станет кровоточить, убитая — тревожить совесть. Мы наивно боимся смерти, не сознавая, что жизнь — это хоровод умирающих и вновь рождающихся мгновений».

Сама история Дома сирот в варшавском гетто свидетельствует, как глубоко в этом был убежден Корчак. Он делал все невозможное — ничего возможного уже не оставалось, — чтобы каждое мгновение было здесь чуть счастливее, нет, не счастливее, а чуть менее страшным. До последнего дня в классах шли уроки, репетировалась пьеса-сказка Рабиндраната Тагора «Почта».

...Пятого августа сорок второго года по приказу гитлеровцев Дом сирот — дети и взрослые — выстроился на улице. Корчак и его дети начинали свой последний путь. Над детским строем развевалось зеленое знамя Матиуша. Корчак шел впереди, держа за руку двух детей — мальчика и девочку. Фашисты невольно сторонились. Казалось, идут победители.

... «Не давить» — это для Карчака основа всей педагогики. В детском суде он был секретарем, а не председателем. Он участвовал во всех дежурствах, даже в дежурстве по уборке туалета. Он следил, чтобы ничто не нарушало равенства.

Корчак был замечательным педагогом, сказочником и одновременно выдающимся врачом.

Он видел и изучал ребенка сразу в трех главнейших мирах, в которых протекает детство: сказочном мире мечты, мире познания и мире физического развития. Эти миры теснейшим образом зависят друг от друга.

Корчак наблюдал неустанно. В последние дни жизни одной из главных его забот было переправить туда, за стену гетто, результаты многолетних наблюдений.

Как только колонна детей с Корчаком во главе в тот августовский день сорок второго года свернула со Склизской улицы,

где помещался Дом сирот, в опустевшее здание пробрался человек — тень человека, какие только оставались здесь, в гетто. Он прошел через спальни, где стояли аккуратно застеленные кровати, через столовую с чашками из-под кофейной бурды на столах — ребята не успели вымыть посуду — в перегороженную ширмой, пахнущую лекарствами комнату Корчака и собрал все до единой бумаги: часть из них вошла в книгу, которую вы только что прочли.

Творчество Корчака ветвисто, как живое дерево. Оно обнимает все стороны жизни и ребенка, и воспитателя, и родителей в мире ребят. Но если попытаться выделить главное, то, что переходит из книги в книгу, повторяется и в счастливые дни, и в самые последние, наполненные непереносимым горем,— это убежденность в силе добра.

Дайте обгрунтовані письмові відповіді:

- 16. Що, на ваш погляд, означає „бути добрим“?**
- 17. Чи згодні ви, що „добро сильніше і непереможне“?**
- 18. Чому творчість Я. Корчака, як “живе дерево”?**
- 19. На чому ґрунтується педагогічний оптимізм Я. Корчака?**
- 20. У чому полягає педагогічне кредо польського педагога?**

ДОПОМІЖНИЙ МАТЕРІАЛ

В книге «Правила жизни» Корчак писал: «Я часто думал о том, что значит «быть добрым»? Мне кажется, добрый человек — это такой человек, который обладает воображением и понимает, каково другому, умеет почувствовать, что чувствует другой».

Значит, главное: «Добра в тысячу раз больше, чем зла. Добро сильно и несокрушимо».

...Эмануэль Рингельблум, замученный впоследствии фашистами, руководил подпольным архивом варшавского гетто. В архиве сохранился его рассказ о последних часах жизни Дома

сирот: «... Нам сообщили, что ведут школу медсестер, аптеки, детский приют Корчака. Стояла ужасная жара. Детей из интернатов я посадил на самом конце площади, у стены. Я надеялся, что сегодня их удастся спасти, уберечь до следующего дня... Стоял и с дрожью в сердце смотрел, удастся ли мой план. Я все время спрашивал себя, все ли вагоны заполнены. Погрузка шла без перерыва, но места еще оставались. Люди шли огромной толпой, подгоняемые нагайками. Вдруг пришел приказ вывести интернат. Нет, этого зрелища я никогда не забуду! Это не был обычный марш к вагонам, это был организованный немой протест против бандитизма!.. Началось шествие, какого никогда еще до сих пор не было. Выстроенные дети. Во главе — Корчак с глазами, устремленными вперед, держа двух детей за руки. Даже вспомогательная полиция встала смирно и отдала честь. Когда немцы увидели Корчака, они спросили: «Кто этот человек? Я не мог больше выдержать — слезы хлынули из моих глаз, и я закрыл лицо руками».

... Игорь Неверли приводит рассказ другого очевидца об отправлении Корчака и его детского дома из гетто в Трешлинку: «Я был на умшлагплаце, когда появился Корчак с Домом сирот. Люди замерли, точно перед ними предстал ангел смерти... Так, строем, по четыре человека в ряд, со знаменем, с руководством впереди, сюда еще никто не приходил. «Что это?!» — крикнул комендант. «Корчак с детьми», — сказали ему, и тот задумался, стал вспоминать, но вспомнил лишь тогда, когда дети были уже в вагонах. Комендант спросил Доктора (Корчака — А.Ш.), не он ли написал «Банкротство маленького Джека». «Да, а разве это в какой-то мере связано с отправкой эшелона?» — «Нет, просто я читал вашу книжку в детстве, хорошая книжка, вы можете остаться, Доктор ...» — «А дети?» — «Невозможно, дети поедут». — Вы ошибаетесь, — крикнул Доктор, вы ошибаетесь дети прежде всего!» — и захлопнул за собой дверь вагона».

Корчак знал, что до самого конца он должен всем добром, которое еще есть на свете, всеми сказками, всей кровью сердца отбивать, отталкивать надвигающиеся неотвратимо гибель и стра-

дания. Сберегать детей, пока они живы, а потом вместе с ними умереть.

... Он это и совершил. Сказки окутывали страшный поезд, везущий ребят в затянутую дымом газовых камер Треблинку. Жизнь детей продолжалась. И пока это было возможно, до последней секунды, Корчак перенимал, пытался взвалить на свои плечи страдания сотен доверившихся ему детей.

На следующий день Януш Корчак погиб вместе со своими детьми в одной из газовых камер лагеря смерти в Треблинке.

Незадолго до гибели своих детей Корчак писал: «Если бы можно было остановить солнце, то это надо было сделать именно сейчас».

Солнце остановить нельзя.

*Януш Корчак. Избранное. —
Киев, 1983. — С. 515-527.*

21. Виконайте завдання (письмово)

22 Обгрунтуйте спостереження як метод педагогічного дослідження.

23 Я. Корчак вважав, що „нічим не можна замінити вміння спостерігати”, маючи на увазі передусім учителя. Але учні також уміють спостерігати.

24 З’ясуйте, коли спостереження буде мати позитивне виховне значення.

25 Прокоментуйте ситуацію приходу в школу інспектора. Чи типова подібна ситуація для сучасної школи?

26 Які риси виявив інспектор на уроці математики і чому вони так сподобалися учням?

ФРАГМЕНТИ ТВОРЧОСТІ Я.КОРЧАКА

А на урок математики пришел инспектор.

Нам говорят, чтобы мы всегда старались, даже когда никто на нас не смотрит. А взрослые не всегда так поступают.

При инспекторе все ведут себя иначе. Даже директор. Школа сразу становится праздничной. И чего они боятся, непонятно.

Ведь инспектор самый обыкновенный человек, он даже добрый.

Инспектор дал нам задачу. В задаче спрашивается, сколько куплено баранов. А Дроздовский со страху ослышался и говорит: «баранок».

Мы думали, инспектор рассердится, и учительница будет потом ходить сердитая. А он только рассмеялся:

— О баранках думаешь? Видно, большой любитель.

Тут и все рассмеялись. И отвечали хорошо.

Даже учительница сказала, что хорошо.

27. Напишіть твір-есе „Привітання учнів у мій день народження”, введіть елементи творчої фантазії.

28. Висловіть у ньому оцінні судження щодо ситуації, зображеної Я. Корчаком.

29. Чому учні вважають, що вчителі бояться радості?

Письмові відповіді обґрунтуйте.

Наступил день именин учительницы. Был сильный мороз, а мы уговорились украсить класс хвоей. Но у нас не было хвои. И мы решили написать учительнице поздравление на красивой бумаге, но перессорились, и тоже ничего не вышло. Потому что это надо было сделать сообща: один напишет, а все подпишутся. Сначала хотели собрать по пять грошей, а потом стали спорить, кто купит бумагу и что написать. Кончилось тем, что нарисовали несколько картинок и положили учительнице на стол. А на доске написали:

«Поздравляем госпожу учительницу!»

Хотели еще добавить:

«Желаем счастья и здоровья!»

Некоторые предлагали написать:

«Желаем красивого мужа».

И еще разные глупости выдумывали. Но мы им не позволили это писать.

Мы очень торопились, чтобы успеть за перемену.

Учительница посмотрела и ничего не сказала, только улыбнулась. Но, видно, она ждала, что мы ее поздравим; урока не было, вместо урока читали вслух. Учительница принесла книжку «Наш малыш». Хорошая книжка, грустная.

Только зачем она все время прерывает чтение и объясняет. Ведь, если слушаешь, все и так понятно. А не поймешь, догадаться можно.

Если читают что-нибудь неинтересное, то пускай объясняют: время быстрее проходит. А когда интересно, боишься, что дочитать не успеют. И, если чего-нибудь не понимаешь, это не мешает, даже таинственно получается.

Учительница кончила читать и уже перед самым звонком поблагодарила за поздравление.

Я знаю почему. Боялась, что если в начале урока поблагодарит, то поднимется шум и нельзя будет читать. Учителя боятся всякого праздника в классе, всякой радости, всякого взрыва веселья.

30. Вдумливо прочитайте фрагменти праць Я. Корчака і виконайте завдання.

31. Підготуйте в мікрогрупі дискусію: „Діти готуються до життя чи живуть повноцінним життям?” За основу підготовки візьміть слова Я. Корчака „Діти — це майбутні люди. Значить, вони тільки ще будуть, значить, їх ніби ще немає. Але ми існуємо, ми живемо, відчуваємо, страждаємо. Наші дитячі роки — це роки справжнього життя”.

32. Дайте обґрунтовану письмову відповідь:

33. Чому навчання і виховання мусять бути особистісно орієнтованими?

34. У чому полягала головна помилка педагога в ситуаціях, змальованих Я. Корчаком?

35. У фіксованому виступі передайте психологічний стан учня. Поясніть, чим викликані його страждання?

36. Що ви ніколи не допустите в своїй майбутній педагогічній діяльності? Підготуйте письмову відповідь.

37. Змодельуйте педагогічну ситуацію, близьку до змальованої Я.Корчаком, проведіть ділову гру.

Еще мы играли во дворе в разные игры. Вот и все развлечения. А огорчений много. Потому что и за других обидно.

Учитель разорвал Хессу новую тетрадь: «Не старался, торопился, когда писал». А у Хесса мать больна и работы по дому много. Хесс хотел совсем не готовить урок, но побоялся, что учитель рассердится. А вышло еще хуже. Учитель сказал:

— Ученик, который не стыдится подавать учителю такую мазню...

И порвал тетрадь.

Хесса я не очень любил. Сидит он далеко от меня, мы почти и не разговариваем. Он какой-то шальной, ни в чем удержу не знает — ни в озорстве, ни в игре. И, видно, очень бедный.

Но меня удивило, что он плачет. Прежде я никогда не видел, чтобы он плакал. А теперь у него слезы текли. И весь урок он сидел насупившись.

Писал в новой тетрадке и не старался? Самый большой лентяй и грязнуля и то поначалу всегда старается...

Но ведь у него мать больна. А он и раньше не так уж красиво писал. Другой и хотел бы писать красиво, да не может. И еще в дешевых тетрадках плохая бумага или бывает, перо старое, бледные чернила, промокашка мажет.

У меня как раз была новая тетрадка, я и дал ему. Он обрадовался. У отца он не мог бы денег попросить, у них теперь такая нужда...

38. Грунтуючись на одержаних знаннях з педагогіки, дайте розгорнуті письмові відповіді на поставлені запитання:

39. Яка, на вашу думку, причина страждань маленької людини — дитини?

40. Щоб цього не було, якими мусять бути дії вчителя?

41. Обговоріть у мікрогрупі, ґрунтуючись на критеріях Я. Корчака, дії вчителя. Проведіть педагогічний тренінг.
42. Якої позитивної педагогічної якості був позбавлений учитель?
43. Чи можлива подібна ситуація в сучасній школі?
44. Виявіть залежність між педагогічною культурою вчителя і методами навчання.

ФРАГМЕНТ ПОВІСТІ Я. КОРЧАКА „КОЛИ Я ЗНОВУ СТАНУ МАЛЕНЬКИМ?“

Но случилось самое худшее.

– Что с тобой сделалось? — говорит учительница. — Ты совсем распустился. Не слушаешь на уроках, пишешь небрежно. И вот результат. Мы вчера делали подобную задачу. Если бы ты был внимательнее...

Все погибло!

Учительница больше меня не любит. И сердится за то, что ошиблась во мне. Видно, лучше быть сереньким, незаметным, средним учеником. Это безопаснее, проще, легче. Потому что меньше к тебе предъявляют требований, не надо так напрягаться.

Я опустил голову и поглядываю исподтишка на учительницу, потому что не знаю, жалеет она меня или совсем уже больше не любит. Учитель никогда не скажет, любит он ученика или не любит, но это чувствуется: у него становится совсем другой голос и другой взгляд. И ты очень страдаешь, и ничего не можешь поделать. А иногда ты готов взбунтоваться. Ну, чем я виноват?

Тем, что Бараньский придумал себе глупую забаву и брызнул мне в глаза апельсинной коркой? Так заципало, что сил нет. Но я ничего не сказал, только глаза тру. А учительница спрашивает:

– Что ты еще там придумал? Вместо того чтобы слушать... Ведь не станешь же на это отвечать! Разве так не бывает?

Тебя кто-нибудь ущипнет, а ты вскрикнешь и подскочишь. И ты уже виноват.

Учителя не знают, как мы боимся таких, про которых говорят: «В тихом омуте черти водятся».

Такой делает что хочет, и ему ничего не будет. Просто несчастье сидеть с таким за одной партой. Не лучше и если он сидит сзади. Нет тебе тогда ни минуты покоя.

А в другой раз была тут капелька и моей вины.

Сажу я на уроке и вижу, что у Шчавиньского сзади на куртке пять белых пальцев. Кто-то на перемене вымазал пальцы мелом и приложил. Тот и не знает, что у него на спине рука отпечатана.

Ну, я и попробовал примерить, правая это рука или левая. Я хотел издали, но нечаянно дотронулся. А он обернулся. Учитель ему замечание делает, что он вертится.

А Висьневский кричит:

– Ого, глядите, какая у него на спине пятерня! Учитель начал меня ругать.

Я показываю руку, что, мол, чистая. А учитель говорит:

– Ну-ка по стойте оба за партой!

Мы стояли недолго. И не в том дело. Досадно, что все наши дела решаются наспех, кое-как, что для взрослых наша жизнь, заботы и неудачи — только дополнение к их настоящим заботам.

Словно существуют две разные жизни: их — серьезная и достойная уважения, и наша — пустячная.

Дети — это будущие люди. Значит, они только еще будут, значит, их как бы еще нет. А ведь мы существуем, мы живем, чувствуем, страдаем. Наши детские годы — это годы настоящей жизни.

Почему и чего нам велят дожидаться?

Я размышлял о своей серенькой взрослой жизни, о ярких годах детства. Я вернулся в него, дав обмануть себя воспоминаниям. И вот я вступил в обыденность детских дней и недель. Я ничего не выиграл, только утратил закалку — умение смиряться.

Грустно мне. Плохо.

Януш Корчак. Когда я снова стану маленьким // Избранное. — Киев, 1983. — С. 359-363.

На основі власного досвіду й одержаних знань виконайте завдання.

45. Підготуйте реферат „Спільна діяльність школи і родини”, в якому виявіть залежності між вихованням у школі і вихованням у сім’ї.
46. Чи поділяєте ви думку Я. Корчака і В.О. Сухомлинського, що головним вихователем є мати?
47. Проаналізуйте своє ставлення до батьків. Нехай допоможуть вам у цьому праці Я. Корчака, В.О. Сухомлинського, А.С. Макаренка та інших педагогів.
48. Визначте засоби взаємодії класного керівника з батьками учнів.
49. У чому специфіка такої взаємодії в сучасних умовах?
50. У чому особливість відносин „мати — дитина”?

ФРАГМЕНТ ТВОРЧОСТІ Я.КОРЧАКА

... „Перше слово дитини — „мама”.

Не пам’ятаю, чи хто мені сказав, чи прочитав я в книзі, що найстародавніше слово, яке придумали первісні люди, було саме „мама”, тому слово „мама” схоже у багатьох мовах.

За грецькою — метер, за латинською — *mater*, за французькою — *metre*, за німецькою — *Mutter*.

Моя мама — *ma mere* — *meine Mutter* — *mea mater* — миа метер.

Вже немовля знає свою матір. Ще не говорить, не вміє ходити, а вже простягає ручата до матері. Впізнає її і на вулиці, коли вона наближається, ще здалеку всміхається. Навіть вночі впізнає по голосу, по диханню. Навіть сліпі від народження діти і ті, які втратили зір, торкаючись рукою обличчя матері, пізнають її і говорять:

„Мама — мамуся — мамочка”.

Мама добра, весела або сердита, або сумна, здорова або хвора. Мама дозволяє, дає, забороняє, хоче або не хоче. Пізніше бачиш й інших матерів, не тільки свою.

І довідуєшся, що матері є молоді, веселі, ті, що посміхаються, є стурбовані, стомлені, виснажені працею, є дуже освічені і не дуже, багаті і бідні, в шляпі або в хустині.

Неприємно, коли мама вийшла і довго не повертається. Буває, мама кожен день ходить на роботу або надовго поїде. Важко визнавати, що є на світі сироти.

А ще пізніше почувеш або прочитаєш в газеті, що якась мати підкинула дитину. Вона навіть не пам'ятає матір. І немає в неї фотокартки і нічого на згадку. І так вчинила саме мати, та, яка повинна бути найближчою.

Януш Корчак. Правила життя // Избранное. — К., 1983. — С. 446.

- 51. Чим Ви можете пояснити подібну жорстокість?**
- 52. Випишіть і осмисліть слова про матір В.О. Сухомлинського і О.А. Захаренка.**
- 53. Здійсніть зіставно-порівняльний аналіз творчого шляху „сонця педагогіки” Я. Корчака і „рицаря суворої доброти” В.М. Сороки-Росинського.**
- 54. Ознайомтеся з книгою Г. Белих і Л. Пантелєєва “Республіка ШКІД” – Л., 1927.**

ІЗ ТВОРЧОЇ БІОГРАФІЇ В.М. СОРОКИ-РОСИНСЬКОГО

Яскравим зразком відданості професії і любові до дітей у вітчизняній педагогіці є В.М. Сорока-Росинський.

Гіркі парадокси супроводжували цього видатного педагога все життя. Він був одним із основоположників педагогічної думки на початку ХХ ст., а його зовсім не знало вчительство. Незважаючи на те, що не тільки країна, а й весь світ захоплювався його літературним двійником Вікмиксором із повісті „Республіка ШКІД”, біографія педагога лишалася невідомою.

Віктор Миколайович Сорока-Росинський народився і виріс у Новгороді-Сіверському, на Чернігівщині. Тут, до речі, пройшло і дитинство та юність К.Д. Ушинського. Згадую це тому, що вони обидва відомі нам як видатні російські педагоги. Після закінчення Петербурзького університету В.М. Сорока-Росинський очолив школу ім. Ф.М. Достоєвського для „важких” дітей і проявив себе як педагог-гуманіст. Проте педагогічна діяльність його

складалася непросто. Він повторив драму А.С. Макаренка. Педагогічним Олімпом був звільнений з роботи, його експерименти було заборонено, кращі праці лишалися невиданими.

Історія донесла до нас його ім'я завдяки художнім творам його вихованців. У 1927 р. була видана книга „Республіка Шкід” Г. Белих і Л. Пантелєєва, а в 1930 р. вийшла „Остання гімназія” П. Ольховського і К. Евстаф'єва. Слід визнати, що образ В.М. Сороки-Росинського був у них не зовсім реальним, однак зображений з великою симпатією і навіть любов'ю. Так відбулося наше знайомство з „рицарем суворої доброти” (В.Н. Сорока-Росинский. Педагогические сочинения. — М., 1991).

55. У порівнянні з педагогічною спадщиною Я. Корчака ознайомтеся з творчим шляхом і педагогічними працями сподвижника педагогіки, талановитого педагога-гуманіста В.М. Сороки-Росинського.
56. Висловіть своє ставлення до цієї прекрасної людини-педагога.
57. З ким із відомих у світі педагогів можна порівняти його цілеспрямовану педагогічну діяльність і трагічну смерть?
58. Наведіть приклади використання психологічних знань при розв'язанні педагогічних ситуацій у творчості Я. Корчака.
59. Які риси гуманізму доцільно відмітити в педагогічній творчості Я. Корчака, В.М. Сороки-Росинського, А.С. Макаренка? У чому їх відмінність?
60. Використовуючи дебатну методику, проведіть у мікрогрупі диспут, в основу якого візьміть слова Януша Корчака: “Ми неправильно вважаємо, що в дитини немає теперішнього, що в неї все в майбутньому... У дитини є і минуле, і майбутнє, у неї є свої мрії, свої спогади і час для роздумів... Давайте ж більше дозволяти і довіряти дітям, хай у них буде більше сонця і радощів”.

Зверніться до лекцій з теорії виховання, підручників і посібників з педагогіки.

ПЕДАГОГІЧНА ТВОРЧІСТЬ А.С. МАКАРЕНКА – ЗРАЗОК ЄДНОСТІ ПЕДАГОГІЧНОЇ ТЕОРІЇ І ВИХОВНОЇ ПРАКТИКИ

1. Організуйте і проведіть у мікрогрупі дискусію чи наукові фіксовані виступи на одну із тем:
2. “Виховання особистості в колективі: альтернатива поглядів і оцінок”.
3. “Особистісно орієнтоване виховання чи особистісно орієнтована педагогічна діяльність?”
4. “Парна” педагогіка чи педагогіка колективу: минуле, сучасне, майбутнє”.
5. “Місце і роль творчості А.С. Макаренка на сучасному етапі розвитку вітчизняної й світової педагогічної науки”.
6. “Педагогіка „паралельної” чи „індивідуальної дії”?”
7. Доведіть правильність свого погляду на проблему в дискусії.
8. Охарактеризуйте ставлення до творчості А.С. Макаренка педагогів світу. Наведіть конкретні приклади.
9. Поясніть зв'язки між особистісним і соціальним спрямуванням у вихованні.
10. Обґрунтуйте основні фактори формування учнівського (загальношкільного і класного) колективів в умовах сучасної школи.
11. Організуйте в мікрогрупі екскурсію до музею-заповідника А.С. Макаренка і використайте одержані знання при проведенні дискусії.

У ПРОВЕДЕННІ ДИСКУСІЇ ДОПОМОЖУТЬ ПОДАНІ НИЖЧЕ АВТОРСЬКІ ТЕКСТОВІ МАТЕРІАЛИ

Найбільш поширеною сьогодні в теорії і практиці є концепція особистісно орієнтованого виховання. Вона виникла на підґрунті антропоцентричного підходу як протипага концепції колективного виховання, що домінувала в радянській педагогіці. Теорія і методика формування особистості в колективі, за визначенням

А.С. Макаренка, найбільш повно відтворювала “педагогіку суспільства”, тобто в своїй основі мала соціоцентричне спрямування. А.С. Макаренко стверджував, що “в колонії ім. О.М. Горького відбувається справжнє соціальне виховання”. За ефективністю його методика, за висновком М.Ю. Красовицького, не має аналогів у світовій педагогічній практиці, а відкриті ним педагогічні закономірності мають всезагальний характер, як закони І. Ньютона, періодична система елементів Д.І. Менделєєва тощо.

Проте ідея колективного виховання в теорії і масовій практиці була дискредитована. Вона стала технологією усереднення і пригноблення особистості. Довір'я до неї було підірване в зв'язку із фальсифікацією мети і змісту виховання в колективі.

Тому в теперішніх умовах демократичних перетворень ідея колективного виховання в фальсифікованому вигляді позбулася методологічного підґрунтя, однак теорія і методика виховання особистості в колективі, розроблена і перевірена в практиці А.С. Макаренком, заслуговує на подальше вивчення, розвиток і втілення в життя. До цього спонукають реальні соціально-педагогічні умови (нестабільність у суспільному житті, кризові явища у вихованні, розгул злочинності тощо). І цілком природно, що це привертає увагу до тих педагогів, творчість яких здатна зарадити появі подібних явищ, вказує конкретні шляхи їх подолання. Вважаємо, що існуюча до цього часу недооцінка внеску А.С. Макаренка в педагогічну науку є результатом недооцінки теорії і практики виховання в цілому.

Система А.С. Макаренка, породжена об'єктивним розвитком світової педагогічної думки, характеризується тісним зв'язком і наступністю із сучасністю. Всі кращі досягнення в теорії і методиці виховання, починаючи з 30-х років, так чи інакше пов'язані з ідеями і досвідом А.С. Макаренка, базуються на антропологічних ідеях К.Д. Ушинського.

У педагогіці довгий час традиційним було розуміння виховання як цілеспрямованої діяльності дорослих. Саме таке трактування виховання логічно привело К.Д. Ушинського до тлумачення самої педагогіки як мистецтва, а не науки. А.С. Макаренко,

розвиваючи його антропологічні погляди, обґрунтовано довів, що виховання – це об'єктивний цілеспрямований процес взаємодії дітей і дорослих, для якого необхідна наукова за змістом і організацією їх життєдіяльність, винайшов її форму – виховний колектив, довів, що істинним об'єктом педагогічної роботи є формування виховуючих суб'єкт-суб'єктних відносин у ньому. Багато ідей видатного педагога ще чекають свого подальшого наукового осмислення з позицій сучасності. Сила впливу його на теорію і практику виховання, як і інтерес до його творчості, в сучасних умовах зростає.

На підтвердження цього наведемо факт присутності на Міжнародному семінарі, проведеному в березні 2002 року в Полтавському педагогічному університеті і присвяченому 75-й річниці комуні ім. Ф.Е. Дзержинського, вчених із Італії, Німеччини, Угорщини, Чехії, міст Москви, Санкт-Петербурга, Волгограда та інших спеціалістів з проблем макаренкознавства. На цьому науковому зібранні було заслухано звіт, обрано новий склад президії і Президента Міжнародної макаренківської асоціації, зроблено наукові доповіді, різнобічні повідомлення з розвитку теорії і досвіду видатного педагога в сучасних умовах. Тому не можемо погодитися з поглядом на педагогічну спадщину А.С. Макаренка як на далеке минуле, уже історію. Ця точка зору шкідлива, вона активно пропагується замість тієї, прихильники якої ще зовсім недавно взагалі заперечували надбання макаренкознавства.

Відомий польський макаренкознавець О. Левін закликає вчених світу замислитися, яке місце може посісти спадщина А.С. Макаренка в нових умовах. Він переконаний, що педагогічна спадщина А.С. Макаренка містить багато загальнонаукових, універсальних узагальнень і висновків, тому ще довго служитиме світовій педагогічній теорії і практиці.

Не заслуговує на підтримку і твердження З. Вайца (Марбурзький університет), що визначає педагогіку А.С. Макаренка як контекстуальну, підкреслюючи її здатність оптимально функціонувати лише в контексті конкретної соціальної системи і слугувати певній суспільно-економічній формації. Це звужене

розуміння теорії і практики видатного педагога. Воно не відповідає об'єктивній дійсності, хоч досить поширене на Заході і підтримується деякими російськими і вітчизняними вченими.

Сьогодні все більшого визнання набуває наш науковий висновок, що новаторська педагогічна система А.С. Макаренка виникла на базі творчого аналізу прогресивних ідей вітчизняних і зарубіжних педагогів минулого та його сучасників, а також його власного інноваційного досвіду, розуміння дитини і колективу як суб'єктів виховання. Йому належить висновок, що “виховання – це процес соціальний у найширшому розумінні”. Він сприйняв, розвивав і втілював у свою практику ідеї соціального виховання, що були пануючими в пору його активної творчої діяльності, як “усезагальна організація дитинства”, “педагогіка колективу”, намагався досягти “єдності життя і педагогіки”, долучитися у виховній діяльності до “економічного прогресу всієї країни”, пишався тим, що колишні правопорушники живуть у колонії весело і дружно, “... прекрасно працюють, активно і свідомо прагнуть до кращого майбутнього”. У цьому вбачав результативність своєї новаторської системи виховання. А.С. Макаренку вдалося синтезувати прогресивні ідеї гуманістичної і раціональної педагогіки і на цій основі, за даними нашого дослідження, теоретично обґрунтувати соціально-особистісний підхід до виховання, трансформувати його в методичну технологію, втілити в його реалізацію не лише власну енергію і одностудців-вихователів, а й енергію соціальної системи, перевірити й одержати високу ефективність результатів у практиці. Соціально-особистісний підхід превалював довгий час, але з різною часткою врахування особистісного аспекту у вихованні.

За понад 70 років застою і авторитаризму в духовному житті суспільства це привело до неправильного уявлення про вирішальну роль соціального фактора у вихованні особистості. Проте, формуючись як особистість, людина є здатною до саморозвитку на основі природних сил і стимулів. Безумовні рефлексії, природні і соціальні потреби сприяють поступовому вираженню задатків і здібностей. В діяльності виявляються нахили

та інтереси, спадкові генетичні особливості впливають на мотиви, темперамент і поведінку.

Таким чином, абсолютизація соціального призводила до штампування середньої людини, нівелювання її як особистості. У свою чергу, коли ми відкинули марксистське розуміння соціальної сутності людини, виникла загроза формування відірваної від соціуму, нежиттєздатної особистості. Отже, все це дозволяє дійти висновку, що виховання зумовлене об'єктивною єдністю передусім біологічного, індивідуального і соціального, значущого для особистості і суспільства, в якому функціонують різні типи навчальних закладів і розвивається педагогічна наука.

На зміну соціально-особистісного прийшло особистісно орієнтоване виховання, детерміноване соціально-економічними змінами, можливостями і потребами людини, її якостями і властивостями, що призвело до зміни парадигми виховання, її оновлення. У нетрадиційній гуманістичній парадигмі виховання в постіндустріальний період розвитку суспільства чітко виявляються пріоритети дитини, розуміння її як суб'єкта і мети виховання, забезпечення з цією метою в навчально-виховних закладах суб'єкт-суб'єктних, педагогічно доцільних, морально-естетичних взаємин дітей і педагогів на рівні співробітництва і співтворчості.

З позицій сучасного розвитку суспільства і освіти не можемо погодитися з марксистським положенням про те, що тільки в колективі можна виховати людину, що тільки в ньому виникає і розвивається моральна відповідальність індивіда за свою поведінку й поведінку усіх членів колективу, що ставлення особистості до суспільства реалізується як відношення до колективу та ін.

Проте, сприяючи формуванню моральних якостей у своїх членів, колектив і сам розвивається й удосконалюється, хоч яскрава індивідуальність дитини при цьому об'єктивно нівелюється. Різні характери, здібності, інтереси і нахили дітей в колективі на високій стадії розвитку доповнюються і розвиваються, переживання школярів стають більш яскравими, відповідальними, думки глибшими, але підміняються громадською думкою. Не

вдаючись до більш ґрунтового аналізу позитивних і негативних факторів виховання особистості в колективі, підкреслимо найефективніший виховний результат „педагогіки індивідуальної дії”, яка, на жаль, недооцінювалася А.С. Макаренком і його прихильниками. Тому, на наш погляд, замість панівної „педагогіки колективної дії”, виникло інше однобічне поняття „особистісно орієнтоване виховання”, хоч на даному етапі розвитку суспільства є явищем позитивним. Проте виховання є особистісно-соціальним феноменом, а педагогічна діяльність мусить бути особистісно орієнтованою.

Виконайте завдання

- 12. Використовуючи педагогічну спадщину А.С. Макаренка, висловіть своє ставлення до методики, технології й проектної діяльності у вихованні (письмово).**
- 13. Поясніть взаємозв'язок між особистістю вихователя і методикою виховання.**
- 14. Встановіть залежність між метою і засобами виховання.**
- 15. Обґрунтуйте необхідність педагогічного оптимізму, гуманізму і творчості у виховній діяльності педагога.**
- 16. Розкрийте на конкретних прикладах зв'язки і залежності між теорією, методикою і педагогічною технікою виховної роботи.**

ПОВОРОМО З ВИДАТНИМ УЧЕНИМ І ПЕДАГОГОМ-ПРАКТИКОМ А.С. МАКАРЕНКОМ ПРО ВИХОВАННЯ

“РАЗГОВОР О ВОСПИТАНИИ”

У нас нет еще полноценной методики воспитания, и мы должны ее создать. Критики, разбиравшие «Педагогическую поэму», больше всего меня ругали за недооценку теории педагогики. Но когда я писал свою книгу, то меня занимала не классная жизнь, а проблема воспитания и перевоспитания правонару-

шителей. Мой опыт воспитательской работы привел меня к тому выводу, что нам нужно создать методику воспитания. Я получил высшее педагогическое образование, перечитал все, что есть в литературе по вопросам воспитания, и все это меня несколько не удовлетворило. Я не получил метода работы. Я полагаю, что в интересах дела нужно отличать школьную методику учебной классной работы от методики воспитания. Желательно у вас в институте создать специальную кафедру воспитания, которой у вас до сих пор нет.

В начале моей «Педагогической поэмы» я показал свою полную техническую беспомощность. В 20-м г., когда я приступал к перевоспитанию правонарушителей, я не имел ни инструмента, ни метода. Я оказался в лесу с пятилинейной лампочкой и стаей бандитов. Я оказался педагогически беспомощен, и тогда, при тех условиях, я назвал педагогику шарлатанством... Тогда я сделал большую ошибку, что ударил своего воспитанника Задорова. В этом было не только преступление, но и крушение моей педагогической личности. Я тяжело переживал эти минуты и как человек, и как педагог.

Всегда я считал подобные факты большим педагогическим преступлением и за это сам отдаю своих подчиненных под суд. Года через два после столкновения с Задоровым я понял и открыто сказал, что нужна педагогическая наука, но не оторванная от жизни, а связанная с ней и помогающая воспитателю в практической работе. Я уверен, что она будет, в этом меня убедил мой шестнадцатилетний опыт. Мне пришлось быть руководителем в трех колониях НКВД.

... Со своими воспитанниками я могу говорить ласково и нежно, но могу и повысить голос, твердо сказать: «Брось!» Без этого нет воспитания.

Я не хочу сказать, что нужно кричать на воспитанников. Нет! Но нужны страсть, любовь, увлечение своим собственным делом в той мере, как это мы наблюдаем у стахановцев. Если я не умею волноваться, то я обязан этому научиться! При совершении воспитанником преступления воспитатель как представитель обще-

ства должен показать свое негодование.

... Сами коммунары «боролись с нарушениями правил внутреннего распорядка и сами управляли всей жизнью коммуны. В коммуне им. Дзержинского наказания принципиально признаны, но именно поэтому на практике они почти не применяются. Такого положения мне удалось добиться при помощи использования всей воспитательной силы коллектива. Воспитание, а следовательно, и наказание должны проходить через крепкий коллектив.

Сознательный крепкий коллектив крайне необходимо создать в каждой школе как живой организм с действующими органами и общими интересами. Снимать ответственность преступника перед коллективом, как советуют в журнале «Коммунистическое просвещение», — значит отказываться от новой педагогики.

Я настаиваю, что и в педагогике нужно изобретать. До последнего времени не занимались изобретением в педагогике, так как боялись педологии, которая отнимала это законное право у педагогики. Пусть вновь созданная кафедра воспитания разработает вопросы воспитательного значения коллектива, проблеме наказания, стиля, тона и т. д.

Я уверен, что в ближайшие десять лет мы создадим методику воспитания.

... Я не отрицаю науку педагогику. Прежнее суждение о педагогике у меня сложилось в ее рабочем понимании. Послезавтра я опять еду в Киев и буду руководить новой колонией НКВД, где придется столкнуться с множеством практических вопросов. Придется опираться не на старую педагогическую систему, а на новую систему завтрашнего дня. Приходится ругаться из-за отсутствия не педагогических идей, а педагогической техники, которой не хватает. И сейчас остается спорным вопрос механизации воспитательной работы. Воспитать умение чувствовать себя в рядах с другими, ощущать товарища локтем. Нужна обработка не только индивидуальная, но и при помощи коллектива, через организацию. Такие «детали» личности, как привычка к чистоте,

к точности, как способность к быстрой ориентировке, нельзя воспитать при помощи индивидуальной обработки, не хватит сил и времени, а исключительно методом накопления коллективного опыта. Я выработал для себя рабочую схему, в которой разбираю четыре типа влияния (чистое и практическое, собственное и постороннее). Надо уметь организовать и подчинить себе эти влияния, чтобы создать технику и полезный пучок влияний. И наконец самое главное. Наша работа не может быть бесстрастной. Надо уметь работать с верой в человека, с сердцем, с настоящим гуманизмом.

А.С. Макаренко. Разговор о воспитании // Пед. соч. в 8 т. — Т. 4. — М., 1984. — С. 35-36.

Виконайте завдання (за вибором)

17. Дайте письмовий коментар наведених А.С. Макаренком підходів, видів, форм, методів і прийомів виховної роботи.
18. Обґрунтуйте, які з них доцільно використовувати в сучасних навчально-виховних закладах.
19. Охарактеризуйте феномен „відносини” як педагогічну категорію.
20. На основі праці А.С. Макаренка “Методика організації виховного процесу” обґрунтуйте його висновки про відносини як істинний об’єкт педагогічної роботи (Пед. соч.: В 8 т. — М., 1983. — Т. 1. — С. 267-289).
21. Чи став Вашим принципом основний принцип А.С. Макаренка: „Як можна більше вимоги до людини, але разом з тим і як можна більше поваги до неї”? (Некоторые выводы из моего педагогического опыта // Пед соч.: В 8 т. — М., 1984, — Т. 4. — С. 232). Обґрунтуйте відповідь.
22. Організуйте та проведіть дискусію, в центрі якої поставте запитання: „Чому виховуючими стосунками „вчитель — учень” детермінуються ставлення дітей до

оточуючої дійсності, взаємини в учнівському колективі, самовідносини школярів?”

23. Заповніть схему основних структур виховуючих суб'єкт-суб'єктних відносин: (Див.: Бойко А.Н. Теория и методика формирования воспитывающих отношений в общеобразовательной школе. — К., 1991. — С.76-80).
24. Проведіть у мікрогрупі дидактичну гру чи змоделюйте педагогічну ситуацію на довільну тему.

Кожному майбутньому вчителю педагогічно доцільно ознайомитися з поданими методичними порадами А.С. Макаренка.

“Не репрессия, а коллективное осуждение”

Мы по-иному относимся к репрессиям.

Допустим, какой-нибудь великовозрастный воспитанник нагрубил мастеру. Его проступок обсуждается на собрании. Собрание постановляет: «Поручить Мише Вареннику (пионеру десяти лет) разъяснить Зубатову (виновнику), в чем заключается неправильность его поведения». Или другой случай. Собрание, состоявшееся 1 октября, выносит следующее решение: «6 октября в 2 часа дня Иванову обязательно подумать над тем, почему он совершил свой проступок».

Ясно, что Иванов будет думать об этом не только 6 октября в 2 часа дня, но и во все дни, предшествующие этой дате.

“Прогульщик — “гость”

Прогульщика мы усаживали в столовой за стол для гостей, а не рядом с товарищами. Причем кормили не хуже, а даже несколько лучше, чем остальных коммунаров. Несколько дней прогульщик в роли гостя чувствовал себя неплохо, но потом это ему надоело и он возвращался к товарищам на работу.

Практикуем также и объявление выговора в особой обстановке. Например, в апреле выносится такое постановление:

«Объявить Петрову выговор в день 1 Мая». Я не помню случая, чтобы выносили кому-нибудь выговор в этот праздничный день, ибо за время, предшествующее празднику, парень настолько исправлялся, что отпадала всякая необходимость вообще выносить ему выговор.

“Как беседовать”

Важнейшим методом воздействия считаю беседу. Причем эту беседу должен проводить человек высокоавторитетный. Вся наша система воспитания — это реализация лозунга о внимании к человеку. О внимании не только к его интересам, его нуждам, но и к его долгу.

На борьбу с ворами призвали коллектив. Попавшийся вор вызывался на собрание. Оно происходило в большой комнате. С центра потолка свисает большая яркая люстра. Виновнику предлагают выйти на середину. Если он вышел и стал в небрежную позу, все собравшиеся предлагают: «Стань смиренно!» Ослушаться всего собрания никто никогда не осмеливался. Затем выступал наш воспитанник Землянский, которого мы звали Робеспьером. Робеспьер произносит гневную стремительную речь и в заключение предлагает выгнать виновника из коммуны. Затем выступают еще несколько таких же энергичных ораторов. Вор все это время бледнеет и краснеет. После этого говорит кто-нибудь из комсомольцев:

— Мы ведь исправляем таких. Если его выгоним, он опять станет беспризорным. Нужно дать ему возможность исправиться. Я думаю, что его исправить можно. Предлагаю его зачислить в нашу бригаду. Мы за него поручимся. Выгнать всегда успеем.

Излишне отрицать, что этот вор может украсть еще раз, еще два (выступавшие ребята об этом говорили), но больше воровать он не будет. И спустя сравнительно короткий срок он «входит в норму».

“Товарищеский “чай”

Часто мы практиковали такой способ сближения людей. Раз в пятидневку вечером я накрываю у себя в кабинете стол для чая, приглашаю бригаду. В этой бригаде есть, конечно, и плохие воспитанники. Во время чая происходит задушевная беседа. Выступающие воспитанники обрушиваются на недисциплинированных, а я беру их под защиту, говорю приблизительно следующее:

— Что вы на них напали? Они ведь хорошие ребята. Ну, были грешки, надо думать, что эти проступки повторяться не будут.

Воспитанники дорожат этими беседами. Они с нетерпением ждут, когда я их приглашу на чай следующий раз.

После революции судьба поручила мне «самый низший отдел человечества» — беспризорных... Вот кто составлял мое обычное общество. До того как попасть в мою колонию, эти маленькие люди, собственно говор уже выбрали себе «профессию», были ею очень довольны и мою непрошенную консультацию встречали даже с некоторым сопротивлением.

Вот я вспоминаю их имена, вижу их деятельность и хочу честно перечислить их рабочие пути. Но такое перечисление было бы очень утомительным. Мне трудно сказать, что они выбрали. Гораздо легче сказать, чего они не выбрали. И кажется, единственная «профессия», которую они обошли с презрением, это «профессия» вора или мошенника.

Инженер — вот что выражало в их глазах высшую степень выполнения долга, высшую форму деятельности. И от того времени много осталось на этом пути: инженеры-технологи, инженеры-строители, специалисты по тяжелому машиностроению, по легкому машиностроению, авиаконструкторы. Потом, когда в самом настойчивом порядке дня стали вопросы культурного строительства, дороги моих учеников стали разнообразнее. Многие пошли учиться на исторические, педагогические, медицинские факультеты, многие ушли в такие заманчивые области, как геология, появились первые представители в области искусства — студенты литературных факультетов, музыкальных ин-

ституты, театральные студии, художественных школ. Особый отдел составляют военные вузы, и самый любимый отдел — летные школы.

Конечно, не всем удастся осилить учебу и дойти до вуза. Многие так увлекаются характером своей работы, что уже не могут добраться до учебных вершин и остаются на средних пунктах: начальниками цехов, инструкторами, монтерами. Но в своей жизни они все равно пережили настоящие стремления, все равно испытали прелесть свободного выбора дороги, а если выбрали более узкую, то по доброй воле.

“Больше активности в игре”

Очень часто мне вспоминается парадокс моего друга-педагога: «Игрушка тогда хороша, когда ребенок не играет, а действует». В этом парадоксе чрезвычайно справедливо требование активности. Скажем, ребенку подарили пароход и он в течение целого дня только водит его по комнате. В этом случае творческая инициатива ребенка не проявляется. Представим себе другой случай. У ребенка имеются только материалы, из которых создает по собственной инициативе какие-то сооружения. У него есть песок, вода, спички, стебли растений, и он устраивает парк, проводит дорожки. Пусть у него даже есть пароход, но он увлечен не простым движением его по полу комнаты, а затевает широкое водное хозяйство строит порт, прудит реку, нагружает и разгружает пароход, что-то перевозит с места на место, руководствуясь при этом какой-то целью. Только такая игра будет настоящей, содержащей в себе целесообразное действие.

Дети менее обеспеченной семьи поэтому играют всегда лучше и богаче, чем дети, имеющие много готовых дорогих игрушек.

Я считаю, что было бы очень хорошо, если бы в наших магазинах было больше материалов для игры.

В педагогической теории, как это ни странно, цель воспитательной работы обратилась в категорию почти забытую. На по-

сліднем Всеросійському научному совещанні по педагогічним наукам о цели воспитания не говорилось. Можно думать, что научной педагогике нет никакого дела до этого вопроса.

В специальных педагогических контекстах недопустимо говорить только об идеале воспитания, как это уместно делать в философских высказываниях. От педагога-теоретика требуется решение проблемы не идеала, а путей к этому идеалу. Это значит, что педагогика должна разработать сложнейший вопрос о цели воспитания и о методе приближения к этой цели.

*А.С. Макаренко. Пед. соч. в 8 т. — Т. 4.
— М., 1984. — С. 37-41.*

25. **Виявіть залежність (на конкретних прикладах) між метою і засобами виховання, між метою, засобами й кінцевим результатом виховання. Відповідь обґрунтуйте і підготуйте реферат на цю тему.**
26. **Продовжуйте знайомитися з основними ідеями і досвідом виховної роботи А.С. Макаренка (самостійно).**
27. **Розкрийте залежність виховання в школі від сімейного виховання.**
28. **З'ясуйте специфіку таких категорій виховання, як перевиховання і самовиховання.**
29. **Охарактеризуйте зв'язки понять „самовиховання” і „перевиховання”.**
30. **З метою удосконалення своєї підготовки до педагогічної діяльності та спілкування в родині й школі, в процесі чого формуються виховуючі взаємини, ознайомтеся з працями таких авторів: Бойко А.Н. Теория и методика формирования воспитывающих отношений в общеобразовательной школе. — К., 1991; Кан-Калик В.О. Учителю о педагогическом общении — М., 1987; Кондрашова Л.В. Методика подготовки будущего учителя к педагогическому взаимодействию с учащимися — М., 1990; Леонтьев А.А. Педагогическое общение —**

М., 1979; Мудрик В.О. Общение как фактор воспитания школьников. — М., 1984.

31. У чому Ви вбачаєте соціальну й педагогічну необхідність формування суб'єкт-суб'єктних відносин педагогів і дітей?

Завдання виконайте письмово.

ФРАГМЕНТИ ТВОРЧОСТІ ПЕДАГОГА

«Прежде всего обращаем ваше внимание на следующее: воспитать ребенка правильно и нормально гораздо легче, чем перевоспитывать. Правильное воспитание с самого раннего детства — это вовсе не такое трудное дело, как многим кажется. По своей трудности это дело по силам каждому человеку, каждому отцу и каждой матери. Хорошо воспитать своего ребенка легко может каждый человек, если только он этого действительно захочет, а кроме того, это дело приятное, радостное, счастливое. Со всем другим — перевоспитание. Если ваш ребенок воспитывался неправильно, если вы что-то прозевали, мало о нем думали, а то, бывает, и поленились, запустили ребенка, тогда уже нужно многое переделывать, поправлять. И вот эта работа поправки, работа перевоспитания — уже не такое легкое дело. Перевоспитание требует и больше сил и больше знаний, больше терпения, а не у каждого родителя все это найдется. Очень часто бывают такие случаи, когда семья уже никак не может справиться с трудностями перевоспитания и приходится отправлять сына или дочку в трудовую колонию. А бывает и так, что и колония ничего поделать не может и выходит в жизнь человек не совсем правильный. Возьмем даже такой случай, когда переделка помогла, вышел человек в жизнь и работает. Все смотрят на него, и все довольны, и родители в том числе. Но того никто не хочет подсчитать, сколько все-таки потеряли. Если бы этого человека с самого начала правильно воспитывали, он больше взял бы от жизни, он вышел бы в жизнь еще более сильным, более подготовленным, а значит, и более счастливым. А кроме того, работа перевоспитания, пе-

ределки — это работа не только более трудная, но и горестная. Такая работа, даже при полном успехе, причиняет родителям постоянные огорчения, изнашивает нервы, часто портит родительский характер.

Советуем родителям всегда помнить об этом, всегда стараться воспитывать так, чтобы ничего потом не пришлось переделывать, чтобы с самого начала все было сделано правильно.

- 32. Доведіть правильність твердження А.С. Макаренка, що перевиховувати важче, ніж виховувати.**
- 33. Оберіть на основі самооцінки один із трьох рівнів самостійної роботи (репродуктивний, реконструктивний чи творчий) і на цій основі обґрунтуйте найбільш доцільну, на ваш погляд, структуру сім'ї, кількість дітей в ній, необхідність повної сім'ї, позитивного прикладу батьків.**
- 34. Розкрийте специфіку взаємодії родини і школи в сучасних соціально-педагогічних умовах, використовуючи творчість А.С. Макаренка, Г.Г. Ващенко, Я. Корчака та інших педагогів (письмово).**

Каждый должен понимать, что в семье он не полный, бесконтрольный хозяин, а только старший, ответственный член коллектива. Если эта мысль хорошо будет понята, то правильно пойдет и вся воспитательная работа.

Мы знаем, что эта работа не у всех одинаково успешно протекает. Это зависит от многих причин, и прежде всего от применения правильных методов воспитания. Но очень важной причиной является и самое устройство семьи, ее структура. В известной мере эта структура находится в нашей власти. Можно, например, решительно утверждать, что воспитание единственного сына или единственной дочери гораздо более трудное дело, чем воспитание нескольких детей. Даже в том случае, если семья испытывает некоторые материальные затруднения, нельзя ограничиваться одним ребенком. Единственный ребенок очень скоро становится центром семьи. Заботы отца и матери,

сосредоточенные на этом ребенке, обыкновенно превышают полезную норму. Любовь родительская в таком случае отличается известной нервозностью. Болезнь этого ребенка или его смерть переносится такой семьей очень тяжело, и страх такого несчастья всегда стоит перед родителями и лишает их необходимого спокойствия. Очень часто единственный ребенок привыкает к своему исключительному положению и становится настоящим деспотом в семье. Для родителей очень трудно бывает затормозить свою любовь к нему и свои заботы, и волей-неволей они воспитывают эгоиста.

Только в семье, где есть несколько детей, родительская забота может иметь нормальный характер. Она равномерно распределяется между всеми. В большой семье ребенок привыкает с самых малых лет к коллективу, приобретает опыт взаимной связи. Если в семье есть старшие и младшие дети, между ними устанавливается опыт любви и дружбы в самых разнообразных формах. Жизнь такой семьи предоставляет ребенку возможность упражняться в различных видах человеческих отношений. Перед ними проходят такие жизненные задачи, которые единственному ребенку недоступны: любовь к старшему брату и любовь к младшему брату — это совершенно различные чувства, умение поделиться с братом или сестрой, привычка посочувствовать им. Мы уже не говорим, что в большой семье на каждом шагу, даже в игре, ребенок привыкает быть в коллективе. Все это очень важно именно для советского воспитания. В буржуазной семье этот вопрос не имеет такого значения, так как там все общество построено на эгоистическом принципе.

Бывают и другие случаи неполной семьи. Очень болезненно отражается на воспитании ребенка, если родители не живут вместе, если они разошлись. Часто дети становятся предметом распри между родителями, которые открыто друг друга ненавидят и не скрывают этого от детей.

Необходимо рекомендовать тем родителям, которые почему-либо оставляют один другого, чтобы в своей ссоре, в своем рас-

хожденні вони більше думали о дітях. Какіє угодно несогласія можно разрешити більше деликатно, можно скрити от дітей и свою неприязнь и свою ненависть к бывшему супругу. Трудно, розумеється, мужу, оставившему семью, как-нибудь продолжать воспитание дітей. И если он не может благотворно вплиять на свою старую семью, то лучше постараться, чтобы она совсем его забыла, это будет более честно. Хотя, розумеється, свои матеріальніе обязательства по отношению к покинутым дітям он должен нести по-прежнему.

Вопрос о структуре семьи — вопрос очень важный, и к нему нужно относиться вполне сознательно.

Если родители по-настоящему любят своих дітей и хотят их воспитать как можно лучше, они будут стараться и свои взаимные несогласія не доводить до разрыва и тем не ставить дітей в самое трудное положение.

А.С. Макаренко. Лекції о воспитании детей // Пед. соч. в 8 т. — Т. 4. — М., 1984. — С. 59-60.

35. **На основі обґрунтованих А.С. Макаренко дев'яти негативних авторитетів батьків у сім'ї розробіть 1-2-3 авторитети, які мають позитивне значення в сімейному вихованні.**
36. Яким негативним авторитетом батьків, що виник в останній час, можна і доцільно доповнити авторитети, змальовані А.С. Макаренко?
37. **Доберіть і складіть список літератури на одну із тем:**
38. „Взаємодія школи і родини у вихованні школярів”; „Заохочення і покарання дітей в сім'ї”;
39. „Наступність у вихованні в системі соціально-педагогічного комплексу”.
40. **Прочитайте в підшефному класі самостійно підготовлену лекцію із виховної тематики.**
41. Підготуйте науковий реферат на одну із проблем, піднятих у творчості А.С. Макаренка (за вибором).

42. Виявіть і охарактеризуйте основні ознаки авторитету вчителя-предметника, класного керівника в сучасній школі, використовуючи метод “інтелектуального штурму”.

Авторитет подавлення. Это самый страшный сорт авторитета, хотя и не самый вредный. Больше всего таким авторитетом страдают отцы. Если отец дома всегда рычит, всегда сердит, за каждый пустяк раздражается громом, при всяком удобном и неудобном случае хватается за палку или за ремень, на каждый вопрос отвечает грубостью, каждую вину ребенка отмечает наказанием, то это и есть авторитет подавления. Такой отцовский террор держит в страхе всю семью: не только детей, но и мать. Он приносит вред не только потому, что запугивает детей, но и потому, что делает мать нулевым существом, которое способно быть только прислугой. Не нужно доказывать, как вреден такой авторитет. Он ничего не воспитывает, он только приучает детей подальше держаться от страшного папаши, он вызывает детскую ложь и человеческую трусость, и в то же время он воспитывает в ребенке жестокость. Из забитых и безвольных детей выходят потом либо слякотные, никчемные люди, либо самодуры, в течение всей своей жизни мстящие за подавленное детство. Этот самый дикий сорт авторитета бывает только у некультурных родителей и в последнее время, к счастью, вымирает.

Авторитет расстояния. Есть такие отцы, да и матери, которые серьезно убеждены: чтобы дети слушались, нужно поменьше с ними разговаривать, подальше держаться, изредка только выступать в виде начальства. Особенно любили этот вид в некоторых старых интеллигентских семьях. Здесь сплошь и рядом у отца какой-нибудь отдельный кабинет, из которого он показывается изредка, как первосвященник. Обедает он отдельно, развлекается отдельно, даже свои распоряжения по вверенной ему семье он передает через мать. Бывают и такие матери: у них своя жизнь, свои интересы, свои мысли. Дети находятся в ведении бабушки или даже домработницы.

Нечего и говорить, что такой авторитет не приносит никакой пользы и такая семья не может быть названа советской семьей.

Авторитет чванства. Это особый вид авторитета существования, но, пожалуй, более вредный. У каждого гражданина Советского государства есть свои заслуги. Но некоторые люди считают, что они самые заслуженные, самые важные деятели, и показывают эту важность на каждом шагу, показывают своим детям. Дома они даже больше пыжятся и надуваются, чем на работе, они только и делают, что толкуют о своих достоинствах, они высокомерно относятся к остальным людям. Бывает очень часто, что, пораженные таким видом отца, начинают чваниться и дети. Перед товарищами они тоже выступают не иначе, как с хвастливым словом, на каждом шагу повторяя: мой папа — начальник, мой папа — писатель, мой папа — командир, мой папа — знаменитость. В этой атмосфере высокомерия важный папа уже не может разобрать, куда идут его дети и кого он воспитывает. Встречается такой авторитет и у матерей: какое-нибудь особенное платье, важное знакомство, поездка на курорт — все это дает им основание для чванства, для отделения от остальных людей и от своих собственных детей.

Авторитет педантизма. В этом случае родители больше обращают внимания на детей, больше работают, но работают, как бюрократы. Они уверены в том, что дети должны каждое родительское слово выслушивать с трепетом, что слово их — это святыня. Свои распоряжения они отдают холодным тоном, и раз оно отдано, то немедленно становится законом. Такие родители больше всего боятся, как бы дети не подумали, что папа ошибся, что папа человек нетвердый. Если такой папа сказал: «Завтра будет дождь, гулять нельзя», то хотя бы завтра была и хорошая погода, все же считается, что гулять нельзя. Папе не понравилась какая-нибудь кинокартина, он вообще запретил детям ходить в кино, в том числе и на хорошие картины. Папа наказал ребенка, потом обнаружилось, что ребенок не так виноват, как казалось сначала, папа ни за что не отменит своего наказания: раз я сказал, так и должно быть. На каждый день хватает для такого папы

дела, в каждом движении ребенка он видит нарушение порядка и законности и пристаёт к нему с новыми законами и распоряжениями. Жизнь ребенка, его интересы, его рост проходят мимо такого папы незаметно; он ничего не видит, кроме своего бюрократического начальствования в семье.

Авторитет резонерства. В этом случае родители буквально заедают детскую жизнь бесконечными поучениями и назидательными разговорами. Вместо того чтобы сказать ребенку несколько слов, может быть даже в шутливом тоне, родитель усаживает его против себя и начинает скучную и надоедливую речь. Такие родители уверены, что в поучениях заключается главная педагогическая мудрость. В такой семье всегда мало радости и улыбки. Родители изо всех сил стараются быть добродетельными, они хотят в глазах детей быть непогрешимыми. Но они забывают, что дети — это не взрослые, что у детей своя жизнь и что нужно; эту жизнь уважать. Ребенок живет более эмоционально, более страстно, чем взрослый, он меньше всего умеет заниматься рассуждениями. Привычка мыслить должна приходиться к нему постепенно и довольно медленно, а постоянные разглагольствования родителей, постоянное их зудение и болтливость проходят почти бесследно в их сознании. В резонерстве родителей дети не могут увидеть никакого авторитета.

Авторитет любви. Это у нас самый распространенный вид ложного авторитета. Многие родители убеждены: чтобы дети слушались, нужно, чтобы они любили родителей, а чтобы заслужить эту любовь, обходимо на каждом шагу показывать детям свою родительскую любовь. Нежные слова, бесконечные лобзания, ласки, признания сыплются на детей в совершенно избыточном количестве. Если ребенок не слушает, у него немедленно спрашивают: «Значит, ты папу не любишь?» Родители ревниво следят за выражением детских глаз и требуют нежности, любви. Часто мать при детях рассказывает знакомым: «Он страшно любит папу и страшно любит меня, он такой нежный ребенок...»

Такая семья настолько погружается в море сентиментальности и нежных чувств, что уже ничего другого не замечает. Мимо

внимания родителей проходят многие важные мелочи семейного воспитания. Ребенок все должен делать из любви к родителям.

В этой линии много опасных мест. Здесь вырастает семейный эгоизм. У детей, конечно, не хватает сил на такую любовь. Очень скоро они замечают, что папу и маму можно как угодно обмануть, только нужно это делать с нежным выражением. Папу и маму можно даже запугать, стоит только надуться и показать, что любовь начинает проходить. С малых лет ребенок начинает понимать, что к людям можно подыгрываться. А так как он не может любить так же сильно и других людей, то подыгрывается к ним уже без всякой любви, с холодным и циническим расчетом. Иногда бывает, что любовь к родителям сохраняется надолго, но остальные люди рассматриваются как посторонние и чуждые, к ним нет симпатии, нет чувства товарищества.

Это очень опасный вид авторитета. Он выращивает неискренних лживых эгоистов. И очень часто первыми жертвами такого эгоизма становятся, сами родители.

Авторитет доброты. Это самый неумный вид авторитета. В этом случае детское послушание также организуется через детскую любовь, но она вызывается не поцелуями и излияниями, а уступчивостью, мягкостью, добротой родителей. Папа или мама выступает перед ребенком в образе доброго ангела. Они все решают, им ничего не жаль, они не скупые, они замечательные родители. Они боятся всяких конфликтов, они предпочитают семейный мир, они готовы чем угодно пожертвовать, только бы все было благополучно. Очень скоро в такой семье дети начинают просто командовать родителями, родительское непотребление открывает самый широкий простор для детских желаний, капризов, требований. Иногда родители позволяют себе небольшое сопротивление, но уже поздно, в семье уже образовался вредный опыт.

Авторитет дружбы. Довольно часто еще и дети не родились, а между родителями есть уже договор: наши дети будут нашими друзьями. В общем, это, конечно, хорошо. Отец и сын, мать и дочь могут быть друзьями и должны быть друзьями, но все же

родители остаются старшими членами семейного коллектива и дети все же остаются воспитанниками. Если дружба достигнет крайних пределов, воспитание прекращается или начинается противоположный процесс: дети начинают воспитывать родителей. Такие семьи приходится иногда наблюдать среди интеллигенции. В этих семьях дети называют родителей Петькой или Маруськой, потешаются над ними, грубо обрывают, поучают на каждом шагу, ни о каком послушании не может быть и речи. Но здесь нет и дружбы, так как никакая дружба невозможна без взаимного уважения.

Авторитет подкупа — самый безнравственный вид авторитета, когда послушание просто покупается подарками и обещаниями. Родители, не стесняясь, так и говорят: будешь слушаться — куплю тебе лошадку, будешь слушаться — пойдём в цирк.

Разумеется, в семье тоже возможно некоторое поощрение, нечто похожее на премирование, но ни в каком случае нельзя детей премировать за послушание, за хорошее отношение к родителям. Можно премировать за хорошую учебу, за выполнение действительно какой-нибудь трудной работы. Но и в этом случае никогда нельзя заранее объявлять ставку и подстегивать детей в их школьной или иной работе соблазнительными обещаниями.

Мы рассмотрели несколько видов ложного авторитета. Кроме них, есть еще много сортов. Есть авторитет веселости, авторитет учености, авторитет «рубахи-парня», авторитет красоты. Но бывает часто и так, что родители вообще не думают ни о каком авторитете, живут как-нибудь, как попало и как-нибудь тянут волюнку воспитания детей. Сегодня родитель нагремел и за пустяк наказал мальчика, завтра он признается ему в любви, послезавтра что-нибудь ему обещает в порядке подкупа, а на следующий день снова наказал, да еще и упрекнул за все свои добрые дела. Такие родители всегда мечтают, как угорелые кошки, в полном бессилии, в полном непонимании того, что они делают. Бывает и так, что отец придерживается одного вида авторитета, а мать — другого. Детям в таком случае приходится быть прежде всего дипломатами и научиться лавировать между папой и

мамой. Наконец, бывает и так, что родители просто не обращают внимания на детей и думают только о своем спокойствии.

А.С. Макаренко. Лекции о воспитании // Пед. соч. в 8 т. — Т. 4. — М., 1984. — С. 60-69.

Виконайте завдання

43. Доповніть кожен із авторитетів, зафіксованих А.С. Макаренком, конкретними прикладами із життя сучасної сім'ї. (За допомогою зверніться до тьютора).
44. Наведіть 3-5 прикладів педагогічно доцільного використання вчителем методів, прийомів і засобів навчання чи виховання.
45. Доведіть необхідність особистісно орієнтованого підходу в творчості педагога при їх використанні.
46. На конкретних прикладах доведіть наукову і практичну обґрунтованість висновків А.С. Макаренка.
47. Розкрийте 2-3 педагогічні технології А.С. Макаренка і поповніть ними педагогічне портфоліо.

ФРАГМЕНТ ТВОРЧОСТІ А.С. МАКАРЕНКА

Сама система средств никогда не может быть мертвой и застывшей нормой, она всегда изменяется и развивается, хотя бы уже потому, что растет и ребенок, входит в новые стадии общественного и личного развития, растет и изменяется и наша страна.

Поэтому никакая система воспитательных средств не может быть установлена навсегда. Но кто должен ее изменять, кому можно дать право вносить в нее поправки и коррективы? Она должна быть так поставлена, чтобы отражать необходимость движения и отбрасывать устаревшие и ненужные средства.

... А между тем я убежден, что никакое средство нельзя рассматривать отдельно взятым от системы. Никакое средство вообще, какое бы ни взяли, не может быть признано ни хорошим, ни пло-

хим, если мы рассматриваем его отдельно от других средств, от целой системы, от целого комплекса влияния. Наказание может воспитывать раба, а иногда может воспитывать и очень хорошего человека, и очень свободного и гордого человека. Представьте себе, что в моей практике, когда стояла задача воспитывать человеческое достоинство и гордость, то я этого достигал и через наказание.

Потом я расскажу, в каких случаях наказание приводит к воспитанию человеческого достоинства. Конечно, такое следствие может быть только в определенной обстановке, т. е. в определенном окружении других средств и на определенном этапе развития. Никакое средство педагогическое, даже общепринятое, каким обычно у нас считается и внушение, и объяснение, и беседа, и общественное воздействие, не может быть признано всегда абсолютно полезным. Самое хорошее средство в некоторых случаях обязательно будет самым плохим. Возьмите даже такое средство, как коллективное воздействие, воздействие коллектива на личность. Иногда оно будет хорошо, иногда плохо. Возьмите индивидуальное воздействие, беседу воспитателя с глазу на глаз с воспитанником. Иногда это будет полезно, а иногда вредно. Никакое средство нельзя рассматривать с точки зрения полезности или вредности, взятое уединенно от всей системы средств. И наконец, никакая система средств не может быть рекомендована как система постоянная.

Уважно прочитайте план лекції, підготовленої А.С. Макаренком, і ретельно виконайте завдання.

48. На основі плану лекції, розробленого А.С. Макаренком, підготуйте одну, дві чи три лекції для батьків на такі теми:

49. „Формування свідомої дисципліни в сучасному навчально-виховному закладі”;

50. „Розвиток методу вимоги в процесі формування колективу”;

51. „Технологія використання методів покарання”.
(Використайте методичні поради тьютора).

План лекції «Режим и дисциплина»

1. Дисциплина — результат воспитательного процесса.

Дисциплиной должно гордиться.

Дисциплина в старом обществе — техническое удобство подавления.

У нас — нравственно-политическая категория.

2. Сознательная дисциплина:

а) достижение целей коллектива,

б) защита и совершенствование отдельного человека,

в) дисциплина коллектива выше интересов отдельных его членов,

г) дисциплина украшает коллектив,

д) дисциплина проявляется не только в приятных вещах.

3. Дисциплина сопровождается сознанием, но не вытекает из сознания, вытекает из опыта.

4. Как организуется опыт дисциплины:

как можно больше требований к человеку, как можно больше уважения к нему.

5. Требования. Развитие требований:

а) требования организатора,

б) требования актива,

в) требования коллектива,

г) требования к самому себе.

Непреложность требования.

6. Чего требовать:

а) подчинения коллективу,

б) поведения.

7. Форма требований:

а) привлечение,

б) разъяснения — теория,

в) понуждение,

г) волевое давление,
д) угроза.

8. Разная степень всех этих методов:

а) привлечение прямым и внутренним удовлетворением,
б) разъяснение,
в) давление приказом и улыбкой,
г) угроза наказания и угроза осуждения.

9. Уважение. Внутренние формы. Внешние формы:

незлопамятность,
доверие,
искренность,
поручение,
вежливость,
специальные формы,
всегда и на каждом шагу.

10. Режим, его качества:

целесообразность,
точность,
общность,
определенность (завтрак),
непреклонность.

11. Высшие показатели дисциплины:

специальные упражнения,
доверие,
коллективное единство.

12. Наказания:

общий взгляд: наказание — зло. Терпимость,
обязательность наказания,
старое и новое наказание,
значение общественного мнения,
наказание имеет смысл в некоторых случаях,
в других не имеет,
какие наказания,
кто должен наказывать,
прощение,

соревнование и поощрение,
жестокость в наказании.

*А.С. Макаренко. Пед. соч. в 8 т. — Т.
4. — М., 1984. — С. 121-122.*

Запам'ятайте поради А.С. Макаренка:

52. „Система засобів не може бути мертвою, вона змінюється і розвивається”.
53. „Універсальних методів не буває”.
54. „Ніякий засіб не можна розглядати окремо від системи”.
55. „Ніяка система засобів не може бути рекомендована як система постійна”.
56. “Найкращий засіб у деяких випадках може виявитися найгіршим”.
57. **Розкрийте і поясніть взаємозв'язок та ідентичність методів виховання безпритульних і „нормальних” дітей.**
58. **Чи поділяєте ви думку, що практичні висновки А.С. Макаренка „можуть бути віднесені” до всіх педагогів, різних навчальних закладів? Відповідь обґрунтуйте на конкретних прикладах (письмово).**

Многие считают меня специалистом по работе с беспризорными. Это неправда. Я всего работал 32 года, из них 16 лет в школе и 16 лет с беспризорными. Правда, в школе всю свою жизнь я работал в особых условиях — в заводской школе, находящейся под постоянным влиянием рабочей общественности, общественной партийной...

Точно так же и моя работа с беспризорными отнюдь не была специальной работой с беспризорными детьми. Во-первых, в качестве рабочей гипотезы я с первых дней своей работы с беспризорными установил, что никаких особых методов по отношению к беспризорным употреблять не нужно; во-вторых, мне удалось в очень короткое время довести беспризорных до состояния нормы и дальнейшую работу с ними вести, как с нормальными детьми.

Последний период моей работы в коммуне НКВД им. Дзержинского под Харьковом я уже имел нормальный коллектив, вооруженный десятилеткой и стремящийся к тем обычным целям, к каким стремится наша обычная школа. Дети в этом коллективе, бывшие беспризорные, в сущности, ничем не отличились от нормальных детей. А если отличались, то, пожалуй, в лучшую сторону, поскольку жизнь в трудовом коллективе коммуны им. Дзержинского давала чрезвычайно много добавочных воспитательных влияний, даже в сравнении с семьей. Поэтому мои практические выводы могут быть отнесены не только к беспризорным трудным детям, а и ко всякому детскому коллективу, и, следовательно, ко всякому работнику на фронте воспитания.

А.С. Макаренко. Проблемы школьного советского воспитания // Пед. соч. в 8 т. — Т. 4. — М., 1984. — С. 123-124.

- 59. Обґрунтуйте з позицій сучасної педагогіки і школи наведені висновки А.С. Макаренка щодо виховання і навчання, логіки і змісту їх методики.**
- 60. Висловіть своє ставлення щодо зв'язків і залежності навчання і виховання в сучасній школі.**
- 61. Прокоментуйте наукове узагальнення А.С. Макаренка: „Уся робота в класі є завжди робота виховна, але зводити виховну роботу до освіти я вважаю неможливим”.**
- 62. Використовуйте у процесі педагогічної практики методичні поради А.С. Макаренка.**

ФРАГМЕНТИ ПЕДАГОГІЧНОЇ ТВОРЧОСТІ А.С. МАКАРЕНКА

Прежде всего интересен вопрос о самом характере науки о воспитании. У нас среди педагогических мыслителей нашего времени и отдельных организаторов нашей педагогической работы есть убеждение, что никакой особенной, отдельной методики воспитательной работы не нужно, что методика предпо-

давания, методика учебного предмета должна заключать в себе и всю воспитательную мысль. Я с этим не согласен. Я считаю, что воспитательная область — область чистого воспитания — есть в некоторых случаях отдельная область, отличная от методики преподавания.

Я скоро пришел к убеждению, что в системе трудовых колоний школа является могучим воспитательным средством. В последние годы я подвергался гонениям за этот принцип утверждения школы как воспитательного средства со стороны отдельных работников отдела трудовых колоний. За последние годы я опирался на полную школу-десятилетку и твердо убежден, что перевоспитание настоящее, полное перевоспитание, гарантирующее от рецидивов, возможно только при полной средней школе, — все-таки я и теперь остаюсь при убеждении, что методика воспитательной работы имеет свою логику, сравнительно независимую от логики работы образовательной. И то и другое — методика воспитания и методика образования, — по моему мнению, составляют два отдела, более или менее самостоятельных отдела педагогической науки. Разумеется, эти отделы органически должны быть связаны. Разумеется, всякая работа в классе есть всегда работа воспитательная, но сводить воспитательную работу к образованию я считаю невозможным. В дальнейшем я коснусь этого вопроса более подробно.

А.С. Макаренко. Проблемы школьного советского воспитания // Пед. соч. в 8 т. — Т. 4. — М., 1984. — С. 123-124.

Виконайте завдання

- 63. Висловіть і обґрунтуйте своє ставлення до „наявності „стандартної” програми й індивідуального корективу до неї”.**
- 64. Для підтвердження своєї позиції наведіть приклади із творчості А.С. Макаренка.**
- 65. Підготуйте реферат на вільну чи одну із тем:**

66. „Мета і засоби духовно-морального виховання школярів”;
67. „Індивідуальна і соціальна детермінованість мети виховання”.
68. „Мета і завдання виховання громадянина і професіонала в сучасних умовах”.

ФРАГМЕНТ НАУКОВИХ СТАТЕЙ А.С. МАКАРЕНКА

Кем, как и когда могут быть установлены цели воспитания и что такое цели воспитания? Я под целью воспитания понимаю программу человеческой личности, программу человеческого характера, причем в понятие характера я вкладываю все содержание личности, т. е. и характер внешних проявлений, и внутренней убежденности, и политическое воспитание, и знания — решительно всю картину человеческой личности; я считаю, что мы, педагоги, должны иметь такую программу человеческой личности, к которой должны стремиться.

Я увидел в своей воспитательной работе, что да, должна быть и общая программа, «стандартная», и индивидуальный корректив к ней. Для меня не возникал вопрос: должен ли мой воспитанник выйти смелым человеком, или я должен воспитать труса? Тут я допускал «стандарт», что каждый должен быть смелым, мужественным, честным, трудолюбивым, патриотом. Но как поступать, когда подходишь к таким нежным отделам личности, как талант? Вот иногда по отношению к таланту, когда стоишь перед ним, приходится переживать чрезвычайные сомнения. У меня был такой случай, когда мальчик окончил десятилетку. Его фамилия Терентюк. Он очень хорошо учился — на пятерках (у нас в школе была пятибалльная система), потом пожелал пойти в технологический вуз. Я в нем открыл большой артистический талант раньше этого, причем талант очень редкой наполненности комика, чрезвычайно тонкого, остроумного, обладающего прекрасными голосовыми связками, богатейшей мимикой, умного такого комика. Я видел, что именно в области актерской

работы он может дать большой результат, а в технологическом училище он будет средним студентом.

А.С. Макаренко. Проблемы школьного советского воспитания // Пед. соч. в 8 т. — Т. 4. — М., 1984. — С. 125-129.

На основі ознайомлення з фрагментами праць А.С. Макаренка.

- 69. Складіть перелік питань і підберіть педагогічну літературу на тему: „Виховні традиції сучасного навчально-виховного закладу в порівнянні з традиціями в дитячому колективі А.С. Макаренка”.**
- 70. Проведіть дискусію з питань, порушених А.С. Макаренком при характеристиці традицій, їх виникнення, розвитку, впливу на формування колективу.**
- 71. Підготуйте персональні повідомлення про інші фактори формування колективу (органи самоврядування, формування активу, паралельна дія, організація застрашньої радості дітей та ін.).**
- 72. Використайте поради А.С. Макаренка при проведенні виховного заходу в підшефному класі в процесі педагогічної практики.**

Ничто так не скрепляет коллектив, как традиция. Воспитать традиции, сохранить их — чрезвычайно важная задача воспитательной работы. Школа, в которой нет традиций, советская школа, конечно, не может быть хорошей школой, и лучшие школы, которые я наблюдал, кстати и в Москве,— это школы, которые накопили традиции.

Что такое традиция? Я возражения встречал и против традиций. Старые наши педагогические деятели говорили: всякий закон, всякое правило должны быть разумны, логически понятны. А вы допускаете традицию, разум и логика которой уже исчезли. Совершенно верно, я допускал традицию. Пример. Когда я был

моложе и у меня было меньше работы, я каждый день вставал в коммуне в 6 часов утра и каждый день совершал поверку, т. е. ходил в спальню вместе с дежурным командиром отряда, и меня встречали салютом, командой «Отряд, смирно!». Я совершал поверку состава и состояния отряда на начало дня. В это время меня принимали как начальника коммуны, и, как начальник, я в таких случаях мог производить всякие разборы и налагать взыскания. Кроме меня, никто в коммуне правом наложения взысканий не пользовался, конечно кроме общих собраний. Но вот я потерял возможность бывать каждый день на поверке. Первый раз я уведомил, что я завтра быть не могу и поверку примет дежурный командир.

Постепенно эта форма стала обыкновенной. И вот установилась традиция: дежурный командир в момент поверки встречался как начальник. В первое время это было понятно, а потом это утерялось. И новенькие знали, что командир имеет право налагать взыскания, а почему — не понимали. Старые-то это помнили. Командир говорил: «Получи два наряда!» И ему отвечали: «Есть, два наряда». А если бы в другое время дня или ночи этот командир предъявил такие права, ему бы сказали: «Ты кто такой?» А эта традиция сохранилась и очень крепила коллектив.

Другая традиция, тоже потерявшая свою логику. Когда-то давно был конфликт. Дежурный командир вечером, отдавая рапорт, заявил: «А Иванов нарушил дисциплину за обедом». А Иванов сказал: «Ничего подобного, я не нарушал». Я, проверив дело, сказал, что, по моему мнению, он не нарушал. И другие были за это. А дежурный командир настаивал на своем. Я оставил дело без последствий. Дежурный командир обжаловал мое решение в общем собрании. Он заявил: «Антон Семенович не имел права проверять мои слова: я не просто сказал ему на ушко, я ему отдавал рапорт, стоял «смирно», с салютом, в присутствии всех других командиров. В таком случае, раз он не доверяет моему рапорту, он не должен доверять и дежурство. Если он каждый мой рапорт будет проверять следственными показаниями, тогда к чему дежурить?»

И эта прекрасная традиция так въелась, что стало легко работать. Во-первых, ни один дежурный командир не позволяет себе соврать, потому что он знает, что ему должны верить, а во-вторых, не надо тратить время и энергию на проверку. Может быть, дежурный командир действительно ошибся, но несчастный потерпевший должен подчиниться. И когда один комсомолец поднял разговор — что это за правило такое, надо его отменить, потому что я действительно на работу не опаздывал, а дежурный в рапорте заявил, что я опоздал на 10 минут, и мне сказал, что проверки не может быть, — ему объяснили, что, может быть, ты и прав, ты действительно ходил за резцами, но для нас и для тебя дороже твоей правоты дисциплина и доверие к дежурному командиру, так что ты своей правотой пожертвуй; если мы будем каждого дежурного проверять, что он говорит, так это будет не дежурный, а холуй, а нам нужен дежурный командир. Таких традиций в моем коллективе было очень много, просто сотни. И я их не знал всех, но ребята их знали. И ребята знали их незаписанными, узнавали какими-то щупальцами, усиками. Так надо делать. Почему так? Так старшие делают. Это опыт старших, уважение к логике старших, уважение к их труду по созданию коммуны и, самое главное, уважение к правам коллектива и его уполномоченных — это чрезвычайно важные достоинства коллектива, и, конечно, они поддерживаются традициями. Такие традиции украшают жизнь ребят. Живя в такой сетке традиций, ребята чувствуют себя в обстановке своего особенного коллективного закона, гордятся им и стараются его улучшать. Без таких традиций я считаю невозможным правильное советское воспитание. Почему? Потому что невозможно правильное воспитание без могучего коллектива, уважающего свое достоинство и чувствующего свое коллективное лицо.

Я мог бы назвать очень много интересных традиций и примерно назову несколько. Вот тоже традиция, и тоже смешная. Дежурный член санкома каждый день дежурит, носит красный крест на руке и имеет большие права, права диктатора, он может любому из комсомольцев или членов коллектива предложить

встать из-за стола и пойти помыть руки, и тот должен подчиниться; он может зайти в любую квартиру инженера, сотрудника, педагога, доложить на общем собрании, что в квартире такого-то педагога грязь. Причем постановили — никогда не разбираться, какая грязь: у того — вода налита, у того — пыль на подоконнике, у того — пыль на спинке стула. Постановили никогда не рапортовать подробно, не описывать беспорядка, а просто одно слово — грязь. Этого было совершенно достаточно для того, чтобы возбудить преследование против нее. И вот по традиции этот «диктатор» — я даже не помню, откуда это взялось,— выбирался обязательно из девочек, обязательно девочка, обязательно младшая и обязательно чистюлька. Например, предлагают такую-то, говорят: «Да что вы, ведь ей уже 17 лет». И никто не понимает, почему семнадцатилетнюю нельзя выбрать в члены ДЧСК.

И дети — удивительные мастера создавать такие традиции.

Надо признать, что в создании традиций нужно использовать какой-то маленький инстинктивный консерватизм, но консерватизм хорошего типа, т. е. доверие к вчерашнему дню, к нашим товарищам, создавшим какую-то ценность и не желающим эту ценность разрушать сегодняшним моим капризом.

Среди таких традиций особенно я ценю традицию военизации — игры. Меня в свое время за это часто поносили, называли жандармом, Аракчеевым и другими генеральскими фамилиями. И я в последнее время, настаивая на этом, всегда краснел и чувствовал, что я совершаю безнравственный поступок. Но в прошлом году здесь, в Москве, была получена 2-я часть 16-го тома Маркса и Энгельса, и я с огромным наслаждением, после 16 лет мучений, прочитал, что и Энгельс настаивал на такой военизации. У него есть прекрасная статья о необходимости военизации в школе. Это не должно быть повторением закона военной части. Ни в коем случае не должно быть подражания, копирования.

А.С. Макаренко. Проблемы школьного советского воспитания // Пед. соч. в 8 т. — Т. 4. — М., 1984. — С. 134-136.

73. У новаторській теорії колективу, розробленій А.С. Макаренком, неоднозначно сприймається різновіковий загін як основа колективу. Висловіть своє розуміння і ставлення до цього питання.
74. Проаналізуйте поняття „різновіковий загін”, розкрийте роль такого загону в методичній системі А.С. Макаренка (письмово).
75. Складіть порівняльну характеристику різновікового й одновікового загону, а також різновікового загону і навчального класу учнів одного віку з позиції ефективності виховних впливів.
76. Доведіть, як, на ваш погляд, належить здійснювати виховні впливи на тих вихованців, що „випадають” із колективу, чи на тих, з якими ніхто не хотів об’єднуватися в загін? (Письмово).

ФРАГМЕНТ ТВОРЧОСТІ А.С. МАКАРЕНКА

Когда я попробовал в качестве опыта объединить разные возрасты, малышей и более взрослых, у меня получилось лучше. Я на этой форме и остановился. Мой отряд в последние 7-8 лет состоял обязательно из самых старших, наиболее опытных, политически развитых и грамотных комсомольцев и из самых маленьких моих коммунаров, включая и некоторые средние возрасты. Такой коллектив, составленный по типу различных возрастов, приносил мне гораздо больший воспитательный эффект, это во-первых, а во-вторых, в моих руках получался коллектив более подвижный и точный, которым я мог легко руководить.

Коллектив, составленный из ребят одного возраста, всегда имеет тенденцию замыкаться в интересах данного возраста и уходит и от меня, руководителя, и от общего коллектива. Если все малыши увлекаются, допустим, коньками в зимнее время, то это коньковое увлечение, естественно, их замыкает в чем-то отдельном, обособленном. Но если у меня составлен коллектив из разных возрастов, то там типы увлечений разные, жизнь первич-

ного коллектива организуется более сложно, требует больше усилий от отдельных его членов, и старших, и молодых, предъявляет к тем и другим большие требования, следовательно, и дает больший воспитательный эффект.

Такой коллектив, составленный из разных возрастов, я организовывал в последнее время по принципу «кто с кем хочет». Сначала я сам испугался этого принципа, а потом увидел, что это наиболее естественная и здоровая постановка, при том условии, что в таком естественном первичном коллективе у меня будут представители разных групп и разных школьных бригад.

В последние годы я окончательно пришел к такой именно организации первичного коллектива.

В отряде 10-12 человек, добровольно объединившихся. Это объединение складывалось, конечно, постепенно. Но всегда в общекоммунарском коллективе оставались мальчики, с которыми никто не хотел добровольно объединиться. Для меня это было удобно, я сразу видел, кто является элементом, с трудом втягивающимся в общий коллектив. На 500 человек таких мальчиков набиралось 15-20, которых ни один отряд в своем составе иметь не желал по добровольному принципу. Девочек, с которыми не желали объединяться в первичном коллективе, бывало меньше. Их приходилось на 150 человек три-четыре, несмотря на то, что обычно у девочек отношения менее дружественные, чем у мальчиков. Происходила такая разница потому, что мальчики были как-то принципиальнее девочек и иногда попадали в различные загибы, не желали брать такого-то: «Он нам будет портить коньки, обижать малышей». Девочки были более оптимистичны в своих надеждах на воспитание, более ласковы и скорее соглашались принять в свой коллектив лицо, относительно которого есть некоторые сомнения.

А.С. Макаренко. Проблемы школьного советского воспитания // Пед. соч. в 8 т. — Т. 4. — М., 1984. — С. 162-164.

У поданому текстовому матеріалі

77. Виділіть і прокоментуйте порушені А.С. Макаренком проблеми виховання (письмово).
78. Складіть порівняльні характеристики вихованців Фомічова, Волчка і Воленка (письмово).
79. Ознайомтеся з долями вихованців А.С. Макаренка в книзі П.Г. Лисенка (Долі вихованців А.С. Макаренка. – Кременчук, 1999. – 176 с.).
80. Проаналізуйте мету, зміст, організацію, режим, взаємодію між вихованцями, а також їхню діяльність і спілкування на прикладі першого загону (письмово).

ФРАГМЕНТИ НАРИСУ “МАРШ 30 ГОДА”

Первый отряд

В коммуне теперь двенадцать отрядов.

Первым коллективом на производстве в коммуне всегда был отряд коммунаров, а не класс или спальня.

По нашей системе вся группа коммунаров, работающая в той или другой мастерской в одну из смен, составляет отряд.

Таким образом у нас получилось:

Первый отряд — токарно-слесарный цех первой смены.

Второй отряд — тот же цех второй смены.

Третий отряд — столяры первой смены.

Четвертый отряд — столяры второй смены.

Пятый отряд — швейная мастерская первой смены.

Шестой отряд — швейная мастерская второй смены.

Седьмой отряд — литейный цех первой смены.

Восьмой отряд — литейный цех второй смены.

Одиннадцатый отряд — никелировщики первой смены.

Двенадцатый отряд — никелировщики второй смены.

Только десятый отряд соединяет в себе «шишельников» обеих смен, так как разбивать их было нецелесообразно — слишком маленькие получились бы отряды.

Девятый отряд — запасной: он посылает помощь остальным

отрядам, если кто-нибудь заболит или командирится на работу на сторону. Обычно в девятый отряд входят те коммунары, которые еще не определили своих симпатий в производственном отношении, или новенькие. Новеньким дают возможность приглядеться и попробовать себя на работе.

Некоторые из отрядов сложились уже в крепкие коллективы; другие, напротив, никак не подберут постоянного состава. Сейчас первые шесть отрядов состоят из ребят, давно живущих в коммуне.

По сменам коммунары распределились в зависимости от принадлежности к школьной группе. В коммуне в последнем учебном году было шесть групп семилетки: одна третья, две четвертых, две пятых и одна шестая.

Самый заслуженный и лучший отряд в коммуне — это первый. За восемь месяцев междуотрядного соцсоревнования три месяца победителем был этот отряд.

В первом отряде подобрались знающие ребята, лучшие наши металлисты, старые коммунары. Из четырнадцати человек в отряде семеро уже проходили командирский стаж, некоторые — по нескольку раз. Многие занимают теперь более ответственные посты — заместителя заведующего, членов санкомов (а в санком всегда выбирается самый подтянутый и чистоплотный коммунар). Первый отряд носит почетное звание комсомольского, так как он составлен исключительно из комсомольцев.

Командует отрядом Фомичев. Он избирается на командирский пост уже не первый раз.

Фомичев — веселый и неглупый парень, бесспорный кандидат на рабфак, способный производственник. Только недавно он вместе с Волчком перешел на токарный станок — и вот теперь уже Фомичев и Волчок идут первыми по токарному отделению и перегнали даже самого заслуженного нашего токаря Воленка. И Волчок и Воленко — оба в первом отряде. У них несколько странные отношения. Они по ряду причин не любят друг друга, но стараются не показывать этого в коммуне. Воленко изрядно завидует успехам Волчка в токарном цехе, завидует его исключительному положению в коммуне.

Волчок — общий любимец и общепризнанный авторитет. Этот семнадцатилетний мальчик уже давно в комсомоле, всегда он расположен ко всем, всегда улыбается и в то же время подтянут и по-коммунарски подобран. Он — старый командир оркестра и умеет держать его в руках, несмотря на то, что в оркестре подобрался народ, имеющий большой вес в коммуне. Коммунары в восторге от музыкальных талантов Волчка. Действительно, он — незаурядный музыкант. Он ведет партию первого корнета, освобожден педагогическим советом от занятий в нашей школе и ежедневно посещает Музыкальный институт, готовится к серьезной работе по классу духового оркестра. Коммунары давно привыкли к своему оркестру, тем не менее они всегда собираются послушать, как выводит Волчок свои замечательные трели. За такое мастерство коммунары могут простить много грехов. Волчок умеет руководить, не потрафляя никаким слабостям товарищей и не вызывая к себе неприязненного чувства. Вот почему, когда Волчок командовал отрядом, отряд так легко захватил коммунарское знамя, удерживал его три месяца и сдал пятому отряду с боем.

Сейчас Волчок подчиняется Фомичеву как командиру отряда, но Фомичев играет на баритоне в оркестре и подчиняется Волчку как командиру оркестра. И если Волчок в отряде безупречен, то нельзя того же сказать о Фомичеве в оркестре. Опоздать на сыгровку, потерять мундштук, нотную тетрадь, иногда побузить во время игры — для Фомичева не редкость. Наш капельмейстер Тимофей Викторович раз даже просил его уйти из оркестра.

Волчку не раз приходилось призывать Фомичева к порядку, иногда даже представлять в рапорте вниманию высших органов коммуны.

Но у Фомичева мягкий характер. Он всегда добродушен, никогда не обижается на Волчка и вечно обещает ему, что «этого больше не будет». Трудно ему пересилить свою легкомысленную и немного дурашливую природу. Но он так же любит Волчка, как и все коммунары, и сколько Волчок ни отказывался, Фомичев

все же настоял в совете командиров, чтобы Волчка назначили его помощником по отряду.

Недавно первый отряд должен был поливать клумбы перед зданием коммуны. Командир не сумел это дело организовать как следует: не распределил работу между коммунарами, не успел согласовать ее с другими работами отряда, не учел отпускных расчетов по отряду в день отдыха, не получил вовремя леек, не наладил брандспойты и вообще запутал дело так, что хоть зови следователя. Вышло все это не потому, что не хватало у него сообразительности, а просто по его халатности и забывчивости.

Получился полный беспорядок. Коммунары здорово обиделись на своего командира.

Волчок, с улыбкой наблюдая неразбериху в работе отряда, говорит Фомичеву:

— Чудак же ты! Как же ты назначаешь парня к брандспойту на шесть часов вечера, если он с пяти стоит на дневальстве в лагерях.

Командир сердится и кричит:

— Вы все только разговариваете, а я должен каждого просить! Боярчук на дневальстве? Хорошо. А почему Скребнев не мог взять кишку? Ты их защищаешь, а они радуются.

Волчок снова спокойно:

— Вот чудак! Ну как тебе не стыдно? Разве Скребнев справится с брандспойтом? Он его и не подымет. Ты сообрази.

Фомичев в таких случаях именно сообразить и не может. Он «парится» и кричит, хватая первого встречного, уже и без того злого:

— Боярчук, иди на клумбу!

Хитрый и смешливый рыжий Боярчук поворачивает к командиру свою веснушчатую физиономию и, дурашливо уставившись на него, говорит ехидно:

— На клумбу идти? А ты ж сказал, чтобы я бочки прикатил... Все начинают смеяться.

Тогда в полной запарке Фомичев приказывает:

— Нечего долго разговаривать! Бери ты, Волчок, брандспойт. Волчок заливается смехом:

— Вот чудак, все я да я: и вчера я, и позавчера я! Чего ты все на меня?.. Ну хорошо, что с тобой делать?

И до поздней ночи возится Волчок с клумбой, наполняет бочки водой, расстилает для просушки мокрый брандспойт и убирает в вестибюле, через который приходится протягивать кишку от домового крана.

Рядом с ним напряженно работает сам командир, но работой командует уже не он. Три-четыре коммунара из отряда, приведенные в порядок веселым умным Волчком, деятельно носятся с поливалками.

Сложную и хитрую политику ведет Воленко. Это мальчик серьезный, немного обозленный, немного недоверчивый.

Он чрезвычайно активен и вполне заслуженно носит сейчас звание дежурного заместителя. Но, занимая и этот пост, стоя наиболее близко к управлению в коммуне, он всегда склонен подозревать всякие несправедливости, всегда готов стать на защиту кажущегося угнетенным. А так как угнетенных в коммуне нет, то Воленко часто поддерживает отдельных бузотеров и неудачников. Поддерживает он и Фомичева. Часто это приводит к конфликтам с Волчком. В голубой повязке дежурного заместителя Воленко неуязвим, его решения не подлежат обсуждению, и он этим пользуется в своей молчаливой борьбе с авторитетом Волчка.

Один раз Волчок поставил вопрос о Фомичеве перед общим собранием. Играл наш оркестр в городе в каком-то клубе. Началась торжественная часть, весь оркестр в яме, а Фомичев пропал. Послали его искать, нашли в буфете. Говорят:

— Иди.

А он:

— Что, мне уже и отдохнуть нельзя?

— Да от чего ты будешь отдыхать? Ведь еще и не играли.

— А дорога?

Пришлось самому Волчку идти ругаться с ним. Вернувшись в оркестр, Фомичев заявил, что никак не может найти мундштук. А мундштук был в кармане пальто. Так и играли торжественную часть только с одним баритоном, а в антракте даже вызывали

дежурного члена клуба, искали мундштук. Коммунары возмутились ужасно.

Припомнили все прежние проступки Фомичева. Редько из четвертого отряда прямо предложил:

— Из-за него только позоримся всегда. Выкинуть его из оркестра, вот и все!

Фомичев хмуро стоял посреди зала и только огрызался:

— Ну что ж, и выкинь.

Волчок знал, что выкинуть нельзя, не скоро приготовишь нового баритониста, но и он пугал:

— Да и придется.

И вот тут Воленко, когда прения закончились, нанес свой удар:

— Замечание в приказе!

Волчок, чуть не плача:

— Да что ты, Воленко, замечание! Сколько уже замечаний было!

— А ты как считаешь? — спросил Воленко с подчеркнутой серьезностью.

— Как считаю?

Волчок, улыбаясь, оглянулся и снова сердито показал на своего командира:

— Вот, смотрите: стоит — как с гуся вода. Ему десяток нарядов закатить нужно, чтоб помнил.

В собрании сочувствующий гул. Но Воленко настаивал:

— Что же тут такого? Забыл, вот и все. Не нарочно он сделал.

Председатель собрания, наконец, прекратил этот поединок. Фомичеву объявили замечание в приказе. Однако легче ему не стало. Когда отряд пришел в спальню, все напали и на Фомичева, и на Воленко. Последний снял уже голубую повязку, и, следовательно, с ним спорить было можно.

Да он и сам, наконец, понял, что поступил с Фомичевым слишком милостиво.

Если сравнивать Фомичева, каким он был два года назад с Фомичевым теперешним — нельзя не поразиться такой переменной.

Он был в высшей степени ленив, неаккуратен, рассеян и груб. Несколько раз общее собрание приходило в отчаяние: выходило так, что хоть выгоняй Фомичева из коммуны.

Этого Фомичева мы воспитали и сделали из него образцового коммунара. Теперь, если напомнить ему о прошлом, он улыбнется во весь рот и скажет: «А ведь и в самом деле!» Теперь, хоть и порядочно еще недостатков у Фомичева, все же недаром его на второй срок выбрали командиром лучшего отряда. Может он многое забыть и многое перепутать, но нет лучше его в цехе: умеет он и с мастером поговорить о разных неполадках, и всем коммунарам с ним весело и занятно. В комсомоле и разных комиссиях он, если захочет и не забудет, всякое дело сделает добросовестно и даст вразумительный отчет. Нет такого вопроса в коммуне, на который бы он не отозвался.

И еще вот что хорошо: он не обидчив и каждому члену отряда он приятель.

А.С. Макаренко. Марш 30 года // Пед. соч. в 8 т. — Т. 2. — М., 1983. — С. 16-20.

Виконайте завдання

- 81. Виявіть і розкрийте (за вибором) ту проблему виховання, підняту А.С. Макаренком, яка, на ваш погляд, є актуальною для сучасної школи і педагогічної науки.**
- 82. Здійсніть ретроспективний аналіз педагогічного процесу в дитячих закладах А.С. Макаренка і в сучасному навчально-виховному закладі. При потребі зверніться за допомогою до тьютора.**
- 83. Педагогічна комісія й окремі педагоги, які відвідували колонію і комуну, — дитячі організації А.С. Макаренка, нерідко висловлювали свої заперечення і не погоджувалися з окремими видами і формами діяльності в них, режимними моментами, методами виховання. Використовуючи поданий допоміжний матеріал з нарису А.С. Макаренка „Марш 30 года”, виявіть своє особисте**

ставления, дайте свою оцінку „ранку в комуні” (письмово).

Утро в коммуне

Ночь. Все в коммуне спят, только дневальный бодрствует. В вестибюле возле памятных мраморных досок стоит небольшой дубовый диванчик. Это место дневального.

В карауле бывают по очереди все, без исключения, коммунары. Каждый дневальный стоит на карауле два часа. Совет командиров назначает на две пятидневки разводящего, который освобождается от всех работ в коммуне и обязан следить за правильностью смен дневальных и за правильным исполнением ими своих обязанностей. Разводящий является начальником караула в коммуне и вечером сдает рапорт о состоянии сторожевого сводного отряда. Сторожевым отрядом считаются коммунары, дежурившие по караулу в течение дня.

Редко в этом рапорте отмечаются ошибки дневальных. Коммунары — народ дисциплинированный, и в коммуне, кажется, не было случая, чтобы дневальный не вовремя явился на пост или ушел с поста самовольно. Вот только с новенькими коммунарами бывают иногда скандалы. Заснет на дневальстве парень, а уж тогда ни один коммунар не откажется взять и унести винтовку.

Бедный страж просыпается и сразу сознает, что беда неправима. Придется ему все утро провести в поисках винтовки, и хорошо, если удастся найти похитителя и уговорить его возвратить винтовку. В большинстве же случаев бывает, что винтовка находится уже после того, как весть о позорном поведении дневального облетит всю коммуну и со всех сторон на сонливого стража посыплются вопросы:

- А где же твоя винтовка?
- Что же это ты оскандалился?

Однажды проезжая педагогическая комиссия пришла в ужас:

- Что это у вас за казарма? Зачем эти часовые?

Кое-как нам удалось убедить педагогов, что без часовых нам жить никак невозможно: и беспорядок будет в спальнях, и грязь.

Ведь в коммуну ходит много посторонних людей, которые считают, что если они принесут в коммуну каких-нибудь полкилограмма пыли и грязи, то это пустяк, о котором не стоит говорить.

Коммунары же хорошо знают, что принесенную на сапогах пыль завтра нужно убирать и щетками и тряпками, да и то, конечно, всю не уберешь — много ее попадет в легкие.

Эти соображения немного убедили педагогов. Но тогда возник вопрос:

— А зачем ему винтовка? Стрелять-то ведь он не будет.

Винтовка в руках — это просто удобно и целесообразно. Каждому проходящему — и своему и постороннему — сразу ясно, что перед ним дневальный, которому нужно подчиняться без всяких споров.

Дневальный коммунар имеет право сидеть, он должен вставать только при появлении заведующего коммуной, дежурного по коммуне и командира сторожевого отряда. Мы таким образом превращаем дневальство в гимнастику внимания и зоркости, обостряем слух и глаз и приучаем коммунара к тому молчаливому сосредоточению, которое необходимо часовому.

Та же педагогическая комиссия возмущалась:

— Ведь это же безобразие! Стоит мальчик, молчит и ничего не делает. Хоть книжку ему дайте, все-таки с пользой проведет время. Ведь так стоять страшно неинтересно.

Присутствовавший тут же представитель ГПУ, человек военный и не отравленный педагогическими «теориями», даже побледнел от удивления:

— Как вы говорите? Часовому читать книжку?.. Да разве это возможно!

А.С. Макаренко. Марш 30 года // Пед. соч. в 8 т. — Т. 2. — М., 1983. — С. 24-25.

Виконайте завдання

84. Створіть картотеку вихованців А.С. Макаренка і першим у ній хай буде образ Фільки.

85. Розкрийте процес перевиховання, покажіть роль біологічних і соціальних факторів у ньому.
86. Здійсніть зіставно-порівняльний аналіз одного із вихованців А.С. Макаренка і учня класу, в якому ви були на практиці.
87. Охарактеризуйте засоби, якими ви впливали б на виховання Фільки? Письмові відповіді обґрунтуйте.

Филька

Самый молодой и самый активный член коммуны со времени ее основания — Филька Куслия.

Ему двенадцать лет. У него всегда обветренное лицо. Умные и серьезные глаза. Он напускает на себя серьезность и даже немного надувается. Это потому, что он прежде всего актер.

Среди ребят часто попадаются артисты, но большинство из них очень скоро губит свой талант, используя его как средство подыграться к «доброму дяде», изобразить что-нибудь похвальное и занимательное, подработать на милом выражении лица.

Но Филька со взрослыми всегда был недоверчив и горд. В коммуне Филька всегда был вождем сепаратистски настроенных пацанов. Вокруг него всегда вертелись пацаны, занятые предприятиями и разговорами, в которые старшие коммунары, не говоря о взрослых, обыкновенно не посвящались.

В этом узком кругу Филька бывал всегда деятелен, стремителен и весел, его смех взрывался то там, то здесь. Его неудачные последователи, вроде Котляра или Алексюка, всегда «засыпались» и попадали в тот или другой рапорт, но сам Филька при встрече со старшими неизменно напускал на себя солидность и разговаривал только недовольным баском. При попытке ближе подойти к «душе ребенка» он бычком наклонял голову и что-то бурчал под нос.

Изменял своей тактике и делался доверчивым и ласковым Филька — только во время репетиций малого драмкружка, самым активным членом которого он всегда был.

Но пионерские пьесы, упрощенные и неинтересные, Фильку не удовлетворяли. Он стремился в старший драмкружок, неиз-

менно присутствовал на всех его заседаниях и непривычно для него смело и настойчиво требовал всегда выбора такой пьесы, в которой и для него находилась роль.

На репетициях Филька веселел и удивлял всех особой способностью точно схватывать и повторять тон, данный ему режиссером. Обращал он на себя внимание и своим мальчишеским дискантом и свежестью своей живой мордочки.

Тем не менее прямо можно было сказать, что все очарование Филькиной игры никогда не было очарованием драматического таланта. Только вот эта детская искренность и свежесть и делали Филькину игру занимательной.

Филька, однако, был иного мнения. Он еще весной стал важничать и заявлять, что если бы его пустили в киноактеры, так он показал бы, как нужно играть.

Мне уже не раз приходилось наблюдать увлечение кинокарьерой, но в таком молодом возрасте я это увидел впервые. Пожалуй, наша вина была в том, что мы слишком баловали Фильку и позволили ему слишком занестись. Пробовали Фильку уговаривать:

— Да что ты, Филя! Что там хорошего в киноактерах, что у них за игра! Немые, как рыбы...

Но разве в таких случаях можно что-нибудь доказать? Да и разве можно было убедить Фильку в том, что все его достоинство в симпатичнейшем дисканте, который Фильке дан не на долгое время.

Филька примолк.

А в Москве, во время свободных прогулок по городу, он нашел нужных ему людей и переговорил с ними. Потом заявился ко мне и по обыкновению недовольным басом забурчал:

— Вот тут есть такой человек, так он говорит, что мне можно поступить на кинофабрику.

— Кого ты будешь играть? — рассердился даже кто-то.

— Как кого? Пацанов буду играть.

— А потом?

— Что потом?

— А потом, когда вырастешь?

— Ну-у, — протянул, уже явно сдерживая слезы, Филька, — «когда вырастешь»!.. Потом тоже найдется. А ты что будешь потом? — вдруг разозлился Филька. — Ты, может, будешь грузчиком!

— Он уже сейчас слесарь, грузчиком не будет, а ты все-таки брось. Забили мальчишке голову, он и карежится. Артист!

Я Фильке сказал:

— Не могу я так тебя отпустить. Я считаю, что это дело пустяковое. Артистом ты не будешь, да ты еще и маленький учиться в студии. Тебя возьмут, пока у тебя рожица детская, а потом выставят, будешь ты ни артист, ни мастер.

Филька ничего не сказал. Но по приезде в Харьков отправился Филька жаловаться на меня члену правления товарищу Н.

— А если я хочу быть артистом, так что ж такое? Может, у меня талант. Нужно меня отпустить.

— Куда?

— На кинофабрику.

— Если ты хочешь быть артистом, так нужно учиться на драматических курсах, а для этого ты еще маленький. А что ж на фабрике? Нет, поживи еще в коммуне, а там видно будет.

И от Н. Филька не в коммуну направился, а на вокзал. Вспомнил старину: влез на крышу, поехал только почему-то не в Москву, а в Одессу. В коммуне с горестью констатировали:

— Филька убежал.

В течение двух-трех недель ничего о Фильке не было слышно, убежал — и все. Мало кому приходило в голову, что Филька поехал искать актерского счастья, — думали, просто сорвался пацан, надоела коммунарская дисциплина.

Через две недели возвратился Филька в Харьков и каким-то образом объявился в колонии имени Горького — захватили его, видно, в очередной облаве.

В коммуне о нем говорили разно. Кто — сдержанно:

— Сорвался-таки пацан, теперь уже пойдет бродить.

Другие отзывались с осуждением и обидой...

Филька тем временем спокойно сидел в колонии имени Горького и старался не попадаться нашим на глаза, когда наши ходили в гости к горьковцам. А через какого-то «корешка» передал, что он бы и пришел в коммуну, да ему стыдно. И, говорят, прибавлял:

— Чего там развозить! Убежал — и все. Проситесь не приду.

У коммунаров первоначальная обида на Фильку прошла, даже жалели его, но никому в голову не приходило зазывать беглеца в коммуну. О его возвращении просто не говорили. И вдруг месяца уже через четыре пришел в коммуну Филька.

А.С. Макаренко. Марш 30 года // Пед. соч. в 8 т. — Т. 2. — М., 1983. — С. 89-91.

Продовжуємо знайомитися з вихованнями А.С. Макаренка

88. Поповніть картотеку вихованців А.С. Макаренка образом Воленка.

89. Простежте його „зростання” в колективі.

90. Напишіть психолого-педагогічну характеристику Воленка.

91. Використовуючи власну творчу фантазію, на основі даних А.С. Макаренка, знань з педагогіки і психології розкрийте його особистість і подальший життєвий шлях після закінчення рабфака.

92. Творчу роботу обговоріть у мікрогрупі.

Уривок із очерку ФД-1

Воленко в коммуне выдвинулся неожиданно быстро. В двадцать девятом году он был прислан к нам из коллектора в очередном пополнении и пришел к нам пацаном, но и среди этого легкомысленного и радостного племени он сразу выделился своей серьезностью и сдержанностью. На наших глазах он стал быстро расти.

Такие случаи у нас бывают часто. Смотришь на такого — совсем ребенок, нельзя дать больше одиннадцати лет, а через два

года это уже юноша шестнадцати-семнадцати лет. Коммунары метрики с собою не приносят, не приносят и других документов, вообще к ЗАГСу не имеют никакого отношения. Через месяц после прихода в коммуну они часто меняют фамилию, это у нас делается тоже без ЗАГСа, совет командиров достаточно для этого авторитетен, а самое дело тоже совершенно ясное:

— Моя настоящая фамилия не Баранов, а Лазарев — на «воле» переменил...

И совет командиров в приказе по коммуне объявляет: считать Баранова Лазаревым.

«Воля» дается пацанам нелегко; она подменяет у них не только фамилии: румянец юности, блестящие глаза, выражение спокойной человеческой мысли, искренняя и прелестная игра детского лица — все это тоже подменяется изможденной маской запущенного и озлобленного звереныша. Внешний вид беспризорного, приходящего в коммуну, очень плох, неприятны и непривычны для культурного глаза и его социальные ухватки.

Но и то и другое, как легкая корочка, очень быстро отмывается в здоровом коллективе.

Иногда такого «изверга» нужно только постричь, искупать и переодеть, для того чтобы от корки не осталось никаких воспоминаний и перед вами оказался прелестный ребенок.

Два-три месяца хорошего питания, и уже блестят глаза и играет румянец.

И жизнь на улице, и предшествующая неудачная семейная биография очень отражаются на росте. Поэтому приходящие в коммуну пополнения почти всегда малорослы. И так же точно, как оживляется остальное, оживает и рост. Не успеешь оглянуться, уже пацана нужно переводить в строю из четвертого взвода в третий, а через год он украшает уже первую шеренгу.

Воленко был один из таких восстановленных коммуной юношей. Вытягиваясь вверх физически, он так же быстро восстанавливался и социально. Уже зимой тридцатого года он составлял одно из самых главных звеньев коммунарского самоуправления. Ему в это время было не больше шестнадцати лет, и

по возрасту он кое-кому уступал, но выгодно выделялся из всего коллектива своей серьезностью. Умное и деловое выражение его лица замечательно выгодно подчеркивалось тем, что он был красив, строен и вежлив. Его черные локоны были всегда коротко подстрижены, он всегда причесан, подтянут, вычищен и собран. И так как он был лучшим токарем в коммуне, так как он всегда активно высказывался на производственных совещаниях, никто не ставил ему в вину внешнюю вылощенность и несколько подчеркнутую интеллигентность его вида. Он и в цехе в спецовке мог быть образцом аккуратности и прилежности. В этом отношении ему очень многие подражали, а в качестве дежурного по коммуне он и в порядке официального нажима добивался подражания.

По отношению к коллективу коммунаров он вел несколько двойную игру: с одной стороны, он был требователен и настойчив, с другой — всегда выступал против слишком суровых взысканий, накладываемых общим собранием, и был присяжным защитником наиболее разболтанных и недисциплинированных коммунаров. Это создавало ему большую популярность среди отсталых элементов в коммуне и несколько настраивало против него весь коммунарский актив. Старшие коммунары немного недолюбливали Воленко за его гордый вид и излишнюю вежливость, истолковывая эти качества как напускную таинственность.

Что-то тайное действительно носил с собой Воленко по коммуне. Был он когда-то смертельно оскорблен, не мог забыть этого оскорбления, был поэтому недоверчив и сдержан. Мы знали, что в Ташкенте живет его мать, от которой он иногда получал письма, но он ни с кем не делился никакими воспоминаниями. Какая история выбила его из материнских объятий, никто в коммуне не знал.

Осенью тридцатого года Воленко один из немногих вел открытую и настойчивую политику сбережения коллектива. Он упрекал коммунаров на общих собраниях в обособлении, преследовал пацанов за всякие проказы, работал в клубном совете и много делал в развитии кружковой работы. Он сознательно делал большое и полезное дело, в ценности которого у него сомне-

ний як будто не було. С открытием рабфака он попал на второй курс и шел в нем одним из первых.

А.С. Макаренко. ФД-1 (очерк) // Пед. соч. в 8 т. — Т. 2. — М., 1983. — С. 130-133.

Виконайте завдання

93. Прочитайте художній твір А.С. Макаренка „Педагогічна поема”.
94. Охарактеризуйте новаторські ідеї і пошуки А.С. Макаренка.
95. Розкрийте і прокоментуйте „критичні” зауваження професора Чайкіна.
96. Наведіть 1-3 суперечності у вихованні.
97. Висловіть свої ставлення до вихованця Чобота і його смерті.
98. Доведіть: рада командирів зробила правильно чи помилилася, виключивши вихованця Опришка.
99. Проведіть у мікрогрупі дискусію:
100. „Виховання особистості в колективі: за і проти”.
101. „Доцільність поєднання у вихованні індивідуального і колективного впливів”. Використайте для обґрунтування своєї позиції знання з педагогіки і психології.
102. Прокоментуйте висловлення відомого французького педагога Селестена Френе: Тільки за допомогою свободи можна підготувати до свободи, лише за допомогою співробітництва можна підготувати до соціальної гармонії та співробітництва, лише за допомогою демократії можна підготувати до демократії”. Цими словами він дає відповідь на запитання: “Чи потрібні покарання дітей?” Організуйте обговорення педагогічної праці С. Френе “Нова французька школа” (див.: Избранные педагогические сочинения. — М., 1990. — 265 с).
103. Порівняйте цей педагогічний висновок С. Френе з поглядом А.С. Макаренка на проблему покарань. Висловіть своє ставлення до методів стимулювання діяльності і поведінки дітей. (Бажано дати письмову відповідь).

УРИВКИ З “ПЕДАГОГІЧНОЇ ПОЄМИ” А.С. МАКАРЕНКА

Лапоть меня встретил сообщением:

— Приехала комиссия из Харькова.

«Вот и хорошо, — подумал я, — сейчас мы это дело решим».

В кабинете ожидали меня: Любовь Савельевна Джуриная, полная дама, в темно-малиновом, не первой чистоты платье, уже немолодая, но с живыми и пристальными глазами, и невзрачный человек, полуружий, полурусый, не то с бородкой, не то без бородки; очки на нем очень перекошились, и он все поправлял их свободной от портфеля рукой.

Любовь Савельевна заставила себя приветливо улыбнуться, когда познакомила меня с остальными:

— А вот и товарищ Макаренко. Знакомьтесь: Варвара Викторовна Брегель, Сергей Васильевич Чайкин.

Почему не принять в колонии Варвару Викторовну Брегель — мое высшее начальство, но с какой стати этот самый Чайкин? О нем я слышал — профессор педагогики. Не заведовал ли он каким-нибудь детским домом?

Брегель сказала:

— Мы к вам специально — проверить ваш метод.

— Решительно протестую, — сказал я. — Нет никакого моего метода.

— А какой же у вас метод?

— Обыкновенный, советский. Брегель зло улыбнулась.

— Может быть, и советский, но во всяком случае не обыкновенный. Надо все-таки проверить.

Начиналась самая неприятная беседа, когда люди играют терминами в полной уверенности, что термины определяют реальность. Я поэтому сказал:

— В такой форме я беседовать не буду. Если угодно, я вам сделаю доклад, но предупреждаю, что он займет не меньше трех часов. — Брегель согласилась. Мы немедленно уселись в кабинете, заперлись, и я занялся мучительным делом: переводом на слова накопившихся у меня за пять лет впечатлений, соображе-

ний, сомнений и проб. Мне казалось, что я говорил красноречиво, находил точные выражения для очень тонких понятий, аналитическим ножом осторожно и смело вскрывал тайные до сих пор области, набрасывал перспективы будущего и затруднения завтрашнего дня. Во всяком случае, я был искренним до конца, не щадил никаких предрассудков и не боялся показать, что в некоторых местах «теория» казалась мне уже жалкой и чуждой.

Джуринская слушала меня с радостным, горящим лицом, Брегель была в маске, а о Чайкине мало я заботился.

Когда я окончил, Брегель постучала полными пальцами по столу и сказала таким тоном, в котором трудно было разобрать, говорит ли она искренно или издевается:

— Так... Скажу прямо: очень интересно, очень интересно. Правда, Сергей Васильевич?

Чайкин попытался поправить очки, впился в свой блокнот и очень вежливо, как и полагается ученому, со всякими галантными ужимочками и с псевдопочтительной мимикой произнес такую речь:

— Хорошо, это, конечно, нужно все осветить, да... но я бы усомнился и сейчас в некоторых, если можно так выразиться, ваших теоремах, которые вы любезно нам изложили с таким даже воодушевлением, что, разумеется, говорит о вашей убежденности. Хорошо. Ну вот, например, мы и раньше знали, а вы как будто умолчали. У вас здесь организована, так сказать, некоторая конкуренция между воспитанниками: кто больше сделает — того хвалят, кто меньше — того порицают. Поле у вас пахали, и была такая конкуренция, не правда ли? Вы об этом умолчали, вероятно, случайно. Мне желательно было бы услышать от вас: известно ли вам, что мы считаем конкуренцию методом сугубо буржуазным, поскольку она заменяет прямое отношение к вещи отношением косвенным? Это — раз. Другой: вы выдаете воспитанникам карманные деньги, правда к праздникам, и выдаете не всем поровну, а, так сказать, пропорционально заслугам. Не кажется ли вам, что вы заменяете внутреннюю стимуляцию внешней и при этом сугубо материальной? Дальше: наказания,

как вы выражаетесь. Вам должно быть известно, что наказание воспитывает раба, а нам нужна свободная личность, определяющая свои поступки не боязнью палки или другой меры воздействия, а внутренними стимулами и политическим самосознанием...

Он еще много говорил, этот самый Чайкин. Я слушал и вспоминал рассказ Чехова, в котором описывается убийство при помощи пресс-папье; потом мне показалось, что убивать Чайкина не нужно, а следует выпороть, только не розгой и не какой-либо царскорезжимной нагайкой, а обыкновенным пояском, которым рабочий класс подвязывает штаны. Это было бы идеологически выдержано.

Брегель меня спросила, перебивая Чайкина:

— Вы чему-то улыбаетесь? Разве смешно то, что говорит товарищ Чайкин?

— О нет, — сказал я, — это не смешно...

— А грустно, да? — улыбнулась, наконец, и Брегель.

— Нет, почему же, и не грустно. Это обыкновенно.

Брегель внимательно глянула на меня и, вздохнув, пошутила:

— Трудно вам с нами, правда?

— Ничего, я привык к трудным. У меня бывают гораздо труднее. Брегель вдруг раскатилась смехом.

— Вы все шутите, товарищ Макаренко, — успокоилась она наконец. — Вы все-таки что-нибудь ответите Сергею Васильевичу?

Я умильно посмотрел на Брегель и взмолился:

— Я думаю, пускай и по этим вопросам тоже научпедком займется. Ведь там все сделают как следует? Лучше давайте обедать.

— Ну хорошо, — немного надулась Брегель. — Да, скажите, а что это за история: выгнали воспитанника Опришко?

— За пьянство.

— Где же он теперь? Конечно, на улице? — Нет, живет рядом, у одного куркуля.

— Значит, что же, отдали на патронирование?

— В этом роде, — улыбнулся я.
— Он там живет? Это вы хорошо знаете?
— Да, хорошо знаю: живет у куркуля местного, Лукашенко.
У этого доброго человека уж два беспризорных «на патронировании».

— Ну это мы проверим.
— Пожалуйста.

Мы отправились обедать. После обеда Брегель и Чайкин захотели убедиться в чем-то собственными глазами, но я снял шапку перед Любовью Савельевной.

— Милый, дорогой, родненький Наркомпрос! Нам здесь тесно и все сделано. Мы записуем здесь через полгода. Дайте нам что-нибудь большое, чтобы голова закружилась от работы. У вас же много всего! У вас же не только принципы!

Любовь Савельевна засмеялась и сказала:

— Я вас хорошо понимаю. Это можно будет сделать. По-йдем, поговорим подробнее... Но постойте, вы все о будущем. Вас очень обижает эта ревизия?

— О нет, пожалуйста! А как же иначе?
— Ну а выводы, все эти вопросы Чайкина вас не беспокоят?
— А почему? Ведь ими будет заниматься научпедком? Это ему беспокойство, а мне ничего...

Вечером Брегель, уходя спать, поделилась впечатлениями:

— Коллектив у вас чудесный. Но это ничего не значит, методы ваши ужасны.

Я в глубине души обрадовался: хорошо еще, что она ничего не знает об обучении наших барабанщиков.

— Спокойной ночи, — сказала Брегель. — Да, имейте в виду, вас никто и не думает обвинять в смерти Чобота...

Я поклонился с глубокой благодарностью.

А.С. Макаренко. Педагогическая поэма // Пед. соч. в 8 т. — Т. 3. — М., 1984. — С. 267-270.

Використовуючи поданий текстовий матеріал із „Педагогічної поеми”,

104. Розкрийте порушені А.С. Макаренком проблеми виховання.
105. Визначте стадію розвитку колективу, який оголосив бойкот Ужикову.
106. Виявіть 1-2 закономірності й 1-2 суперечності у виховному процесі.
107. Доведіть поверхову і формальну позицію Джуринської і Брегель на товариському суді, їхнє нерозуміння внутрішніх і зовнішніх суперечностей виховання в колективі.
108. Проаналізуйте постанову товариського суду. Висловіть своє ставлення.
109. Проведіть дискусію: „Об’єктом виховання виступає Андрій Ужиков чи колектив колонії”? Чи співпадає думка А.С. Макаренка і ваша думка?
110. Напишіть твір-есе „Педагогіка А.С. Макаренка в моїй майбутній професії”.
111. Прокоментуйте і поясніть висновок А.С. Макаренка щодо покарання А. Ужикова: „... Їхні сьогоднішні симптоми були оплачені чистим золотом. Я вдихнув вільно, як лікар після трепанації черепа. (Педагогічна поема, с. 433).
112. Доведіть на конкретних прикладах, що універсальних методів у вихованні не існує.

В октябрі случились несчастье с Аркадием Ужиковым, которое положило между мной и «ими» последнюю, непроходимую пропасть.

На выходной день приехали к нам погостить рабфаковцы. Мы устроили для них спальню в одной из классных комнат, а днем организовали гулянье в лесу. Пока ребята развлекались, Ужиков проник в их комнату и утащил портфель, в котором рабфаковцы сложили только что полученную стипендию.

Колонисты любили рабфаковцев, «как сорок тысяч братьев любить не могут». Нам всем было нестерпимо стыдно. До поры до времени похититель оставался неизвестным, но для меня это обстоятельство было самым важным. Кража в тесном коллективе не потому ужасна, что пропадает вещь, и не потому, что один бывает обижен, и не потому, что другой продолжает воровской опыт, а главным образом потому, что она разрушает общий тон благополучия, уничтожает доверие товарищей друг к другу, вызывает к жизни самые несимпатичные инстинкты подозрительности, беспокойства за личные вещи, осторожный, притаившийся эгоизм. Если виновник кражи не разыскан, коллектив раскалывается сразу в нескольких направлениях: по спальням ходят шепоты, в секретных беседах называют имена подозреваемых, десятки характеров подвергаются самому тяжелому испытанию, и как раз таких характеров, которые хочется беречь, которые и так еле-еле налажены. Пусть через несколько дней вор будет найден, пусть он понесет заслуженное возмездие, — все равно, это не залечит ран, не уничтожит обиды, не возвратит многим покойного места в коллективе. В такой, казалось бы, одинокой краже лежат начала печальнейших затяжных процессов вражды, озлобленности, уединения и настоящей мизантропии. Кража принадлежит к тем многочисленным явлениям в коллективе, в которых нет субъекта влияния, в которых больше химических реакций, чем злой воли. Кража не страшна только там, где нет коллектива и общественного мнения; в этом случае дело разрешается просто: один украл, другой обокраден, остальные в стороне. Кража в коллективе вызывает к жизни раскрытие тайных дум, уничтожает необходимую деликатность и терпеливость коллектива, что особенно губительно в обществе, состоящем из «правонарушителей».

Преступление Ужикова было раскрыто только на третий день. Я немедленно посадил Ужикова в канцелярии и в дверях поставил стражу, чтобы предотвратить самосуд. Совет командиров постановил передать дело товарищескому суду. Такой суд собирался у нас очень редко, так как хлопцы обычно доверяли

решению совета. От товарищеского суда Ужиков ничего хорошего не мог ожидать. Выборы судей происходили в общем собрании, которое единодушно остановилось на пяти фамилиях: Кудлатый, Горьковский, Зайченко, Ступицын и Перец. Перца выбрали, чтобы не обижать куряжан, Ступицын славился справедливостью, а первые три обещали полную невозможность мягкости или снисхождения.

Суд начался вечером, при полном зале. В зале были Брегель и Джуриная, приехавшие нарочно к этому делу.

Ужиков сидел на отдельной скамейке. Все эти дни он держался нахально, грубил мне и колонистам, посмеивался и вызывал к себе настоящее отвращение. Аркадий прожил в колонии больше года и за это время, несомненно, эволюционировал, но направление этой эволюции всегда оставалось сомнительным. Он стал более аккуратен, прямее держался, нос его уже не так сильно перевешивал все на лице, он научился даже улыбаться. И все же это был прежний Аркадий Ужиков, человек без малейшего уважения к кому бы то ни было и тем более к коллективу, человек, живущий только своей сегодняшней жадностью.

Раньше Ужиков побаивался отца или милиции. В колонии же ему ничто не грозило, кроме совета командиров или общего собрания, а эта категория явлений Ужиковым просто не ощущалась. Инстинкт ответственности у Ужикова еще более притупился, а отсюда пошла и новая его улыбка, и новая нахальная мина.

Но сейчас Ужиков бледен: очевидно, товарищеский суд ему несколько импонирует.

Дежурный командир приказал встать, вошел суд. Кудлатый начал допрос свидетелей и потерпевших. Их показания были полны сурового осуждения и насмешки. Миша Овчаренко сказал:

— Вот тут, понимаете, говорят хлопцы, что Аркадий этот позорит колонию. Я так скажу, дорогие мои, не может этого быть, он не может такое — позорить колонию. Он не колонист, куда там ему, а разве можно сказать такое, что он человек? Посудите сами, разве он человек? Вот, скажем, собака или кошка — так, честное

слово, лучше. Ну а если спросить, что ему сделать? Нельзя же его взять и выгнать, это ему не поможет. А что я предлагаю: нужно построить ему будку и научить гавкать. Если дня три не покормить, честное слово, научится. А в комнаты его пускать нельзя.

Это была оскорбительная и уничтожающая речь. Ваня Зайченко хохотал за судейским столом. Аркадий серьезно повел глазом на Мишу, покраснел и отвернулся.

Попросила слова Брегель. Кудлатый предложил ей:

— Может быть, вы после хлопцев?

Брегель настаивала, и Денис уступил. Брегель вышла на сцену и сказала пламенную речь. Некоторые места этой речи я сейчас помню:

— Вы судите этого мальчика за то, что он украл деньги. Все здесь говорят, что он виноват, что его нужно крепко наказать, а некоторые требуют увольнения. Он, конечно, виноват, но еще больше виноваты все колонисты.

Колонисты затихли в зале и вытянули шеи, чтобы лучше рассмотреть человека, который утверждает, что они виноваты в краже Ужикова.

— Он у вас прожил больше года и все-таки крадет. Значит, вы плохо его воспитывали, вы не подошли к нему как следует, по-товарищески, вы не объяснили ему, как нужно жить. Здесь говорят, что он плохо работает, что он и раньше крал у товарищей. Это все доказывает, что вы не обращали на Аркадия должного внимания.

Зоркие глаза пацанов, наконец, увидели опасность и беспокойно заходили по лицам товарищей. Необходимо признать, что пацаны не напрасно тревожились, ибо в этот момент коллектив стал перед угрозой. Но Брегель не увидела тревоги в собрании. С настоящим пафосом она закончила:

— Наказывать Аркадия — значит мстить, а вы не должны унижаться до мести. Вы должны понять, что Аркадий сейчас нуждается в вашей помощи, он в тяжелом положении, потому что вы поставили его против всех, здесь приравнивали его к животному. Надо выделить хороших парней, которые должны взять

Аркадия под свою защиту и помочь ему.

Когда Брегель сошла со сцены, в рядах завертелись, загалдели, заулыбались пацаны. Кто-то серьезно звонко спросил:

— Чего это она говорила? А?

А другой голос ответил немного сдержаннее, но в форме довольно ехидной:

— Дети, помогите Ужикову!

В зале засмеялись. Судья Ваня Зайченко отвалился на спинку стула и стукнул ногами в ящик стола. Кудлатый сказал ему строго:

— Ванька, собственно говоря, какой ты судья?

Ужиков сидел, сидел, склонившись к коленям, и вдруг прыснул смехом, но немедленно же взял себя в руки и еще ниже опустил голову. Кудлатый что-то хотел сказать ему, но не сказал, покачал только головой и поколол немного Ужикова взглядом.

Брегель, кажется, не заметила этих мелких событий, она о чем-то оживленно говорила с Джуриной.

Кудлатый объявил, что суд удаляется на совещание. Мы знали, что меньше часа судьи не истратят на юридические препирательства и писание приговора. Я пригласил гостей в кабинет.

Джуриная забила в угол дивана, спряталась за плечо Гуляевой и тайком рассматривала остальных, видимо, искала правду. Брегель была уверена, что сегодня она преподала нам урок «настоящей воспитательной работы». Я чувствовал в себе страшное упрямство, не упрямство прямоты, не упрямство торжества, нет, упрямство горечи и какой-то неопределенной беспросветности моей работы.

Брегель спросила:

— Вы, конечно, не согласны со мной? Я ответил ей:

— Хотите чаю?

Как им доказать, что моя работа состоит из непрерывного ряда операций, более или менее длительных, иногда растягивающихся на целые годы и при этом всегда имеющих характер коллизий, в которых интересы коллектива и отдельных лиц запутаны в сложные узлы. Как их убедить, что за семь лет моей

работы в колонии не было случаев, совершенно схожих? Как им растолковать, что нельзя приучать коллектив переживать неясную напряженность действия, опыт общественного бессилия, что в сегодняшнем суде объектом воспитательной работы является не Ужиков и не четыреста отдельных колонистов, а именно коллектив?

Дежурный пригласил нас в зал. В полной тишине, стоя, колонисты выслушали приговор.

Приговор

«Как врага трудящихся и вора, Ужикова нужно с позором выгнать из колонии. Но, принимая во внимание, что за него просит Наркомпрос, товарищеский суд постановил:

1. Оставить Ужикова в колонии.
2. Не считать его членом колонии на один месяц, исключить из отряда, не назначать в сводные отряды, запретить всем колонистам разговаривать с ним, помогать ему, есть за одним столом, спать в одной спальне, играть с ним, сидеть рядом и ходить рядом.

3. Считать его под командой прежнего командира Дмитрия Жевелия, и он может говорить с командиром только по делу, а также, если заболит, — с врачом.

4. Спать Ужикову в коридоре спален, а есть за отдельным столом, где укажет ССК, а работать, если захочет, в одиночку, по наряду командира.

5. Всякого, кто нарушит это постановление, немедленно выгнать из колонии по приказу ССК.

6. Приговор начинает действовать сразу после утверждения заведующим колонией».

Приговор был одобрен аплодисментами собрания. Кузьма Леший обратился к нам:

— От-то здорово! Вот это поможет, А то говорят: помогите бедному мальчику, сделайте ему отмычки, хе!

Простодушный Кузьма говорил все это в лицо Брегель и не соображал, что говорит дерзости. Брегель с осуждением посмотрела на лохматого Лешего и сказала мне официально:

— Вы, конечно, не утвердите это постановление?

— Надо утвердить, — ответил я.

В пустой комнате совета Командиров Джуринская отозвала меня в сторону:

— Я хочу с вами поговорить. Что это за постановление? Как вы на это смотрите?

— Постановление хорошее, — сказал я. — Конечно, бойкот — опасное средство, и его нельзя рекомендовать как широкую меру, но в данном случае он будет полезен.

— Вы не сомневаетесь?

— Нет. Видите ли, этого Ужикова в колонии очень не любят, презирают. Бойкот, во-первых, на целый месяц вводит новую, узаконенную форму отношений. Если Ужиков бойкот выдержит, уважение к нему должно повыситься. Для Ужикова достойная задача.

— А если не выдержит?

— Ребята его выгонят.

— И вы поддержите?

— Поддержу.

— Но как же это можно?

— А как же можно иначе? Коллектив имеет право защищать себя?

— Ценою Ужикова?

— Ужиков поищет другое общество. И это для него будет полезно. Джуринская улыбнулась грустно:

— Как назвать такую педагогику?

Я не ответил ей. Она вдруг сама догадалась:

— Может быть, педагогией борьбы?

— Может быть.

В кабинете Брегель собралась уезжать. Лапоть пришел с приказом.

— Утверждаем, Антон Семенович?

— Конечно. Прекрасное постановление.

— Вы доведете мальчика до самоубийства, — сказала Брегель.

— Кого? Ужикова? — удивился Лапоть. — До самоубийства? Ого! Если бы он повесился, неплохо было бы... Только он не повесится.

— Кошмар какой-то! — процедила Брегель и уехала.

Эти женщины плохо знали Ужикова и колонию. И колония, и Ужиков приступили к бойкоту с увлечением. Действительно, колонисты прекратили всякое общение с Аркадием, но ни гнева, ни обиды, ни презрения у них уже не осталось к этому дрянному человеку. Как будто приговор суда все это взял на свои плечи. Колонисты издали посматривали на Ужикова с большим интересом и между собою без конца судачили обо всем происшедшем и обо всем будущем, ожидающем Ужикова. Многие утверждали, что наказание, наложенное судом, никуда не годится. Такого мнения держался и Костя Ветковский.

— Разве это наказание? Ужиков героем ходит. Подумаешь, вся колония на него смотрит! Стоит он того!

Ужиков действительно ходил героем. На его лице появилось явное выражение тщеславия и гордости. Он проходил между колонистами, как король, к которому никто не имеет права обратиться с вопросом или с беседой. В столовой Ужиков сидел за отдельным маленьким столиком, и этот столик казался ему тронem.

Но увлекательная поза героя скоро израсходовалась. Прошло несколько дней, и Аркадий почувствовал тернии позорного венца, надетого на его голову товарищеским судом. Колонисты быстро привыкли к исключительности его положения, а изолированность все-таки осталась. Аркадий начал переживать тяжелые дни совершенного одиночества, дни эти тянулись пустой, однообразной очередью, целыми десятками часов, не украшенных даже ничтожной теплотой человеческого общения. А в это время вокруг Ужикова, как всегда, горячо жил коллектив, звенел смех, плескались шутки, искрились характеры, мелькали огни дружбы и симпатии. Как ни беден был Ужиков, а эти радости для него уже были привычны.

Через семь дней его командир Жевелий сказал мне:

— Ужиков просит разрешения поговорить с вами.

— Нет, — сказал я, — говорить с ним я буду тогда, когда он с честью выдержит испытание. Так ему и передай.

И скоро я увидел с радостью, что брови Аркадия, до того времени неподвижные, научились делать на его челе еле заметную, но выразительную складку. Он начал подолгу заглядываться на ребят, задумываться и мечтать о чем-то. Все отметили разительную перемену в его отношении к работе. Жевёлий назначал его большею частью на уборку двора. Аркадий с неуязвимой точностью выходил на работу, подметал наш большой двор, очищал сорные ящики, поправлял изгороди у цветников. Часто и по вечерам появлялся во дворе со своим совком, поднимая случайные бумажки и окурки, проверяя чистоту клумб. Целый вечер однажды он просидел в классе над большим листом бумаги, а наутро он выставил этот лист на видном месте:

Колонист, уважай труд товарища, не бросай бумажки на землю.

— Смотри ты, — сказал Горьковский, — товарищем себя считает.

На половине испытания Ужикова в колонию приехала товарищ Зоя.

Зоя прямо подошла к столику Ужикова и в затихшей столовой спросила его с тревогой:

— Вы Ужиков? Скажите, как вы себя чувствуете?

Ужиков встал за столом, серьезно посмотрел в глаза Зои и сказал приветливо:

— Я не могу с вами говорить: нужно разрешение командира. Товарищ Зоя бросилась искать Митьку. Митька пришел, оживленный, бодрый, черноглазый.

— А что такое?

— Разрешите мне поговорить с Ужиковым.

— Нет, — ответил Жевелий.

— Как это — «нет»?

— Ну... не разрешаю, и все!

Товарищ Зоя поднялась в кабинет и наговорила мне разного вздора:

— Как это так? А вдруг он имеет жалобу? А вдруг он стоит над пропастью? Это пытка, да?

— Ничего не могу сделать, товарищ Зоя.

На другой день на общем собрании колонистов Наташа Петренко взяла слово:

— Хлопцы, давайте уж простим Аркадия. Он хорошо работает и наказание выдерживает с честью, как полагается колонисту. Я предлагаю амнистировать.

Общее собрание сочувственно зашумело:

— Это можно...

— Ужиков здорово подтянулся...

— Ого!

— Пора, пора...

— Поможем мальчику!

Потребовали отзыва командира. Жевелий сказал.

— Прямо говорю: другой человек стал. И вчера приехала... эта самая... Да знаете ж!

— Знаем!

— Она к нему: мальчик, мальчик, а он — молодец, не поддался. Я сам раньше думал, что с Аркадия толку не будет, а теперь скажу: у него есть... есть что-то такое... наше...

Лапоть осклабился:

— Выходит так: амнистируем.

— Голосуй,— сказали колонисты.

А Ужиков в это время притаился у печки и опустил голову. Лапоть оглянул поднятые руки и сказал весело:

— Ну что ж... единогласно, выходит. Аркадий, где ты там? Поздравляю, свободен!

Ужиков вышел на сцену, посмотрел на собрание, открыл рот и... заплакал.

В зале взволновались. Кто-то крикнул:

— Он завтра скажет...

Но Ужиков провел по глазам рукавом рубахи, и, приглядевшись к нему, я увидел, что он страдает. Аркадий, наконец, сказал:

— Спасибо, хлопцы... И девчата... И Наташа... Я... тот... все понимаю, вы не думайте... Пожалуйста.

— Забудь,— сказал строго Лапоть.

Ужиков покорно кивнул головой. Лапоть закрыл собрание, и на сцену к Ужикову бросились хлопцы. Их сегодняшние симпатии были оплачены чистым золотом. Я вздохнул свободно, как врач после трепанации черепа.

А.С. Макаренко. Педагогическая повесть // Пед. соч. в 8 т. — Т. 3. — М., 1984. — С. 427-433.

113. Ми досить ґрунтовно проаналізували яскравий творчий доробок А.С. Макаренка, прошу дати відповідь, чому до творчості А.С. Макаренка не було і немає одностороннього позитивного підходу?

114. Працюючи над творчістю А.С. Макаренка, доцільно звертатися за методичними порадами не лише до ґютора, а й до відомих керівників загальноосвітніх навчальних закладів, учителів, друзів, організувати колективні обговорення й творчі дискусії з тих питань, які викликають інтерес.

Від автора

... Слід зазначити, що в питанні педагогічного колективу не припиняються наукові дискусії й пошуки. На увагу заслуговує один із сучасних підходів у вихованні, що, у відповідності до концепції М. Бубера “Я і Ти”, вказує шлях, який веде за межі індивідуалізму і колективізму. Вчений-філософ намагається означити третє рішення, пізнання якого повинно допомогти „людському роду” знову знайти справжнє “Я” особистості і заснувати справжню спільноту. М. Бубер доводить, що основним буде не індивід і не колектив, а людина у взаємозв’язку з іншою людиною, що, як він вважає, має бути підґрунтям нової спільноти. Ці ідеї, на наш погляд, заслуговують на розвиток.

**НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ РОЗВИТКУ НАШОГО
СУСПІЛЬСТВА НАЙБІЛЬШ ЗАТРЕБУВАНОЮ ДЛЯ
ПЕДАГОГІЧНОЇ ТЕОРІЇ І ПРАКТИКИ Є ПЕДАГОГІЧНА
СПАДЩИНА І ПРАКТИЧНА ВИХОВНА ТВОРЧІСТЬ
В.О. СУХОМЛИНСЬКОГО**

Ознайомившись з авторським текстовим матеріалом, дайте обґрунтовані письмові відповіді на такі запитання:

1. У чому полягає принципова відмінність між соціально-особистісною концепцією А.С. Макаренка і особистісно-соціальною В.О. Сухомлинського?
2. Як відповідає В.О. Сухомлинський на запитання: що було найголовніше у його житті?
3. Що, на ваш погляд, було найголовнішим у творчому житті А.С. Макаренка?
4. У чому полягає переоцінка цінностей у педагогічній теорії і практиці?
5. На основі яких підходів, концепцій і принципів може реалізовуватися функція виховання?

Виконайте завдання

6. Які твердження, узагальнення чи висновки педагога Ви використаєте у своїй майбутній професії? Обґрунтуйте письмово.
7. У контексті творчості В.О. Сухомлинського охарактеризуйте оновлену особистісно-гуманістичну парадигму виховання (А.М. Бойко. Оновлена парадигма виховання: шляхи реалізації. — Київ, 1996.).
8. У педагогічній спадщині В.О. Сухомлинського (50 монографічних праць, понад 600 статей, близько 1200 художніх творів для дітей) даються глибоко вмотивовані, перевірені практичним досвідом відповіді на питання, як потрібно виховувати дітей. Постарайтеся проникнути в світ його педагогічних порад (див.: Вибрані твори: В 5 т.— К., 1976. — Т. 1. — С. 34-38). Випишіть основні із них.

АВТОРСЬКИЙ ДОПОМІЖНИЙ МАТЕРІАЛ

У наш час, коли зароджується нова теорія людини і суспільства, твориться нова система правил і норм культурного співіснування народів і держав, найбільш адекватною світовим людинотворчим процесам є не соціально-особистісна концепція А.С. Макаренка, а обґрунтована нами на прикладі творчості В.О. Сухомлинського концепція особистісно-соціального виховання.

На нашу думку, найяскравішим і найбільш послідовним теоретиком і практиком особистісно-соціального виховання постає український педагог-гуманіст, мислитель В.О. Сухомлинський. Його ідеалом була особистість високої духовності й разом із цим земна, реальна, органічно “вписана” в соціально-моральні засади буття свого народу і країни. В.О. Сухомлинський першим здійснив обґрунтування розуміння дитини в педагогічному процесі як суб’єкта і мети виховання, довів необхідність забезпечення для цього педагогічно доцільних, морально-естетичних взаємин педагогів і дітей, соціальну потребу формування громадянина країни.

В численних монографіях і статтях видатний педагог обґрунтував невіддільність школи від суспільства, стверджував, широко ілюструючи конкретними прикладами з досвіду виховної роботи школи і сім’ї, що вчителі і батьки повинні як вогню боятися егоїзму, ідейної порожнечі, індивідуальності своїх вихованців, завжди пам’ятати, що найбільшим громадянським обов’язком підлітків, юнаків і дівчат є їхня відповідальність перед Батьківщиною. Школярі повинні почувати себе не тільки учнями, а й „юними громадянами держави, зобов’язаними віддавати суспільству свою трудову енергію”. Без цього, писав В.О. Сухомлинський, засвоєвані вихованцями знання залишаються мертвим, байдужим до світоглядних ідей вантажем. Отже, держава – для людини, але й людина мусить бути відданим громадянином саме цієї держави.

Видатний педагог першим заявив усьому світові, що кожна дитина талановита, неповторна унікальність, і навіки залишив

нам найважливішу заповідь: “Поважай учня!”. Слід наголосити, що в цих словах яскравий приклад злиття особистісного і соціального підходів. Він учив поважати в дитині особистість і члена суспільства. Це твердження в такому його розумінні видатний педагог пристрасно обстоював і творчо розвивав усе життя, в умовах авторитарного режиму і далекої від толерантної педагогіки, що можна трактувати як громадянський подвиг.

Розв’язуючи теоретичні і практичні питання виховання, В.О. Сухомлинський приходив до узагальнення, що майстерність і мистецтво виховання полягають у вмінні педагога відкрити перед кожним, отже, і перед найпосереднішим, найважчим вихованцем, ті сфери розвитку його духу, де він зможе досягти вершин, виявити себе, заявити про своє “Я”, черпати сили з джерела людської гідності, почувати себе не обділеним, а духовно багатим. У цьому він вбачав соціальний обов’язок учителя.

Разом з цим, видатний педагог підкреслював: потрібно, щоб школа і сім’я відкривали перед вихованцями всі можливості, що живлять могутнє почуття любові до Вітчизни. Тому важливою є праця для людей, для колективу, для суспільства, в якій підлітки, юнаки і дівчата почувують себе громадянами і борцями, що становить найважливіше джерело виховання і самовиховання.

Навчання він учив розглядати як активне ідейне, громадянське життя учнів, вияв їх самоактивності. Він обстоював думку про гармонійність поглядів дитини на життя, на природу, на суспільство, на саму себе. Тому писав: “Навчання – це лише одна з пелюсток тієї квітки, що називається вихованням у широкому розумінні цього поняття. У вихованні, – застерігав він, – немає головного і другорядного, як немає головної пелюстки серед багатьох пелюсток, що творять красу квітки. У вихованні все головне – і уроки, і розвиток різнобічних інтересів дітей поза уроком, і взаємовідносини вихованців у колективі”. У цій праці В.О. Сухомлинський підкреслює, що виховання має особистісне і соціальне значення, потребує знання учня, воно здійснюється шляхом постійного духовного спілкування вчителя і дитини, а далі

– дитини і суспільства. Робить висновок, наслідуючи К.Д. Ушинського, що виховання – це людинознавство.

Він вважав, що без щирої, невдаваної і водночас мудрої, осмисленої любові і поваги до дітей немає й уміння виховувати їх. Любов до дітей і культуру вчителя розглядав як взаємозалежні поняття. “Що було найголовнішим у моєму житті? Без роздумів відповідаю: любов до дітей”. Щоб виховати громадянина, обґрунтовано доводить він в теорії і на практиці, “потрібно знати кожен порух юної душі”, вміти дорожити дитячим довір’ям, бути втіленням добра і справедливості. Адже кожна дитина – унікальний світ, який потребує від вихователя використання в сприятливих соціальних умовах не стандартного, а особливого педагогічного “ключика”.

Разом з цим, підкреслюючи значення соціального, він, узагальнюючи думки про формування громадянина, писав, що не легкі роздуми над гострими і пекучими проблемами виховання привели його на тридцять четвертому році педагогічної роботи до висновку: трудність виховання ... полягає якраз у тому, що дитину мало вчать бачити, розуміти, відчувати себе як частинку колективу, суспільства, народу.

Цей виведений із практики і науково обґрунтований висновок переконливо свідчить, що В.О. Сухомлинський один із плеяди національних педагогів у сучасних умовах, коли відбувається переоцінка всіх цінностей, коли змінюється мета виховання, переосмислюється виховне значення попередніх культурних надбань нації, залишається сам собою, його педагогічну систему немає потреби тлумачити інакше чи по-новому її використовувати. Вчителеві слід лише вдумливо ставитися до його особистісної і соціальної позиції, вміти наслідувати її в сучасних умовах.

Завдяки поєднанню передусім особистісного, а також національно-культурного, талановитий педагог включив українську педагогіку в загальнокультурні зв’язки, в неперервний світовий культурний процес. В.О. Сухомлинський навчав нас розглядати споконвічне й нові прогресивні традиції у єдності, як

національну пам'ять, своєрідний генетичний виховний код нації, підґрунтя її культури.

Переоцінка цінностей у педагогіці є нічим іншим, як відбором того змісту, тих методів і форм, які забезпечують на новому рівні культурного буття високі педагогічні результати. Теорія і практика В.О. Сухомлинського відповідає сьогоденню, вона випередила свій час, хоч його інноваційна виховна система, створена в тоталітарному суспільстві, об'єктивно не могла бути повністю в ньому задіяною. Вона забезпечує нам широкий простір для творчості в умовах діалогу культур усіх етносів, що споконвіку живуть в Україні, і відкритості до народів Європи і світу. Гуманістично спрямована, людино- і суспільствотворча педагогічна спадщина В.О. Сухомлинського відповідає нашому часові, допомагає долати породжені ним суперечності, особливо щодо індивідуального і соціального у виховному процесі сучасної школи.

Отже, видатному українському педагогу належить розробка наукових основ концепції особистісно-соціального виховання, виведеної із практики і перевіреної його творчим досвідом.

Ідеї гуманістичного виховання особистісного і соціального спрямування набули широкого міжнародного розвою, ввійшли в свідомість працівників освіти, учительства, вчених, батьків, усіх, хто причетний до великої і складної справи виховання як відносно самостійного виду педагогічної діяльності з формування самоактивності особистості.

Як видно із раніше викладеного, функція виховання може реалізуватися на основі різних підходів, а в зв'язку з цим – на різних рівнях. Проте в сучасних умовах розбудови нашої держави найбільш педагогічно доцільним є доведений нами і підтверджений творчістю В.О. Сухомлинського особистісно-соціальний підхід, який є сукупністю індивідуального, природного і суспільного в людині, і забезпечує її самоактивність. Якщо навіть вести мову про самовиховання, то все ж його мета і зміст залежить не лише від позиції людини щодо себе (якою вона була, є, якою хоче бути), а й від соціальних умов – суспільної моралі, культури, цивілізаційного рівня розвитку країни.

Розроблена нами на основі особистісно-соціального підходу нетрадиційна, особистісно-гуманістична парадигма виховання має в основі антропоцентричний підхід у його широкому значенні, що, базуючись на природничо-науковій і гуманітарній методологічних позиціях, на досягненнях гуманістичної вітчизняної і світової педагогіки, обґрунтовується з урахуванням сучасних надбань наукової думки.

Акцентуючи увагу на тому, що виховання детермінується сучасними соціальними процесами, в особистісно-гуманістичній парадигмі доведена необхідність гармонізації інтересів і потреб особистості із потребами суспільства. Усвідомлення цього потребує піднесення ідейно-громадянської позиції освіти, гуманістичного особистісно орієнтованого спрямування діяльності навчально-виховних закладів усіх типів як на можливості та інтереси дитини, так і на запити суспільства. Це привело нас не лише до висновку про розуміння виховання як особистісно-соціального феномена, а й про підґрунтя в його практичному здійсненні природного фактора дитини, разом з усвідомленням нею свого місця в суспільному розвитку, необхідність організації “саморуху” особистості, її самоактивності як головного завдання і критерію виховання.

У світі відомі різні концепції, підходи, парадигми виховання і освіти. Їх пошук у цивілізаційному поступі вічний і безкінечний, а їх успішність і результативність перевіряється найвищим критерієм істини – практикою.

Значення виховання як особистісно-соціального феномена в умовах демократичного, активного суспільно-економічного розвитку України зростає й актуалізується.

- 9. Використовуючи поданий допоміжний матеріал і творчість В.О. Сухолінського підготуйте реферат „Моя педагогічна віра”.**
- 10. Напишіть твір-есе „Моє уявлення про щастя”.**

11. Дайте письмові відповіді на наступні питання:
12. Що вважав В.О. Сухомлинський важливою умовою розвитку особистості?
13. У чому вбачав видатний педагог сутність мудрої і осмисленої любові до дитини?
14. Чому В.О. Сухомлинський ототожнював поняття „любов до дітей” і „педагогічна культура”?
15. Що розумів великий педагог під унікальним педагогічним „ключиком”?
16. Чому В.О. Сухомлинський вважав, що процес навчання — це насамперед людські стосунки?

Наукові узагальнення, висновки, роздуми і практичні поради видатного педагога В.О. Сухомлинського

Я тридцять три роки працюю в школі, і тридцять три роки мені не дає спокою думка: як створити людину з багатою, щедрою, благородною душею, готовою віддати свої багатства людям?

Людська душа. Я вдумуюся в ці слова, і бачу родюче поле, на якому треба виростити пшеничний колос. Не будеш вирощувати колосу, не будеш орати землю й зрошувати її потом, запліднювати турботами і тривогами, — поле буде пустирем, а на пустирі виросте чортополох. Душа не може жити без святині. Щось для людини стає дорогим і непорушним, невикорінним і незнищеним. Суть комуністичного виховання і полягає, на моє тверде переконання, в тому, щоб у кожному людському серці утверджувати справді людську святиню, щоб повнозерним пшеничним колоском на родючій ниві став наш комуністичний ідеал щастя.

Альою і омегою моєї педагогічної віри є глибока віра в те, що людина є така, яке в неї уявлення про щастя. Якщо мені, вихователю, — а вихователь є творцем людської душі, плугатарем і сіячем, — якщо мені не вдалося посіяти справді людське, тобто комуністичне, насіння щастя, в душі може утвердитися інша свя-

тиня, і тоді ідолом, богом може стати кам'яна будка для цепного пса, благополуччя «тепленького містечка».

... Дитинство — щоденне відкриття світу. Треба, щоб це відкриття стало передусім пізнанням людини і Вітчизни. Щоб у дитячий розум і серце входила краса справжньої людини, велич і незрівнянна краса Вітчизни. Я піклуюся про те, щоб, пізнаючи людину, кожний переживав подив, потрясіння, радість, трепет серця і готовність відстоювати святині Вітчизни. Я добиваюся того, щоб образ справжньої людини, думка про неї, душевний порив були для мого вихованця рідним, непорушним, незрівняним.

Виконайте завдання (за вибором)

17. Розкрийте зміст і виявіть залежність понять „людська святиня”, „ідеали”, „щастя”, як їх розумів видатний педагог.
18. Згадайте залежність щастя людини від освіти і виховання, сформульовану Г.С. Сковородою. Чи згодні Ви з цим?
19. Організуйте педагогічні читання на тему “Дитинство – щоденне відкриття світу”.
20. Складіть план однієї із статей В.О. Сухомлинського (Вибр. тв. Т. 1 – С. 62-613).
21. Який сенс укладав В.О. Сухомлинський у введене ним поняття „подорож до людини”?
22. У чому вбачав педагог найяскравіший наслідок виховання? В чому вбачаєте його ви?
23. Чи поділяєте ви думки В.О. Сухомлинського щодо „бачення себе”, „порівняння і зіставлення з моральним ідеалом”, його твердженням, що “людина є така, яке в неї уявлення про щастя”. Завдання виконайте письмово.

ФРАГМЕНТИ ТВОРЧОСТІ В.О. СУХОМЛИНСЬКОГО

Людина з дитинства повинна бачити світ у світлі ідеалу, щоб її життя було сходженням на вершину ідеального. Ідея — не завчена істина, яку людина принагідно може проголосити. Ідея — це біль серця за правду, істину, красу. А ідейне виховання немислиме без самостійного життя душі, без бажання піднятися вище в своєму моральному розвитку.

Я не один рік думав: у чому виявляється найяскравіше наслідок виховання? Коли я маю моральне право сказати: мої зусилля дали плоди? Життя переконало: перший і найвідчутніший наслідок виховання виявляється в тому, що людина почала думати сама про себе. Замислилася над питанням: що в мені доброго і що поганого? Найвитонченіші методи й прийоми виховання будуть порожніми, якщо вони не приведуть до того, щоб людина подивилася на саму себе, замислилася над власною долею. І якщо мене тривожать і непокоять вчинки тієї чи іншої людини, її поведінка, — пояснення я шукаю у відповіді на запитання: що думає людина про саму себе? З ким і з чим вона порівнює себе, своє життя? Що її надихає, захоплює в тих конкретних людях, з якими вона стикається? Проти чого протестує, обурюється її душа?

Бачення самого себе, зіставлення і порівняння себе з моральним ідеалом — це найтонші порухи душі. Ювелірна майстерність виховання, по суті, і полягає в тому, щоб уміло керувати цим процесом. Кінцева мета педагогічного керівництва — виховати людину-патріота, борця, відданого комуністичним ідеалам, людину чистої і благородної душі.

Щоб у людини утвердилася висока ідея, треба дати їй азбуку людської культури. Адже ідейне життя — це життя думки, розуму, на варті якого стоїть чуйне серце. Ось одна із істин моєї педагогічної віри: в юному серці і розумі треба виховувати тонку чуйність до людини. Брати близько до серця радощі й гіркоти Вітчизни здатний лише той, хто не може байдуже пройти повз радощі і гіркоти окремої людини, хто б вона не була: близька чи далека, знайома чи незнайома. Ідейне життя

в моїй системі практичної педагогіки починається з подорожі до людини.

В.О. Сухомлинський. Моя педагогічна віра // Вибрані твори: В 5-ти т.— Т. 5. — Київ, 1977. — С. 394-397.

Дайте відповіді

24. У чому полягає місія сільської школи сьогодні?
25. Що, на вашу думку, потрібно зробити, щоб „світ сільської школи був царством думки, книжки, читання, глибокої поваги до знань, науки, культури”?
26. Чи поділяєте ви думку В.О. Сухомлинського, що „село починається з школи”?
27. Чи продовжує сільська школа сьогодні задавати тон всьому інтелектуальному, культурному і духовному життю села?
28. Які заходи здійснюються і ще необхідні для піднесення сільської школи?
29. Зверніться до роздумів О.А. Захаренка про сільську школу.
30. Письмові відповіді *обґрунтуйте* і *висловіть* своє ставлення в творі-есе до піднятих видатним педагогом проблем.

“ОСОБЛИВА МІСІЯ”

Сільська школа далеко не те, що школа міська. На неї тепер покладається зовсім особлива місія. Сільська школа — найважливіший, головний, іноді, в силу умов, що складаються, єдиний осередок культури. Вона задає тон всьому інтелектуальному, культурному і духовному життю села.

Незмірно зросла культура виробництва, здійснюється велике перетворення в праці, в побуті, в свідомості. Не влада землі, а

уміння над нею владарювати визначає життя і працю сьгоднішнього селянина.

Понад шістдесят процентів молодих людей, що закінчили сільську середню школу, назавжди залишають села і ніколи назад не повертаються; понад дев'яносто процентів селян, що закінчили вузи, стають міськими жителями. Якщо вдуматися в це явище, то в ньому є щось не тільки тривожне, а й небезпечне. Якщо й надалі краща, інтелектуально найрозвиненіша наша частина сільської молоді залишатиме село (масштаби цього явища подекуди не зменшуються, а зростають), то в розвитку сільськогосподарського виробництва настане застій. Інтереси всього нашого суспільства потребують, щоб село збагачувалося інтелектуально розвиненими і вихованими молодими людьми. Без них неможливий ні науково-технічний прогрес, ні духовне життя села.

Сільська молодь залишає, прагне залишити село тоді, коли інтелектуальне життя школи і колективів дорослих трудівників не може задовольнити її вимог і запитів.

Поліпшити викладання, підвищити якість знань у сільській школі просто неможливо без піднесення культурного, духовного рівня життя всієї школи і особливо сільської сім'ї.

У сільській школі, на мій погляд, треба думати насамперед про ту атмосферу, в якій відбувається навчання. Треба добиватися, щоб у сім'ї і в школі панувала книжка. Щоб взагалі світ сільської школи був царством думки, книжки, читання, глибокої поваги до знань, науки, культури.

Село починається з школи; культура села починається з культури сільського учителя. Головна виховуюча сила в сільській школі — духовне багатство, знання, ерудиція, кругозір педагога.

*В.О. Сухомлинський. Особлива місія
// Вибрані твори: В 5-ти т. — Т. 5. — Київ,
1977. — С. 418-421.*

В.О. Сухомлинський, випереджуючи час, в умовах тоталітаризму поставив і розв'язав завдання про те, що „школа мусить стати колискою людської особистості”.

Використовуючи знання з теми „Загальні методи виховання”, напишіть твір-есе на одну із тем, сформульованих із цитат В.О. Сухомлинського:

31. “Запам’ятайте методи духовно-морального виховання школярів”.
32. „Засоби виховання людини, найбільшої цінності, яку суспільство довірило педагогам”.
33. „Дитина – це цілий світ, педагогам належить його підняти до самопізнання і самовдосконалення”.
34. „Виховання – це піднесення людини, постійне, копітке, великотрудне і радісне”.

Підготуйте усні фіксовані виступи за узагальненнями В.О. Сухомлинського:

35. “Без довір’я немає виховання”.
36. „Школа – світоч розуму”.
37. „Становлення людського „Я” в шкільному колективі”.
38. „Фізичні покарання руйнують духовний зв’язок дорослих і дітей, прирікають на невдачі всі виховні зусилля школи і сім’ї”.
39. „Повага до дитини несумісна з приниженням, як несумісна і з „сильними”, „вольовими” засобами впливу – гриманням, стуканням по парті, погрозою”.
40. „Педагогічна мудрість полягає в тому, щоб бачити свого учня очима творця”.

Фіксовані виступи мусять включати, крім висновків В.О. Сухомлинського, знання досягнень педагогічної науки і досвіду сучасних педагогічних колективів.

ФРАГМЕНТ ПРАЦІ В.О. СУХОМЛИНСЬКОГО

Дехто уявляє собі школу тільки як комору знань, щодня приходить сюди учень, бере якусь частину цінностей з комори... Чим менше взяв, тим гірше. Мало бере – пропаща людина.

Забуваємо ми, що призначення школи в державі, яка написала на своєму прапорі «Усе в ім'я людини...», незмірно складніше.

Ми, педагоги, стоїмо біля колиски людини, особистості — цієї величезної цінності, яка становить головне багатство суспільства і яку суспільство довірило нам. Чи пам'ятаємо ми про це?

Якось мені довелося зайти в хороше, нове приміщення школи. Усе тут було прекрасне: і навчальні кабінети, і світлі коридори, і духова поряд із спортивним залом. Але хтось з дітей посадив чорнильну пляму на свіжопофарбовану панель. І тут, біля чорнильної плями, зібралися директор, його заступник по господарству, чергові. Усі по черзі скребли, змивали пляму. А біля під'їзду школи грали в м'яча два шестикласники. Вони не пішли на урок. І ніхто не помітив цього — ні директор, ні вчителі. Не помітили ні зараз, ні через годину... Як могло статися, що чорнильна пляма на панелі закрила перед педагогами найважливіше, що є в школі, — дітей, їх неблагополучність, бачиш, скільки старань докладає іноді школа, щоб позбутися поганого учня, скільки винахідливості при цьому виявляється, шкода стає сил і енергії, що заслуговують на краще застосування, шкода невикористаних можливостей. Адже кожна, буквально кожна без винятку дитина — це цілий світ. Світ ще не відкритий і не досліджений. Нам, педагогам, його відкривати. Нам підняти цей світ до самопізнання і самовдосконалення.

Можливо, я погрішу проти наукової точності, відповідаючи на запитання, що таке виховання, але, на мій погляд, це піднесення людини, постійне і копітке, великотрудне і радісне.

Істоті, ще народилася в людському колективі і усвідомлює своє «я» в цьому колективі, хочеться бути хорошою. Хочеться, щоб люди вважали її хорошою. І наша місія — це бажання всіляко розвивати. Зрозумійте драму, яка розвивається часом у душі дитини. В інших букви виходять красиві, а в мене не виходять. Інші легко розв'язують задачу, а в мене чомусь «не виходить». Інші хороші, а я поганий. Поганий сьогодні, поганий завтра... У дитячому розумі ще не може вкластися, чому він, такий самий учень, як і інші, і раптом поганий. Йому соромно. А потім уже не соромно, дитина звикає до того, що вона не така, як усі. В неї утверджується переконання: не всім же бути хорошими, комусь і

поганим треба бути. Відбувається огрублення, окостеніння душі, і я не знаю нічого сумнішого в школі.

Я викликаю цього «мудрого» батька в школу і кажу йому: «Ваш Ваня — ледар, не хоче вчитися», — відбувається елементарна річ: я, учитель, якому, звичайно, не до лиця займатися побоями, б'ю хлопця руками батька. Стаю співучасником злочину.

... Ремінь не тільки принижує гідність дитини, але й розбещує її душу, пробуджуючи в ній найтемніші, найпідліші риси, богузтво, людиноненависництво і лицемірство» Найстійкішими, найнепримиреннішими до зла стають ті, хто не знав у дитинстві ні шльопанців, ні запотиличників.

... Руйнуючи духовний зв'язок дорослих і дітей, ремінь явно прирікає на невдачу всі виховні зусилля і батьків, і вчителів. Якщо від маленької дитини під страхом побиття можна добитися показної доброзвичайності, то підлітка вже не відшмагаєш. Чим же замінити ремінь, який утратив владу? Такому покарання не страшні, а розумне і сердечне слово незрозуміле. Тут кінчаються і батьківський авторитет, і батьківська влада. Далі людина буде полишена сама на себе і на випадок.

Не можна миритися і з тим, що деякі педагоги — чи то через низьку педагогічну культуру, чи то через невміння підкорити емоції розуму, — вдаються до духовного ремінця. Повага до дитини несумісна з приниженням, як несумісна і з «сильними», «вольовими» засобами впливу — гриманням, стуканням по парті, погрозою.

... Школа — не комора знань, а світоч розуму. Всі діти не можуть бути з однаковими здібностями. І найважливіше завдання школи — виховання здібностей.

Хіба можна бути спокійним, коли в навчанні, яке має давати радість буття і радість пізнання, дитині стає незатишно і страшно? Страшно і незатишно тому, що і сьогодні, і завтра, щодня вона відчуває: я поганій. У мене є і ще такий лист: «Дівчина моя не встигає. Двійки і двійки. Приходить додому засмучена. Якось уночі прокидаюся, чую — плаче. «Що з тобою, донечко?», — «Мамо, поїдьмо, туди, де нема школи...»

Підносити людину на ниві навчання — це означає ніколи не забувати, що ми маємо справу з дитячою, незміцнілою думкою. В однієї вона як стрімка річка, інша — тугодум. Не поспішайте ставити оцінку, не перетворюйте її в ідола. Не ставте взагалі в початкових класах «двійок» — це канчук і палиця. Не підрубуйте корінь бажання бути хорошим.

Я за те, щоб збудити в людини повагу до самої себе. А коли дитина поважає саму себе, вона сама ставитиме до себе вимоги, які висуває учитель.

Школа — це місце, де розвиваються найскладніші, які тільки можуть бути в світі, людські відносини. Складні тому, що відбувається велике і важке, радісне і болісне творення людини. Педагогічна мудрість у тому й полягає, щоб бачити свого вихованця очима творця.

*В.О. Сухомлинський. Обережно:
Дитина // Вибрані твори: В 5-ти т. —
Т. 5. — Київ, 1977. — С. 422-426.*

Виконайте 3-5 завдань (за вибором)

41. Доведіть і обґрунтуйте, у чому полягає взаємозв'язок понять „діяльність”, „спілкування”, „відносини”?
42. Розкрийте зміст і залежність понять „виховання”, „навчання”, „самовиховання”.
43. Покажіть зв'язки і залежності схематично.
44. Прокоментуйте узагальнення В.О. Сухомлинського: „Виховуємо ми не тільки ідеями, закладеними в знаннях, які ми даємо учням, але насамперед тим, як ці знання і закладені в них ідеї несемо в клас до людини, до її душі своєю душею”.
45. Свої думки підтвердіть конкретними прикладами.
46. Подумайте і викладіть у письмовій формі, як сформува-ти душевні, суб'єкт-суб'єктні взаємини вчителя і учня, щоб виховання відбувалося ефективніше.

47. З'ясуйте на основі праць педагога, в чому вбачає В.О. Сухомлинський корінь етики взаємовідносин педагога і вихованців? Доведіть його правильність.
48. Доведіть, які мусять бути відносини у школі, щоб „не зводити духовний світ маленької людини до навчання”? Відповідь обґрунтуйте.
49. В.О. Сухомлинський стверджує, що „місія педагога не в тому, щоб механічно перекладати знання із своєї голови в голову дитини. Навчання — це насамперед людські відносини”. Обґрунтуйте той рівень відносин учителів і учнів, який мусить бути в навчанні і вихованні: співвідпорядкування, співробітництво чи співтворчість?
50. Чи погоджуєтесь ви ще з одним визначенням В.О. Сухомлинського: виховання — „найтонше душевне доторкання людини до людини”, яке він уточнює, що таке доторкання повинно бути сердечним. Обґрунтуйте відповідь.
51. Розкрийте зміст заповіді педагогічної етики, яку педагог вважає першою: „Школа — світ душевних людських доторкань”.
52. Які, на Вашу думку, знання й особистісні якості необхідні вчителю, щоб виконати заповідь В.О. Сухомлинського „... не придушити й зломити, а піднести та підтримати, не знеособлювати внутрішні духовні сили дитини, а стверджувати почуття власної гідності — лише так можна здійснювати свою владу над дитиною, лише при таких умовах ваша влада може бути мудрою”.
53. Запам'ятайте й керуйтеся в своїй праці висновком В.О. Сухомлинського: „Справжня педагогічна етика полягає в тому, щоб дитина сприймала насамперед добро й виховувалася добром”.
54. Порівняйте це твердження В.О. Сухомлинського з педагогічним кредо Януша Корчака.

ФРАГМЕНТИ ПРАЦЬ В.О. СУХОМЛИНСЬКОГО

У нашій справі, шановні колеги, виховний аспект завжди був і буде провідним; яким би «очищеним» від виховання не було навчання, воно є насамперед вихованням, моральним формуванням людської особистості. Немає і не може бути, не повинно бути навчання, «непричетного» до виховання. Виховуємо ми не тільки ідеями, закладеними в знаннях, які ми даємо своїм учням, але насамперед тим, як ці знання і закладені в них ідеї несемо в клас ми, живі люди, тим, що людина доторкається до людини, до її душі своєю душею.

Подумаємо разом, колеги, над етичною суттю нашої праці. Ідеї наші могутні самі по собі, але вони стають у багато разів сильнішими, якщо доносить їх до юних сердець той, кого юні поважають, кому вірять. Віра у вихователя, довіра до нього — це, на мій погляд, корінь етики взаємовідносин педагога і вихованців.

Ні, у нашій праці не може бути нічого маленького. Кожна людина — це цілий світ думок, почуттів, переживань. Ми не маємо права не помітити, не побачити того, як «приторкається» особа до колективу і колектив до особи. Етика педагога не допускає, щоб вихованець почував себе самотнім, носив у собі неподілене горе або неподілену радість. Адже не можна зводити духовний світ маленької людини до навчання. Якщо ми намагатимемося, щоб усі сили душі дитини були зайняті уроками, життя її стане нестерпним. Вона повинна бути не тільки учнем, а насамперед людиною з багатогранними інтересами, запитамі, прагненнями.

Та й до навчання, до успішності, до того, знає чи не знає дитина, — до всього цього треба підходити по-людському, з людського погляду. Місія педагога не в тому, щоб механічно перекладати знання із своєї голови в голову дитини. Навчання — це насамперед людські відносини. І кожний з нас, педагогів, залишається для дитини людиною, в яку дитина вірить, якій довіряє, — доти, поки ми даємо радість.

Ви стаєте для дитини ненависною людиною, якої вона боїться і яку зневажає, коли Ви завдали їй страждання. А страждання

починається вже з того, що в дитини щось не виходить. А вчитель вважає її винуватцем і приголомшує двійкою.

... Дитинство дуже тендітне — нам, педагогам, треба завжди пам'ятати про це. Буває — з погляду старших — дитині ніби ніхто не зробив зла, а насправді випадково вимовлене слово або, навіпаки, мовчання різоне, як гострий ніж.

... Виховання — найтонше душевне доторкання людини до людини, і, якщо ми хочемо, щоб вихованець наш виріс справжнім громадянином, який розуміє обов'язок і відповідальність, уміє бути добрим і непохитним, ласкавим і суворим, люблячим і непримиренним до зла, ми повинні доторкатися до нього сердечно.

... Школа — світ душевних людських доторкань. Нехай це буде першою заповіддю нашої педагогічної етики. Відкидайте примітивні міркування про те, що, мовляв, у школі не можна «розводити ніжності» — це призведе до виховання м'якотілості, слабовілля. Все це не так. Різкість, грубість «сильнодіючі», «вольові» прийоми (окрик, погроза) обгрублюють людське серце, роблять його байдужим до навколишнього світу й до самого себе. А де байдужість, там не може бути й справжнього людського благородства.

Наша місія — оберігати дитяче серце від болю, бід, страждань. Якнайменше необережних душевних доторкань! Справжня педагогічна етика полягає в тому, щоб дитина сприймала насамперед добро й виховувалася добром.

В.О. Сухомлинський. Лист про педагогічну етику // Вибрані твори: В 5-ти т. — Т. 5. — Київ, 1977. — С. 593-600.

Дайте письмові відповіді

- 55. З'ясуйте й обгрунтуйте, яке місце серед основних напрямів змісту виховання має фізичне виховання?**
- 56. Використовуючи знання з педагогіки і психології, розкрийте, чому в Павлівській середній школі стало прави-**

лом проводити змагання на першість з краси, граціозності, гармонії рухів, а швидкість вважається другорядним елементом?

57. Здійсніть ретроспективний аналіз педагогічного процесу Павлівської середньої школи і школи, де ви проходили педагогічну практику.

58. Поясніть, як ви розумієте поняття „здоровий спосіб життя” і доведіть його актуальність в сучасних умовах.

Заняття фізкультурою і спортом відіграють певну роль у всебічному розвитку учнів лише тоді, коли вся навчально-виховна робота пройнята турботою про здоров'я.

Ми добиваємося того, щоб виконання гімнастичних вправ давало насолоду, стало потребою організму. Людина повинна займатися спортом не тільки для досягнення успіху в змаганнях, а й для формування своєї фізичної досконалості ...

... Самовиховання краси постави — один із головних стимулів, що спонукають учнів щодня робити ранкову гімнастику.

... Ми прагнемо привести вихованців до переконання, що завдяки регулярним вправам у них не тільки розвивається краса тіла, гармонія рухів, а й формується характер, гартується сила волі.

Організуючи виконання таких вправ, як біг, ходьба на лижах, плавання, ми надаємо великого значення естетичному задоволенню. З цих та інших видів спорту в нас стало правилом проводити змагання на першість з краси, граціозності, гармонії рухів, а швидкість вважаємо другорядним елементом. Тут не тільки демонструється, а й створюється краса, фізична досконалість, тобто досягається головна мета фізичного виховання. Взагалі ми вважаємо неприпустимими змагання, де єдиним критерієм успіху є швидкість рухів. Це прищеплює нездоровий азарт, честолюбство. У таких змаганнях часто немає краси, відсутні естетичні вимоги і, що особливо неприпустимо, немає справжньої масовості і не враховуються індивідуальні можливості. Не

можна перетворювати спорт із засобу фізичного виховання всіх дітей у засіб боротьби за особистий успіх, не можна ділити дітей на здібних і нездібних щодо занять спортом, не можна розпалювати нездорові пристрасні ажіотажем боротьби за уявну честь школи.

Спорт стає засобом виховання тоді, коли він — улюблене заняття кожного.

В.О. Сухомлинський. Фізичне виховання на уроках і спорт // Вибрані твори В 5-ти т.— Т. 4. — Київ, 1977. — С. 140-142.

Організуйте фіксовані виступи. Проведіть дискусію на одну із тем праць В.О. Сухомлинського (за вибором).

59. „Роби все так, щоб людям, які тебе оточують, було добре”;
60. „Хто в дитинстві бачить тільки себе і не бачить людей, керується лише своїми бажаннями і не хоче визнавати інтересів колективу, той виростає себелюбцем, егоїстом”;
61. „Люди дають тобі щастя дитинства, плати їм за це добром”;
62. „Життя без праці неможливе”;
63. „Безсердечність породжує байдужість, байдужість породжує себелюбність, а себелюбність — джерело жорстокості”;
64. „Не будь байдужий до зла. Борись проти зла, обману, несправедливості”;
65. „Моральні цінності повинні стати особистим духовним багатством кожного вихованця”.

Дайте письмові відповіді на поставлені запитання.

66. Які основні напрями виховання в загальноосвітній школі вам відомі?
67. Чому в усі часи найактуальнішим залишається моральне виховання дітей та молоді?

68. Які саме загальнолюдські норми моральності розкриває В.О. Сухомлинський перед дітьми?
69. Чому ці норми педагог називає азбукою моральної культури?
70. Як ви розумієте „межу між тим, що тобі хочеться, і тим, що можна”?
71. Чому В.О. Сухомлинський закликав до того, щоб „було менше пишних фраз про мораль, а якнайбільше дбайливого шліфування людських учинків”?

Прокоментуйте і письмово обґрунтуйте моральні заповіді В.О. Сухомлинського:

72. „... Вам щедро дають усі блага, але і від вас чекають добра”.
73. „Усі блага і радощі життя створюються працею. Без праці не можна чесно жити... Навчання — твоя перша праця. Тому ми добиваємося, щоб кожен учень у роки дитинства втілював у працю сили своєї душі, пишався тим, що він особисто зробив”.
74. „Утвердити в кожній людині доброту, сердечність, чуйність, готовність прийти на допомогу, чутливість до всього живого і красивого — елементарна, азбучна істина шкільного виховання, з цієї істини починається школа”.
75. „Ми спонукаємо дітей до виявлення турботи про людей, насамперед про матір і бабусю, про батька і дідуся... Щоб не було поганого, треба вчити тільки доброго”.
76. „Ми вбачаємо важливе завдання у вихованні громадянської непримиренності, активності в боротьбі із злом, неправдою”.
77. „Дитячому серцю боляче, якщо зло лишається безкарним... Коли діти бачать, що добро торжествує, вони з більшим ентузіазмом включаються в працю для суспільства”.
78. „... Для бесід... ми вибираємо такі факти, ситуації, взаємовідносини між людьми, які дивують, вражають ді-

тей величчю, красою того, що зробила людина в ім'я загального добра”.

79. Внесіть до свого педагогічного портфоліо найголовніші моральні заповіді В.О. Сухомлинського.

“МОРАЛЬНІ ЗАПОВІДІ”

1. Ти живеш серед людей. Не забувай, що кожний твій вчинок, кожне твоє бажання позначається на людях, що тебе оточують. Знай, що є межа між тим, що тобі хочеться, і тим, що можна. Перевіряй свої вчинки, запитуючи сам себе: чи не робиш ти зла, незручності людям? Роби все так, щоб людям, які тебе оточують, було добре.

Роз'яснюючи це моральне повчання, ми показуємо на прикладах, як поводити себе серед людей: ти щось хочеш, подумай, чи не завдаси ти людям неприємностей, зробивши так, як хочеш. Ось, наприклад, на алеї цвітуть троянди, і тобі захотілося зірвати квітку. Подумай, що буде, якщо кожний учень задовольнить таке саме бажання. Квітучий кущ перетвориться на оголене пруття.

Дитяче серце надто чутливе до прищеплювання цих думок, дитяча душа глибоко переживає радість здійснення добра для людей. Якщо таке моральне повчання підкріплюють добрими настановами, спонуканнями до добрих справ для людей, у серці з малих років утверджуються внутрішні духовні сили, що обмежують бажання і вередування. А це дуже важливо для формування громадянської порядності. Хто в дитинстві бачить лише себе і не бачить людей, керується лише своїми бажаннями і не хоче визнавати інтересів колективу, той виростає себелюбцем, егоїстом. Вміти керувати своїми бажаннями — елементарне правило, перший рядок першої сторінки букваря моральної поведінки. Криклива, пишномовна фраза про мораль незрозуміла дитині. Якнайменше цих фраз, якнайбільше дбайливого шліфування людських вчинків, відточування звичок, що формуються.

2. Ти користуєшся благами, створеними іншими людьми. Люди дають тобі щастя дитинства. Плати їм за це добром.

Насамперед дитина усвідомить, що вона громадянин свого суспільства і що це покладає на неї великі обов'язки, вона повинна навчитися платити добром за добро. Її совість не повинна дозволяти їй бути тільки споживачем благ і радощів. І ми говоримо нашим дітям: «У тихий передсвітанок, коли ви ще спите, доярки давно вже працюють на фермі — вони готують вам свіже, поживне молоко. Кухар розпалює піч на шкільній кухні, щоб у вас був смачний сніданок. Шахтар спускається в шахту, в забій і добуває там вугілля, щоб у класі, де ви навчаєтесь, було тепло. У холоднечу і мороз тракторист їде в поле за кормом для корів, молоко яких ви п'єте. Ваші батьки, матері пішли на роботу, щоб у вас були і одяг, і взуття, щоб ви могли радіти сонцю і синьому небу. Вам щедро дають усякі блага, але й від вас чекають добра».

3. Усі блага і радощі життя створюються працею. Без праці не можна чесно жити. Народ вчить: хто не працює, той не їсть. Назавжди запам'ятай цю заповідь. Нероба, дармоїд — це трутень, що пожирає мед працюючих бджіл. Навчання — твоя перша праця. Йдучи до школи, ти йдеш на роботу.

Щоб утвердити в дітей звичку до праці, виховати в них справжню працюючість — як перший громадянський обов'язок, ми створили в школі атмосферу праці і суворої непримиренності до лінощів, недбайливості, неробства, нехлюйства. Маленький нероба — це живучий корінь дармоїдства і паразитизму. Не можна допускати, щоб у суспільстві були маленькі нероби. Зрозуміти ту істину, що життя без праці неможливе, дитина може лише тоді, коли вона живе в колективі радощами праці, а ці радощі ні з чим не зрівнянні. Напружуючи свої сили, людина робить не те, що їй хочеться, а те, що треба, і зрештою, переживаючи радість за зроблене для людей, хоче робити те, що треба для загального добра. Вже в сім-вісім років діти в нас закладають маленькі сади і виноградники, перетворюють пустирі в квітучі куточки. Ми добиваємося, щоб у 12-13 років підлітки вже бачили сад, створений їхніми руками, — ось де джерело радості праці. Так уже з

дитинства вони відчують себе трудівниками. Кожний з них у роки отрочтва і ранньої юності бачить у результатах своєї праці, як у дзеркалі, самого себе — свою майстерність, силу волі, думку, наполегливість, і в серці в нього утверджується почуття: жити без праці неможливо. Передавання іншому, утвердження в свідомості працьовитості — процес глибоко індивідуальний. Тому ми добиваємося, щоб кожний учень уже в роки дитинства втілював у працю сили своєї душі, пишався тим, що він особисто зробив: виростив дерево, збудував діючу модель машини для кабінету. Якщо цього не було досягнуто в дитинстві, починати таке виховання в роки отрочтва і ранньої юності в тисячу разів важче. Азбука моральності засвоюється в дитинстві.

4. Будь добрим і чуйним до людей. Допомагай слабким і беззахисним. Допомагай товаришу в біді. Не завдавай людям прикrostі. Поважай та шануй матір і батька — вони дали тобі життя, вони виховують тебе, вони хочуть, щоб ти став чесним громадянином, людиною з добрим серцем і чистою душею.

Утвердити в кожній людині доброту, сердечність, чуйність, готовність прийти іншому на допомогу, чутливість до всього живого і красивого — елементарна, азбучна істина шкільного виховання, з цієї істини починається школа. Безсердечність породжує байдужість, байдужість породжує себелюбність, а себелюбність — джерело жорстокості. Щоб запобігти безсердечності, ми виховуємо дітей у дусі сердечної турботи, тривоги, неспокою про живе і красиве — про рослини, про квіти, про птахів, про тварин. Дитина, яка бере близько до серця, що в зимову холоднечу синичка беззахисна, і рятує її від загибелі, оберігає деревце, ця дитина ніколи не стане жорстокою, безсердечною і щодо людей. І навпаки, якщо маленька людина ламає, безжалісно нищить живе, прекрасне, вона може стати маленьким тираном, що знущується над близькими. Скільки таких тиранів є в житті... Ось семирічний малюк збирається до школи: він ніяк не зашнурує черевик, сердито рве шнурок, кидає взуття. Йому хочеться, щоб мати стривожилася, занепокоїлась, навіть заплакала... І коли він доводить матір до сліз, то відчуває полегшення. Це і є те «неви-

не» тиранство, проти якого треба тактовно, чуйно, але нещадно боротися. Дитина повинна відчувати, що в кожній людині є серце, яке треба берегти, що завдати їй болю — велике лихо. Нехай дитяче серце хвилюється за долю живого і красивого; йому тоді буде чуже розбещене почуття солодкого задоволення від думки, що чиєсь серце страждає через нього.

Ми добиваємося, щоб кожна дитина піклувалася про квіти і рослини, про птахів і тварин, про рибок в акваріумі. Ця праця відточує сердечну чуйність, пробуджує бажання робити добро. Ми спонукаємо дітей до виявлення турботи про людей, насамперед про матір і бабусю, про батька і дідуся. Уже в перший день занять ми розповідаємо малятам-першокласникам про те, як важко буває їх батькам, який нелегкий життєвий шлях пройшли їхні дідусі і бабусі. Цього ж дня дитина саджає на домашній присадибній ділянці яблуню матері, яблуню бабусі, яблуню батька, яблуню дідуся. Вона доглядає деревця (звичайно, про це їй доводиться часто нагадувати, буквально вести за руку). Настає день, коли на цих деревах досягають плоди, дитина несе їх своїм рідним (цього також треба навчити, тисячу разів нагадати). Якщо вам вдалося добитися того, що ці миттєвості стали для дитини найрадіснішими в її житті, отже, ви вклали в її серце моральні цінності. Ми не віримо в те, що моральні пороки — це наслідок лише пережитків капіталізму в свідомості. Моральні пороки виявляються і там, де нема справжнього виховання, де маленька людина росте як маленький божок, якому все дозволено, чи, навпаки, як бур'ян, — її ніхто не вчить ні доброго, ні поганого. Щоб не було поганого, треба вчити тільки доброго.

5. Не будь байдужий до зла. Борись проти зла, обману, несправедливості. Будь непримиренним до того, хто прагне жити за рахунок інших людей, завдає лиха іншим людям, обкрадає суспільство.

Ми вбачаємо важливе завдання у вихованні громадянської непримиренності, активності в боротьбі із злом, неправдою. Не можна допускати, щоб діти мовчки дивилися на марнотратство, лінощі, недбайливість, нелюдськість. Та оскільки носіями зла

часто бувають дорослі, у виховній роботі в цьому напрямі потрібні великий такт, вдумливість.

... Дитячому серцю боляче, якщо зло лишається безкарним. Тому ми добиваємося, щоб людину, яка спричинила зло, громадськість примусила попрацювати — відшкодувати заподіяні нею збитки. Коли діти бачать, що добро торжествує, вони з більшим ентузіазмом включаються в працю для суспільства. Якщо дитина обурюється злом, яке побачила в житті, висловлює своє обурення, — це добре. Але вона повинна також уміти робити добро, вміти утверджувати в житті добро своїми вчинками. В протилежному разі вона може стати пустопорожньою базікою, демагогом, «викривачем», що нічого не робить для торжества добра і правди.

... Завдання школи — на основі моральних цінностей, створених, здобутих, завойованих старшими поколіннями, створювати реальні моральні, високоідейні, громадянські відносини в колективі. Моральні цінності повинні стати особистим духовним багатством кожного вихованця. Цього досягають за умови, коли моральна ідея, розкрита перед розумом і серцем вихованця в яскравому образі, пробуджує в нього глибокі морально-естетичні почуття. От чому для бесід, мета яких — донести моральні цінності нашого суспільства і всього людства до свідомості і серця учнів, ми вибираємо такі факти, ситуації, взаємовідносини між людьми, які дивують, вражають дітей величчю, красою того, що зробила людина в ім'я загального добра.

В.О. Сухомлинський. Моральне виховання // Вибрані твори: В 5-ти т.— Т. 4. — К., 1977. — С. 146-151.

Дайте відповіді на запитання

- 80. Як ви розумієте „школу педагогічної культури”, розкрийте її завдання і зміст?**
- 81. Які проблеми сучасної школи насамперед потребують від її керівника умілого розв’язання?**

82. Який зміст ви вкладаєте в поняття „педагогічний менеджмент”, „освітній менеджмент”, „керівництво”, „управління”?

Виконайте завдання

83. Виявіть і прокоментуйте ідеї створення школи педагогічної культури.

84. Обґрунтуйте ті проблеми школи, які в сучасних умовах актуалізуються.

85. Поясніть зв'язки і залежності понять „менеджер”, „керівник”, „директор”.

Об'єднайте відповіді на запитання і виконайте завдання.

“ШКОЛА ПЕДАГОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ”

...Головне в школі педагогічної культури — це живе безпосереднє спостереження явищ навчально-виховної роботи, роздуми про ці явища, про взаємозв'язок і залежність між ними. Справжнє керівництво школою починається, за загальним переконанням учасників цих зустрічей, там, де нескінченний потік явищ постає перед директором як взаємозв'язок проблем. У процесі обговорення явищ практичної роботи, що їх спостерігали учасники нашої школи педагогічної культури, ми звернули увагу на такі проблеми:

1. Поєднання адміністративно-господарської роботи з педагогічною, методичною, навчально-виховною. Як досягти того, щоб директор день-у-день збагачував свої педагогічні знання, удосконалював майстерність викладача і вихователя?

2. Залежність якості уроку від численних факторів: знань, кругозору, ерудиції вчителя, інтелектуального життя сім'ї і шкільного колективу, позакласної роботи, особливо позакласного читання, методичної підготовленості вчителя.

3. Гармонійний розвиток розумових здібностей учня в процесі навчання. Це одна з найважливіших і, за загальним переконанням, невідкладних проблем практичної виховної роботи. Якщо вчитель бачить своє завдання тільки в тому, щоб дати певний об-

сяг знань, і не працює спеціально над розвитком розумових здібностей дітей, якщо ця сфера педагогічної праці не є предметом пильної уваги директора школи, неминучі неуспішність, відставання учнів.

4. Інтелектуальне життя шкільного колективу і сім'ї як одна з найважливіших умов успішного навчання. Аналізуючи уроки, відповіді учнів, причини і передумови успіхів і невдач у навчанні, учасники нашої школи педагогічної культури прийшли до висновку, що розумові інтереси учнів повинні виходити за межі програми — лише за цієї умови можливе успішне навчання.

5. Виховання бажання вчитися, інтересу до знань, прагнення оволодівати духовними багатствами, жити повноцінним інтелектуальним життям. Ця проблема тисячами ниток пов'язана з усіма сторонами навчально-виховного процесу.

6. Гармонійна єдність освіти і виховання, освіченості і вихованості, перетворення знань в особисті переконання, єдність навчання і морального виховання. Вчителі і керівник школи мають особливо дбати, щоб комуністичні ідеї стали особистим духовним багатством кожного вихованця.

7. Багатство і різносторонність джерел морального розвитку школярів. Як добитися єдності моральних переконань і моральної поведінки? Жодний окремо взятий метод не може забезпечити успіху виховання. Тільки єдність багатьох умов, передумов, методів створює обстановку, яка сприяє формуванню моральної повноцінності.

8. Єдність педагогічних переконань учителів і батьків. Багаторічний аналіз процесу виховання в багатьох школах нашої країни, узагальнений на заняттях школи педагогічної культури, привів нас до висновку, що педагогічні переконання, погляди батьків — це результат цілеспрямованої роботи педагогічного колективу й активу батьків.

Ось такі проблеми, що вимагають умілого розв'язання від керівника школи.

В.О. Сухомлинський. Основні проблеми творчої праці педагога // Вибрані твори: В 5-ти т. — Т. 4. — Київ, 1977. — С. 396-397.

Виконайте наступні завдання

86. Доведіть чи спростуйте висновок В.О. Сухомлинського, що „навчання — це лише одна із пелюсток тієї квітки, що називається вихованням у широкому розумінні цього поняття”.

(Примітка. Доведення мусить бути письмовим і не лише на основі інформаційного матеріалу, поданого в посібнику).

87. Обґрунтуйте справедливість твердження В.О. Сухомлинського, що “дитинство не підготовка до життя, а найважливіший період людського життя”.

88. Виявіть ті „духовні нитки, що зв’язують педагога і учнів”, щоб душа дитини не була неначе „застебнута на всі гудзики сорочка”.

Дайте відповіді на запитання (за вибором)

89. Якими мусять бути, на ваш погляд, відносини вчителів і учнів у школі? Наведіть приклади.

90. Що є найважливішим джерелом виховання почуттів педагога і дитини?

91. Чому В.О. Сухомлинський закликав не зводити виховання до того, щоб „укласти більше знань в голови дітей”?

92. Чи правильно, на вашу думку, видатний педагог вважав виховання важчою справою, ніж навчання? Відповіді обґрунтуйте.

ФРАГМЕНТИ ТВОРЧОСТІ В.О. СУХОМЛИНСЬКОГО

Боляче бачити, що навіть у вчителів, які знають свій предмет, виховання іноді перетворюється на жорстоку війну тільки тому, що ніякі духовні нитки не зв’язують педагога з учнем, і душа дитини — застебнута на всі гудзики сорочка.

Без постійного духовного спілкування вчителя і дитини, без взаємного проникнення в світ думок, почуттів, переживань немислима емоційна культура як плоть і кров педагогічної. Най-

важливіше джерело виховання Почуттів педагога — багатогранні емоційні відносини в єдиному, дружньому колективі, де вчитель — не наставник, а й друг, товариш.

... Звичайно, не можна протиставляти «світ, затиснутий у чорній класній дошці», «світу, що пливе за вікном». Не можна навіть припустити, що обов'язкове навчання — це і насилля над душею людини, класна дошка — поневолення дитячої свободи, а світ за вікнами — справжня свобода.

... Дитинство — найважливіший період людського життя, Не підготовка до майбутнього життя, а справжнє, яскраве, самобутнє, неповторне життя.

... Працюючи директором школи, я з гіркотою помічав, як інколи спотворюється природне життя дітей, коли вчитель вбачає виховання тільки в тому, щоб вкласти якомога більше знань в їхні голови.

... Тому, що вивести дітей на галявину, побути з ними в лісі, в парку — справа значно складніша, ніж провести уроки.

В.О. Сухомлинський. Директор школи // Вибрані твори: В 5-ти т. — Т. 3. — Київ, 1977. — С. 11-17.

- 93. „Любити людство легше, – писав В.О. Сухомлинський, – ніж зробити добро рідній матері”, – розкрийте моральний зміст цього етнопедагогічного положення.**

Дайте відповіді (усно, письмово, в дискусіях)

- 94. Як ви розумієте „гуманність” людини?**
95. Чи є сучасна сім'я „справжньою школою виховання ширості, душевності й чуйності”?
96. Чи сучасна сім'я виконує свою високу виховну місію?
97. Розкрийте шляхи поліпшення виховання дітей у сім'ї.
98. Чи згодні ви з твердженням видатного педагога, що „ставлення до матері, батька, бабусі, дідуся, братів, сестер є випробуванням людяності”?

Відповіді обґрунтуйте на конкретних прикладах

...Народилося в нас і весняне свято матері. Ми знайшли в лісі галявину, яку діти назвали Суничною, — влітку тут багато ягід. Багато радісних хвилин було пов'язано в дітей з цим чудовим куточком. Своєю радістю їм хотілося поділитися з матерями. І ось у дітей народилася думка: перша квітка, що прикрасила землю, — мамі. Так виникло весняне свято матері. Діти несли матерям у цей день не тільки ніжні дзвіночки проліска, а й квіти, вирощені в теплиці. В проведенні свят, присвячених матері, треба уникати галасу і «організаційних заходів». Ми прагнули, щоб ушанування матері було справою сімейною, інтимною. Головне тут — не гучні слова, а глибокі почуття.

Любити людство легше, ніж зробити добро рідній матері, говориться у старовинному українському вислові, який приписують народному філософові XVIII ст. Григорію Сковороді. В цьому вислові — велика мудрість народної педагогіки. Неможливо виховати людяність, якщо в серці не утвердилась прихильність до близької, дорогої людини. Слова про любов до людей — ще не любов. Справжньою школою виховання щирості, душевності й чуйності є сім'я: ставлення до матері, батька, дідуся, бабусі, братів, сестер є випробуванням людяності.

... Праця дітей має бути творенням краси — така вимога єдності естетичного і морального виховання. Першої осені шкільного життя ми зібрали насіння шипшини, посадили його на відведеній нам грядці в затишному куточку шкільної садиби. До шипшини прищепили бруньки білих, червоних, пурпурних, жовтих троянд. Ми створили свій «Сад троянд». Важко передати словами радість дітей, коли з'явилися перші квіти. Хлопчики і дівчатка боялися доторкнутися до кущів, щоб не пошкодити їх. Коли я сказав, що троянди цвітимуть усе літо, якщо правильно зрізувати квіти, діти були в захваті. Кожному хотілося понести квітку матері. Великою радістю для дітей було подару-

вати мамі разом з яблуками в осіннє свято матерів маленький букет троянд.

В.О. Сухомлинський. Праця, одухотворена благородними почуттями // Вибрані твори: В 5-ти т.— Т. 3. — Київ, 1977. — С. 241-242.

Виконайте завдання на основі праць В.О. Сухомлинського, одержаних знань і власного досвіду.

- 99. Представте схематично структуру світогляду особистості.**
- 100. На конкретних прикладах покажіть, як знання переходять у погляди, потім — переконання і, нарешті, — в ідеали і практичну діяльність, вчинки, поведінку дитини.**
- 101. У чому полягає передумова успіхів у вихованні?**
- 102. Порівняйте підходи до цієї проблеми В.О. Сухомлинського й А.С. Макаренка. Визначте, що є в них спільного.**

... Ефективність виховання підлітків великою мірою залежить від того, що вони знають про людину, як ці знання перетворюються в переконання, як переконання утверджуються в діяльності.

... Наш найважливіший педагогічний інструмент — уміння глибоко поважати людську особистість у своєму вихованцеві.

... Повага до особистості вихованця — найголовніша передумова вимогливості колективу і педагога до людини, передумова справжньої комуністичної дисципліни, яка неможлива без того, щоб людина вмiла примусити саму себе робити саме те, що потрібно й корисно суспільству.

В.О. Сухомлинський. Духовний світ людини нашого часу і методи виховання в дитинстві й отроцтві // Вибрані твори: В 5-ти т.— Т. 3. — Київ, 1977. — С. 309.

103. Підготуйте реферат „Самоосвіта упродовж життя – веління часу”.
104. У процесі практики, за погодженням з учителем свого предмета, проведіть запропонований В.О. Сухомлинським урок обміну духовними цінностями.

Самоосвіта — це не механічне поповнення знань, не замкнутість і відірваність від людей, а живі людські взаємовідносини. Інтелектуальне життя школи немислиме без тих тонких взаємин, в яких людина відкривається перед людиною як велике духовне багатство. Суть їх має полягати в обміні знаннями, вміннями. Передаючи свої знання людям, людина пізнає іншу людину й себе. Інтелектуальні почуття при цьому тісно переплітаються з почуттями моральними: людина переживає в собі зародження почуття обов'язку перед людьми. У складному переплетенні цих почуттів — запорука попередження інтелектуального егоїзму, коли людина задоволена тим, що знає, а до інших їй байдуже.

... Обмін духовними багатствами починається вже на уроці. Готуючись до читання реферату, розповідаючи зміст прочитаної книжки, підліток переживає радість віддачі своїх основних сил. Ми проводили окремі уроки, метою яких був насамперед обмін духовними цінностями: читання творів, написаних за матеріалами спостережень; доповіді, що узагальнюють досліди й спостереження; повідомлення наших талановитих математиків про цікаві задачі. Все це оцінювалось колективом як звіт про самостійну розумову працю. Почуття відповідальності перед товаришами примушувало підлітків читати, думати.

В.О. Сухомлинський. Обмін духовними цінностями // Вибрані твори: В 5-ти т. — Т. 3. — Київ, 1977. — С. 426-427.

Підготуйте фіксований виступ, дискусію, доповідь чи лекцію на одну із тем, які сформульовані на основі наукових висновків В.О. Сухомлинського:

105. „У вихованні немає єдиного універсального впливу на духовний світ людини”;

106. „Слово вчителя – могутній засіб виховання”;
107. „Праця – могутня виховна сила, але без слова вчителя вона перетвориться в сплячого велетня”;
108. „Слово – найтонший інструмент людського виховання”.

Дайте обґрунтовані відповіді на вказані запитання

109. Чому, на вашу думку, „вихователь інколи не може вибрати із скарбниці мови саме ті слова, які необхідні, щоб знайти шлях до єдиного, несхожого на інші, людського серця”?
110. Чому у „вихованні немає єдиного універсального засобу впливу на духовний світ людини”?
111. Чи згодні ви з твердженням В.О. Сухомлинського, що „випадкові слова відскакують від свідомості вихованців, як горох від стінки”?
112. Що потрібно зробити, щоб „учень вслухався в слова вихователя, щоб його душа не лишалася глухою до його слова”?
113. Виявіть засоби формування здатності відчувати відтінки думки й почуттів людей.
114. Перевірте під час практики висновок В.О. Сухомлинського – „слово виражає велику внутрішню роботу підлітка, спрямовану на самовиховання почуттів”.
115. Доведіть справедливість думки В.О. Сухомлинського, „щоб слово педагога виховувало, воно повинно жити в душі вихованця”.

ФРАГМЕНТИ ТВОРЧОСТІ В.О. СУХОМЛИНСЬКОГО

Тут ми вступаємо в одну з найменш досліджених, таємничих сфер виховання. Чому слово в одного вчителя є могутнім засобом виховання, а в другого воно – мука пекельна для вихованців?

Аж ніяк не можна погодитися з твердженням: словами людини не виховаєш. Багато шкоди завдала й завдає «теорія» про те, що словесне виховання – це «однобоке» виховання. Є вчителі,

переконані в тому, що до слова як засобу виховання треба вдаватися якнайменше; головне — режим, праця, контроль.

У цих поглядах і твердженнях відбиваються примітивні уявлення про виховний процес. У вихованні немає єдиного, універсального засобу впливу на духовний світ людини. Азбучною істиною є те, що праця — могутня виховна сила. Але й ця сила буде сплячим велетнем, якщо до найчутливіших куточків людської душі не доторкається найтонший інструмент людського виховання — слово. Неповага до слова, невіра в слово породжує педагогічне безкультур'я і примітивізм. «Якщо в самому понятті словесне виховання є щось гідне осуду, — думає дехто з учителів, — то навіщо утруднювати себе пошуками й творчістю в цій справі?»

... Духовні відносини між вихователями й вихованцями в багатьох школах я назвав би педагогічною недорікуватістю. Велике лихо в тому, що вихователь не вміє вибирати із скарбниці мови саме ті слова, які необхідні, щоб знайти шлях до єдиного, не схожого на інші, людського серця. Випадкові слова відскакують від свідомості вихованців, як горох від стінки. Учень не чує слів вихователя, його душа лишається глухою до слова.

Слово є в певному розумінні єдиним засобом виховання. Це особливо стосується отроцтва, віку пізнання ідей, принципів, узагальнюючих істин. Прагнення охопити складні явища і відносини вимагає великої чутливості до слова і його відтінків. Моральне, емоційне, естетичне виховання підлітка немислиме без розвитку в нього здатності відчувати відтінки думки й почуттів людей. Ця чутливість, виробляється тоді, коли людина розуміє і відчуває гру слова: його внутрішнє змістове багатство, емоційне забарвлення.

Виховання чутливості до слова та його відтінків — одна з передумов гармонійного розвитку особистості. Від культури слова до емоційної культури, від емоційної культури до культури моральних почуттів і моральних відносин — такий шлях до гармонії знань і моральності. У поєднанні праці викладача мови й вихователя (класного керівника) я бачив сприятливі умови для

становлення цієї гармонії. Засобом виховання чутливості до відтінків емоційних барв, гри слова була висока культура відчуттів і сприймань. Я не випадково наводив приклади тих означень, які давали підлітки відтінкам барв і звуків. Кожне слово, знайдене підлітком у скарбниці рідної мови, вимагало великого напруження інтелектуальних і емоційних сил. Слово виражало велику внутрішню роботу підлітка, спрямовану на самовиховання почуттів. Це інтелектуальне входження людини в навколишній світ вимагає великої емоційної культури, матеріальним носієм якої є тільки слово.

Щоб слово педагога виховувало, воно повинно жити в душі вихованця.

В.О. Сухомлинський. Слово і емоційна культура людини // Вибрані твори: В 5-ти т.— Т. 3. — Київ, 1977. — С. 507-508.

Виконайте завдання (письмово)

- 116.** Здійсніть зіставно-порівняльний аналіз принципів виховання колективу, розроблених В.О. Сухомлинським і А.С. Макаренком.
- 117.** Охарактеризуйте основні риси учнівського колективу Павлівської середньої школи.
- 118.** Виявіть і простежте динаміку розвитку загальношкільного колективу в Павлівській середній школі і колективу вихованців колонії імені Горького.

“ПРИНЦИПИ ВИХОВАННЯ ШКІЛЬНОГО КОЛЕКТИВУ”

Щоб уміло здійснювати педагогічно продуманий навчально-виховний процес у школі, кожному вчителю, вихователю, директору школи, організаторові позакласної і позашкільної роботи слід мати чітке уявлення про основні принципи виховання шкільного колективу — ті наукові засади, якими слід керуватися в практичній діяльності.

Багаторічна практика переконує, що основою виховання шкільного колективу є такі принципи.

Ідейність. У багатогранних відносинах, у праці, в думках шкільний колектив має відображати комуністичні ідеали, жити тим, чим живе наш радянський народ. У цілях колективу повинні відбиватися всенародні інтереси. Комуністична ідейність стає рушійною силою колективу тільки при умові єдності, гармонійного злиття діяльності й думки, почуттів, переживань. Ця єдність — першоджерело й найважливіший стимул формування стійких ідейних переконань колективу й кожної особистості.

Єдність ідейної та організаційної основ шкільного колективу. Це спільна діяльність комсомольської і піонерської організацій, керівна роль партійної організації, комуністів у визначенні змісту й форм роботи шкільного колективу. Виховання шкільного колективу, по суті, полягає в тому, що в школі ідейно стійкі, духовно багаті, мудрі життєвим досвідом люди — представники старшого покоління, за переконаннями комуністи, — вчать молоде покоління жити. Вчити жити — це найскладніша й найтонша наука. Її азбучні істини: знати, що робитиме кожен вихованець не тільки завтра, а й через рік, через п'ять років, знати, що лежить в основі спілкування людини з людиною, які духовні багатства здобуде людина в колективі і принесе в колектив.

Керівна роль педагога. Колектив як виховна сила існує лише постільки, поскільки є спрямовуюча, керівна мудрість старших товаришів — мудрість, одухотворена благородними комуністичними ідеями. Колектив стає виховною силою лише тоді, коли він як організаційна, ідейна, моральна єдність одухотворений моральним багатством, інтелектуальною багатогранністю, життєвою мудрістю, комуністичною волею керівника школи — директора. Не може бути й мови про колектив як виховну силу там, де директор працює в школі рік-два, а потім переходить в іншу школу. Колектив неможливий і там, де низький рівень педагогічної культури, всієї навчальної й виховної роботи. Щоб керувати колективом і правильно спрямовувати його діяльність, керівник

школи і всі вихователі повинні добре знати психічні, духовні, інтелектуальні особливості кожної дитини.

Багатство відносин між учнями і педагогами, між учнями, між педагогами. Спільність, багатогранне переплетення інтересів вихователів і вихованців, спільне задоволення духовних потреб, взаємне збагачення і постійна передача духовних багатств — ось неодмінні риси шкільного колективу. Не забуваймо, що в школі дитина не тільки вчиться. В школі вона живе. Там, де вихователі забувають цю істину, навчання стає для школяра важким тягарем. Там, де навчання виступає як невід'ємна частина багатогранного духовного життя, — воно для дитини бажане й захоплює. Колектив живе багатим, повноцінним духовним життям тоді, коли в ньому є ідейні, громадські, інтелектуальні, трудові, естетичні відносини. Повторюємо: відносини. Це означає, що сфера спілкування людини з людиною обіймає багатогранність інтересів особистості. Школа мусить, як магніт, притягувати учнів своїм цікавим, змістовним життям. Тільки за цієї умови й навчання може притягувати, як магніт.

Яскраво виражена громадянська сфера духовного життя вихованців і вихователів. Учитель і учні повинні зустрічатися не тільки в класі: школяр за партою (він добуває знання, відповідає на запитання вчителя, дістає оцінки), педагог — за вчительським столом (він дає знання, ставить запитання учневі, виставляє оцінки). Якщо є тільки ця сфера відносин, то шкільного колективу як виховної сили не може бути. Учитель і учень мають діяти разом і як двоє громадян — лише за цієї умови вони можуть бути в повному розумінні вихователем і вихованцем. Шкільне життя має бути таким, щоб у ньому завжди діяла система відповідальності людини за людину, відповідальності людини перед суспільством. Людина — колектив — суспільство — ось та система взаємовідносин, завдяки якій колектив стає силою, що виховує активного громадського діяча, дуже чутливого до громадських, суспільних проблем, якого завжди хвилює те, як зростають матеріальні й духовні багатства нашої Вітчизни, чим він може сприяти піднесенню її могутності й слави. Характерною

ознакою хорошого колективу є те, що завдяки правильно організованим громадянським відносинам особистість, людина, відчуває себе віч-на-віч із суспільством, бачить конкретне, наочне виявлення суспільних інтересів, проблем і свідомо обирає шлях боротьби за ці інтереси. Саме така боротьба є громадянською діяльністю, яка створює вищі, особливі взаємовідносини між вихователем і вихованцем — відносини ідейного однодумства, спілників і братів по боротьбі.

Самодіяльність, творчість, ініціатива як особливі грані виявлення різноманітних відносин між членами колективу. Зробимо застереження: самодіяльність — не стихія. Без цілеспрямованого й ідейного, педагогічного, батьківського керівництва в колективі справжня самодіяльність неможлива. Висока ідейність самодіяльності означає, що кожен виховується так, щоб мати в собі ідейне, духовне, моральне, інтелектуальне багатство для впливу на іншого. Разом з тим кожен перебуває під виховним впливом когось іншого — людини, що має достатні ідейні, моральні, інтелектуальні багатства, необхідні для того, щоб формувати душу іншої людини, бути взірцем для інших. Тільки за умови, що кожен член колективу є активним учасником процесу виховання, можливі справжні самодіяльність, творчість, ініціатива.

Постійне умноження духовних багатств, особливо ідейних та інтелектуальних. Це, на нашу думку, взагалі одна з найтонших проблем тієї сфери виховної роботи, де стикаються навчання й виховання.

Багатство думок, переконань залежить, звичайно, від обсягу знань, набутих під час навчання. Але якщо ці багатства вичерпуються тільки тим, про що дізнається учень на уроках і з підручника, то духовний світ його буде неповним. Ідейно збагачується він головним чином в активній громадській діяльності колективу й особистості. Ідейний рівень не повинен відставати від рівня освіченості, а навпаки — випереджати його. Такого правила додержують у практиці виховної роботи вчителі Павлиської школи.

Отже, важливою умовою виховання шкільного колективу є постійне умноження інтелектуальних багатств. Повнокров-

не, різноманітне інтелектуальне життя шкільного колективу — важлива ділянка виховної роботи. Від того, що думають вихованці, які інтереси їх хвилюють, як утверджується й розвивається потреба в знаннях, яке місце в житті колективу посідають відносини, засновані на інтелектуальному спілкуванні, залежить дух шкільного життя, виховна сила колективу. Адже весь смисл шкільного життя — це, головним чином, думання, формування і утвердження понять і переконань. Постійно жити розумовим життям, утверджуватися в переконаннях, виховувати самого себе в дусі поваги до знань — все це вимагає від людини великих зусиль. Досвід переконує, що джерелом цих зусиль є інтелектуальне життя колективу, невинне множення розумових багатств у відносинах між учнями, між учителями й учнями, — в тих відносинах, що виходять за рамки уроків, підручника.

Гармонія високих, благородних інтересів, потреб і бажань. Виховна сила шкільного колективу великою мірою залежить від того, які інтереси й духовні потреби виховують у школярів і чи гармонують вони з бажаннями, особливо підлітків і юнаків-старшокласників. У класах, гуртках, піонерських загонах і комсомольських організаціях треба вести копітку роботу, спрямовану на виховання в учнів інтересів і потреб, необхідних для всебічного розвитку особистості, задоволення яких робить щасливими людину і суспільство. Гармонія у вихованні колективу досягається лише за тих умов, коли бажання людини виростають і утверджуються на ґрунті високоморальних, розумових інтересів і потреб. Великої шкоди завдає нашому суспільству те, що в багатьох школах, професійно-технічних училищах, інститутах, молодіжних робітничих колективах порушується гармонія між інтересами і потребами, з одного боку, і бажаннями — з другого. Інакше кажучи, коли формування інтересів і потреб віддається стихії, коли вони пов'язуються головним чином з розвагами. Якщо в колективі панує розважальна спрямованість, духовне життя підлітків, особливо юнаків і юнок, стає убогим, обмеженим. Древні говорили! «Якщо хочеш згубити людину — дай їй

все, чого вона хоче». Це справді так. Ми повинні дбати про те, щоб жодна молода людина не потрапила в тенета цього зла.

Створення і дбайливе збереження традицій, передача їх від покоління до покоління як духовного надбання. Традиції, на наш погляд, можна порівняти із скарбничкою, куди кожне покоління кладе свій маленький коштовний внесок. З маленьких крихіток складаються великі скарби. Велике мистецтво й майстерність, гаряче серце й холодна мудрість потрібні для того, щоб ці скарби не розтринькувати, а вміло використовувати в духовному житті наступних поколінь, дбаючи про збагачення скарбнички новими коштовностями.

Ідейне, інтелектуальне, естетичне багатство взаємовідносин між шкільним колективом та іншими колективами нашого суспільства. Важливим чинником виховання є згуртованість людей в колектив на основі єдності мети, праці, діяльності, боротьби. У шкільного колективу мусить бути духовно багатий ідейний одностудець і соратник у боротьбі — колектив трудівників, які беруть безпосередню участь у творенні матеріальних і духовних цінностей нашого суспільства, трудівників, для яких праця в ім'я суспільного блага є змістом їхнього життя. Вчитися жити, боротись за комунізм молода людина може тільки на прикладі життя й боротьби того трудового колективу, для членів якого щастя відкривається на ниві боротьби за щастя суспільства.

Емоційне багатство колективного життя. У практичній роботі ми добиваємось того, щоб завдяки багатству життя колективу кожний його член переживав найвищу людську радість — радість творення для людей, постійного нагромадження внутрішніх духовних багатств, радість усвідомлення, що тебе шанують і поважають люди. Важливу умову успішного виховання ми вбачаємо в тому, щоб кожного учня тягло до колективу, щоб колектив був сферою вираження самого себе, полем, на якому можна показати себе в усій красі і величі.

Суворі дисципліна і відповідальність особистості за свою працю, поведінку. Однією з граней педагогічної майстерності є вміння створити в колективі такі взаємовідносини, щоб кож-

на людина дорожила честю колективу, розуміла й відчувала, що таке можна, не можна, треба. Ми вважаємо дуже важливим створити такі трудові, товариські, творчі обставини в колективі, за яких би людина ставила вимоги сама перед собою, відчувала відповідальність перед суспільством і на цій основі розуміла відповідальність перед власним сумлінням. Відповідальність перед самим собою, веред власним сумлінням, дисципліна совісті формуються на основі відповідальності перед суспільством. Але не можна виховувати так, щоб на кожному кроці свого життя молода людина відчувала оцінку з боку колективу. Кінцевою метою виховання є те, щоб дисциплінованість стала рисою, притаманною молодій людині завжди, особливо тоді, коли вона залишається наодинці з труднощами, з необхідністю подолати їх.

Такими принципами керується педколектив Павлівської школи у вихованні шкільного колективу.

В.О. Сухомлинський. Вибрані твори: В 5-ти т.— Т. 1. — Київ, 1976. — С. 406-411.

Дайте відповіді на запитання (за вибором):

- 119. Як виховувати прагнення до самовиховання?**
 - 120. Як відбувається складний процес впливу особистості вихователя на колектив і через колектив на духовне життя кожного вихованця?**
 - 121. Яким повинен бути вихователь, щоб кожне його слово настроювало на потрібний лад складний інструмент — колектив?**
- Прокоментуйте висновки В.О. Сухомлинського:**
- 122. „У колективі людина виявляє себе в ставленні до інших людей і до самої себе”.**
 - 123. „Особистість вихователя творить особистість вихованця”.**
 - 124. „Ставлення вихованців до особи свого вихователя можна схарактеризувати так: особа вихователя при-**

ваблює, захоплює, одухотворює вихованців ...”.

125. „Авторитет педагога — це творіння його розуму й душі, вміння утвердити в колективі глибоку повагу до своїх ідеалів, принципів, переконань”.

126. „Справжній вихователь той, хто йде до своїх вихованців з власними думками, в кого є духовна потреба нести свої знання людям”.

Проведіть у своєму класі в процесі пропедевтичної практики виховні заходи на теми:

127. „Не можна уявити собі сучасну людину без життя у світі книг”.

128. „Переконання твориться переконанням, непримиренність запалюється тільки від вогника непримиренності”.

129. „Як виробити систему позитивних поглядів на життя, віру в майбутнє”?

130. “Головним у системі поглядів на життя є питання: ким бути?”

131. “У житті є два нерозривні почуття — повага до людської гідності і людини праці”.

132. “Самовиховання — це одна із центральних проблем шкільного життя”.

133. “Єдність виховання й самовиховання вимагає великої уваги до режиму праці кожного учня, до його інтересів і захоплень”.

134. Занесіть тематику до свого методичного портфолію.

ФРАГМЕНТИ ПРАЦЬ ПЕДАГОГА

Колектив — це дуже чутливий інструмент, який творить музику виховання, необхідну для впливу на душу кожного вихованця, — творить тільки тоді, коли цей інструмент настроєно. А настроюється він лише особистістю педагога, вихователя, точніше: настроюється він тим, як дивляться вихованці на педагога як на людину, що вони в ньому бачать і відкривають. Силою, яка примушує кожного вихованця глянути на себе, замислитись над

власною поведінкою, управляти собою, — а з цього, по суті, починається справжнє виховання, — є особа вихователя, його ідейні переконання, багатство його духовного життя. Якщо ми говоримо про те, що і колектив — велика виховна сила, то, образно кажучи, ми і маємо на увазі квітучу й зелену крону дерева, яку живить глибоке й непомітне з першого погляду коріння, і цим корінням є духовне багатство вихователя.

Навчити вихованця ставитися до себе — означає сформувати в нього прагнення до самовиховання, утвердити силу волі, необхідну для самовиховання.

Як учити ставитися до себе, як виховувати прагнення до самовиховання?

— Майя, візьми той шматочок сала, з'їж ...

— Я вже наїлася, — відповіла Майя.

— Ну, тоді віддай Льоні.

Майя віддала шматочок сала Леонідові. Хлопець тримав сало в руці, боячись підвести голову. Йому здавалося, що в кишені в нього не маленький, прихований від товаришів шматочок сала, а гарячий камінь.

Коли діти пообідали, вчитель сказав:

— Діти, зберіть папір і спаліть.

Коли папір було зібрано й складено в купку, Леонід непомітно викинув свій пакуночок з салом.

Учитель зумів відчути, що відбувається в душі дитини. Відносини, які склалися за конкретних обставин, він уміло використав для того, щоб примусити маленьку людину глянути на себе очима колективу.

У колективі людина виявляє себе в ставленні до інших людей і до самої себе. Ідеалом вихователя є те, щоб кожен його вихованець виявляв себе як людину твердих — комуністичних переконань, був у ставленні до себе й інших людей принциповим, чесним, вимогливим, дисциплінованим, умів відстоювати добро й активно ненавидіти зло. Це виявлення себе можливе тільки в колективі і тільки за тієї умови, коли вихователь діє на кожную особистість, не забуваючи про те, що особистість духовно живе

в колективі, осмислює себе як часточку колективу, утверджує в собі моральні поняття, переконання, ідеали на основі життя колективу.

Як відбувається цей складний процес впливу особистості вихователя на колектив і через колектив на духовне життя кожною вихованця? Як особистість вихователя творить особистість вихованця? В чому закономірності формування активного виявлення моральних сил людини, яке ми називаємо ставленням людини до себе, вмінням управляти собою? Яким повинен бути вихователь, щоб кожне його слово настроювало на потрібний лад складний інструмент — колектив?

Це, за нашим твердим переконанням, найтонші, найскладніші і найбуденніші питання культури, технології педагогічного процесу. Вдумаємось у таке поняття, як виховний вплив педагога на колектив і особистість. З ним ми стикаємося повсякденно. Що таке вплив людини на людей — на духовну єдність, творчу, трудову, інтелектуальну співдружність особистостей? Цей вплив немислимий без певного активного ставлення вихованців до вихователя. Мені, вихователю, треба не тільки враховувати, що з боку вихованців до мене є якийсь ставлення. Цього замало. Мені треба створювати певне, потрібне мені ставлення колективу вихованців як єдиного цілого до мене. Тільки якщо я зумію створити необхідне для складного виховного процесу ставлення вихованців до мене, тільки тоді можливий вплив моєї особистості на колектив і через колектив на кожен особистість.

Вдумаємося в цю закономірність: для того, щоб я міг впливати на колектив як на єдине ціле, колектив повинен якийсь ставитись до мене. Як ставитись? Виховуємо ми, старші,— батьки, вчителі, всі дорослі,— кожним кроком своїм, кожним вчинком. Не можна ніколи забувати, що через вас, вихователя, маленька людина, перед якою тільки відкривається світ, пізнає людину. З вашої поведінки, з ваших вчинків, особливо з вашого ставлення до інших людей, передусім до них, вихованців, з того, як і в чому ви виражаєте себе, маленька людина робить висновок про те, якими є люди взагалі, яким є добро і чи взагалі воно є, в чому полягає ідеал. Прагнення

вихованця до ідеалу комуністичної моральності залежить від того, наскільки яскраво перед ним розкрилися привабливі морально-етичні засади нашої моральності, виражені в живій людині — вихователі.

Ставлення вихованців до особи свого вихователя можна схарактеризувати так: особа вихователя приваблює, захоплює, одухотворює вихованців цілісністю, красою ідейно-життєвих поглядів, морально-етичних засад. Якщо ви хочете бути могутньою силою, що впливає на колектив, будьте для своїх вихованців, за висловом Тараса Шевченка, апостолом правди і науки, совістю народу, носієм комуністичних ідеалів, поєднаних у вашому повсякденному житті і в вашому слові. Пам'ятайте, що з тієї миті, як у юній душі пробудиться перше прагнення наслідувати вас, бути схожим на вас,— кожне ваше слово набуло для вашого вихованця особливої ваги, кожна ваша думка стає думкою і переконанням вашого вихованця.

Ми часто чуємо слова: знання мають стати переконаннями. Це дуже важлива істина педагогічної мудрості. Як знання можуть стати переконаннями, за якої умови? Лише за тієї, коли вихованцям хочеться вас наслідувати, хочеться бути схожими на вас, коли правда у ваших устах стає приваблюючою і одухотворюючою, а наука наповнюється живим, трепетним биттям вашого серця.

Що приваблює дітей, підлітків, юнацтво в особі вчителя, що робить їх вашими учнями в повному й глибокому розумінні цього поняття? Що духовно об'єднує ваших вихованців і творить колектив як ідейну, моральну, духовно-психологічну єдність? Гармонійна єдність ідеалів, принципів, переконань, поглядів, уподобань, смаків, симпатій і антипатій, морально-етичних засад у словах і вчинках педагога — ось що є тим вогником, який притягає юні душі, стає для юнацтва провідною зіркою. При цьому дуже важливо, щоб ця єдність виступала як органічна потреба вихователя, як закон його життя, без якого він не мислить, не уявляє собі особистого щастя, повноти свого духовного життя.

Тільки при наявності в особі вихователя цієї гармонійної єдності розкривається виховна сила знань, бо все, що ми несемо своєму вихованцеві, проходить через нашу душу, несе в собі духовний заряд нашої комуністичної принциповості, вірності переконанням.

І ці принципи, втілені в повсякденній праці прекрасного педагога, захоплюють, надихають вихованців. Вони бачать до пізньої ночі вогник у хаті вчительки, з любов'ю й благоговінням, з трепетом серця переступають поріг її хати і потрапляють у чарівний світ думки, праці, вірності життєвим ідеалам. Годинами сидять вчителька і її вихованці за столом, розв'язуючи «найхитріші» задачі. У колективі склалося переконання: тільки власними силами добувати знання, знати далеко більше, ніж вимагається на уроці, — святий обов'язок справжнього учня; користуватись чужою працею, ховатись за чужою спиною — ганьба, приниження людської гідності.

Учителька може дати контрольну роботу і на дві години залишити клас. Але не може бути й мови про те, щоб хтось у когось списав — така могутня виховна сила колективу, сила, що розвинула в кожного вихованця нетерпимість до обману, неправди. І джерелом цієї сили є красиві, приваблюючі принципи педагога, що звеличують людину. У Г.Г. Арищенко учні самі пишуть собі в щоденник оцінки, виставлені вчителем, і не було жодного випадку обману.

Авторитет педагога — це творіння його розуму й душі, вміння утвердити в колективі глибоку повагу до своїх ідеалів, принципів, переконань. Авторитет стає могутньою силою виховання лише тоді, коли він твориться гармонійною єдністю, про яку йшлося вище, — єдністю вчинків, поведінки й слова педагога. Авторитет педагога має в своїй основі його діяльність, яка стає прикладом для вихованців.

Звання, взяті з книжок, стають його власним багатством, його сумлінням. Справжній учитель переживає знання, як радість особистого прилучення до духовних багатств, створених людством. Знання, почерпнуті з книжок опромінюються особис-

тими думками, і червоною ниткою через вашу свідомість проходить думка про те, що ваші розумові й емоційні надбання повинні хоч невеличкою краплинкою ввійти в духовний світ ваших вихованців. Це бажання оволодіває вашого свідомістю, і ви йдете до вихованців. Ваші зустрічі з ними — це не переказ прочитаних книжок. Ви приходите до підлітків з власними роздумами, звертаючись до них як до однодумців, як до рівних собі.

Я твердо переконаний у тому, що справжня любов вихователя до своїх вихованців — велике, непереборне бажання дати їм те, що є в тобі дорогого для тебе; дати не комусь одному, а колективові, досягти того, щоб вихованці піднялися ще на одну сходинку нашого ідейного, політичного однодумства. Любов вихователя до вихованців — не готове почуття, з яким він прийшов на ниву педагогічної праці. Це невсипуща, важка й захоплююча творча праця, в якій утверджується ідейна, моральна єдність колективу як єдиного цілого. Тільки там, де є така любов, педагог є сам собою великою притягальною силою для колективу і окремих вихованців.

Впливати на колектив вихованців — означає надихати його певним прагненням, бажанням. Колективне прагнення — найблагородніша ідейна, моральна єдність. Там, де є колективне прагнення до чогось високого й благородного, з'являється та велика, нездоланна сила виховного впливу колективу на особистість, про яку мріє вдумливий вихователь.

Чим же пробуджується колективне прагнення до високого й благородного? Виявленням морально-етичних засад педагога як особистості, вираженням його життєвої мети й програми, привабливих, жаданих для дітей, особливо для підлітків і юнацтва. Учнівський колектив має бути твердо переконаний у тому, що учитель веде його до благородної мети. Тільки у відгукові на заклик виявляється прагнення юних, і чим сильніший відгук підлітків, юнацтва, дітей на заклик вихователя, тим виразніше виявляється колективне прагнення. По суті, колектив і починається з того, що вихованці йдуть за своїм вихователем.

Мистецтво впливу особи вихователя на колектив вихованців полягає в тому, щоб, говорячи про будь-який предмет, він доторкався до сердець конкретних вихованців, пробуджував у них думки й тривоги про самих себе і зрештою приводив до найживотворнішого джерела виховання — прагнення. Учитель розповідає, скажімо, про п'єсу «Недоросль» Фонвізіна. Здавалося б, перед вихованцями відкривається світ, дуже далекий від духовного життя й інтересів нинішньої молоді. Але якщо вчитель хоче бути справжнім вихователем, він повинен опромінити знання своїми думками, своєю особистістю так, щоб вихованці відчували: вчитель звертається до них. Хтось у колективі повинен переживати сором, хтось — гордість, а в цілому духовне життя колективу в ці хвилини спілкування з вихователем повинно надихатися прагненням іти за вихователем, жити так, як учить вихователь.

Є така важлива у виховній роботі річ, як здатність особистості піддаватися впливові колективу. Вона породжується й утверджується лише тоді, коли людина повсякчас відчуває, що про її долю турбується вихователь, коли вона, маленька людина, сприймає обов'язково на фоні колективного духовного життя, тривоги, турботи, хвилювання про себе, відчуває, що педагогові боляче за кожний неправильний, необачний її крок. Та обставина, що тривога вихователя висловлюється перед усім колективом, надає душевним зусиллям старшого в очах маленької людини великого суспільного значення, суспільної ваги. Коли в моєму колективі є дитина, яка важко піддається виховному впливові, я думаю: як мені говорити про моральні вади цієї дитини з усім колективом, щоб вона відчула й замислилась над тим, що її вада — велика біда для кожної людини, що про її горе говорять для того, щоб застерегти від нього інших. Говорити з колективом про моральну ваду одного вихованця треба тактовно й обачно. Мистецтво говорити з колективом про життя, горе й радість окремих учнів полягає в тому, щоб не показувати пальцем і не дивитись осудливим поглядом на невдачу. Треба говорити так, щоб кожний думав не про окремий вчинок товариша, а про характер своїх відносин з товаришами, про ставлення до людини, про свою по-

ведінку. Нехай вихованець сам подумає про свою поведінку, про свої вчинки, щоб, відчувши заклик учителя, мислено почав сам себе виховувати, прагнув бути кращим. Нездатність бути вихованим породжується, на мій погляд, ще в сім'ї, де маленька людина росте, мов бур'янина,— ніхто ні до чого її не закликає, нічого в житті для неї немає привабливого, ні до чого вона не прагне. На цій «дикій» основі її поведінка стає стихійною і свавільною, виявляється моральна розбещеність і спустошеність. Ось чому у виховній роботі з батьками ми прагнемо передусім до того, щоб у дитини з малих років виховувалося прагнення до морально привабливої мети.

Справжня освіченість педагога виявляється в тому, що в його особі вихованці знаходять провідника до вершин моральності, в його словах сприймають заклик бути вірними своїм благородним переконанням і непримиренними до зла, неправди, свавілля.

Вихователю, якщо хочеш, щоб твої сили кликали й примушували прискорено битися юні серця, йди й розповідай їм про те, що вразило тебе, що пробудило в твоєму серці гаряче трепетання від гордості чи гніву, радості чи ненависті.

Неправильним є твердження, яке ще, на жаль, інколи можна почути і від науковців, і від окремих учителів: слабкість виховання в багатьох школах пояснюється, мовляв, тим, що воно — «словесне виховання». Насправді виховання стає немичним, безсилим саме тоді, коли забувають, що в нашому розпорядженні є, по суті, єдиний тонкий і надійний, всесильний і гострий інструмент виховання — слово. Дивним звучить навіть цей термін, в якому дехто вбачає безліч гріхів, — словесне виховання. Справжній вихователь саме і повинен досконало володіти виховними засобами мудрого слова. У слові акумулюються відносини між людьми, слово виявляє ідею, а ідея — стовповий корінь виховання. Серце дитини повинне бути відкритим перед словом, думкою, переконанням, повчанням вихователя.

На основі тонкої гри духовних сил — погляду на себе, думки про себе й відкритості серця перед думкою колективу утверджуються і розвиваються колективістські відносини — від-

носини дружби, взаємодопомоги, комуністичної дисципліни, вимогливості. Відкритість серця — дуже делікатна річ, роль якої у вихованні через колектив неможливо переоцінити. Тільки тоді, коли ви, впливаючи на колектив, добуваєтесь відкритості серця кожного вихованця, колектив стає могутнім засобом виховання.

Я вважаю найскладнішим і найважчим у роботі з колективом — озброєння вихованців системою позитивних поглядів на життя. Все, що я несу до юних сердець, творячи ідейно-громадянську основу колективу, пройнято закликом: людино, найщасливіше життя — це жити високими, благородними комуністичними ідеями. Утвердження в юних душах системи позитивних поглядів неможливе без горіння пристрастей, без гарячої, нещадної нетерпимості й непримиренності до зла, неправди, приниження людської гідності, безпринципності. Добро й краса, моральна гідність і доблесть лише тоді оволодівають юними серцями, коли я утверджую в них виняткову чутливість до зла, внутрішню готовність не тільки не пустити моральні вади в свої серця, а й бути борцем проти зла, де б воно не виявлялось. Я вчу підлітків і юнацтво жити для людей і разом з тим ненавидіти моральну безхребетність, безпринципність, егоїзм, шкурництво. Я прагну так викласти перед вихованцями систему позитивних поглядів на життя, щоб у них уже в юні роки виробилася відраза й непримиренність до пристосовництва й міщанського «моя хата з краю». Для справжньої людини все, що відбувається в світі, має пряме відношення до її особистості, зачіпає її душу, стає її інтересом.

У системі позитивних поглядів, які я прагнув викласти перед своїми вихованцями, значне місце належить ідеї обов'язку. На яскравих, переконливих фактах розкривається та думка, що через все життя людини червоною ниткою проходить обов'язок перед батьками й товаришами, перед колективом і суспільством, народом і Вітчизною. Без розуміння і почуття обов'язку немислима моральність людини, немислимий і колектив. Від того, як у роки дитинства й отрочтва людина розуміє й переживає, ви-

конує й поважає свій обов'язок перед людьми, залежить досягнення найвищої мети виховання — підняти кожного вихованця до рівня.

У системі позитивних поглядів, які треба викладати підліткам і юнацтву, особливе місце посідають питання: ким бути? Якою спеціальністю оволодіти? Якій праці присвятити своє життя? Це те, що в практиці називають професійною орієнтацією і що обмежується часто розповідями про окремі професії. Пробудження думки про те, якій професії надати перевагу, утвердження думки про вибір спеціальності — дуже важлива сторона ідейного виховання. Свою місію вихователь має вбачати в тому, щоб у кожному вихованцеві найповніше розкрилась людина, щоб уже в шкільні роки кожен знайшов себе і прийняв тверде рішення про обрання спеціальності. Для цього вихователіві передусім треба добре знати індивідуальні сили, можливості, здібності кожного вихованця. Але цього замало. Людина розкривається в праці на благо народу лише тоді, коли її задатки, здібності, талант будуть опромінені світлом ідеї — благородної готовності виконати свій обов'язок перед Вітчизною. Світло цієї ідеї, по суті, дає змогу вихованцеві краще пізнати себе, осмислити свої задатки й здібності.

Виховання покликання нерозривно зв'язане з утвердженням почуття людської гідності й поваги до праці. Треба, щоб молода людина одночасно вирішувала не тільки те, ким бути, а й те, якою людиною стати. Я вважаю винятково важливим утвердження в юних душах переконання в тому, що в найпростішій, найбуденнішій праці людина може піднятися на найвищу сходинку громадянської гідності. Життя колективу має бути пройняте духом поваги до простої праці, взаємовідносини між членами колективу треба будувати на єдності праці та обов'язку.

Правильний вибір життєвого шляху кожним вихованцем визначається зрештою тим, у чому в роки отрочтва й ранньої юності людина пізнала щастя. Колективне переживання щастя праці робітника й селянина — це те віконце, через яке молода людина ще в школі бачить своє майбуття. Відкрити перед кожним вихо-

ванцем його віконце можна тільки в колективі, тільки в атмосфері творчого захоплення простою працею.

Утвердження позитивних поглядів немислиме без вироблення у вихованців своєї системи самовиховання й самоосвіти. Самовиховання — це одна з центральних проблем шкільного життя. Вчити виховувати самого себе — найскладніша робота вихователя із своїми вихованцями. Те, що в практиці називається виробленням власних переконань, є, по суті, вихованням здатності стояти віч-на-віч з власною совістю. Щоб утвердити в підліткові, юнакові, дівчині цю дуже важливу моральну рису, треба вчити пильно, уважно вдивлятися в самого себе, бачити себе.

Самопізнанню, самовихованню, самовдосконаленню, вмінню стати віч-на-віч з власною душею я присвячую спеціальні бесіди. Ми закликаємо своїх вихованців бути правдивими й відвертими самим із собою, ставити перед собою таку мету життя, щоб повсякденна праця осмислювалась і переживалась як наближення до цієї мети.

Багаторічний досвід виховання підлітків і юнацтва переконує в тому, що вдумливий, проникливий і вимогливий погляд у самого себе, вміння примусити себе, здатність переживати докори сумління й сором — усе це залежить від того, яке місце в духовному житті вихованця посіла праця. Тільки труд, тільки напруження фізичних і духовних сил, тільки подолання труднощів, тільки радість досягнення мети в праці відкриває людині очі на саму себе. Бесіди про самовиховання — це передусім бесіди про радість праці.

В.О. Сухомлинський. Вибрані твори: В 5-ти т. — Т. 1. — Київ, 1976. — С. 589-603.

- 135. Уважно вчитайтеся у фрагменти поданих у цьому посібнику праць В.О. Сухомлинського.**
- 136. У процесі особистісного й професійного самотворення радимо частіше “ставати віч-на-віч з власною душею” — це порада В.О. Сухомлинського.**

АНАЛІЗ ПЕДАГОГІЧНОЇ ТВОРЧОСТІ О.А. ЗАХАРЕНКА ЯК ПРИКЛАД ПРОФЕСІЙНОЇ ВІДДАНОСТІ

Виконайте наступні завдання (за вибором):

1. Ознайомтеся з біографією О.А. Захаренка і выпишіть основні віхи його життєвого і творчого шляху.
2. Охарактеризуйте Сахнівську загальноосвітню школу.
3. Розкрийте діяльність п'яти шкільних центрів, які поступово створювалися й формувалися в процесі спільної діяльності вчителів, учнів та їх батьків.
4. Вивчіть і узагальніть роботу шкільного космодрому „Сахнівський Байконур”, музейно-навчального комплексу, вшанування матерів, подяки батькам.
5. Розкрийте систему трудового виховання Сахнівської середньої школи.
6. Доведіть доцільність й актуальність положення О.А. Захаренка „... в центрі уваги, спостережень, роздумів, планів учителя повинна бути конкретна особистість”.
7. Згадайте й опишіть свято Першого снопа в колонії імені Горького, свято Першої хлібини в Павлиші, виставку „Дума про хліб” в Сахнівській школі. В чому полягає наступність і відмінність цих виховних заходів?

Дайте письмові відповіді на такі запитання, використовуючи поданий допоміжний матеріал:

8. Чи поділяєте Ви думку О.А. Захаренка, що „успіх у вихованні значною мірою залежить від ставлення дітей до школи”?
9. Чому Сахнівську загальноосвітню школу нерідко називають авторською?
10. Які ще центри, крім освітнього, оздоровчого, навчально-ідеологічного, трудового навчання і виховання, доцільно створювати в сільських школах?

11. За якими професіями здійснюється трудове навчання в школі? Доцільність обґрунтуйте.
12. Якими засобами забезпечується співдружність школи і сім'ї?
13. Здійсніть аналіз і прокоментуйте подані О.А. Захаренком фрагменти плану „Виховної роботи з формування громадянської зрілості учнів”.
14. Що, на вашу думку, доцільно використовувати з цього плану в сучасній школі?
15. Яке виховне значення мають зустрічі учнів з відомими людьми?
16. Доведіть доцільність чи недоцільність цієї поширеної форми виховної роботи.

Підготуйте твір-есе чи реферат на одну із тем:

17. „Мати в моєму житті”.
18. „Трудове виховання дітей в сім'ї”.
19. „Комплексний план роботи з формування громадянської зрілості”.
20. „Шляхи перетворення школи в будинок щастя, радості, краси”.
21. „Виставка „Дума про хліб” у Сахнівській середній школі, її навчально-виховне значення”.
22. „Традиції Сахнівської школи, їх місце і значення у вихованні”.
23. „Використання в Сахнівській школі досвіду В.О. Сухомлинського у формуванні вдячності старшим”.
24. Чому виховні технології Сахнівської школи не старіють, а залишаються новими за своїм значенням і для нас?

При потребі використовуйте дебатну методику і методи інтелектуального штурму, емоційного піднесення, участі в добродійній діяльності.

ФРАГМЕНТИ ПРАЦЬ О.А. ЗАХАРЕНКА

“ДЖЕРЕЛА ТВОРЧОСТІ”

Усі близькі й далекі наші плани починаються зі школи. Саме тут, у стінах школи, починають формуватися, набувати знань і морального здоров'я наші діти, онуки, і чи будуть вони громадянами, гідними своєї країни й свого часу, залежить від школи та уваги до її справ усієї нашої громадськості.

Щоб успішно розв'язати поставлені завдання, наш педагогічний колектив постійно шукає шляхи й форми підвищення якості навчання й виховання учнів, формування громадської активності, підготовки їх до участі в трудових і суспільно-політичних справах країни.

Ми вважаємо, що успіх у вихованні значною мірою залежить від ставлення дітей до школи. Байдужість, звичайне перебування в ній, безбарвність навчальних буднів — ось де початок халатності у навчанні й порушень дисципліни на уроці, громадської пасивності. Від любові до школи, діяльної, активної, бере початок багато кращих поривань душі. Уся робота учительського колективу спрямована на те, щоб наша школа була школою радості для дітей.

Нині в школі 250 учнів, які навчаються в 1-11-х класах, один з них — клас шестирічок. Цей клас розміщується в дошкільній установі „Вогник”, де для дітей створені необхідні умови. Учні мають гарно обладнані сучасними меблями класну й спортивну кімнати, затишну спальню, ігрові майданчики, город. Вони забезпечені навчальним обладнанням, атрибутами для проведення сюжетно-рольових ігор, конструкторами, технічними засобами навчання, спортивним інвентарем.

Колгосп дбає про повноцінне харчування і якісне медичне обслуговування дітей.

Клас шестиліток належить школі, а працює в дитячому садку. Так ми вирішили зробити ще 15 років тому, коли створили єдиний педагогічний колектив „Школа-дитустанова”, коли

спільно проводили педради, планували роботу та подружили дитячі колективи у процесі діяльності. Шефи-школярі дружать з шестирічками, вчать їх плавати, приносять їм саморобні іграшки, показують лялькові вистави. День у підготовчому класі розпочинають з ранкової гімнастики, обов'язковими на уроках є фізкультхвилинки під музику.

Сахнівські вчителі систематично ознайомлюють шестирічок з навколишнім світом, вчать пізнавати його, цікавитись подіями в країні й селі, досягненнями і працею дорослих.

Система навчально-виховної роботи з учнями 1-11-х класів реалізується в п'яти шкільних центрах, які поступово створювалися й формувалися в процесі спільної діяльності вчителів, учнів та їхніх батьків: освітньому, оздоровчому, навчально-ідеологічному, трудового навчання й виховання.

Освітній центр займає два приміщення: в одному — початкова школа, групи продовженого дня, у другому — кабінети для учнів середніх і старших класів.

У початковій школі кожний клас має кімнати для навчання, праці, приміщення для ігор, спальні кімнати.

Учні середніх і старших класів навчаються в дванадцяти добре обладнаних кабінетах, які сприяють розвитку захопленості наукою, пізнавального інтересу, допитливості учнів. У кожному кабінеті є стенд, який використовуємо для постійно діючого конкурсу на звання кращого учня з навчального предмета. Завдання творчого характеру, задачі, вікторини, ребуси, загадки — усе, що тут пропонується, ґрунтується на вже вивченому матеріалі. За правильні відповіді присуджується відповідна кількість очок, визначаються переможці, а інколи за участь у конкурсі учні одержують і оцінки.

Формуванню пізнавального інтересу сприяє й колекціонерська діяльність учнів, яку ми всіляко підтримуємо. Зокрема, це колекціонування значків, поштових марок, листівок, сувенірів, які відображають наукові досягнення, прославляють вчених, наочно демонструють внесок науки в розвиток виробництва.

Невичерпні можливості в стимулюванні праці учнів, коли кожне помітне досягнення в навчанні схвально оцінюється колективом, є засобом утвердження особистості. Для цього ми використовуємо Дошку пошани, що є в кожному кабінеті і на яку заносяться прізвища учнів, котрі мають глибокі знання. Фото з Дошки пошани зі стислою характеристикою навчальної праці згодом вміщуємо в альбом кабінету „Вони попереду», який охоче перечитується учнями.

Ми прагнемо виховувати у дітей почуття дбайливості, привчаємо до порядку, чистоти, краси, самостійності. З цією метою учні постійно контролюють стан збереження й використання шкільного приладдя, техніки, ведуть „Журнал обліку” того, що треба зробити, записують виявлені пошкодження, недоліки. У школі розроблені й діють „Єдині вимоги” до естетичної виразності та санітарно-гігієнічних умов у навчальних кабінетах; щороку проводиться конкурс „За кращий кабінет”.

Навчальна діяльність учнів постійно перебуває в полі зору педагогічного колективу, адже першою, найважливішою працею учня, його обов’язком є навчання. Тому проводимо в школі щотижневі огляди учнівської старанності, наполегливості, працелюбності. Створюємо високу громадську думку про тих, хто поліпшує успішність, стимулюємо бажання стати кращим у навчальній праці.

Винятково велике значення надається в школі гуртковій роботі — важливому засобу виховання в учнів творчого підходу до справи, бажання пошуку. Двічі на місяць працюють гуртки: кінофотолюбителів, технічного моделювання, фізико-технічний, юних картингістів, автолюбителів та ін. Кожному учневі дозволяється брати участь у кількох гуртках, якщо він дисциплінований і добре навчається. Ми вважаємо, що дозвіл на відвідування гуртка має бути свого роду стимулом і самоконтролем для учня. Робочі кімнати, майстерні, фотолабораторії в школі відкриті щодня, і учні, маючи вільний час, можуть виконати в присутності керівника завдання, одержане на занятті гуртка, практично в будь-який день.

Гурток автолюбителів відвідують учні старших класів, які навчаються водінню автомобіля чи мотоцикла. В основу роботи покладена дещо скорочена й змінена програма ДТСААФ. Після двох років навчання гуртківці, які успішно засвоїли теоретичний і практичний курси, складають екзамени в районній Державній автоінспекції і одержують любительські права водія автомобіля або мотоцикла.

Одна з основних вимог до членів гуртків — звітувати готовими саморобками на щорічній виставці „Умілі руки, природа і фантазія”, що є своєрідним підсумком роботи всіх гуртківців школи. Виставка відкривається 1 квітня у фойє шкільного музею слави. На ній експонуються найкращі роботи, учні нагороджуються грамотами, дипломами, подарунками, екскурсійними путівками.

Здоров'я дитини — це усміхнене обличчя, щасливе дитинство, тому ми вважаємо, що найголовніший центр у нашій школі — центр здоров'я . Нині — це зимовий і літній плавальні басейни, спортивний зал, спортивні ігрові майданчики, дендропарк, десять зон відпочинку. Найулюбленіше місце відпочинку дітей — басейн. Так, учні початкової школи проводять тут обов'язково три-чотири години на тиждень. Чотири рази на рік усі діти складають залік з плавання. Щодня для заняття з фізкультури відводиться одна година.

Наступний центр — навчально-ідеологічний. Це музей бойової і трудової слави, планетарій і обсерваторія, між вежами якої на даху розмістився шкільний космодром („Сахнівський Байконур”) та приміщення виставки дитячої творчості.

Сахнівський музейно-навчальний комплекс було споруджено й обладнано за два роки, впродовж яких було проведено 52 недільники. У квітні 1968 року вся школа вийшла на перший недільник. Почин школярів і вчителів підтримали батьки. Всього в будівництві взяли участь близько двох тисяч осіб. Учасники будівельних робіт оволоділи спеціальностями бетоняра, муляра, штукатура, маляра. Організували змагання між класами на будівництві.

У музеї створено чотири експозиційні зали. Перший зал має назву „Історія рідного краю”. В ньому зібрані старовинні знаряддя праці: викопне кам'яне рубило і серп, виготовлені місцевим ковалем, бительня, гребінь з днищем, прядка і ткацький верстат. Відтворено куточок убогого селянського житла із старовинним начинням: мисником, каганцем, лампадою.

У другому залі „В полум'ї революції” зібрані експонати, що розповідають про створення колгоспу, ентузіастів-будівників нового життя.

У третьому залі „Велика Вітчизняна війна радянського народу проти фашистських загарбників” зберігаються реліквії бойової слави — ордени й медалі, якими нагороджено учасників боїв за Вітчизну, документи й особисті речі героїв-сахнівчан, їхні фотографії.

Четвертий зал називається „Сучасність села, колгоспу „Маяк”. В ньому зібрані чудові матеріали про трударів сьогоднішньої Сахнівки, їхні успіхи, досягнення.

Значну увагу ми надаємо трудовому вихованню. Кожен учень упродовж навчання в школі оволодіває багатьма видами трудової діяльності. Центр трудового навчання й виховання має відповідну базу: комбайн, трактор, автомобіль, моторолер.

Залучення учнів до різноманітних видів суспільно корисної виробничої праці сприяє виробленню у них трудових умінь, навичок, формуванню професійних інтересів та нахилів, оволодінню робочими спеціальностями.

Вже в початкових класах учні щодня впродовж години обов'язково працюють. Вони беруть участь в операціях „Колосок”, збирають насіння цінних рослин, охороняють птахів, мурашники, виконують прості й посильні види роботи в теплиці, на будівництві.

Уся школа на повному самообслуговуванні: учні стежать за чистотою в навчальному приміщенні, чергують, прибирають, виконують дрібний ремонт обладнання, тримають в чистоті своє робоче місце, одяг, іграшки.

Учні 4-5-х класів обов'язково працюють не менше однієї години щодня впродовж навчального року і до трьох годин влітку; учні 6-8-х класів — відповідно по півтори і чотири години. Для виконання робіт класи розбивають на дві бригади по 12-13 чоловік. Очолює кожну з них — бригадир, якого обирають самі учні, та наставник — класний керівник (у класі їх два). Бригади змагаються одна з одною, що стимулює їх працю.

Згідно з договором з Корсунь-Шевченківською фабрикою плетених виробів учні підрублюють серветки, шують рукавиці, фартушки, а на підставі договору з Корсунь-Шевченківським механічним заводом вони виготовляють гайки до електрочайників. Причому роблять все якісно, бо контролери не пропустять навіть найменшого браку. З 4-го класу кожний учень одержує трудову книжку, в якій ведеться облік його суспільно корисної діяльності: зміст і обсяг роботи, витрати часу. Достовірність запису перевіряється бригадиром, наставником і підтверджується їхніми підписами.

Трудове навчання старшокласників здійснюється за основними сільськогосподарськими професіями: юнаки — механізатори широкого профілю, дівчата — тваринники-механізатори, оператори машинного доїння. Крім того, юнаки оволодівають навичками столярної, слюсарної справи, дівчата домоведенням. Вивчення сільськогосподарських машин починається з 7-го класу на факультативах та гурткових заняттях. До 9-го класу школярі приходять, уже маючи практичні навички водіння трактора чи автомобіля. Теоретичні заняття проводять кваліфіковані спеціалісти колгоспу, а практичні — безпосередньо на робочому місці — кращі виробничники.

Після закінчення навчання учні повною мірою підготовлені до самостійної роботи, що підтверджується працею багатьох випускників школи.

Частими гостями в школі є колгоспники й робітники, особливо молодь. Вони беруть участь у шкільних святах праці, „уроках робітничої освіти”, в проведенні спільних конференцій, вечорів, присвячених ветеранам праці, передовикам і новато-

рам виробництва. Натомість школярі — учасники заходів (зборів, лекцій, вшанування передовиків і т. д.), що проводяться на фермах, польових станах, виїжджають на екскурсії до Корсунь-Шевченківського механічного заводу. Ветерани підприємств, передовики виробництва, представники молодіжних бригад розповідають учням про трудові традиції і перспективи розвитку підприємства, свої трудові досягнення, знайомлять зі своєю професією, з потребами району в кадрах з даної спеціальності.

У сукупності все це сприяє обізнаності учнів з основами виробництва, економікою, організацією праці, зростанням її продуктивності, досягненнями науки і техніки тощо.

П'ятий центр — культурно-виховний. У нас всі діти з 1-го до 5-го класу займаються двічі на тиждень хореографією, а з 2-го по 4-й класи — музикою. Музична школа розташована на третьому поверсі, а на другому — хореографічний зал. Учні залюбки відвідують гуртки художньої самодіяльності, творчі об'єднання, клуби за інтересами. Велику популярність мають духовий оркестр, вокально-інструментальний ансамбль, ляльковий театр, художня школа, балетна студія тощо. Систематично проводяться вечори відпочинку, звітні концерти, КВК, шкільні свята. Стали традиційними виступи учасників художньої самодіяльності на фермах та польових станах. Нерідко художні колективи із Сахнівки запрошують для виступів у Корсунь-Шевченківській. Наші діти групами виїжджають до Черкас на вистави обласного музично-драматичного театру, концерти у філармонії, зустрічі з учнями шкіл міста. Переможці змагання на зароблені гроші здійснюють подорожі до Москви, Ленінграда, Києва, Одеси, Севастополя, Бреста, Львова та інших міст країни. Таким чином, в художньо-естетичному плані життя сахнівських школярів надзвичайно насичене. Причому всю роботу з організації й здійснення естетичного виховання, проведення вільного часу виконують самі учні. В школі створена комісія (склад її щороку оновлюється), до складу входять представники всіх класів, а також гуртків художньої самодіяльності та творчих об'єднань. На всіх засіданнях члени комісії розглядають питання, пов'язані з організацією

вечорів, свят, концертів, екскурсій тощо. Призначаються відповідальні за кожний захід. Вони систематично звітують про хід його підготовки, висловлюють свої пропозиції, доповнення. По допомозі до завуча чи директора члени комісії звертаються лише за виникнення складних проблем. Найважливіше те, що в школі панує атмосфера загальної зацікавленості в результатах справи, кожний готовий допомогти, активно включитися в роботу.

Виховання неможливе без тісної співдружності школи і сім'ї, тому наш педагогічний колектив прагне створити належні умови для спільної роботи. Ми вважаємо, що батьки мають добровільно брати участь у всіх шкільних заходах, а не лише приходити на збори, урочисті свята. І нам слід шукати ненав'язливі шляхи прилучення батьків до школи, відкривати в кожному з них індивідуальну неповторність, педагогічне обдарування й майстерність. Уважне ставлення до навчальних досягнень, високе цінування трудової діяльності учня й батька — важливий чинник стимуляції бажання дітей бути кращими.

Спостереження вчителів за моральною вихованістю учнів, індивідуальні бесіди з батьками переконали нас у тому, що й емоційні стосунки в сім'ях потребують формування. А в окремі періоди, особливо в отрочстві, коли інтереси підлітків розширюються, з'являється почуття дорослості, самостійності й непомітно слабне зв'язок з родиною, треба спрямовано виховувати належне ставлення до рідних. У цей час важливо й необхідно дітям спілкуватися з близькими і насамперед із матір'ю. Тож і в сімейному колі, й на виховній годині, по шкільному радіо й тоді, коли учні відвідують виробництво чи зустрічаються з матерями на шкільному святі, ми ведемо розмову про матір. Учніам упродовж десяти років навчання не раз пропонують задуматися над тим, ким є мати в їхньому житті.

У школі постійно проводяться індивідуальні бесіди класних керівників з дітьми про виконання трудових обов'язків дома, класні збори на теми „Що я змію робити?“, „Мамині помічниця“, „Батькові помічники“, конкурси, а також організуються рейди-перевірки трудової участі дітей у сімейних справах. А головне —

всіляко підтримуються кращий приклад, хороші сімейні традиції, вияви дбайливого ставлення до матері.

Напередодні 8 Березня у школі традиційно проводиться Тиждень матері, бабусі, вчительки, дівчини. Він розпочинається уроком моральної культури в кожному класі. Тиждень матері в школі, у сім'ях особливий. Матері треба принести в дарунок найвищі здобутки в навчальній праці. А вдома учні прагнуть зробити все самі по господарству, не чекаючи розпоряджень. Цей тиждень для сина чи дочки — своєрідний екзамен з того, як вони вміють господарювати.

Великі можливості для виховання любові до школи мають перші зустрічі учнів з нею, ювілеї школи, святкування знаменних дат, зустрічі з випускниками, випускні вечори.

Напередодні нового навчального року ми завжди складаємо „Комплексний план виховної роботи з формування громадянської зрілості учнів”. До нього обов'язково включаємо заходи дальшого перетворення школи в будинок щастя, радості, краси. Ось деякі з них:

- на уроках та на позакласних заходах виховувати в учнів бажання вчитися;
- під час традиційного свята першої зустрічі зі школою провести урочисту лінійку, виховні години в класах на тему „Школа — невичерпне джерело краси”, влаштувати вогнище над Россю, розваги; провести традиційне свято Першого дзвоника та першого навчального дня;
- на останньому уроці проводити виховні години в улюблених куточках краси, які має кожний клас (у вербовому завітку біля „Колоска”, біля скляного будиночка, на космодромі, в яблуневому саду тощо);
- перший тиждень вересня вважати Тижнем пошани школи;
- проводити Тиждень пошани вчителя в жовтні;
- кожний учень упродовж року повинен створити щось своїми руками й подарувати школі;
- останній день навчальної чверті вважати Днем школи в селі; батьків, жителів села, громадськість запрошувати на

- лінійки, збори, знайомити їх з досягненнями загальношкільного і класних колективів;
- проводити щотижня конкурс на кращу класну кімнату, кабінет. Переможців конкурсу шкільної краси за тиждень нагороджувати перехідним вимпелом, за чверть — колективним дарунком для кабінету, за рік — екскурсійною поїздкою.

У школі роками утверджується й міцніше правило: в центрі уваги, спостережень, роздумів, планів учителя повинна бути конкретна особистість.

... Постійно розвивати творчі сили дітей — цього прагне педагогічний колектив Сахнівської школи, водночас приділяючи багато уваги змісту всіх заходів, використовуючи будь-яку можливість для виховання у дітей потреби брати участь у загальних справах.

Наведемо ще один приклад. Цікаво проходить у школі виставка „Дума про хліб”. Напередодні в кожній сім’ї готують тісто, навкруги розноситься запах свіжоспеченого хліба. Це копітка і радісна праця для кожної сім’ї. І ось у певний день приносять люди в школу свої смачні вироби, виготовлені власними руками, і просять прийняти на виставку, дехто підказує, в якому місці розмістити їх, щоб усі бачили. Несуть на рушничках, які й залишаються тут. Раніше приносили без підписів, а тепер додають до хлібини чи булочки якесь висловлювання, девіз, слово. Виставка вражає багатством фантазії: торти, весільні шишки, калачі, пампушки з часником, вареники.

Виставка звеличує хліборобську працю, показує ціну хліба, прославляє дружбу народів. Ось бачимо куточок, що відображає дореволюційний час: на столі лежить хліб, наче глина, буханка, випечена на листі капусти. Є на виставці й хліб часів ленінградської блокади. Діти дивляться на нього, зважують. Поряд з терезами — табличка, яка розповідає, скільки грамів такого хліба одержував ленінградець.

З цікавістю розглядають школярі експонат з назвою „Хліба горбушку — и ту пополам”. Шматочок солдатського хліба розломлено навпіл — це символ дружби і вірності.

На виставці демонструється, як з насінини, посіяної в землю, виростає зерно: спочатку ми бачимо пророщене насіння, потім росточок, далі стебельце. Видно кожен етап аж до повнозерного колоска. Звучить розповідь про людську працю, майстерність у вирощуванні врожаю. Виставка також має значні можливості для інтернаціонального, патріотичного виховання.

До виставки „Дума про хліб” приурочуються загальношкільні батьківські збори. На зборах завжди ведуться бесіди про випадки недбайливого ставлення до хліба, коли діти залишають недоїдений кусень в їдальні, в походах.

Батьки розповідають про ціну хліба, про свою роботу, про те, як важко одержувати високі врожаї. Учні повідомляють, що вони теж беруть активну участь у вирощуванні хліба, зокрема, в прополці пшениці, перевезенні врожаю з колгоспного поля на тік.

Продовжуючи відомі традиції (згадаймо свято Першого снопа в колонії ім. Горького, свято Першої хлібини в Павлиші), сакнівський колектив шукає й знаходить свої форми, свої засоби виховання громадянина, трудівника.

Аналогічно до „Думи про хліб” влаштовуються в школі й виставки „Дари ланів”. Експозицію складають овочі, фрукти, різні сільськогосподарські культури, вирощені на дослідних ділянках школи, а також на полях колгоспу. У виставці беруть участь, крім колгоспників, цегельний завод та місцеве лісництво, окремі жителі села.

Важко навіть виділити найкращі експонати виставки „Дари ланів”. Кожен з них по-своєму красивий, переконливий. Видно, що їх творці — батьки, діти, класні керівники — постаралися як слід.

До речі, частина представлених на виставку фруктів лежить вимитою у вазах. Будь ласка, покуштуй, якщо хочеться.

Добре, коли перехід від гри, захоплень до більш серйозної трудової, суспільно корисної діяльності здійснюється легко, природно. Цьому великою мірою сприяють заходи, про які ми розповіли. Що б не виготовляли дитячі руки — вироби на виставку чи прилади для шкільного кабінету, яку б роботу не виконували

учні — в усьому повинні бути елементи творчості. За такої умови формується в особи потреба бути корисною людям, працювати якісно, з повною віддачею.

Кожен випускник нашої школи, закінчуючи навчання, на весні обов'язково, без запрошень і нагадування, садить дерево на шкільній садибі або поблизу. Багато їх навколо школи — дубків, берізок. Учителі й учні пам'ятають, де хто посадив деревце. Всі весняні свята обов'язково завершуються урочистим висаджуванням квітів, кущів, дерев.

Так один задум змінює інший, завершуються початі справи, зріють нові плани. День у день, рік у рік гартуються сили, зміцнюється характер, формується світогляд, чіткішими стають мрії, надії школяра. І немає переконливішого свідчення плодотворності зусиль педагога, ніж бачити, що зі стін школи у велике життя йде людина, здатна жити і працювати, як вимагає наш час, час великих звершень.

Вдячність.

Сьогодні у випускниці нашої школи Оксани весілля. Після урочистої реєстрації шлюбу молоді йдуть до школи і прямують до музею. Зворушливо зустрічають молодих найменші екскурсоводи — четвертокласники. Вітають, ведуть залами, дарують на пам'ять зірочку — одну на двох, на все життя.

У книзі відгуків музею з'являється новий запис: „Вдячні всім, хто дав нам щастя. Клянемося зберегти світлу пам'ять про рідну школу, пронести через усе своє життя вірність нашим сахнівським традиціям”.

Це відрадний результат роботи педколективу, який багато працює для того, щоб виростити своїх вихованців людьми, вдячними батькам, школі, державі.

У школі є стенд, де кожен може прочитати слова В.О. Сухомлинського: „Уміє дякувати і віддячувати. Насамперед дякуй матері і батькові за те, що вони дають тобі щастя життя, матеріальні і духовні блага...”

Уміє дякувати старшим, особливо дідусеві, бабусі і взагалі старшим людям за те, що вони навчають тебе...

Умій дякувати вчителів. Вислухавши схвалення, дякуй за науку. Вислухавши найгірші, найсуворіші слова, теж дякуй за науку.

Дякуй за найменше добро, виявлене по відношенню до тебе, за чуйність, за послугу...”

Формування у дітей почуття вдячності, обов'язку, зокрема щодо батьків, має велике значення у вихованні підростаючого покоління. Адже такі фактори, як все повніше забезпечення матеріальних потреб людей, сучасні зміни в сім'ї, коли вона має переважно одну дитину чи дві, можуть бути причиною нігілістичного ставлення деякої частини молоді до моральних норм. Все це зобов'язує школу з особливою наполегливістю усувати ті чи інші недоліки сімейного виховання. І річ не тільки в тім, що дехто з молодих невдячний за зроблене добро, бо не пережив труднощів, які випали на долю старших поколінь. Хоч це теж слід брати до уваги. Але, на нашу думку, найчастіше байдужість та черствість, які подекуди проявляються, — результат неправильного сімейного виховання.

От недавно прибігла до школи мати одного хлопця — розгублена, з заплаканими очима. Вибачається, просить поради, допомоги. Я знаю цю сім'ю. Батьки працюючі. Старший син Іван закінчує 8-й клас. Батьки задовольняли надто багато його примх. І тепер не можуть з ним справитися: „Не слухає, не поважає, грубить, вимагає того, чим ми забезпечити ще не в змозі. Не розуміє. Порадьте, що робити. Допоможіть”. І школа має допомагати.

Вдивляючись у духовний світ вихованців, враховуючи відповідні поради педагогіки, учительський колектив Сахнівської школи вирішив найсерйозніше поставитися до справи формування у школярів такого благородного почуття, як вдячність. Остання наче чутливий прилад точно показує, якою є людина, чого досягла у вихованні школа.

У нашому колективі стало традиційним вшанування рідних учнів, особливо матерів.

Якось на уроці учні четвертого класу писали твір на тему: „З чого починається Батьківщина». Запам'яталися рядки з твору

Галини К.: „Для мене Батьківщина починається з мами. Вона в мене така хороша, ніжна, добра і справедлива. Тільки часто хворіє. Люблю я свою рідну матусю і Батьківщину понад усе”.

Для зміцнення у дітей почуття поваги до батьків у нас практикуються різноманітні форми роботи. Зокрема обов'язково готуються подарунки матерям в день 8 Березня. В Сахнівці вітають також кожну матір з днем народження.

Школа тримає під контролем взаємини учнів у сім'ї, виконання ними своїх обов'язків щодо до рідних. У нас організована виховна робота і з батьками. Тим з них, які правильно виховують своїх дітей, вручається „Подяка батькам”. До речі, досвід указує на необхідність спеціальних нагород батькам за успіхи у вихованні дітей.

Глибоке почуття вдячності рідним, матері, котра веде дитину, підлітка, юнака правильним шляхом. Ось красномовний приклад. У шестикласника Василька захворіла мати. Син вдосвіта щодня поспішав на ферму, щоб погодувати та подоїти материну групу корів. Мати довго хворіла. Коли одужала, хлопчик продовжував допомагати. За добру роботу правління колгоспу нагородило учня цінним подарунком. З усією урочистістю його вручили Василькові на лінійці. Це був чудовий урок всім, хто прагне тільки одержувати, користуватися всім готовим і не спішить своєю працею, підтримкою, щирим словом допомогти матері, батьку, іншим людям в їх нелегких життєвих турботах.

Від вдячності рідним — один крок до великого і гордого почуття вдячності тим, хто своїм подвигом приніс щастя Батьківщині, відстояв його в бою, примножив у праці. Збереження пам'яті про людей, яким ми зобов'язані своїм життям, свободою, — це прояв високих громадянських якостей.

У Сахнівській школі часто проводять бесіди та зустрічі з людьми, чие життя може бути прикладом для молодого покоління.

...Вечоріє. Сонце наближається до горизонту. Біля старого садового-виноградаря Пилипа Лавровича Дзигори сидять діти. Вони прийшли сьогодні на зустріч з відомим виноградарем. Посідали в густій траві, ловлять кожне слово дідуся.

Звідси видно широку панораму долини, засадженої виноградом.

Завдяки Пилипу Лавровичу Сахнівка відома як піонер виноградарства на Черкащині.

— 110 сортів винограду маємо в нашому урочищі „Ставки”, а колись тут були лише бур’яни і гадючники княгині Лопухіної,— говорить Дзігора.— Всі наші сорти легко переносять двадцятиградусні морози, а деякі навіть 30—35°. Добре у нас прижилася, наприклад, Шасла рожева — високоврожайний, морозостійкий сорт. Збираємо винограду понад 130 центнерів з гектара.

Пилип Лаврович запрошує малечу на сортодільниці. Малі дегустатори вже через кілька хвилин легко відрізняють один сорт від іншого.

Похваливши за хорошу пам’ять і добрий апетит, Пилип Лаврович витяг із кишені листи, які щойно одержав, і попросив Миколу прочитати. Перший був з Азербайджану, другий — з Оренбурга, а третій, четвертий... з усіх кінців Радянського Союзу.

— А звідки всі ці люди знають Вас, дідуся?

— Ми постачаємо садівний матеріал в 49 областей. Лише за кілька останніх років колгоспам, радгоспам і любителям надіслано 2,5 мільйона виноградних чубуків і саджанців.

Помовчавши трохи, Пилип Лаврович сказав:

— На довгі віки, на радість собі й нащадкам перетворили люди ці гори в квітучий сад. Він виріс із праці та любові до рідної землі. Тож і ви прикрашайте й збагачуйте рідну землю. Вас згадуватимуть і щиро дякуватимуть вам люди.

Дідуся вже немає. Але слова його пам’ятають у нас.

Захаренко О.А. Слово до нащадків. — К.: СПБ Богданова А.М., 2006. — С. 21-27; 38-42.

Виконайте завдання (письмово)

25. Прокоментуйте задум “душевної розмови” учнів з випускниками Сахнівської середньої школи.

26. Виявіть залежність долі однієї людини від тих людей, які зустрілися на її життєвому шляху і слугували прикладом.
27. Розкрийте взаємозв'язок між виховними і кінцевими результатами навчання.
28. Назвіть і покажіть у дії відомі вам критерії виховання і вихованості учнів.
29. О.А. Захаренко закликав „простежити життєву долю випускника, встановити залежність між його навчальними успіхами, вихованістю, становленням у колективі і наступним громадянським становленням у суспільстві, характером трудової діяльності ...”. Виконайте ці завдання на прикладі життєвого шляху випускників тієї школи, яку ви закінчили.
30. Розкрийте значення позитивного прикладу у вихованні та навчанні. З цією метою зверніться до творчості К.Д. Ушинського, Л.М. Толстого, В.О. Сухомлинського, Ш.О. Амонашвілі та ін. педагогів.
31. Організуйте у школі, де проходили практику, зустріч із випускниками, започаткуйте книгу “Добрих справ випускників”.

ФРАГМЕНТИ ТВОРЧОСТІ О.А. ЗАХАРЕНКА

“ЩАСЛИВА ДОЛЯ ПОКОЛІНЬ”

Лист-анкета учням двадцяти випусків Сахнівської середньої школи починався так: „Шановний друже! Промайнув час ластівкою. В минуле відійшло дитяче безтурботне життя. Та чи відлетіло воно зовсім? Чи залишився у твоєму серці куточок теплих спогадів про друзів, учителів-наставників, про школу, що стала для тебе яскравою зірочкою, яка світить навіть у найскрутніший час? Де ти зараз живеш, ким став, що хороше встиг зробити, про що мрієш, що турбує тебе? Чи любиш, чи щасливий? Чи зміг би ти зустрітися у своїй школі з однокласниками? І ще багато питань, на які хотілося б почути від тебе відповідь.

Напиши нам листа. Дуже просимо!

Запитаєш — для чого? Для великої справи: ростити і виховувати молоде покоління. Точніше: ми хочемо зібрати і зберегти навечно в нашому шкільному музеї матеріали про випускників школи...”

Задум почати задушевну розмову, яка б повела учнів життєвими шляхами випускників, захопив шкільний колектив.

Ніщо так не вчить і не виховує, як приклад і досвід попередніх поколінь. Вони теж колись росли крила, опановуючи світ знань, і тепер крокують осяйними шляхами дорослості. Та найближчою і найбільш повчальною є доля односельців, поруч з якими жив, яких знаєш, на місці яких сидиш за учнівською партою. Їх багаторічний духовний злет, тривалі пошуки власного покликання, вияви особистої переконаності виступають притягальною силою, викликають щире довіру. Рядки з листів випускників — це своєрідний підручник для нинішніх учнів, за яким вони вчать жити, за яким звіряють свої мрії, життєві прагнення. Ініціатори листування — члени музейної ради, які вирішили підготувати експозицію одного залу з матеріалів усіх двадцяти випусків Сахнівської середньої школи.

Прагнення активістів музею показати наслідки роботи школи за двадцять літ (перший випуск учнів десятого класу відбувся в 1957 році), відобразити піклування рідної Вітчизни про підростаюче покоління, розповісти про щасливу долю односельців — радісно підтримав дитячий колектив. Тоді ж хтось запропонував, щоб з листами ознайомлювали на лінійках або на виховних годинах.

У колі педагогів ідея значно збагатилася. Логіка педагогічної праці така, що її кінцевий результат можна побачити лише через тривалий час, роки. „Те, що ви зробили, сказали, зуміли прищепити, — пише В.О. Сухомлинський, — інколи виявляється через 5-10 років” (В.О. Сухомлинський, Вибрані твори, Т. II, К., „Радянська школа”, 1976, с. 420).

Без достатньої обізнаності з наслідками своєї роботи, без постійного аналізу взаємозв'язків між виховними впливами та їх

матеріалізацією в духовному світі учня не визначиш з достовірністю ефективності педагогічної праці. Недарма науковці з такою наполегливістю ведуть пошук критеріїв оцінки результатів виховання, критеріїв переконливих, надійних, незаперечних. Простежити життєву долю випускника, встановити залежність між його навчальними успіхами, вихованістю, становленням у колективі і наступним громадянським становленням у суспільстві, характером трудової діяльності через десятиліття — означало також збагатити учителів тією духовною силою, яка підтримуватиме щоденні зусилля в активному звершенні навчально-виховного процесу.

Школа і раніше проводила цю роботу в традиційних формах: зустрічі з випускниками під час канікул, зрідка листування з ними, принагідне відвідування школи. Тепер йшлося про застосування більш дійових форм: наполегливої роботи слідопитів, широкого висвітлення в музеї зібраних матеріалів, проведення зустрічі нинішніх десятикласників з учнями всіх років навчання на випускних вечорах і, звичайно, систематичне ознайомлення з листами.

Захаренко О.А. Слово до нащадків. — К.: СПБ Богданова А.М., 2006. — С. 44-45.

Завдання

- 32. На основі аналізу фрагменту виступу О.А. Захаренка на засіданні Верховної Ради України виявіть проблеми, які він піднімає. Доведіть їх доцільність.**
- 33. Дайте відповідь, чи вони властиві лише для сільської школи?**
- 34. Доведіть, які з цих проблем уже розв'язані, а які ще ні.**
- 35. Прокоментуйте названі недоліки і розкрийте шляхи їх подолання.**
- 36. Чому О.А. Захаренко закликає „зняти шапку перед учителем і прислухатися, як нерівно б'ється його серце?“**

37. Напишіть твір-есе “Мої професійні мрії і задуми”.

ІЗ ВИСТУПУ О.А. ЗАХАРЕНКА НА ЗАСІДАННІ ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ “СЕРЦЕ УЧИТЕЛЯ Б’ЄТЬСЯ НЕРІВНО”

І знову про сільську школу. Нині наймодніше слово у нашій освіті — „немає”: коштів нема, вчителів, житла не вистачає, проблеми з підручниками. Звичайнісінького м’яча за місячну вчительську зарплату не купиш.

Щоправда, ще є школи, які й тепер тримаються на світовому рівні. Але якою ціною? І чи довго? Відсутність коштів паралізує роботу райво, обласного управління освіти.

Складається враження, що останні постанови перевершують застійні часи в справі знищення малих сіл, які згорять без вогню через занепад освіти. А далі що? Повне занедбання годувальниць-землі?

У природі існує закон, який, на жаль, не вивчили попередні покоління, не знає і нинішнє. Вдумайтесь: „В єдності різноманіття — здоров’я, розвиток, прогрес”. Так у природі, так має бути і в суспільстві. Тож ми за різноманіття культур, підручників, думок, закладів. Образливо за педагогічну совість, коли змалечку дітей ділять на чорних і білих, на еліту і приречених, коли тисячі 15-річних блукають вулицями міст і сіл, коли історію України вивчають по канадських підручниках, виховують дітей на американських бойовиках та порнофільмах. А своє? Згниє!

Прикро, що поняття дружби народів загнано в глухий кут. Інакше як зрадою не назвеш, коли залишають друга в біді — мовчати простіше. Ніби нічого й не трапилось, ніби десятки й сотні наших колег, дітей не гинули щодня поруч, у кавказькій м’ясорубці...

Бюджет — то наш біль. Вражає фраза з офіційного протоколу: „Істотне скорочення витрат на утримання навчальних закладів... обмеження пенсій... припинення витрат комунальних послуг вчителям і пенсіонерам сільської місцевості”. Що це: ліквідація

наслідків власної нерозпорядливості, латання дірок чи останню шкуру знімають?

Де взяти кошти? Формула мужицька проста: не платіть тому, хто нічого не робить, і тому, хто виконує нікому не потрібну роботу.

Якщо ще не все погано в освіті, то це завдяки мудрості, вірі і впевненості нашого учителя, якого не зупинити і не залякати ні кризами, ні модними реформаціями. Любов'ю до дітей він жив, живе нині і довгі роки сяятиме ясною зорею у серцях тих, хто робить перші кроки боротьби за життя в новому світі.

Не заважайте вчителю навіть тоді, коли втратили віру в необхідність державної політики в освіті. Не принижуйте його злиденним буттям! Не смійтесь над його терпінням і фанатизмом.

Зніміть перед ним шапку і прислухайтеся, як нерівно б'ється його серце.

*(Захаренко О.А. Є така думка
// Педагогічний вісник. — 1995. —
№ 1.)*

Виконайте завдання (за вибором).

- 38. Сформулюйте висновки й узагальнення, які О.А. Захаренко називає педагогічними аксіомами.**
- 39. Проведіть у мікрогрупі дискусію на одну із тем:**
- 40. „З чого, на думку О.А. Захаренка розпочинається особистісно орієнтоване навчання чи виховання?”**
- 41. „Діти, які потребують підвищеної педагогічної уваги, у чому вона полягає?”**
- 42. „Форми і методи проведення виховних заходів: інноваційні підходи”.**
- 43. „Шляхи удосконалення національного менталітету, про що мріяв О.А. Захаренко”.**
- 44. Підготуйте за мотивами статті О.А. Захаренка „Педагогічні аксіоми” фіксовані виступи:**

45. „Бережи честь змолоду”;
46. „Учительські діти”;
47. „Байдужість породжує зло”;
48. „Позитивні моделі взаємодії вчителів і учнів”. (За монографією А.М. Бойко *Формирование воспитывающих отношений в общеобразовательной школе.* — Киев, 1990. — 262 с.);
49. Здійснить науково-практичні обґрунтування кожної із сформульованих О.А. Захаренком вимог до директора школи.
50. Прокоментуйте і доведіть правильність висновку О.А. Захаренка „Керуйся принципом: 70 відсотків успіху — то похвала, а 30 відсотків — критика, мораль, розгнівані настанови”. (Письмово).

ПЕДАГОГІЧНІ АКсіОМИ

Що ви знаєте про свого вихованця? Надзвичайно важливо, в якому оточенні він живе. А яке його дозвілля? Чи є в нього друзі? Хто вони? Позитивно чи негативно впливають на вашого учня? Як ставляться до нього вчителі? Байдужі вони до долі дитини чи ні? Які в них погляди на сучасне життя, на все, що відбувається у нашій державі? А які погляди на політичні процеси? Чи є в колективі колеги-однодумці? Чи це справді педагогічний колектив у класичному розумінні цього слова? А як часто вихованець спілкується з природою? Чи не байдужий він до неї, чи бачить красу в подихові вітерця і квітах? Чи бачить, як росте трава, як цвіте квітка? Чи глухий до природи, чи чує, як вона восени влягається спати на зиму? Ще сотні запитань можна поставити і до себе, і до вихованця. Але найважливіше: чи є у нього батьки, чи не забули вони про його існування? Можливо, сім'я — це той еліксир психічного здоров'я, який мав би бути у кожної дитини. Не можна залишати дитину без догляду, але треба й ізолювати від тих батьків, які негативно впливають на своїх дітей і не займаються їх вихованням. Держава від цього лише виграє і фінансово, й економічно.

Шановний друже! Визнач своє місце в оточенні вихованця. Допоможи відповісти на запитання, які йому ставить життя. І твоя радість буде безмежна, бо зробиш ще одну людину духовно багатшою. На світі додасться краси, порядності, а отже, щастя.

Елітні діти. Народжуються всі рівними юридично. Відмінності можуть бути якісь генетичні. Оточення може різко змінити людину на краще або на гірше. Я хочу звернути увагу моїх колег на ту обставину, що творчі й зазвичай дуже хороші працівники на 90-95 відсотків приносять країні дохід більший, ніж посередні. А що вже забуті богом і людьми бомжі, алкоголіки, наркомани ... Від них лише збитки. Отже, це означає, що змалечку, з дитинства треба більше уваги приділяти талановитим і творчим дітям, розвивати їхні здібності, щоб не дорікали вам батьки. Розвивати можна, залучаючи до творчої праці, яка до вподоби. Тоді дитяча душа заспіває, забринять струни серця. Особистість учня буде готовою до високого польоту. Так з'являються письменники, поети, художники, різьбярі, теслярі, математики, тобто талановиті люди. Все залежить від вас. Практика показує, якщо вчитель — ерудит, який легко свої знання може передати іншим, — в нього діти особливі, виборюють призові місця на районних, обласних олімпіадах, мають ґрунтовні знання, схильні до наукових досліджень. Якщо ж учитель працює абияк — не чекайте від нього успіху, порадьте залишити дітей і знайти іншу роботу. У школі мають працювати лише фанати в хорошому розумінні цього слова, які дбають про кожну дитину як особистість.

Учительські діти. Я вже писав, говорив на педрадах про особливу категорію вихованців — „учительських дітей». Як можна вірити в особливі здібності екстрасенсів, котрі самі звертаються до колег, бабусь чи офіційної медицини, щоб вилікувати рідних чи своїх дітей. Не знаю як ви, а я не вірю таким екстрасенсам. Не вірю!

Не вірять і батьки вчителів, який не може дати ради своїй дитині. Чую заперечення своїх колег. Може, ви й праві, але то є виняток із правила. Діти вчителів — найосвіченіші, найвихованіші, найскромніші, найввічливіші. Але вони, як і всі, люблять

справедливість і поважають ерудицію вчителя. Він завжди є і буде ідеалом для дитини. Вчитель має залишатися на довгий час нерозгаданою загадкою, в арсеналі його педагогічних засобів має бути вміння здивувати дитину не лише оригінальністю думки, а й змусити замислитися щодо свого життя! Можливо, тому більшість учителів не хоче бути класними керівниками у власних дітей. Вони прагнуть, щоб їхні діти були такими ж, як усі, щоб у класі на них не звертали особливу увагу. Діти вчителів знають, що вони на виду у всіх, особливо в селах, що в кожній сім'ї з насолодою „обсмоктуються” їхні кісточки, а якщо хто з них курить, порушує дисципліну, порядок, то й поготів...

Шановний колего! Якщо в тебе є діти-школярі, ти маєш великий простір, в якому можуть здійснюватися педагогічні задуми. І легко, і важко бути одночасно і вихователем, і батьком чи матір'ю. Зроби свою мрію реальністю. Ти маєш змогу перевірити свої педагогічні задатки, здібності. Мій тобі наказ: не втрачай можливості, яка дана природою.

Менталітет. Він наш, притаманний лише нашій нації. Його не змінити швидко. Але робити це треба. Щоб говорити конкретно, слід дати чітке визначення менталітету, вказати на його основні елементи, скажімо, привітність, гостинність, вдячність, ставлення до алкоголізму та наркоманії, готовність до самопожертви тощо. Треба подумати, які національні риси зміцнити. Це завдання посильне лише школі, лише вчителю, який з дитинства впливає на дитину, на сім'ю. І сім'я, і засоби масової інформації, і школа повинні мати одну святую мету. Не жити ж нам так, як живуть дикуни. Отож відгукніться на мій заклик: „В хрестовий похід за оновленим менталітетом!”. Життя коротке — не все встигнеш здійснити, але прийдуть нові покоління. Будуть вдячні нам, що ми не марнували час, а діяли, намагалися зробити щось приємне і для країни, і для її мешканців. Націю можна врятувати, дбаючи не лише про екологію довкілля, а й душі, якій так необхідна фізична і духовна чистота. На вас чекають нові злети мрій, нові простори для плідної праці, нові відкриття в педагогічній науці. Третє тисячоліття порадує нас новизною думки, нестандартних

рішень, новою логікою наших уявлень, красою навколишнього світу, найдивніших речей, які, можливо, придумає людство. Інтернет — це вже пройдений етап. На черзі нові форми передачі знань від учителя до учня. Не менш важливі форми впливу на виховання особистості.

Висновок категоричний: в менталітеті, притаманному нашій нації, є риси, які не прикрашають наш народ, не ставлять його в ряд цивілізованих націй. І чекати, склавши руки, не годиться, бо зміни на краще не впадуть з неба. Подумайте, колеги, як це зробити в масштабах держави. Відгукніться на святую мету школи, яка ставить собі майже непосильне завдання — удосконалювати національний менталітет.

- 51. Визначте педагогічно доцільні шляхи удосконалення національного менталітету, про що мріяв О.А. Захаренко.**
- 52. Проведуть за працями О.А. Захаренка педагогічні тренінги.**
- 53. Збагатіть свої кейс-технології і портфоліо.**
- 54. Проведіть добротинні справи в інтернаті для дітей-сиріт.**
- 55. Виявіть зразки критичного мислення і самокритичного підходу до своїх професійних умінь і навичок.**

**Модель здорового, сприятливого соціально-психологічного клімату у педагогічному колективі
(А.М. Бойко, Н.Я. Коломінський)**

	Основні параметри	Основні характеристики за визначеними параметрами
1.	Відносини	Суб'єкт-суб'єктні відносини, повага, взаєморозуміння, взаємодопомога, доброзичливість
2.	Ставлення до праці	Добросовісність, відповідальність, творчість, любов до дітей, інноваційна діяльність
3.	Ціннісні орієнтири	Особистість, її самотворення (виховання громадянина, формування майбутнього професіонала)
4.	Громадська думка	Прогресивність поглядів, дисциплінованість, повага і вимогливість
5.	Переважаючий емоційний тон	Мажорний, педагогічний оптимізм, віра в кожную дитину і власні можливості
6.	Реагування на негативні явища і вчинки	Активний пошук шляхів подолання, принциповість оцінки, співпереживання, співчуття
7.	Самопочуття кожного члена колективу	Захищеність, урівноваженість, впевненість
8.	Стиль і тон взаємодії	Поєднання демократичної єдиноначальності й творчої колегіальності

56. Проаналізуйте і прокоментуйте подану модель.

57. Опишіть за даною схемою основні характеристики педагогічного колективу тієї школи, в якій Ви були на практиці і Сахнівської загальноосвітньої школи.

ФРАГМЕНТИ ПРАЦЬ О.А. ЗАХАРЕНКА

Директор. В одних колективах він обирається, в інших призначається наказом по райво. Хтозна, що краще: чи призначати начальника, який був би над колективом, чи обирати директора-вчителя зі своїх рядів і, звичайно, бути залежним від своїх „виборців” — кланів, що живучі навіть у малих колективах. Я за будь-яку форму призначення, але мої вимоги невблаганні і жорсткі, а саме:

1. Директор за будь-яких обставин — чесна, порядна людина, яка працює так, щоб не привласнювати собі державні гроші.
2. Навіть допомагаючи школі фінансово, він не має права забувати, що школа — це державна установа, а не власна вотчина, і державну власність слід берегти, як зіницю ока.
3. Директор завжди має бути на вищому рівні, ніж колеги, і з методичної, і з фахової підготовки. Перш ніж відвідати урок колеги, запроси до себе на урок і покажи, що ти вмієш, які педагогічні новинки є в твоєму арсеналі.
4. Ніколи не гримай на своїх підлеглих. Слухають того, хто говорить, а не того, хто кричить. Крик — ознака твоєї слабкості. Розмовляй спокійно, аргументовано і переконливо. Впродовж робочого дня знайди час для одного-трьох учнів, щоб з ними поспілкуватися, хай вони тобі довіряють і визнають тебе незаперечним авторитетом у школі.
5. Директором може бути тільки той учитель, який говорить лише правду, а знає більше, ніж усі вчителі, разом узяті.

Шановний колего! Якщо в тебе ще не зникло бажання бути керівником і ти відчуваєш упевненість у своїх силах і здібностях, пам'ятай: тобі треба вчитися в будь-якому віці. Читати, вишукувати, бути таким ерудитом, щоб „Перший мільйон” (телевізійну гру) міг виграти. Це додасть тобі авторитету!

Байдужість. Це ще більше зло, ніж злочин. Ви заперечите. Можливо, ви маєте рацію, але байдужість породжує зло. Бійтеся байдужих людей, бо вони можуть спонукати до лиха, невідворотної біди. Вони дотримуються правила: „Моя хата з краю...” Бай-

дужа дитина це не просто флегматик, це нерухома річ у процесі виховання.

Дитина не може бути байдужою до чужого болю. Справжня людина не може бути байдужою до чужих успіхів. Вона або ревнує, або заздрить, або радіє. Для байдужої ж людини все одно, що діється навколо. Навіть міждержавні конфлікти, а то й війни беруть початок з байдужості.

Чи можна виховати небайдужу особистість? Так, можна і треба, бо це та риса, яка підносить дитину над суспільством, робить її особистістю, що не здатна на погані вчинки, що співпереживає своєму товаришеві, який потрапив у біду. Зароджується байдужість з небажання дитини бути першою, зі списування домашніх завдань.

Зупини, колего, цю біду, бо з роками буде пізно. Ця недуга виснажить дитячу душу, затримає розвиток, може й перерости у злочин. Будемо сподіватись, що цього не трапиться, бо нинішньому суспільству ой як потрібні небайдужі особистості.

Бережи честь замолоду. Чи пам'ятаєте ви цей відомий вислів? Напевне, йдеться про честь, яка була притаманна гусарам, а то й офіцерам старої армії. Коли людину зневажали, вона викликала свого супротивника на дуель, яка, як правило, закінчувалася смертю одного з них. Давно вже заборонені дуелі, але пам'ятайте, що слово „честь” має той самий корінь, що і „чесний”. На жаль, дане чесне слово сьогодні втратило свою вагу. Багато хто затер його, як зволожену ганчірку, і може вільно вживати, не думаючи, що слід відповідати і перед друзями, і перед партнерами, і перед колегами. Недолюблюю я тих, хто не дотримує слова. Схиляю голову перед тими, хто як сказав, то так і зробив, у кого слово не розходиться з ділом. Прийдеш, бува, в якусь установу — наобіцяють „сім мішків вовни”, та все на завтра, та на завтра. Обіцянки надокучають, як гірка редька. Залишається зробити песимістичний висновок: керівники (майже всі) не дотримують слова. Знаходять об'єктивні причини свого професійного обману.

Колего, треба виправляти це становище, щоб ми не перестали вірити слову честі. Як це робити — не треба вас учити: вправами,

тренуваннями, ділом, власним прикладом. А ще з допомогою літературних творів та історії — вони яскраво і повчально нагадують про забуте „слово честі”.

Березовий гай. За традицією, щороку випускники разом з першокласниками саджають деревця, які доглядають найменші діти в школі, котрих старшокласники уперше заводили на святковій лінійці в рідний клас. У цьому році випускники вирішили подарувати селу березовий гай. Ходили в ліс, викопували саджанці, готували ямки. Саджали дружно, всього 250 берізок. Кілька разів поливали, допомагав дощ. Назвали гаєм випускників 2001 року.

Боялись, що в дендропарку вже немає місця для яблунь. Знайшли вихід: на яблуні прищепили стільки сортів, скільки було випускників.

І ще одна шкільна традиція, яка передбачає видання однієї сторінки газети „Дівочі гори” випускниками. Вони залишають свої побажання і потаємні думки своїм наступникам. Записують вислови, які їм дуже до вподоби. Зберігають ту газету як сімейну реліквію, щоб згадати себе, якими були в юності, порівняти, як змінило життя погляди. Я трохи недолюблюю слово „традиція”. Вважаю, що кращою традицією є щоразу нові й нові форми проведення шкільних заходів. Я навіть не припускаю, щоб лінійка проходила щодня по шаблону. До цього звикають і діти, знають, що настав день, який треба прожити нетрадиційно, чекають, який сюрприз подарує їм учитель. Традиція в тому і полягає, щоб шкільні заходи проводити щоразу по-новому, „по-вченому”, не так, як колись свята. Ніякого шаблону! Інакше можна померти від суму. Порада, колего, ясна. Не повторюйся! Шукай нове, незвичне. Це нелегко, але треба, якщо ти хочеш триматися на плаву.

Зустрічі. Ще при комуністичному режимі часто вживаним був вислів „Міцна сім'я — міцна держава”. Малося на увазі, щоб сім'ї були надійні, щоб діти зміцнювали стосунки молодого подружжя. Розлучень було менше, ніж нині. Розкріпачена жінка стала більш діловою і незалежною. Вона не припускає знуцання

над собою, а окремі навіть обіймають високі державні посади, беруть участь як депутати у роботі Верховної Ради.

Так сталося, чи то, може, випадковість, що в колишньому класі покійної Діни Степанівни створилось три міцні сім'ї. На весіллі була в усіх. Вона часто й сварила своїх вихованців, але на зустрічі через кожні п'ять років приходять усі, навіть ті, хто живе в близькому чи далекому зарубіжжі. Сходяться, пригадують смішні, а бува, й трагічні історії з життя свого класу і гуляють у школі до самого ранку. Потім ідуть до річки або на гору Пастушку зустрічати схід сонця. Незрівнянно приємно провести всю коротку літню ніч в компанії дорослих, які стали справжніми людьми і ними пишається країна. На жаль, тільки дві сім'ї з цього класу нині проживають у селі, третя за деяких обставин змушена була виїхати. Несподіваний поворот.

Колеги! Якщо вас запрошують на весілля чи на зустріч з випускниками, не цурайтесь гарної можливості побачити в дітях-вихованцях життєві наслідки своєї педагогічної праці.

Природний нахил дитини. Гріх ним нехтувати. І батькові, і матері гріх, бо якщо не побачити здібностей дитини, то можна на все життя приректи її на невдачу. Щоб не сталося такої прикрості, про це має дбати сім'я. Особливо мама, яка повинна знати, яка справа її дитині найбільше до вподоби, яка іграшка захоплює найкраще. У сім'ї часто хочуть, щоб дитина стала видатним музикантом чи артистом. Наймають дорогих репетиторів, а у дитини до музики душа не лежить, піаніно слугує за меблі, з яких всього-на-всього треба витерти пилюку. Я не заперечую, що здібності в дитини треба розвивати. Тільки не примусово, не нав'язуючи їй своєї волі. Якщо дитина хоче малювати, покажіть її (а не свої) роботи спеціалісту. Він підкаже, зверне увагу на її творчість, розвине здібності. Японці вже багато років з дитячого садка вишукують і знаходять здібних і талановитих дітей, розвивають і доводять до філігранності ті таланти. У тій країні добре розуміють, що, скажімо, в певній галузі мають працювати лише здібні люди, що це вони, здібні та талановиті, роблять основний внесок у національний добробут. Можливо, лише цим можна пояснити, що японська техніка найкраща, що змалку дитина може розрізняти півсотні кольорів, а в нас — у п'ять разів менше.

Друже-колего! Використовуй у своїй роботі досвід японців: помічай і розвивай у дитини природні задатки, тоді її зарахуєш до тих, хто ошчасливить себе вірним вибором шляху.

Запитуйте — відповідаю. Якось на уроці я необачно сказав: „Якщо не буде запитань з астрономії, урок проводиться в планетарії не буде, але лише ви будете відповідати на всі запитання, причому і поза темою”. Випускники сприйняли мою пропозицію з радістю, розуміючи, що урок таки буде в планетарії, де обертаються зорі, планети, де можна легко ущипнути свою однокласницю. Зручно розсілися. Передчуваючи, що буде буря, діти заздалегідь підготувалися. Урок розпочався з запитань про Місяць, про Марс. Діти хотіли знати думку вчителя про те, чи існувала на Марсі цивілізація. Адже американські астронавти стверджували, що на Місяці вона була. На Марсі сфотографували сліди громіздкої техніки, що могла рити велетенські канали. Потім запитання посипались одне за одним. Я не встигав відповідати. Здивувала мене начитаність аудиторії. Виявилось, що вони читали про другий Місяць — супутник Землі, який рухався по еліптичній орбіті, а Земля притягла його до себе. Відбулася катастрофа, що вплинула на життя на Землі. Удар був такої сили, що вісь Землі змістилась, і наставали по чергово весна, зима, осінь, літо. Дехто не міг сформулювати запитання, хоча воно було програмним. Наприкінці уроку я продемонстрував обертання небесної сфери, сказав, що всесвіт приховує свої таємниці. Тільки знаючі люди можуть розгадати їх.

Колего! Друже! Радій, коли учні ставлять запитання, сумуй, якщо дітям нецікавий твій предмет, ти і твоя система навчання.

Похвала чи критика — що краще? Якось на педраді, звертаючись до класних керівників, я кинув фразу: „Не відвідуйте дітей вдома”. Я мав на увазі: не відвідуйте без запрошення батьків або дітей. А й справді, хіба вчитель — представник влади, що йому треба мати ордер для обшуку? Ні! Найдемократичніша частина суспільства — це вчителі. І вони мають право бувати в сім'ях, якщо їх туди запрошують. Одна вчителька лякала свого вихованця, що побуває у нього дома, розкаже про всі витівки

хлопця. „Допомогло”. Учень зачинив ворота на замок, хвіртку— на хитромудру заціпку, а злого собаку відв’язав, щоб ходив по подвір’ю. Розгадавши хитромудру заціпку, вчителька попрямувала до хати. Її зустрів собака. Вона закричала, але вже було пізно, кров просочувалась через панчошу, довелося везти до лікарні на перев’язку і уколи. Батько, мати співчували горю, проклинали і били собаку, дивувалися, як він відв’язався, засумнівалися, чи це не справа сина.

Колего! Не поспішай з відвідуванням дітей вдома. Тільки за-прошених шанують. Не люблять учителя, який прийшов, як сніг на голову. Господиня разом з дітьми прибере хатину, подвір’я. Зустріне добрим словом, а бува, ще й вечерею. Найголовніше — налагодити контакт, тоді почувеш від батьків те, чого і не сподівався почути, з користю для дитини і для сім’ї. Керуйся принципом: 70 відсотків успіху — то похвала, а 30 відсотків — критика, мораль, розгнівані настанови.

Захаренко О.А. Слово до нащадків. — К.: СПБ Богдано-ва А.М., 2006. — С. 85-100.

- 58. Складіть план відвідування 1-2 учнів (зверніться за порадою до тьютора).**
- 59. Чому О.А. Захаренко говорив: “Не відвідуйте дітей вдома”?**
- 60. Поміркуйте над професійними порадами О.А. Захаренка, внесіть їх до свого педагогічного портфоліо. Використайте в процесі педагогічної практики.**

ІНДИВІДУАЛЬНИЙ САМОКОНТРОЛЬ ЗНАТЬ (ТЕСТОВИЙ)

ТЕОРІЯ ВИХОВАННЯ

Відмітьте правильну відповідь і обґрунтуйте її письмово чи усно (за рекомендацією тьютора).

1. До якої групи методів належать вимога, громадська думка, постановка перспективи, заохочення і покарання?

- а) Методи стимулювання позитивної поведінки.
- б) Методи формування громадської свідомості.
- в) Методи організації діяльності дітей.

2. Кому належать слова: „Как можно больше требований к человеку, но вместе с тем и как можно больше уважения к нему”?

- а) А.С. Макаренку.
- б) В.О. Сухомлинському.
- в) Н.К. Крупській.

3. Висловлювання „Педагогическая техника — это те умения, которые помогают учителю через то, что „видят и слышат” воспитанники, донести до них свои мысли и душу” належить:

- а) А.С. Макаренку.
- б) В.О. Сухомлинському.
- в) К.С. Станіславському.

4. Відповідальність за налагодження відносин „учитель-батьки” покладається:

- а) на педагога;
- б) на батьків;
- в) на педагогічний колектив.

5. Пояснення, бесіди, лекції, різноманітні ситуації, задачі на етичні теми, вправи з естетичної діяльності — це:

- а) методи;
- б) форми;
- в) засоби.

6. При формуванні навичок потрібно починати:

- а) із показу;
- б) із зауважень;
- в) із спостереження.

7. Предметом педагогіки є:

- а) виховання;
- б) процес становлення особистості людини, що розвивається;
- в) історія розвитку особистості.

8. Провідним фактором в розвитку особистості є:

- а) виховання;
- б) спадковість і середовище;
- в) спадковість.

9. Хто сказав „Учитель живе до тих пор, пока он учится. Как только он перестает учиться, в нем умирает учитель”?

- а) К.Д. Ушинський.
- б) А.С. Макаренко.
- в) Н.К. Крупська.

10. Хто з педагогів минулого сказав: „Повсюду ценность школы равняется ценности ее учителя”?

- а) В.А. Дистерверг.
- б) Д. Дідро.
- в) М. Монтень.

11. Хто написав твір „Місто сонця”?

- а) Кампанелла.
- б) Квінтіліан.
- в) Платон.

12. Спеціальна педагогічна наука, що розробляє теоретичні основи, принципи, методи, форми, засоби виховання і освіти дітей з порушенням зору — це:

- а) тифлопедагогіка;
- б) олігофренопедагогіка;
- в) сурдопедагогіка.

Відмітьте правильну відповідь.

13. До якої групи методів відносяться приклад, диспут, розповідь, бесіда, лекція?

- а) Методи формування громадської свідомості.
- б) Методи стимулювання позитивної поведінки.
- в) Методи організації діяльності дітей.

14. Кому належать наступні слова: „Дети — это живые жизни, и жизни прекрасные, и поэтому нужно относиться к ним, как к товарищам и гражданам, нужно видеть и уважать их права”?

- а) А.С. Макаренку.
- б) В.О. Сухомлинському.
- в) Я. Корчаку.

15. Афоризм „Пустые глаза — пустая душа” належить:

- а) К.С. Станіславському.
- б) В.О. Сухомлинському.
- в) А.С. Макаренку.

16. Лекторії, кінолекторії, факультативи, зустрічі з діячами мистецтв і подібне — це:

- а) форми;
- б) методи;
- в) засоби.

17. Виховання у вузькому педагогічному смислі — це:

- а) цілеспрямований систематичний процес впливу на особистість із метою формування характеру, норм і правил поведінки у суспільстві, формування світобачення;
- б) цілеспрямований систематичний процес впливу на особистість із метою підготовки її до трудового життя;
- в) громадсько-політична категорія, що виражається в передачі накопиченого раніше досвіду.

18. Думка „Для воспитания нужно не большое время, а разумное использование малого времени” належить:

- а) А.С. Макаренку.
- б) Н.К. Крупській.
- в) Я.А. Коменському.

19. До якої групи методів відносяться привчання, доручення, вправи, ігрові ситуації?

- а) Методи організації діяльності дітей.
- б) Методи формування свідомості.
- в) Методи стимулювання позитивної поведінки.

20. У якій книзі А.С. Макаренка писав: „Дети — это живые жизни, и жизни прекрасные, поэтому нужно относиться к ним, как к товарищам и гражданам, нужно видеть и уважать их права”?

- а) „Прапори на баштах”.
- б) „Книга для батьків”.
- в) „Педагогічна поема”.

21. Думка „Женщина — естественный воспитатель” належить двом відомим педагогам:

- а) Я.А. Коменському, Н.К. Крупській;
- б) Я.А. Коменському, К.Д. Ушинському;
- в) К.Д. Ушинському, Н.К. Крупській.

22. Твір „Етика і політика” написав:

- а) Аристотель;
- б) Демокрит;
- в) Джон Локк.

23. Спеціальна педагогічна наука, що розробляє теоретичні принципи, методи, форми, засоби виховання і освіти дітей з порушенням слуху — це:

- а) сурдопедагогіка;
- б) тифлопедагогіка;
- в) олігофренопедагогіка.

24. Свої педагогічні погляди у книзі „Деякі думки про виховання” висловив:

- а) Джон Локк.
- б) Демокрит.
- в) Аристотель.

25. Хто автор праці „Эмиль, или О воспитании”?

- а) Ж.-Ж. Руссо.
- б) Р. Оуен.
- в) І.Г. Песталоцці.

26. Кому належать слова: „Образование человека нужно начинать в весну жизни, то есть в детстве, ибо детство изображает собой весну, юность — лето, возмужалый возраст — осень и старость — зиму”?

а) Я.А. Коменському.

б) К.Д. Ушинському.

в) І.Г. Песталоцці.

КОМП'ЮТЕРНІ ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ ТЬЮТОРА З ТЕОРІЇ ВИХОВАННЯ

1. Введіть номери правильних відповідей.

Хто з названих педагогів займався проблемами дитячого колективу?

1. А.С. Макаренко.
2. М.С. Грушевський.
3. В.П. Затонський.
4. В.О. Сухомлинський.
5. О.М. Астряб.
6. С.Х. Чавдаров.
7. Н.К. Крупська.
8. М.О. Скришник.
9. С.Т. Шацький.

Відповідь: 1, 4, 7, 9.

2. Введіть номери правильних відповідей.

Хто є автором цих педагогічних ідей (для довідки – С.Т. Шацький, А.С. Макаренко, В.О. Сухомлинський)?

1. На дитячий колектив не можна переносити функції дорослого колективу. Колектив повинен знати про людину якомога більше доброго. Не можна робити колектив “судилищем”.
2. Для дітей найбільш важливе дитяче співтовариство. Педагог – старший товариш, помічник, а не зовнішня щодо вихованців сила.
3. Колектив – об'єднання людей, в основі якого лежать: суспільно-цінна мета, спільна діяльність, відносини відповідальної залежності.

*Відповідь: 1. В.О.Сухомлинський,
2. С.Т. Шацький, 3. А.С. Мака-
ренко.*

3. Наберіть на клавіатурі пропущені слова.

А.С.Макаренко стверджував: “Ніщо так не зміцнює колек-

тив, як ...". Він називав ... клеєм колективу. Який із факторів формування колективу мав на увазі педагог?

Відповідь: традиції.

4. Введіть номери правильних відповідей.

Які з наведених понять є обов'язковими ознаками дитячого виховного колективу?

1. Однаковий вік.
2. Відносини „відповідальної залежності” (А.С. Макаренко).
3. Спільна суспільно корисна діяльність.
4. Достатня тривалість існування об'єднання.
5. Наявність наставника.
6. Наявність органів самоврядування.
7. Відсутність неформальних груп всередині об'єднання.

Відповідь: 2, 3, 6.

5. Укажіть курсором правильну відповідь.

Який із наведених підходів є своєрідним „містком” між колективом і особистістю вихователя?

1. Творчий підхід.
2. Комплексний підхід.
3. Диференційований підхід.
4. Індивідуальний підхід.
5. Особистісний підхід.

Відповідь: 3, 4, 5.

6. Введіть номери правильних відповідей.

Укажіть нові моделі позашкільних закладів:

1. Спортивна школа.
2. Центр екологічної освіти і виховання.
3. Культурно-оздоровчий театр.
4. Будинок дитячої та юнацької творчості.
5. Дитячо-культурний центр етнічної культури.
6. Музична школа.
7. Станція юних натуралістів.

Відповідь: 2, 3, 5.

7. Наберіть на клавіатурі пропущене визначення.

За формою позакласна виховна робота буває:

1. Масова.
2. Групова.
- 3 Об'єднуюча.
4. ...

Відповідь: 4. Індивідуальна.

8. Наберіть на клавіатурі пропущені слова.

Про діяльність якого видатного педагога йдеться? Як називалося створене ним товариство? Товариство "...", створене та його дитячі клуби започаткували вітчизняну клубну роботу та діяльність Будинків творчості молоді.

Відповідь: "Сетльмент", С.Т. Шацьким.

9. Наберіть на клавіатурі пропущені слова.

Позашкільна робота тим відрізняється від позакласної, що здійснюється закладами.

Відповідь: спеціальними позашкільними.

10. Введіть номери правильних відповідей.

Які з названих позашкільних виховних закладів є комплексними (багатопрофільними)?

1. Палац (Будинок) дитячої (юнацької) творчості.
2. Музична школа.
3. Спортивна школа.
4. Дитячий сектор у Палаці культури.
5. Станція юних натуралістів.
6. Літній табір відпочинку.
7. Підлітковий клуб при ЖЕУ.
8. Дитяча бібліотека.

Відповідь: 1, 4, 6, 7.

11. Введіть номери правильних відповідей.

Для якого шкільного віку особливо актуальні зазначені конкретні цілі морального виховання?

1. Розвивати прагнення школярів до саморозвитку, самовдосконалення.
2. Сприяти засвоєнню школярами знань про культуру поведінки, спілкування засобами ігрової діяльності.
3. Формувати почуття колективізму, гуманного ставлення до однокласників на основі ознайомлення школярів із звичаями, традиціями українського народу.
 - а) молодший шкільний вік ...;
 - б) середній шкільний вік...;
 - в) старший шкільний вік

Відповідь: а) 2, б) 3, в) 1.

12. Наберіть на клавіатурі пропущене поняття.

Народна педагогіка вважає важливою участь дітей у спільних громадських справах. Існували так звані ... — спільне виконання громадою трудомістких робіт (зведення хати, копання криниці, заготівля дров тощо).

Відповідь: толоки.

13. Наберіть на клавіатурі пропущене слово.

К.Д. Ушинський, говорячи про виховну роль праці, підкреслює значення не тільки фізичної, а й ... праці.

Відповідь: розумової.

14. Наберіть на клавіатурі пропущене поняття.

Метою трудового виховання є формування позитивного ... до праці.

Відповідь: ставлення.

15. Наберіть на клавіатурі пропущене поняття.

Основні ланки системи профорієнтаційної роботи у школі:

1. ...
2. Розвиток інтересів, нахилів дітей.
3. Профконсультація.
4. Профадаптація.

Відповідь: 1. Профосвіта.

16. Укажіть курсором правильну відповідь.

Вікову періодизацію дитячої праці запропонував

1. Ж.-Ж. Руссо.
2. К.Д. Ушинський.
3. К. Маркс.
4. А.С. Макаренко.

Відповідь: 3.

17. Введіть номери правильних відповідей.

Що є джерелом естетичного виховання?

1. Краса.
2. Природа.
3. Праця.
4. Мистецтво.
5. Фізкультура і спорт.

Відповідь: 2, 3, 4.

18. Наберіть на клавіатурі пропущені в тексті прізвища видатних педагогів.

„Будинок радості” створив італійський педагог-гуманіст а ідея „Школи радості” належить видатному українському педагогу...

*Відповідь: Вітторіно да Фільтре,
В.О. Сухомлинському.*

19. Укажіть курсором правильну відповідь.

Чи тотожні поняття „естетичне виховання” і „художнє виховання”?

1. Так.
2. Ні.

Відповідь: 2.

20. Наберіть на клавіатурі пропущені слова.

Вміння складати і співати пісні входило у середньовіччі в ідеал лицарського виховання — так звані „Сім ... ”

Відповідь: вільних чеснот.

21. Наберіть на клавіатурі пропущені слова.

Теорія музики у Стародавній Греції входила в коло знань, необхідних вільному і повноправному громадянину — так звані „Сім”.

Відповідь: вільних мистецтв.

22. Введіть номери правильних відповідей.

Які засоби виховного впливу батьків можуть дати позитивні результати у подоланні недисциплінованості дітей?

1. Посилення контролю за поведінкою дітей.
2. Застосування матеріальних стимулів.
3. Сприяння спілкуванню дітей з іншими дітьми, що мають добру поведінку.
4. Застосування фізичних покарань.
5. Застосування моральних заохочень.
6. Організація вільного часу дітей з метою розвитку їхніх творчих здібностей.

Відповідь: 1, 3, 5, 6.

23. Введіть номери правильних відповідей.

Які аспекти педагогічного впливу батьків на дітей дають позитивні результати?

1. Виконання домашніх завдань замість дітей.
2. Виховання трудових навичок.
3. Здійснення систематичного контролю і педагогічного нагляду.
4. Виявлення і розвиток інтересів, нахилів і творчих здібностей дітей.
5. Залякування дітей.

Відповідь: 2, 3, 4.

24. Введіть номер правильної відповіді.

Поняття „важкий підліток” у сучасній педагогічній науці і практиці вживають для визначення:

1. Складності виховання певної дитини.
2. Педагогічної занедбаності школяра.

3. Педагогічного явища, яке характеризується опором дитини педагогічному впливу, складністю пошуку засобів індивідуального підходу до неї.
4. Педагогічного явища, яке відображає складність сучасної соціальної ситуації.

Відповідь: 3.

25. Наберіть на клавіатурі пропущене педагогічне поняття.

... — це якісно своєрідний вид виховання.

Методична інструментовка процесів виховання і ... у своїй основі збігаються.

... організується як залучення підлітка до діяльності і засвоєння ним морального змісту відносин, які при цьому формуються.

Відповідь: перевиховання.

26. Наберіть на клавіатурі пропущені поняття.

Послідовність етапів індивідуального підходу до учня, який потребує підвищеної педагогічної уваги:

1. Вивчення особистості і виховної ...
2. Постановка... та вибір ... і форм моральної переорієнтації особистості.
3. Розробка і здійснення програми діяльності по реалізації... підходу.
4. Аналіз і оцінка діяльності по реалізації підходу.

Відповідь: ситуації, мети, методів, індивідуального.

27. Наберіть на клавіатурі пропущені педагогічні поняття.

Педагогічна занедбаність є наслідком порушень ... особистості з мікросередовищем. Для перебудови ... підліток послідовно включається в ситуації:

- довірливих контактів з дорослими, різноманітної ...,
- ... відповідальної залежності, активного вибору пошуку суспільно значущої праці.

Відповідь: відносин, відносин, діяльності, відносини.

28. Введіть номери правильних відповідей у порядку зростання.

Визначте методи, прийоми, засоби індивідуального впливу на школярів:

1. Книга.
2. Висловлення подиву.
3. Інтерпретація жарту.
4. Позитивний приклад.
5. Доручення.
6. Акцентування здатності учня до взаєморозуміння.
7. Переконавання.
8. Слово вчителя.
9. Вимога.

А. Методи:

Б. Прийоми:

В. Засоби:

Відповідь: А. 4, 5, 7, 9; Б. 2, 5, 6; В. 1, 8.

29. Введіть номери правильних відповідей і прізвищ педагогів.

Хто є автором наведених поглядів (для довідки: Я.А. Коменський, Ж.-Ж. Руссо, Й.Ф.Гербарт, Л.М.Толстой)?

1. Завдання управління дітьми полягає в дисциплінуванні, керуванні їхніми вчинками, бажаннями, обмеженні „дикої жвавості”.

2. Обов'язкова умова навчання і виховання — дисципліна. Методи встановлення дисципліни: похвала, осуд, змагання, оцінка.

3. Єдиний критеріум педагогіки — принцип свободи дітей.

4. ... З часів, коли беруться за виховання дітей, не придумали ще іншого способу керувати ними, крім змагання, заздрощів, ненависті, марнославства, жадібності. Використані всі знаряддя, крім одного-єдиного, яке може вести до успіху, крім добре скерованої свободи.

Відповідь: 1. Й.Ф. Гербарт. 2. Я.А. Коменський. 3. Л.М. Толстой. 4. Ж.-Ж. Руссо.

30. Наберіть на клавіатурі пропущені поняття.

1. У чоловічих гімназіях ХІХ ст. — класний ...
2. У жіночих гімназіях ХІХ ст. — класна ...
3. У загальноосвітній школі — класний керівник.
4. У школах нового типу — звільнений класний керівник,...

Відповідь: 1. Наставник.

2. Дама. 4. Куратор.

31. Введіть номер правильної відповіді.

У зміст роботи класного керівника по формуванню класного колективу входить:

1. Розвиток традицій.
2. Розвиток самоврядування.
3. Індивідуальна робота з учнями.
4. Організація діяльності.
5. Формування виховуючі відносин.
6. Робота у малому колективі.
7. Використання системи перспектив.

Відповідь: 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7.

32. Наберіть на клавіатурі прізвища авторів названих творів.

1. „Педагогічна проза”	1 ...
2. „Добрий день, діти”	2 ...
3. „Школа над Россю”	3 ...
4. ”Вчимося творчості”	4 ...
5. „Уроки історії — уроки життя”	5 ...
6. „Герой нашого уроку”	6 ...

*Відповідь: 1) Шталов, 2) Амонашвілі,
3) Захаренко, 4) Волков, 5) Гончаров, 6) Ільїн.*

33. Наберіть на клавіатурі прізвища педагогів.

Пізнайте вчителів-новаторів по їхніх педагогічних знахідках:

1.	Творчі книжки учнів; робота школярів у творчих кімнатах; стимулювання винахідництва, художньої творчості дітей.	1) ...
2.	Творчі прийоми: співавторство, виховання на власному прикладі; питання-„помилки”, питання-„експерименти”, парадокси, моральні питання-проблеми; спілкування з „Я” учня через художній твір.	2) ...
3.	Ідея важкої мети; система опорних сигналів; “тихе опитування”; ідея випередження; ідея великих блоків.	3) ...

*Відповідь: 1) Волков, 2) Ільїн,
3) Шаталов.*

34. Введіть номери правильних відповідей.

Визначте послідовність етапів впровадження досягнень педагогічної науки і передового педагогічного досвіду:

1. Підведення підсумків роботи.
2. Теоретична, методична і психологічна підготовка педагогічного й учнівського колективів.
3. Конструювання передового досвіду на основі нових ідей у практиці кращих учителів школи.
4. Створення творчих груп педагогів.
5. Масове впровадження нового.
6. Добір нового для впровадження.

Відповідь: 6, 2, 4, 3, 5, 1.

Післямова

Шановні студенти!

У цьому посібнику ми прагнули до того, щоб ви усвідомили всю багатогранність професії педагога у творенні людської особистості. Навчання і навчальний процес, до якого ви готуєте себе – і це природно – в першу чергу є лише засобом у вихованні особистості. Виховання в його широкому розумінні об'єднує і власне виховання, і навчання, і освіту.

Виховання є всевизначальною категорією педагогіки, її родовим, вихідним поняттям. Воно виникло з появою людини й існуватиме доти, поки буде потреба в передачі соціального й особистісного досвіду, формуванні всебічно розвиненої людини. Отже, виховання є постійним і вічним. Воно має особистісне і соціальне значення. Виховання не обмежується школою. Людина – продукт особистісного і суспільного розвитку, від сім'ї до засобів масової інформації, від школи до вищого навчального закладу і виробництва.

Таким чином, виховання покликане виконувати об'єктивну функцію взаємодії між поколіннями, забезпечувати людині в усі її вікові періоди повноцінну життєдіяльність і розвиток, поступове її становлення суб'єктом конкретно-історичного процесу, в т. ч. – безболісне входження та повну адаптацію до життя в певних соціально-економічних реаліях. У цьому полягає особистісна і соціальна функція феномена виховання. Воно складає внутрішню, головну сутність і навчання, і освіти. Звідси випливає, що єдність навчання і виховання як провідний принцип дидактики не може бути просто декларованим. Указана єдність повинна будуватися на превалюванні виховання.

Слід підкреслити, що ефективність виховання знаходиться в прямій залежності від уміння самовиховання, визначається інтересами і потребами самотворення конкретної особистості, тобто її життєвою самоактивністю. Під самоактивністю особистості нами розуміється система змін під впливом передусім внутрішніх, властивих їй суперечностей і потреб, а також змін,

опосередковано зумовлених зовнішніми впливами. Отже, зміни відбуваються на біологічному і соціальному рівнях формування особистості дитини. Вона, як суб'єкт виховання, є об'єктивною саморозвиваючою індивідуальністю. Таким чином, спадковість, вікові, психологічні та індивідуальні особливості, соціальне середовище, сама дитина, її потреби та інтереси, всі дорослі є чинниками виховання, головним із них була і залишається дитина зі своїми специфічними особливостями і самоактивністю.

Все ж, оскільки система виховання функціонує і розвивається в певному соціально-економічному, культурному і політичному середовищі, яке не може не мати впливу на формулювання мети виховання, від нього не тільки залежить соціально зумовлена мета, а й усі передумови її реалізації. Таким чином, з одного боку, мета, зміст, засоби виховання детермінуються рівнем і характером розвитку суспільства, а з іншого, — виховання і освіта — це ті головні фактори, якими визначається суспільство. Ця залежність особливо яскраво виявляється в умовах розбудови української державності і формування громадянськості молоді. Отже, виховання в сучасних умовах все яскравіше виявляє свою особистісну і соціальну природу, потребує подальшого дослідження біологічних, органічних передумов, інших специфічних особливостей кожної дитини в контексті певного соціально-економічного середовища.

Як бачимо, взаємодіють внутрішні природні сили людини, її самоактивність і соціальне середовище, на основі чого відбувається її розвиток. Виховання і навчання відіграють провідну роль стосовно цього розвитку. Таким чином, якістю виховання і навчання, самовиховання і самоосвіти визначаються темпи зростання людини як особистості, соціально-економічний розвиток суспільства.

Отже, виховання розуміється як цілісний процес взаємодії (відносин) дитини, яка має природні, психологічні, індивідуальні та вікові особливості, з дорослими і певними елементами соціального середовища, що опосередковані її самоактивністю. Зі сказаного видно, що виховання об'єднує в спеціально організо-

ваній діяльності, спілкуванні і відносинах соціалізацію особистості та розвиток її індивідуальності.

Таким чином, соціалізація трактується нами як складова виховання. В сучасних умовах має місце відокремлення предметів загальної і соціальної педагогіки, яке ми вважаємо штучним. Виховання в широкому розумінні включає поняття “соціалізація”. Згадаймо положення А.С. Макаренка про те, що виховує кожен метр землі, розвиток цього узагальнення у творчості В.О. Сухомлинського, наукові висновки щодо цього Януша Корчака та інших педагогів. Отже, соціальний аспект виховання дуже широкий і достатньо науково обґрунтований. Він передусім полягає у нерозривному зв'язку виховання з життям, його залежності від рівня цивілізаційного розвитку країни, наданні соціального захисту дитині, поєднанні потреб та інтересів особистості і держави. Проте в сучасних умовах соціалізація почала зводитися до соціальної допомоги, здійснення профілактики правопорушень серед неповнолітніх, педагогічної роботи з дітьми, які мають фізичні та інтелектуально-емоційні відхилення від норми тощо. Це питання переважно педагогічні, хоч їх ми стали відокремлювати і відносити до соціальної роботи.

Виховання — особистісно-соціальний феномен. Відмежування його від держави і суспільства, в якому воно функціонує, є швидко минаючим, шкідливим для країни і формування особистості явищем. Негативною ознакою сьогодення стали спроби втиснути виховання в навчальні програми, звести до навчання і освіти, підмінити гуманітаризацією, що є його умовою; обмежити самовихованням, що є його метою і критерієм; навіть ліквідувати як самостійний вид діяльності і педагогічну категорію, сприймати як синонім насилля тощо.

І вчені, і практики не повинні байдуже реагувати на прагнення підпорядкувати одвічні педагогічні категорії іншим наукам — філософії, психології, соціології, політології. Тим більше цього не можна допускати в наш час демократизації суспільства, потрібно сприяти, щоб педагогіка якнайповніше виконувала свою інтегруючу роль серед наук про людину. В цьому полягає одна

із найпрогресивніших тенденцій сьогодення. Якщо С.Й. Гессен у 20-ті роки визначав педагогіку як прикладну філософію, а історію педагогіки — як “розвиток філософської думки”, то у 50-ті роки Дж. Дьюї, філософ, розглядав філософію як “теорію виховання у її загальній формі”. Сьогодні зустрічається і те, й інше. В нашій країні престиж педагогіки неадекватний її суспільному і особистісному значенню. В зв’язку з цим виникає гостра потреба подальшої розробки підручників і навчально-методичних посібників із урахуванням сучасного етапу суспільного розвитку. З цією метою ми звернулися до творчості найвидатніших педагогів, щоб на основі їхніх наукових положень, висновків і узагальнень, біографічних даних підкреслити правильність своїх тверджень, щоб більш глибоким і ґрунтовним зробити їх засвоєння вами, дорогі молоді колеги.

Отже, виховання і навчання як особистісно-соціальний феномен необхідне для забезпечення життєдіяльності людини й організованого функціонування суспільства. Воно здійснюється у певних конкретно-історичних умовах, завдяки спеціально організованим, педагогічно доцільним виховуючим взаєминам дітей і дорослих, на основі певних суспільних відносин і способу життя суспільства.

Дорогі друзі!

Хай дороговказом у Вашому професійному зростанні будуть думки, положення, висновки, узагальнення і практичний досвід видатних педагогів, репрезентованих у даному посібнику.

Рекомендована література

1. Амонашвили Ш.А. Антология вечно восходящей Истины // Педагогіка толерантності. — 2001. — № 3-4. — С. 204-207.
2. Амонашвили Ш.А. Воспитательная и образовательная функция оценки учения школьников: Экспериментально-педагогическое исследование. — М., 1984.
3. Амонашвили Ш.А. Как живете, дети? — М., 1986.
4. Амонашвили Ш.А. Психологические основы педагогики сотрудничества: Книга для учителя. — К.: Освіта, 1991. — 111 с.
5. Амонашвили Ш.А. Размышления о гуманной педагогике. — М.: Издательский Дом Шалвы Амонашвили, 1996. — 496 с.
6. Андрущенко В.П. Модернізація педагогічної освіти України в контексті Болонського процесу // Вища освіта України. — 2004. — № 1. — С. 5-9.
7. Андрущенко В.П., Дорогань С.О. Світоглядна культура сучасного вчителя: проблеми формування // Вища освіта України. — 2002. — № 3. — С. 5-13.
8. Балл О.Г. До обґрунтування раціогуманістичного підходу у психології // Психологія і суспільство. — 2004. — № 4. — С. 60-74.
9. Бех І.Д. Виховання особистості: У 2 кн. — Кн. 2: Особисто орієнтований підхід: науково-практичні засади. — К.: Либідь, 2003. — 344 с.
10. Блонский П.П. Задачи и методы новой народной школы // Избранные педагогические и психологические сочинения: В 2 т. — М.: Педагогика, 1979. — Т. 1. — С. 39-85.
11. Бойко А.М. Виховання людини: нове і вічне. — Полтава: Техсервіс, 2006. — 568 с.
12. Бойко А.М. Оновлена парадигма виховання: шляхи реалізації (підготовка вчителя до формування виховуючи відносин з учнями): Навчально-методичний посібник / Ред. С.С. Самолова. — К.: ІЗМН, 1996. — 232 с.
13. Бойко А.М. „... Служба Богові й Батьківщині”. — Київ, 2001. — С. 125; 131-134.
14. Бойко А.М. Методологія, теорія, практика виховання —

єдина система // Педагогічна і психологічна наука в Україні — Київ — Т.1. — 2007. — С. 51-68.

15. Бондар В.І. Діалектико-психологічна концепція реалізації освітньо-професійних програм підготовки вчителя // Вища школа України. — 2004. — № 1. С. 66-68.

16. Вайнштейн М. Критичне мислення як основа демократичного навчання // Рідна школа. — 2002. — № 4. — С. 49-51.

17. Ващенко Г.Г. Розвиток Полтавського ІНО jako педагогічної школи // Записки Полтавського інституту соціального виховання. — Т. V за 1929-30 шк. р.р. — Полтава, 1930. — С. 14-29.

18. Ващенко Г.Г. Школа, jako громадсько-культурний центр // Наше слово. — 1928. — № 2. — С. 33-35.

19. Ващенко Григорій. Загальні методи навчання: Підручник для педагогів. — Видання перше. — Київ, Українська Видавнича Спілка, 1997. — 441 с.

20. Гончаренко С.У. Гуманітаризація освіти jako першооснова розбудови освітньої системи України // Педагогічна газета. — Грудень 1994. — № 6. — С. 1-2.

21. Грицюк Б. Ідеї гуманізму в українській педагогіці // Рідна школа. — 1999. — № 7-8. — С. 6-9.

22. Гуманізація процесу навчання в школі / За ред. С.П. Бондар. — К., 2005. — 238 с.

23. Дем'яненко Н.М. Університет — основа європейського регіону вищої освіти // Збірник наук. праць: Серія пед. науки. — 2006. — № 6 (53). — С. 80-92.

24. Дем'яненко Н.М. Третя парадигма / Актуалізація історичного досвіду становлення вищої педагогічної освіти та загальнопедагогічної підготовки вчителя ХІХ — першої чверті ХХ століття в сучасних умовах // Вища освіта України. — 2001. — № 1. — С. 42-53.

25. Дорогань С.О. Світоглядна культура майбутнього вчителя // Вища освіта України. — 2002. — № 4. — С. 85-90.

26. Євдокимов В.І. Особистісно-професійний розвиток майбутнього вчителя // Педагогічна і психологічна наука в Україні. — Київ. — Т.1. — 2007. — С. 278-285.

27. Залужний Олександр Самійлович // Маловідомі першоджерела української педагогіки (друга аполовина XIX – XX ст.): Хрестоматія / Упоряд.: Л.Д. Березовська та ін. – К.: Науковий світ, 2003. – С. 343-363.
28. Захаренко О.А. Поспішаймо робити добро. – Черкаси, 1997. – 28 с.
29. Захаренко О.А. Слово до нащадків. – К.: СПБ. – 2006. – 216 с.
30. Жиров О.А. Педагогічні ідеї у творчій спадщині українських хореографів // Зб. наук. праць: Серія пед. науки. – 2006. – № 6. – С. 135-143.
31. Іванова Т.В. Професійна культура майбутнього вчителя // Педагогіка і психологія. – 1995. – № 2. – С. 86-93.
32. Калинина Н.В., Лукьянова М.И. Психолого-педагогические показатели результативности образовательного процесса // Педдиагностика. – 2004. – № 1. – С. 7-28.
33. Кан-Калик В.А. Учителю о педагогическом общении: Книга для учителя. – М.: Просвещение, 1987. – 190 с.
34. Киричук О., Мандрикіна Т. Професійно-прикладна спрямованість вивчення педагогічного краєзнавства майбутніми вчителями // Рідна школа. – 2003. – № 7. – С. 59-62.
35. Киричук О. Виховний ідеал в контексті менталітету народів України. – К., 1994.
36. Киричук О., Коберник О.М. Психолого-педагогічна діагностика розвитку учнів та колективу школи: – К.: ІЗМН, 1998. – 106 с.
37. Кічук Н.В. Виховання особистості в контексті ідеї соціалізації // Виховання і культура. – 2005. – № 1-2. – С. 9-11.
38. Корчак Януш. Избранное. – Киев, 1983. – С. 515-527.
39. Корчак Януш. Когда я снова стану маленьким // Избранное. – Киев, 1983. – С. 359-363.
40. Корчак Я. Правила жизни // Как любить ребенка: Книга о воспитании: Пер. с польск. – М: Политиздат, 1990. – С. 208-267.
41. Корчак Я. Як любити дітей. – К.: Рад. школа, 1976. – 158 с.

42. Кремень Василь Робота АПН спрямована на те, щоб освіта України була на європейському рівні // Освіта України. — 2007. — № 84. — 13 листопада.

43. Кремень В.Г. Якісна освіта і нові вимоги часу // Педагогічна і психологічна наука в Україні — Київ — Т.1. — 2007. — С. 11-24.

44. Кремень В.Г. Освіта і наука України: шляхи модернізації (Факти, роздуми, перспективи). — К.: Грамота, 2003. — 216 с.

45. Кузь В.Г. Підготовка вчителя до виховної роботи в освітніх закладах різного типу // Шлях освіти. — 2005. — № 1. — С. 29-33.

46. Кушнір В. Особливості критичного мислення педагога // Рідна школа. — 2002. — № 4. — С. 58-60.

47. Луговий В.І. Проблема поняттєво-категоріального апарату педагогічної науки // Педагогічна і психологічна наука в Україні — Київ — Т.1. — 2007. — С. 24-36.

48. Линенко А.Ф. Готовність майбутніх учителів до педагогічної діяльності // Педагогіка і психологія. — 1995. — № 1. — С. 125-132.

49. Литвиненко С.А. Актуалізація ідей В.О. Сухомлинського у підготовці майбутніх учителів початкових класів // Початкова школа. — 2003. — № 9. — С. 14-18.

50. Лихачов Д.С. Листи про добре і прекрасне. Пер. з рос. — К.: Молодь, 1988. — 144 с.

51. Лукьянова М., Калинина М. Удовлетворенность образовательным процессом как критерий деятельности школы // Народное образование. — 2003. — № 8. — С. 177-186.

52. Любар О.О., Стельмахович М.Г., Федоренко Д.Т. Історія української школи і педагогіки: Навч. посіб. / За ред. О.О. Любар. — К.: Т-во „Знання”, КОО, 2003. — 450 с.

53. Макаренко А.С. Лекции о воспитании детей // Пед. соч. в 8 т. — Т. 4. — М., 1984. — С. 59-60; с. 60-69.

54. Макаренко А.С. Марш 30 года // Пед. соч. в 8 т. — Т. 2. — М., 1983. — С. 16-20; с. 24-25; с. 89-91.

55. Макаренко А.С. Педагогическая поэма // Пед. соч. в 8 т. — Т. 3. — М., 1984. — С. 267-270; 427-433.
56. Макаренко А.С. Пед. соч. в 8 т. — Т. 4. — М., 1984. — С. 37-41; с. 121-122.
57. Макаренко А.С. Проблемы школьного советского воспитания // Пед. соч. в 8 т. — Т. 4. — М., 1984. — С. 123-124; с. 123-124; с. 125-129; с. 134-136; с. 162-164.
58. Макаренко А.С. ФД-1 (очерк) // Пед. соч. в 8 т. — Т. 2. — М., 1983. — С. 130-133.
59. Максименко В. Педагогічний словник // Шкільний світ. — 2001. — № 6-7. — 39 с.
60. Мороз О.Г. Особистість майбутнього педагога (Управління підготовкою вчителя: психолого-педагогічний аспект) // Вища школа України. — 2002. — № 3. — С. 50-54.
61. Орлов В.Ф. Теоретико-методологічні засади професійного становлення вчителя // Неперервна професійна освіта: проблеми, пошуки, перспективи. — К.: Віпол, 2000. — С. 475-504.
62. Панкратов А.В. Духовное воспитание в свете современного естествознания // Педагогіка. — 2000. — № 7. — С. 23-29.
63. Пашенко Д.І. Динамізм освітньої ідеології України // Шлях освіти. — 2000. — № 2. — С. 2-5.
64. Педагогічний словник / За ред. М.Д. Ярмаченка. — К.: Педагогічна думка, 2001. — 514 с.
65. Песталоцци И.Г. Письма г-на Песталоцци к г-ну Н.Э.Ч. о воспитании бедной сельской молодежи // Избранные педагогические сочинения: В 2-х т. — Т. 1. / Под. ред. В.А. Ротенберг, В.М. Кларина. — М.: Педагогика, 1981. — С. 304-306.
66. Пирогов Н.И. Об увольнении от учительских должностей лиц, не способных к педагогическому труду // Избранные педагогические сочинения. — М.: Педагогика, 1985. — С. 213.
67. Побірченко Н.С. Інноваційні підходи до підготовки майбутніх учителів у контексті реформування системи вищої педагогічної освіти // Рідна школа. — 2003. — № 3. — С. 3-5.

68. Прокопенко І.Ф. Учитель і полікультурна освіта // Педагогічна і психологічна наука в Україні — Київ — Т.1. — 2007. — С. 128-136.

69. Полонський В.М. Методологічні проблеми розроблення понятійної системи педагогіки // Magister. — 2000. — № 1. — С. 38-53.

70. Радул В.В., Михайлов О.В. Соціальна зрілість майбутнього фахівця: педагогічні фактори формування. — Кіровоград: Центральнo-українське видавництво, 2000. — 148 с.

71. Руденко Ю.Д. Основи сучасного українського виховання. — Вид-во ім. О. Теліги, 2003. — 328 с.

72. Русова С.Ф. Націоналізація школи // Вибрані педагогічні твори. — К.: Освіта, 1996. — С. 293-297.

73. Санкин Л., Тонконогая Е. Гуманистическая среда воспитания // Высшее образование в России. — 2003. — № 6. — С. 44-51.

74. Савченко О.Я. Уміння вчитися як ключова компетентність шкільної освіти // Педагогічна і психологічна наука в Україні — Київ — Т. 2. — 2007. — С. 82-95.

75. Сенько Ю.В. Гуманитаризация образовательной среды в университете // Педагогика. — 2001. — № 5. — С. 51-57.

76. Сергеева В.Є. Про роль духовного катарсису у формуванні загальнолюдських цінностей // Педагогіка і психологія. — 2002. — № 4. — С. 13-19.

77. Сірополко С. Історія освіти в Україні. — К.: Наукова думка, 2001. — 912 с.

78. Сковорода Г.С. Вдячний Еродій // Григорій Сковорода. Твори: У 2 т. — К.: АТ „Обереги”, 1994. — Т. 1. — С. 325-358.

79. Слостенин В.А. Профессионализм учителя как явление педагогической культуры // Педагогическое образование и наука. — 2004. — № 5. — С. 4-15.

80. Стельмахович М.Г. Українська народна педагогіка: Навчально-методичний посібник. — К.: ІЗМН, 1997. — 232 с.

81. Стельмахович М.Г. Українська родинна педагогіка. — ІСДО, 1996. — 286 с.

82. Сухомлинська О.В. Персоналії в історико-педагогічному дискурсі // Шлях освіти. — 2001. — № 4. — С. 10-15.
83. Сухомлинський В.О. Вибрані твори: В 5-ти т.— Т. 1. — Київ, 1976. — С. 406-411; с. 589-603.
84. Сухомлинський В.О. Директор школи // Вибрані твори: В 5-ти т.— Т. 3. — Київ, 1977. — С. 11-17.
85. Сухомлинський В.О. Духовний світ людини нашого часу і методи виховання в дитинстві й отроцтві // Вибрані твори: В 5-ти т.— Т. 3. — Київ, 1977. — С. 309.
86. Сухомлинський В.О. Лист про педагогічну етику // Вибрані твори: В 5-ти т.— Т. 5. — Київ, 1977. — С. 593-600.
87. Сухомлинський В.О. Моральне виховання // Вибрані твори: В 5-ти т.— Т. 4. — К., 1977. — С. 146-151.
88. Сухомлинський В.О. Моя педагогічна віра // Вибрані твори: В 5-ти т.— Т. 5. — Київ, 1977. — С. 394-397.
89. Сухомлинський В.О. Обережно: Дитина // Вибрані твори: В 5-ти т.— Т. 5. — Київ, 1977. — С. 422-426.
90. Сухомлинський В.О. Обмін духовними цінностями // Вибрані твори: В 5-ти т.— Т. 3. — Київ, 1977. — С. 426-427.
91. Сухомлинський В.О. Основні проблеми творчої праці педагога // Вибрані твори: В 5-ти т.— Т. 4. — Київ, 1977. — С. 396-397.
92. Сухомлинський В.О. Особлива місія // Вибрані твори: В 5-ти т.— Т. 5. — Київ, 1977. — С. 418-421.
93. Сухомлинський В.О. Праця, одухотворена благородними почуттями // Вибрані твори: В 5-ти т.— Т. 3. — Київ, 1977. — С. 241-242.
94. Сухомлинський В.О. Слово і емоційна культура людини // Вибрані твори: В 5-ти т.— Т. 3. — Київ, 1977. — С. 507-508.
95. Сухомлинський В.О. Фізичне виховання на уроках і спорт // Вибрані твори: В 5-ти т.— Т. 4. — Київ, 1977. — С. 140-142.
96. Сущенко А.В. Декотрі концептуальні положення виховання гуманних стосунків у шкільному педагогічному процесі // Педагогіка і психологія. — 1999. — № 1. — С. 76-85.

97. Толстой Л.Н. Мысли о воспитании (из писем и дневников 1895-1902 гг.) // Педагогические сочинения / Сост. Н.В. Вейкшан (Кудрявая). — М.: Педагогика, 1989. — С. 448-541.
98. Толстой Л.Н. Общие замечания для учителей // Педагогические сочинения / Сост. Н.В. Вейкшан (Кудрявая). — М.: Педагогика, 1989. — С. 289-292.
99. Терещук Г.В. Зближення освітніх систем: теорія і технологія // Педагогічна і психологічна наука в Україні — Київ — Т.1. — 2007. — С. 157-165.
100. Ушинський К.Д. Людина як предмет виховання. Спроба педагогічної антропології // Вибр. пед. тв.: В 2 т. — К.: Радянська школа, 1983. — Т. 1. — С. 192-471.
101. Ушинський К.Д. Проект учительської семінарії // Вибр. пед. тв.: В 2 т. — К.: Радянська школа, 1983. — Т. 2. — С. 31-55.
102. Ушинський К.Д. Про користь педагогічної літератури // Вибр. пед. тв.: В 2 т. — К.: Радянська школа, 1983. — Т. 1. — С. 9-14.
103. Ушинський К.Д. Рідне слово // Вибр. пед. тв.: В 2 т. — К.: Радянська школа, 1983. — Т. 1. — С. 121-133.
104. Ушинський К.Д. Три елементи школи // Вибр. пед. тв.: В 2 т. — К.: Радянська школа, 1983. — Т. 1. — С. 33-39.
105. Хоружна Л. Гуманний учитель: утопія чи реальність? // Директор школи. — 2002. — № 2. — С. 42-49.
106. Цокур О.С. До проблеми гуманізації професійної свідомості майбутніх учителів // Педагогіка і психологія. — 1998. — № 2. — С. 144-151.
107. Шаталов В.Ф. Памятка родителям и учащимся // Учительская газета. — 1987. — 28 августа.
108. Шацкий С.Т. Годы исканий // Пед. соч.: В 4 т. — Т. 1. — С. 90-97; с. 114-115; с. 125-126; с. 128-131; с. 132-138.
109. Шацкий С.Т. Старая школа // Пед. соч.: В 4 т. — Т. 1. — С. 98-102.
110. Шацкий С.Т. Студенческие годы // Пед. соч.: В 4 т. — Т. 1. — с. 153-155; с. 155-158.

Зміст

Вступне слово	4
Науково-методичні засади тьюторства.....	6
Перелік основних типів і видів тьюторських завдань та запитань.....	15
Методичні поради і побажання тьютору	16
Побажання і рекомендації студентам	19
Методичні поради щодо організації індивідуальної самостійної роботи.....	22
Критерії ефективності індивідуальної самостійної роботи майбутніх учителів.....	23
Діагностичні тести для студентів бакалаврату і магістратури.....	24
I, II, III, навчальні модулі. Система завдань і запитань.....	35
Фрагментарний професійний аналіз творчості К.Д. Ушинського.....	52
Професійно-педагогічний аналіз автобіографічних нарисів С.Т. Шацького.....	73
Індивідуальний самоконтроль знань (тестовий). Дидактика.....	94
Комп'ютерні тестові завдання тьютора з дидактики.....	97
IV, V, VI, VII навчальні модулі.....	108

Духовно-моральна парадигма творчості Г.Г. Ващенко і її всезростаюче значення в сучасних умовах.....	114
Осмислить громадянський подвиг учителя Януша Корчака, його відданість педагогіці і любов до дітей.....	160
Педагогічна творчість А.С. Макаренка – зразок єдності педагогічної теорії і виховної практики.....	176
На сучасному етапі розвитку нашого суспільства найбільш затребуваною для педагогічної теорії і практики є педагогічна спадщина і практична виховна творчість В.О. Сухомлинського.....	244
Аналіз педагогічної творчості О.А. Захаренка як приклад професійної відданості.....	297
Індивідуальний самоконтроль знань (тестові). Теорія виховання.....	330
Комп'ютерні тестові завдання тьютора з теорії виховання.....	335
Післямова.....	345
Рекомендована література.....	349

Бойко А.М.

**Інтегрований курс теорії та історії педагогіки:
індивідуальні тьюторські завдання для
студентів II-V курсів**

Редактор – Бойко А.М.
Набір – Шевельова О.А.
Комп'ютерна верстка – Шевченко Ю.О.

Видавництво ТОВ “Фірма “Техсервіс”.
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до
Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції. Серія ДК № 1891 від 06.08.2004 р.

Папір офсетний. Друк трафаретний.
Ум. друк. арк. 20,7. Наклад 200 прим. Формат 60x90/16. Зам. № 392.
Підписано до друку 02.12.2007 р.

Адреса: 36011, м. Полтава, вул. В. Міщенка, 2.
Тел.: (0532) 56-36-71